

A művelődéskutatás 10 éve

Szerkesztette: Dr. Juhász Erika

Dr. Juhász Erika (szerk.):
A művelődéskutatás 10 éve

Nemzeti Művelődési Intézet
2023.

A művelődéskutatás 10 éve

Szerkesztette: Dr. Juhász Erika

Nemzeti
Művelődési
Intézet

Nemzeti Művelődési Intézet
2023.

A művelődéskutatás 10 éve

Szerkesztő: Dr. Juhász Erika

Tördelőszerkesztő: Deák Orsolya

Borító, nyomdai előkészítés: Süle Mihály

Lektorálták:

Dr. Barabási Tünde

Dr. Kerülő Judit

Dr. Kleisz Teréz

Dr. Maróti Andor †

Dr. Ponyi László

Dr. Simándi Szilvia

Dr. Szabó Péter

Dr. T. Molnár Gizella

Dr. Viola Tamasova

ISBN szám: 978-963-651-551-5

Kiadó adatai:

A kiadó neve: Nemzeti Művelődési Intézet
Nonprofit Közhasznú Korlátolt Felelősségű Társaság

Székhelye: 6065 Lakitelek, Szentkirályi út 2.

A kiadásért felelős személyek neve:

Novák Irén és Sonkoly János, ügyvezetők

Nemzeti
Művelődési
Intézet

Tartalom

Závogyán Magdolna: Köszöntő. 7

Juhász Erika: Előszó – Művelődés és kutatás 9

HAZAI TUDOMÁNYOS MŰHELY. 11

Maróti Andor: Változnia kell a művelődésnek az információs társadalomban? 13

Ponyi László – Juhász Erika: Kutatások a Nemzeti Művelődési Intézetben . . 19

Farkas Julianna – Benkei-Kovács Balázs – Hübner Andrea – Vácziné Takács Edit: A hungarikumtól a helyi értékekig: elméleti alapokra épülő empirikus kutatás Fót, Göd és Vác településeken 30

Kocsis Mihály – Koltai Zsuzsa – Nemes Krisztina – Reisz Terézia: Infrastruktúra, eszközellátottság és finanszírozás a Baranya megyei falvak közművelődésében 57

Hegyi-Halmos Nóra – Mohos Edina – D. Babos Zsuzsánna: Az élethosszig tartó tanulás szemlélete a Pest megyei közművelődési intézményekben és közösségi szintereken 84

Keczer Gabriella – T. Molnár Gizella: A helyi igényekre épülő, gazdaságot szolgáló felsőoktatás koncepciója – A Georgikon megalapításától a közösségi képzési központokig. 103

Minorics Tünde – Nemes Krisztina – Várnagy Péter – Vikár Csaba: A történeti Baranya településeinek értékválasztási gyakorlata 2012-től 2021-ig 121

Tengely Adrienn: A Mária-kongregációs könyvtárak a 20. század első felében 155

Kuglics Gábor: Közművelődés Püspökmolnári területén a két világháború között 163

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS 177

Barabási Tünde: A Haáz Rezső Múzeum, mint a nem-formális tanulás színtere 179

Juhász Erika: A kulturális tanulás nemzetközi vonatkozásai 192

<i>Márkus Edina: Az erdélyi magyar kulturális intézményrendszerre vonatkozó kutatások 2000-2020</i>	202
---	-----

<i>Bozsó Renáta – Nagy Angelika – Újvári Edit: A regionális, lokális kulturális örökségek és a lokális identitás összefüggései – a helyi értéktárak funkcióinak felmérése a Vajdaságban</i>	218
---	-----

<i>Szirmai Éva: Ahogy azt az amerikaiak elképzelik... Szervezeti kultúra és kulturális sztereotípiák</i>	245
--	-----

JUNIOR KUTATÓMŰHELY 255

<i>Horváth Zoltán: Népfőiskolák, a közművelődés megújuló színterei</i>	257
--	-----

<i>Pető Lilla: A hálózatelmélet és a közművelődés kapcsolatának elméleti áttekintése.</i>	271
---	-----

<i>Marosán Gréta: Kulturális alapú gazdaságfejlesztési gyakorlatok Biharban.</i> .	287
--	-----

<i>Koncz Andrea: Kórusok, mint közösségek Kecskeméten.</i>	299
--	-----

<i>Kovácsné Biczó Klaudia: A társadalmi tőke megjelenése egy kistelepülés közösségi művelődésében</i>	310
---	-----

KÖNYVAJÁNLAT, RECENZÍÓ 327

<i>Kozma Tamás: Lehet-e kultúra nélkül élni? – Recenzió Maróti Andor: A nélkülözhetetlen kultúra című könyvéről</i>	329
---	-----

<i>Benkei-Kovács Balázs: A települési imázs egy közösségi alapú fejlesztési lehetősége: a strorytelling, mint a lokális márkacépzés eszköze egy kötetrecenzió alapján</i>	332
---	-----

<i>Erdei Gábor: Recenzió a Boros Julianna – Kozma Tamás – Márkus Edina által szerkesztett Community Buidling and Social Innovation című kötetéről</i>	337
---	-----

<i>Szabó Péter: Képzésről és művelődésről történeti és gyakorlati síkon. Recenzió Juhász Erika „A felnőttek képzése és művelődése egykor és ma Magyarországon” című kötetéről.</i>	341
--	-----

Köszöntő

Tisztelt Olvasó!

Tíz éves a Kulturális Szemle. Olyan alkalom ez, amely lehetőséget kínál ünnepi kötet kiadására, visszatekintésre, számvetésre immár egy kerek évtized távlatában.

Akkoriban, 2014. június 11-én fontos szakmai eseményt élhettünk meg. Ezen a napon zajlott le a Nemzeti Művelődési Intézet „Hálózatépítés – közösségi kezdeményezések” című IV. Stratégiai Konferenciája a Budai Vigadóban. A konferencián, amely több mint háromszáz kulturális szakember részvételével zajlott le, elhangzott egy olyan előadás, egyben bejelentés, amelyet méltán nevezhetünk művelődés- egyben szakmatörténeti eseménynek. Több mint egy éves előkészítő munkát követően, megkezdte működését a Nemzeti Művelődési Intézet és így a közművelődési szakma első tudományos on-line folyóirata, a Kulturális Szemle. A folyóirat megjelenése akkor és ott szorosan összefüggött azokkal a mélyreható változásokkal, amelyek kezdetben 2012-2013-tól bontakoztak ki az országos szakmai-módszertani intézményben, majd az elmúlt 10 évben gyökeresen megváltoztatták magát a közművelődési szakmát is: az egyszemélyes közösségi színterektől a kulturális központokon át a felsőfokú szakemberképzésig.

Ma már azokat a szakmai történeteket, amelyek a tudományos folyóirat megszületését eredményezték, tágabb és szűkebb megközelítésben is értelmezhetjük. Tágabb értelmezésben arról a szakmai szemléletváltásról kell beszélnünk, amelyre a Nemzeti Művelődési Intézet teljes átalakítási folyamata is épült. Ennek a gondolkodásnak olyan átfogó stratégiai céljai voltak, mint a civil társadalom, a helyi kulturális közösségek fokozottabb segítése, építése és fejlesztése, gazdaságfejlesztés a kultúrában, szociokulturális innovációk a közművelődés megújuló eszközrendszerével. Mindezekkel párhuzamosan a szakmai és társadalmi presztízs megerősítése is nagyon fontos kérdésként jelentkezett. Ennek pedig a kulcsgondolata a közösségi művelődés szakmai professziójának új dimenziókba helyezése, illetve a régiek megerősítése. Ez elemeire lebontva az oktatás és képzés reformját, a szakmai tevékenység innovatív újragondolását, a kulturális és közművelődési kutatások minőségi és mennyiségi továbbfejlesztését, valamint a szakmai és tudományos utánpótlás biztosítását jelentette. A megszülető tudományos folyóirat, működési sajátosságaiból adódóan, ezeknek a céloknak és innovatív folyamatoknak a természetes segítőjévé, közvetítő közegévé vált. A tágabb szakmai kontextusban, a folyóirat megjelenésének időszakában is fontos és egymásra épülő folyamatokat említhetünk meg. A legjelentősebbek ezek közül

ma már szakmatörténeti dimenzióban is nagy jelentőségű eseménynek számítanak. Nevezzünk meg néhányat ezek közül! A megyei feladatellátás teljes megújítása, a kulturális közfoglalkoztatás elindítása, a szakfelügyelet, a statisztika, a minőségfejlesztési munka reformja, a felnőttképzés újragondolása, az országos szakmai központok létrejötte, az Intézet lapjának, a Szín – Közösségi Művelődés folyóiratnak a megújulása, a stratégiai együttműködések megkötése az ország legnagyobb közművelődési szakemberképző egyetemeivel, az értéktári rendszerbe való bekapcsolódás, az ifjúság új módon való megszólítása, a határon kívüli magyar kulturális és közművelődési kapcsolatok újragondolása és megerősítése.

Szűkebb értelemben a folyóirat megszületését számos olyan, egymással összefüggő jelenség és probléma is siettette, amely elsősorban a felsőoktatásban jelentkezett, és a közművelődési szakma felsőfokú szakemberképzésének gyökeres újragondolását sürgette. Meghatározó volt ezek közül az andragógia, és akkoriban a csak ezen belül oktatható közművelődés helyzete a felsőoktatásban, a közművelődési szakma akadémiai beágyazottságának, tudományos presztízsének alacsony foka. Elérkezett az idő arra, hogy a felsőfokú szakemberképzést új alapokra lehessen helyezni, hiszen e nélkül nem lesz, nem lehet jövője a szakmának. Ennek a területnek is nagy szüksége van tudósokra, oktatókra, olyan elméleti szakemberekre, akik részt vesznek a szakma jövőjének formálásában, erősítik a terület akadémiai beágyazottságát és presztízsét a felsőoktatásban. Ezeket a szakembereket ki kell nevelni és fórumot kell biztosítani a számukra, hogy tudásukkal szolgálják a közösségi művelődést. Ilyen fórumnak készült és vált azzá a Kulturális Szemle is. Meg kell jegyeznünk, az online folyóirat megszületését az is indokolta, hogy korábban a közösségi művelődéssel foglalkozó szakspecifikus tanulmányok, publikációk megjelentetése nem kevés erőfeszítést okozott az íróiknak, hiszen hiányzott az a tudományos folyóirat, amely természetes befogadó közege lett volna ezeknek az írásoknak.

Ezekre az alapokra, ma már szakmatörténeti folyamatokra és eseményekre épülve vált az elmúlt tíz évben a Kulturális Szemle a Kárpát-medencei magyar vonatkozású kulturális értékek, hagyományok és újítások tudományos igényű bemutatását és elemzését felvállaló és megjelentető interdiszciplináris tudományos online folyóirattá. Olyan tudományos szaklappá, amelyet el- és befogadtak a szakma felsőoktatási szakemberképzésében dolgozó oktatók és hallgatók, valamint a közművelődési szakma tudományos ismeretekre fogékony rétege.

Boldog évfordulót, sikeres újabb évtizedeket kívánok a szerkesztőbizottságnak, a szerzőknek és az olvasóknak!

Závogyán Magdolna
kultúráért felelős államtitkár, Kulturális és Innovációs Minisztérium

Előszó – Művelődés és kutatás

A Kulturális Szemle tíz éves évfordulója alkalmából nehéz emelkedettség és némi elérékenyülés nélkül ünnepelni. De úgy gondolom, hogy egy kerek évforduló éppen a lelki emelkedettség és némi elérékenyülés időpontja. Felidézzük a lelkes tervezési időszakot, az indulást megelőző sok-sok népszerűsítő, buzdító előadást és levelezést, az első szám megjelenésekor érzett örömet és megelégedettséget, és persze az akkor érzett némi aggodalmat is a jövőendő számok iránt. Tíz év után egy kicsit hátradőlhetünk, és méltán érezhetjük: idáig is eljutottunk, megcsináltuk, jól csináltuk. Képzeletben körbenézünk a szerkesztőségen, a szerzőinken, az olvasóközönségen és hálásak vagyunk: micsoda csapat, micsoda tudás, szándék, akarat áll egy ilyen tíz éves évforduló mögött! Hatalmas csapatmunka kellett ehhez a folyamathoz, és a nehézségekkel való közös megküzdés, és a sikerek mindig további lendületet adtak hozzá.

A tíz éves évforduló a köszönet ideje is. Köszönjük, hogy a Nemzeti Művelődési Intézet mindenkori felsővezetése mindig biztosítja a folyóirat működési feltételeit! Köszönjük Závogyán Magdolnának, aki a folyóirat alapításkor az akkori Intézet főigazgatója volt, ma kultúráért felelős államtitkár, hogy kezdettől végig támogatta – támogatja ezt a munkát, figyelemmel kíséri az újabb és újabb megjelenő számokat, elkötelezetten hisz velünk együtt abban, hogy a szakmafejlesztés alapja a szakma legkisebb településen folyó gyakorlati munkájától a tudományos eredményekig való egységes kezelése. Köszönöm a lapot velem együtt közösen alapító társaim, dr. Ponyi László és dr. Márkus Edina folyamatos együttgondolkodását és közös fejlesztőmunkáját. Köszönöm a szerkesztőségi titkárunk, Deák Orsolya kitartó, mindenkiel pozitív kapcsolatot tartó és minden részletre figyelő szervezői és tördelőszerkesztői munkáját. Köszönöm a szerkesztőbizottság további tagjainak tanulmányírókat és tanulmányokat felkutató, lektoráló, támogató munkáját, köszönjük Dr. Barabási Tünde, Dr. Kerülő Judit, Dr. Kleisz Teréz, Dr. Simándi Szilvia, Dr. Szabó Péter, Dr. T. Molnár Gizella, Dr. Viola Tamasova. Köszönjük a felület fejlesztését és dizájnját készítő SMAPP Kft. csapatának folyamatos munkáját! Köszönjük a támogatást a Nemzeti Kulturális Alapnak és a Magyar Kultúráért Alapítványnak! Köszönjük a sok-sok tanulmányt, köszönjük a sok-sok olvasót!

A Kulturális Szemle a Kárpát-medencei magyar vonatkozású és/vagy magyar nyelven publikált kulturális értékek, hagyományok és újítások bemutatását és elemzését közzéadó interdiszciplináris online tudományos folyóirat – írtuk tíz évvel ezelőtt a küldetésnyilatkozatunkban. A Kulturális Szemle tíz éve megfogalmazott küldetése ma sem változott. Tudományos párbeszéd generálása, tágabb ér-

telemben a kultúra, ezen belül is a közművelődés meghatározó személyiségeinek mozgósítása és bevonása a folyóirat szervezési, szerkesztési és alkotói folyamataiba, a tudományos relevanciával bíró fontos kutatások, tanulmányok közzététele, kötetek és konferenciák igényes és színvonalas bemutatása, a tehetséggondozás keretein belül a fiatal kutatók, doktoranduszok számára megjelenési lehetőség biztosítása. Örömmel jelenthetjük ki, hogy a folyóirat Kárpát-medencei hatókörrel működik, számos tanulmány érkezett, érkezik határon túli magyar kulturális témával, határon túli szerzők tollából. A kiadvány a felsőfokú szakemberképzésben dolgozó oktatóknak és a tudományos pálya iránt érdeklődő tanítványaiknak is természetes lehetőséget ad arra, hogy a szakma és a kultúra szempontjából is fontos írásaikat a szakmai nyilvánosság elé tárják. Vegyünk elő néhány számot, amely mutatja, hogy van mire büszkének lenni. Az elmúlt tíz évben a folyóirat 22 számában összesen 289 publikáció jelent meg. Ezek közül kerekén 100 publikációt olvashatunk a hazai tudományos műhely rovaton belül a hazai alapkutatások és alkalmazott kutatások eredményeiből. A tudományos tehetséggondozás mértékét mutatja, hogy – köszönhetően az Intézet által bevezetett Közművelődési Tudományos Kutatási Programnak is, amelybe jóformán valamennyi felsőfokoztatási intézmény bekapcsolódott – a Junior Kutató Műhely rovatban 67 tanulmány látott napvilágot. Az Intézet által támogatott fiatal kutatók nem egy esetben rangos díjakat hoztak el az Országos Tudományos Diákköri megmérettetésekről. A nemzetközi kitekintés rovatban 44 cikk található, angol nyelven pedig 17 tudományos publikációt olvashatunk. A tudományos tanulmányokon túl 22 cikk számolt be valamilyen tudományos konferenciáról, és 29 kulturális, közművelődési kötet került bemutatásra recenziók keretében.

A tudományos íráskor sajátossága, hogy olvashatóságuk évtizedben mérhető: egy-egy alapkutatás hosszú évtizedekre érvényes fogalmakat, történeti vagy elméleti kereteket ad, egy-egy alkalmazott kutatás pedig kor/korszakjellemző, így aktualitását, ha némileg veszíti is, de kortörténeti adalékként fontos a szakmatörténetben. Így az ünnepi kötetbe a kerek évforduló alkalmából egy válogatást adunk közre a 10 év közel 300 publikációjából, amellyel egyben felhívjuk a figyelmet a többi kiváló tanulmányra, amelyek mindegyike elérhető a Kulturális Szemle online folyóirat felületén: www.kulturalisszemle.hu.

Írjuk és olvassuk tovább újabb évtizedeken keresztül!

Hazai tudományos műhely

Változnia kell a művelődésnek az információs társadalomban?

Megjelenés helye: 2016/1. szám

Absztrakt: A 21. században folyamatos technikai fejlődéssel kell szembenéznünk napról napra, amely fejlődésekhez az embereknek is meg kell tanulniuk igazodniuk és tudni kell haladni vele. A 19. században nem csak a kultúra fogalma változott, hanem folyamatosan változott vele, a kultúra fogyasztóinak köre, a kultúra átadásának módja. Tanulmányomban röviden kifejtem, hogy hogyan változott meg a kultúra fogalma, értéke, valamint a műveltség lényege.

Abstract: In the 21'st century we have to face day-to-day the continuous technical development, and people have to learn to adapt these developments and to move around with them. In the 19'th century changed not only the concept of the culture, but also changed continuously the target group of culture and the way of transmission of culture. In my study I explain briefly, how the concept and value of culture has changed, and how has changed the essence of erudite/literacy

A 21. század új világot ígér. Nem tudjuk, jobb lesz-e vagy sem, egy bizonyos, hogy más lesz, mint az előző. A váltás azonban mégsem jelentheti a múlt teljes eltűnését. Valószínű, hogy számos eleme belenő az új viszonyokba, még ha változó formában is. Ezért feltételezhető, hogy az átalakulás csak hosszabb távon érvényesül, annak ellenére, hogy sok vonatkozásban eléggé gyors ütemű.

Mik az új korszak jellemző vonásai? A technikai fejlődés átalakítja sok területen a munkát, átalakítja az emberi kapcsolatokat és a tájékozódás lehetőségeit. Az elektrotechnikai eszközök használata mind több embernél válik napi szükségletté. Átalakul a tanulás hagyományos formája is: a számítógép forradalmasítja az információk átadását és átvételét, olyannyira, hogy az internet magával hozza az önálló ismeretszerzés lehetőségét a források széleskörű kínálatának felhasználásával. Aki él ezzel a lehetőséggel, az a saját példáján bizonyíthatja be, hogy nem utópia „az egész életen át tartó tanulás”. Tévednénk azonban, ha ezt csupán a korlátlan információszerzés lehetőségének látnánk, és nem vennénk észre, hogy jóval többről van szó. Ahhoz, hogy ezt megérthessük, a jelenséget szélesebb összefüggésben kell elhelyeznünk.

A művelődés szélesebb körű igénye Európa polgárosuló országaiban a 17.-18. században alakult ki. A kultúra a természet ellentétét jelentette, részben az emberi lét fejlettségében, részben az emberek szellemi képességeiben, észhasz-

nálátában, erkölcsiségében, ízlésében. (Kant 1974) A 19. századra a kultúra fogalma megváltozott: a szellemi termelés értékes javait foglalta magába. Levált az anyagi termelésről, a közéleti-politikai gyakorlatról és levált az emberek szellemi fejlettségéről is. Az ipari termeléshez hasonlóan a szellemi kultúra javainak előállítása lett a lényege. Ettől kezdve műveltnek az számított, aki ismerte ezeket a javakat, mégpedig minél nagyobb mennyiségben. A minőség abban jelenhetett meg, hogy elsősorban azoknak a javaknak az *ismerete* lett kívánatos, amelyeket a kultúra szakértői *kiemelkedő értéknek* nyilvánítottak. E javak személyes feldolgozása figyelmen kívül maradhatott, minthogy a befogadás módja magánügynek számított. Így alakulhatott ki a *látogatás-műveltség*, amely többre értékelte a széleskörű tájékozottságot, mint a kultúra eredményeiről kialakított mélyebb gondolatiságot. Ezt erősítette a kultúra társadalmi terjedésének szerkezeti felépítése, amelyben elváltak egymástól a javak alkotói, közvetítői és befogadói. E tagolódás egyben rangsor is lett: az írók fontosabbak voltak, mint az olvasók, a művészek, mint a műveikkel ismerkedők. A hierarchia még a kultúra közvetítői között is kialakult. Azok a munkakörök lettek rangosabbak, társadalmilag elismertebbek, amelyek az alkotókkal foglalkoztak (kiadóvállalatok szerkesztői, lektorai, művészeti intézmények igazgatói, rendezői) és nem azok, amelyek a kultúra „fogyasztóival” álltak kapcsolatban (pedagógusok, könyvtárosok, népművelők). E megosztottság befolyásolta a múzeumokban dolgozók megítélését is: a muzeális tárgyak tudományos feldolgozása volt munkájuk fő jellemzője, ehhez képest másodlagos jelentőségűnek tekintették a látogató közönség felé fordulást, a velük való foglalkozást.

A kulturális intézmények vállalt feladata a kultúra társadalmi nyilvánossága és az alkotások terjesztése lett a lehetséges közönség megnyerésére. Az ifjúságnál a műveltség megalapozása az iskolákban történt, a felnőtteknél pedig ezen az alapon a kulturális intézmények látogatásával. Az iskolai tanulás a fiatalok számára kötelező volt, s benne a tananyag „megtanulása” lett a cél, függetlenül a tanulók érdeklődésétől és életpaszatától. Az értékes információkból és alkotásokból összeállított tananyaghoz úgy kapcsolódott a *tanulás, mint annak a reprodukciója*. Ez nem feltételezte vele kapcsolatban az önálló gondolkodást, ezért nem volt meglepő, hogy a tanulók többsége elidegenedett a kultúrától. A felnőtteknél a kapcsolat kétirányúan alakult: értékközvetítés vagy igénykielégítés. Eredménye: a művelődés szintjének kettészakadása elit- és tömegkultúrára. Az értékes javak iránt kevesen érdeklődtek, a tömeghatás viszont az alacsony színvonalat feltételezte, ami megfelelt a társadalom iskolázottsági szintjének, pontosabban az iskolában szerzett műveltségnek. (Ami nem feltétlenül volt azonos az iskolába járás éveinek számával.) Egy valami mégis azonosnak bizonyult mindkét szinten: a kulturális intézmények programjainál csak a *látogatók jelenléte* volt fontos, *minél nagyobb mennyiségben*; az, hogy mi történik az elsajátítás folyamatában, az intézmények dolgozóit már nem érdekelte.

Lényegében ez a megosztottság jellemző a jelenre is. Az iskolák műveltség-eszménye az *enciklopédikus teljességet* ajánlja, a tantervek középfokon ezt célozzák. Ezen belül a műveltség főként a *tények lexikális ismeretét* jelenti, emellett esetleg a racionális gondolkodást és az intelligencia fejlesztését, olyannyira, hogy az irodalom és a művészetek esetében is az adatok ismerete fontos. A felnőttek művelődésében pedig az egyéni viszonyulás leszűkülhet a tetszésre és a nem tetszésre. A hagyományos műveltség-felfogás azonban értékét veszti a 20. század második felében. Az egyetemes műveltség irreális követelménynek látszik, elválik egymástól a humán- és a reál-műveltség szférája, és az összekapcsolásuk lehetetlenségének bizonyosságaként közhelyként emlegetik, hogy „lejárt a polihisztorok kora”, nem lehet az ember mindenben tájékozott. (Maróti 1986) Ez persze igaz is, csak nem azért, mert a műveltség nem lehet széleskörű, hanem azért, mert ha azt *pusztán mennyiségileg* fogjuk fel, azt valójában lehetetlen elérni. Már csak azért is, mert a széles körre kiterjedő műveltség szétszórt lesz, és inkább a zavart idézi elő az ember gondolkodásában, mint a megalapozott tájékozottságot.

Eközben erősödik a *gyakorlatiasság* igénye, a szakmai képzettség háttérbe szorítja az általános műveltséget. E fogalom csakhamar kiüresedik, fölöslegessé válik. A szűk specializáltság mégsem veheti át a műveltség szerepét, ha a gyakorlatiasság a rutinra korlátozódik, és a szakterülethez kapcsolódó valóság értelmezése összefüggéstelen részismeretekre és a mindennapiságban érvényesülő evidenciákra épül. Az összefüggéseiből kiszakított szakmaiság alkalmatlanná válik arra, hogy kövesse a szakterület változásait, átvegye a korszerűsítéssel járó követelményeket, s arra még kevésbé, hogy e korszerűsítés érdekében újítvá váljék. Az ipari társadalmat felváltó *információs korszak*, vagy más néven posztmodern társadalom egészen új körülményeket teremt, amelyek radikálisan alakítják át a tanulással és művelődéssel összefüggő feladatokat. E korszak irodalma szerint az új helyzetre leginkább jellemző az emberi lét pluralizálódása, sokfélesége és a részterületek látszólagos egyenértékűsége. A haladás paradoxona: ha a részek közt nincs lényeges értékkülönbség, akkor minőségi fejlődésről sem lehet beszélni, legfeljebb mennyiségi gyarapodásról. Ez azonban lehetetlenné teszi a fölmerülő problémák megoldását. Más sajátossága ennek a korszaknak a változás állandósulása, a távlatok összezsugorodása. Úgy tűnik, mintha csak a pillanatnyi jelen lenne megragadható, és ami ma még új, holnapra elavul, muzeális értékke válik. Sokan feltételezik, hogy nem is érdemes már a múlttal foglalkozni, a jövőről pedig – amely beláthatatlan – nem érdemes gondolkodni. Ennek következményeként óhatatlanul beszűkül a gondolkodás. Vele együtt szükségtelenné válik a történelem ismerete. Csakhogy a jelenre korlátozódó tudás roppant csalóka, a gyors változások miatt felületessé és hamar korszerűtlenné válik. Egyébként a valóság relatív megítéléséből következik, hogy a posztmodern-kor a kultúrában sem lát értékkülönbséget: az elit- és a tömegkultúra termékei azonos értékszintre kerülnek. Sőt, a változások mennyiségi szemléletének megfelelően az értékességet a rájuk irányuló érdeklődés nagysága határozza meg. (A „nézettség”, a „látogatott-

ság”, a „kelendőség” aránya.) Amiből az is következik, hogy a tömegkultúra és azon belül is az alacsony színvonal lesz az uralkodó.

A posztmodern-kor filozófiája szerint a „nagy narratívák” (az ideológiák, a tudományos elméletek) elveszítik kizárólagos érvényüket. Ezek a valóságnak csak lehetséges értelmezései, mellettük a mítosz és a tapasztalat ugyanolyan jogosult a valóság megítélésében. A valóság értelmezése így tetszőlegessé válik, „mindenkinek igaza lehet”, hiszen a változások miatt amúgy is mindennek átmeneti érvénye van. A tudomány megállapításai csak meghatározott kísérleti helyzetekre érvényesek, a művészetben a tárgyiasítás kérdéssé teszi a valóságról alkotható benyomások értékességét. A múlt pillanat hangulatának megjelenítésére kell ezért törekedni, belátva, hogy egy performance tökéletesebben felel meg ennek, mint egy műtárgy. A változások miatt a művész nem is adhat hiteles képet kora valóságáról, ezért fel kell hagynia azzal, hogy a művének értelmes jelentést, s benne valamilyen üzenetet adjon. Tudomásul kell venni, hogy a művészet nem több mint formai játék, ezért a mindennapi élet közönséges tárgyai is beállíthatók művészetként, ha a formájuk különösnek tekinthető. Az alkotás folyamatában a tetszőlegesség érvényesülhet, az irodalomban a „kötetlen csevegés”, amiben „bármilyen elmegy”, amit egy spontán folyamat felszínre hoz. (Pethő 1996)

A kulturális intézmények elvesztik uralmi helyzetüket a kulturális javak közvetítésében, a közönség átpártol a tömegközli eszközökhöz. Közvetlen és szuggesztív hatásuk miatt közleményeik a hitelesség látszatát keltik, amiről beszélnek, az lesz a lényeges és igaz. Ez az igazság azonban „kvázi-valóságra” épül, a tényleges tapasztalat helyébe a virtuális valóság kerül. Ahogy sokasodnak az elektronikus hírközlő eszközök információi, az emberek úgy távolodnak el a valóság közvetlen érzékelésétől, és veszítik el a tapasztalatilag megalapozható döntéseikhez önállóságukat. Bár emellett nő a társadalomban a magasabb iskolai végzettség megszerzésének igénye, de ez sokszor csak a végzettséget igazoló bizonyítványért és a hozzá kapcsolódó presztízs megszerzéséért történik, és nem a tényleges tudásért. Az iskolákban szerezhető tudásnak egyébként sincs értéke, csak annak, ami a társadalmi érvényesüléshez, a karrierhez vezet. A műveltség helyébe a tájékozottság kerül, pontosabban a „jól értesültség”, az aktuális és divatos trendhez tartozó információk ismerete, amelyeket azonban felesleges mélyebben értelmezni, elméletileg magyarázni. A művészetben a szimbolikus ábrázolás is csak abban az esetben fogadható el, ha a megfejtése nem kíván intenzív szellemi aktivitást. Tehát közhelyszerűen ismert.

Milyen kritikus következtetések vonhatók le ezekből a művelődésre? Elsősorban alighanem az, hogy ha a körülöttünk lévő valóság töredezett, széteső, ha a változások követhetetlenek, és ezért a dolgok és történések értéke bizonytalan, akkor a művelődéshez elsajátítandó tartalom sem határozható meg. Ebből azonban nem következik az, hogy művelődésről nem is lehet szó, és benne általános érvényű követelmények sem fogalmazhatók meg. Ezt azonban már nem az a kérdés fogja meghatározni, hogy *mit* kell tudnunk a világról, hanem az, hogy

„*hogyan*” kell gondolkodnunk róla. Tulajdonképp mindegy, hogy mi a művelődés tartalma, sokkal fontosabb, hogy azt értelmesen dolgozzuk fel. A posztmodern-kor sajátosságai szükségessé teszik a rugalmas helyzetmegítélést, az elemző készséget, a problémaérzékenységet és a problémamegoldást. (Siegrist 1997) Továbbá a tárgyilagosságot, az önálló és kritikus véleményalkotást. S még valamit, ami az információk értelmes kezelésének feltételét jelenti. Abból kell kiindulnunk, hogy a természet és a kultúra ellentéte nem más, mint *a rendezetlenség és a rendezettség ellentéte*. Egy információ értékét pedig az adja meg, hogy rendet visz a rendezetlenségbe. Tehát „a rendezettség teszi az információt információvá.” (Fülöp 1985) A rendezettség a részek közti kapcsolatot fejezi ki, s ez egyúttal azt is jelenti, hogy valamely információ mindig egy funkcionális egység része, ezért az értelmezése szükségessé teszi a hozzá kapcsolható információk felismerését. Ez *alkotó gondolkodást* kíván. Abban az értelemben, hogy a korábbi tapasztalatok és a felvett új információk közt lehetséges kapcsolat keresésével a művelődő ember új gondolati egységet hoz létre, és közben átformálja meglevő tudását. Itt a személyes választás és döntés a mérvadó, amit az illető élettörténete alapvetően befolyásol.

Zavaró akadályt jelent a „zárt” gondolkodás, ami a dolgokat és jelenségeket elhatárolja egymástól, közöttük a lehetséges átmeneteket és kapcsolatokat nem érzékeli, vagy ha igen, akkor azokat nem érti meg. Így a változások okait sem képes felismerni. (Rokeach –Restle 1980) A „nyílt” gondolkodás ezzel szemben fogékony a különbségek kölcsönhatására, ellentéteik egységére és a távolálló dolgok közt megragadható összefüggésekre. Ebben a gondolkodásban Jurij *Davidov* szerint az egyén tudása és műveltsége nem határa mások tudásának, műveltségének, hanem folytatása. (Davidov 1965) Ez azt is jelenti, hogy a művelődés információcserét és jó kommunikációs képességet feltételez.

Mennél bonyolultabb egy információs kapcsolatrendszer, annál nagyobb lesz kezelésének a bizonytalansága, és annál nagyobb önállóság és magasabb szintű eligazodási képesség kell az információk értelmezéséhez és felhasználásához. És mennél bonyolultabb egy információs kapcsolatrendszer, annál nagyobb lehetőséget ad a minőségi változtatásra. Az összefüggések felfedezésének szükségességét bizonyítja, hogy a szűk körű specializáltsággal szemben ma már egyre kíváncsabb a komplex képzettség, a tudományban az interdiszciplináris szemlélet, a művészetben az ágazatok határait átlépő alkotás. (Németh 1980) Az iskolában a műveltség átadásának jellegzetes módja a frontális osztálytermi oktatás, a felnőttek tanításában az előadás. A praktikizmus hatására kialakult a fiatalok számára a műhely-munka, a felnőtteknek pedig a gyakorlati készségeket fejlesztő tanfolyam. Az információs társadalom szükségleteit figyelembe véve szükség lenne a problematikus helyzetek elemzésére, a tapasztalatok és elképzelések megbeszélésére, azok kritikus felülvizsgálatára és átalakítására, a kreativitáshoz nélkülözhetetlen készségek és képességek rendszeres fejlesztésére, az érdekeltek együttműködését célzó csoportmunkára. Itt a művelődés már a gondolkodás és cselekvés megújí-

tása az egyre bonyolultabbá váló valóságban, ami egyszersmind azt is magával hozza, hogy a tanulás nem lezárható, hanem az élet egészére kiterjedő folyamat. Már csak azért is, mert minden embernek ismernie kell az őt körülvevő szűkebb és tágabb környezetet, hogy annak sajátos vonásait figyelembe véve legyen képes alakítani a saját életét, s megoldani a benne felhalmozódó problémákat. Fel kell ismernünk: az ember és a környezete közti párbeszéd a művelődés lényege.

Felhasznált irodalom:

- Davidov, Jurij (1965): Munka és szabadság. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Fülöp Géza (1985): Ember és információ. Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó.
- Kant, Immanuel (1980): A vallás a pusztta ész határain belül. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Maróti Andor (1986): Rendhagyó gondolatok a műveltségről. Valóság, 10.
- Németh László (1980): Pedagógiai írások. Budapest, Kriterion Kiadó.
- Pethő, Bertalan (szerk.) (1996): A posztmodern. Budapest, Osiris Kiadó.
- Rokeach, M. – Restle, F. (1980): A nyílt és zárt gondolkodás közti alapvető különbségtevés. In: Előítéletek és csoportközi viszonyok. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Siegrist, Marco: Kulcsképessegek. In: Maróti Andor (szerk.) (1997): Andragógiai szöveggyűjtemény, II. kötet. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Kutatások a Nemzeti Művelődési Intézetben

Megjelenés helye: 2023/1. szám

Absztrakt: A tanulmány a Nemzeti Művelődési Intézet szervezeti keretein belül 2012-2022 között megvalósuló kutatások és felmérések összegző áttekintésére vállalkozik. Az elmúlt időszak paradigmaticus szakmai, szervezeti és tevékenységbeli változásai, a történeti távlat és a kutatások számossága már lehetővé teszi, hogy több dimenzióban is megvalósulhasson a kutatások áttekintő, de nem teljességre törekvő bemutatása. A cikk bemutatja azokat a tágabb összefüggéseket, Intézeti szakmai stratégiai célokat, amelyekre a kutatások is épültek. Ugyancsak ezek alapján kerülnek részletezésre az Intézet stratégiai kutatási céljai is. A munka részben kronologikusan dolgozza fel az elmúlt évek kutatási eseményeit, egyben figyelemmel kíséri a kutatások minőségét és mennyiségét is meghatározó szervezeti változásokat, valamint tematizálja azokat a szakmai célok és tartalmi aspektusok tekintetében.

Abstract: This study is a summary of the research and surveys carried out within the National Institute of Cultural between 2012 and 2022. The paradigmatic professional, organisational and activity changes of the past period, the historical perspective and the number of researches already allow for an overview of the researches in several dimensions. The article presents the wider context and the strategic professional objectives of the Institute on which the research has been built. The strategic research objectives of the Institute are also detailed on this basis. The work provides a partial chronological account of the research events of recent years, while at the same time monitoring the organisational changes that have determined the quality and quantity of research, and thematising it in terms of professional objectives and content.

Bevezetés

A Nemzeti Művelődési Intézet jogelődjénél 2012-től induló változások a vizsgált 10 év távlatában már paradigmaticus átalakulásnak tekinthetők. Az Intézet keretein belül a közművelődési szakmai csúcsszervezet gyökeres átalakítására irányuló reformok – amelyek elsősorban a kulturális törvény közművelődési fejezetének módosulásában és a végrehajtó rendelet megjelenésében

váltak normatív szabályozássá – a közösségi művelődés egészére is döntő hatással bírtak.¹

Miért is beszélhetünk paradigmaváltásról? Azért, mert a gyökeres változások a rendszer minden elemét átalakították. Olyan minőségi, mennyiségi, gondolkodás- és értékbeli elmozdulás történt a 2012–2013-as években, amely a legfontosabb, statisztikailag is igazolható paraméterekben, a szakmai tevékenység, a szervezet, a finanszírozás és a humán erőforrás idősoros adatainak alakulásában volt tetten érhető.

Olyan mérföldköveket említhetünk, amelyek ugyancsak igazolhatják a paradigmaváltás tényét: az állami hozzájárulás folyamatos növekedése a kulturális, közművelődési feladatellátásban, a megyei közművelődési feladatok gyökeres átalakítása, Kulturális Közfoglalkoztatási Program, országos hatású projektszemlélet és belső finanszírozási, pályázati rendszer kialakítása az Intézet falain belül, stratégiai szakmai szövetségek és együttműködések kötése, a szakmai képzések országos hálózatának kialakítása, a szakemberképzés megújítása, a statisztikai adatszolgáltatás minőségi és mennyiségi reformja, a minőségfejlesztés és a szakfelügyeleti munka megújítása, valamint számos mintaprogram és szakmai projekt indítása. Ebben a változásfolyamban – összefüggésben a fentiekkel – kiemelt feladattá vált a kutatások megerősödése és újratervezése is.

Kutatások a Nemzeti Művelődési Intézetben (2012–2022)

A tanulmánynak ugyan nem elsődleges feladata, hogy részletezze az Intézet stratégiai céljait, azonban fontos megemlíteni néhány olyan releváns elemet, amelyek a kutatási tevékenységet is nagymértékben meghatározták. A 2012-től elinduló fejlesztési folyamatok egyik legfontosabb célja, hogy a modern 21. századi közösségi művelődés a korábbiaknál intenzívebb módon kapcsolódjon be a társadalom-, gazdaság- és közösségfejlesztési folyamatokba; a kultúra segítségével járuljon hozzá a helyi közösségek megerősítéséhez, a nemzeti összetartozás erősítéséhez, a Kárpát-medencei közös kulturális tér kialakításához és a vidéki Magyarország értékeinek, hagyományainak feltárásához és megőrzéséhez.

Az Intézet kutatási koncepciójának tervezésében fontos és elengedhetetlen szempontként jelentkezett a felsőoktatási szakemberképzés megújítása, a szakma tudományos alapjainak megerősítése. A fenti stratégiai elképzelések egyik legfontosabb feltételévé vált a szakmán és az Intézeten belül is a különböző társadalomtudományok alapjain nyugvó kulturális, ezen belül a közművelődési szakterületre fókuszáló kutatások újragondolása. Mindez egyidőben és szoros összefüggésben történt a Kulturális Szemle online folyóirat létrehozatalával, a

1 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. 20/2018. (VII. 9.) EMMI rendelet a közművelődési alapszolgáltatások, valamint a közművelődési intézmények és a közösségi szintek követelményeiről.

felsőfokú szakemberképzés megújításával, a Közművelődési Tudományos Kutatási Program létrehozásával, az új közösség-szervező szak indításával és a felsőoktatás intézményeivel történő stratégiai együttműködések kialakításával.

Fentiekkel összefüggésben az Intézet kutatási koncepciójában az elmúlt tíz évben a következő, a kutatásokat is érintő átfogó célok fogalmazódtak meg:

- a társadalmi megújulás és összetartozás kulturális alapú és célú tudományos kutatásokkal történő megerősítése;
- a Kárpát-medencei közös kulturális tér tudományos kutatásokkal történő felmérése, erősítése, fejlesztése;
- a Kárpát-medencét érintő más fókuszú kutatások figyelemmel kísérése;
- a nemzetstratégiai szempontok figyelemmel kísérése és érvényesítése a kultúrakutatói feladatok során;
- közös kulturális tudományos együttműködés kiépítésében történő aktív részvétel;
- sokoldalú együttműködés kialakítása a felsőoktatási intézmények szakintézeteivel és szaktanszékeivel, bekapcsolódás a tehetséggondozásba;
- a közösségi művelődés kiemelkedő szellemi, kulturális és tudományos eredményeinek, múltjának, hagyományainak, társadalmi, gazdasági helyzetének elemzése, kutatása, fejlesztése;
- a közösségi művelődés erőforrásaival, szervezetével, finanszírozásával, tevékenységével és humán erőforrásaival kapcsolatos kutatási, felmérési és elemzési feladatok, mindezekkel kapcsolatban fejlesztési javaslatok megfogalmazása;
- együttműködés hazai és határon túli kutatói műhelyekkel, intézetekkel, közös projektek szervezése és bonyolítása;
- a közösségi művelődés szempontjából kiemelt célcsoportok esetében kutatási, felmérési, elemzési feladatok ellátása;
- a kutatások eredményeinek tudományos, illetve szakmai napokon, konferenciákon, valamint tanulmányok, kiadványok és publikációk formájában a szakmai és a szélesebb nyilvánosság elé tárása;
- kutatási tervek, kutatási és közművelődési adatbázisok készítése, kezelése és megosztása, a kulturális, közművelődési feladatok ellátásával kapcsolatos tervezési, szervezési, koordinációs feladatok, az adatok tudományos feldolgozása, javaslatok megfogalmazása.

Örömteli tény, hogy a vizsgált 10 év alatt közel 100 kutatás és felmérés zajlott az Intézet koordinálásában. A történeti távlat és a kutatások számossága már lehetővé teszi, hogy több dimenzióban is megvalósulhasson a kutatások áttekintő (de egyelőre nem részletező és teljességre törekvő) bemutatása. Ezt a bemutatást ugyanakkor már most is több dimenzióban is megtehetjük. Lehetőség van kronologikusan, az elmúlt 10 év történetét feldolgozva (1), megtehetjük az Inté-

zet szervezeti változásainak összefüggéseiben (2) és tematizálhatjuk a kutatások szakmai céljait és tartalmát illetően is (3).

A kutatások szakmai orientációját, kutatási céljait tekintve 6 nagy csoportról beszélhetünk.

1. A közművelődési területre, annak jellemzőire irányuló vizsgálatok, ezzel összefüggésben a statisztikai feladatok ellátásából és az adatszolgáltatásból nyert idősoros, érvényes és megbízható adatok a tevékenység, a szervezet és a humán erőforrás vonatkozásában.
2. A települések múltjához és jelenéhez, kultúrájához, kultúrafogyasztási szokásaihoz kapcsolódó kutatások.
3. A települések civil, művelődő közösségeit célzó kutatások.
4. Az intézet szakmai projektjeihez, programjaihoz, valamint a felnőttképzéshez kapcsolódó kutatások. Valamennyi jelentősebb programban a résztvevők bemeneti és kimeneti kérdőívet töltöttek ki, és ezekben az esetekben lekérdezésre kerültek a partnerszervezetek is. Nagyban segítette az egyes kutatások eredményességét, a minták elemszámának növekedését az a tény, hogy a résztvevők nem csak interjúalanyként, hanem több esetben kérdezőbiztosként is dolgoztak.
5. Ifjúsággal kapcsolatos felmérések.
6. Egyéb kategóriába sorolható kulturális kutatások és felmérések.

A 2012–2022 közötti időszak három jól elhatárolható kutatási periódusa különböztethető meg.

- Az átmenet időszaka (2012–2013).
- A kutatás-szakmai professzió átalakulásának és megerősödésének, valamint a hálózati működés kialakulásának időszaka (2014–2019).
- A hálózati kutatások és együttműködések időszaka (2020–2022).

A továbbiakban, tekintettel a kronológiára és a szervezeti változásokra, az egyes időszakok jelentősebb kutatásai kerülnek bemutatásra.²

1. Az átmenet időszaka (2012–2013)

2012–2013 között az Intézet életében részben az intézmény konszolidációja, részben az új működési feltételek kialakítása és megerősítése volt az elsődleges feladat. A kutatási feladatok a Nemzeti Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus Stratégiai Fejlesztési Főosztály Kutatási és Szakinformációs Központ szervezetén belül valósultak meg. 2012-ben zajlott a *közművelődési szakfelügyelet célvizsgálati felmérése*, és a *közművelődési intézmények felnőttképzési kapacitását*

² Terjedelmi korlátok miatt az egyes vizsgálatok tematikus bemutatására és csoportosítására nincs lehetőségünk ebben a tanulmányban.

mérő vizsgálat. 2013-ban történt a *megyei közművelődési feladatok finanszírozásának vizsgálata*, valamint a *gyorsfénykép az intézeti munkatársakról* című felmérés is. Mindezek már szoros összefüggésben valósultak meg az Intézet átalakulási folyamataival. A Központ elsődleges kutatási feladatai ekkoriban elsősorban a stratégiai fejlesztési javaslatok és döntések kutatásokkal, felmérésekkel történő előkészítésére, másrészt azok hatásának vizsgálatára irányultak.

2. A kutatás-szakmai professzió átalakulásának és megerősödésének, valamint a hálózati működés kialakulásának időszaka (2014-2019)

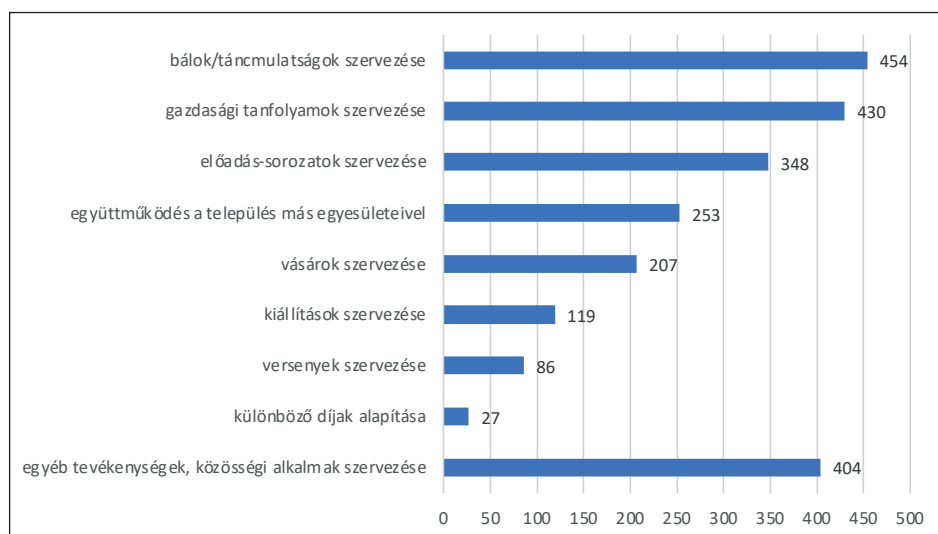
Az átmeneti időszakot követően, összhangban az Intézet stratégiai céljaival, valamint az egyre szorosabbá váló kapcsolatokkal a felsőoktatás szakembereinek képviselőiből álló Andragógiai Szakbizottsággal, már megjelent a fokozott elvárás a kutatók körében a tudományos fokozat megszerzésére, a felsőoktatásban és egyéb szakmai képzésekben történő oktatásban történő közreműködésre és a magas szintű szociológiai, társadalomtudományos, közművelődés-szakmai, informatikai ismeretek együttes meglétére. Ebben az időszakban már a korábbinál jóval nagyobb mértékben és intenzitással folytatódtak a kutatások és felmérések. 2015 februárjától jön létre a Nemzeti Művelődési Intézet Országos Tudományos és Felsőoktatási Szakmai Központja, amelynek egyik fontos feladata a közművelődési tudományos kutatások szervezése és bonyolítása (Juhász 2022). 2018-tól a kutatási feladatok már a Kultúrakutatói és Képzési Igazgatóság feladatkörében jelentek meg.

A *Kulturális Közfoglalkoztatási Program* (KKP 2013-2018) öt szakaszához köthető felmérések koordinálása és hagyományos kutatási feladatainak ellátása a legnagyobb volumenű munka volt ebben az időszakban. Ezek részben magára a Programra irányultak, részben pedig annak segítségével valósultak meg. A résztvevők és a fogadó partnerszervezetek az indulásnál és az egyes Programok végén kerültek lekérdezésre. Ezekben a vizsgálatokban elsősorban a véleményekre, tapasztalatokra és javaslatokra irányultak a kérdések.

A 2013-2019 közötti időszakban azonban párhuzamosan számos más kutatás is zajlott. 2013-2014 között, a további tervezési munkát megalapozó közművelődés-szakmai adatbázis készült. A Program által érintett településeken felmérésre kerültek a *művészeti csoportok* (Dudás 2015), a *civil szervezetek és ifjúsági közösségek* is. Az Intézet ebben az időszakban mérte a lakosság kultúrafogyasztási és intézményhasználati szokásait is, valamint ugyancsak 2014-ben zajlott a *Leleményes hősök és a települések I. Világháborús emlékévéhez kapcsolódó felmérés* is. A 2. KKP-ban (2014-2015) a *közművelődési szakemberek felmérése* és a *Magyar Kultúra napjával kapcsolatos első adatfelvétele történt*, amelyet a második kör 2016-ban követett. A 3. KKP során (2015-2016) olyan jelentősnek mondható kutatások és felmérések valósultak meg, mint az *Agorák és IKSZT-k* (Dudás 2016) működé-

sének feltérképezése, valamint a *kulturális alapellátás és tudáskörnyezetének hazai vizsgálata*. 2016 és 2017 között, a negyedik Programban az Intézet két korábbi szakmai projektjének, a *Kapunyitogató Programnak* (Juhász – Ponyi 2016) és a *Látóutaknak* (Izer 2016) hatásmérése is zajlott.

Ugyancsak ebben az időszakban a megemelt *közművelődési és közgyűjteményi normatíva kistelepülések kulturális feladatellátására gyakorolt hatása* is felmérésre került. Az ötödik Programban 2017–2018 között zajlott a *közösségi múlt feltárását szolgáló kutatás* és ugyancsak ebben az évben került lebonyolításra a *települések szakemberellátásának második körben történő felmérése*. 2018 év elején ismétlésre került a *kulturális alapellátás tudáskörnyezetének vizsgálata*, a *Petőfi öröksége* kutatás, az *Agorák felmérése* két körben és a *Tudástár* munkacímű felmérés is. (1. ábra)³

1. ábra: Településfeltáró kutatás.

Az egykori gazdakörök leggyakoribb tevékenységei a településeken (db)

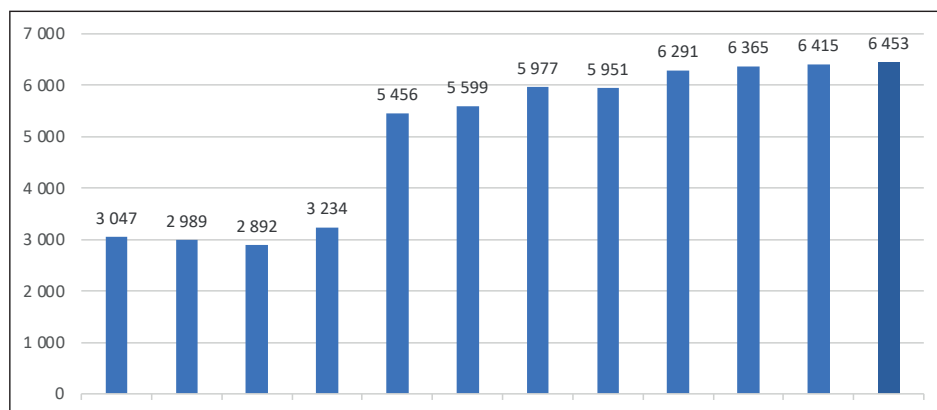
(Forrás: Saját szerkesztés)

Fentiekkel párhuzamosan zajlottak továbbá 2017 és 2019 között a *Cselekvő Községek Projekt* keretén belül bonyolított kutatások, amelyek elsősorban a kulturális terület jövőbeni trendjeire, az intézményrendszerre ható társadalmi folyamatokra, az intézményi partnerségekre, a társadalmiasítás, az önkéntesség és a közösség-szervezés gyakorlatára irányultak. A projekt eredményeként hét kutatás eredményeként 6 témában jelentek meg kiadványok (Arapovics – Ponyi 2019). A *közösség-szervező szakosok kompetenciamérése* 2017 és 2020 között időszakban folyamatosan zajlott (Juhász – Márkus – Benkei-Kovács 2020, 2021) és az *OKJ-és képzésekben részt vevők IKT tapasztalatainak és digitális kompetenciáinak mérése* is lezajlott.

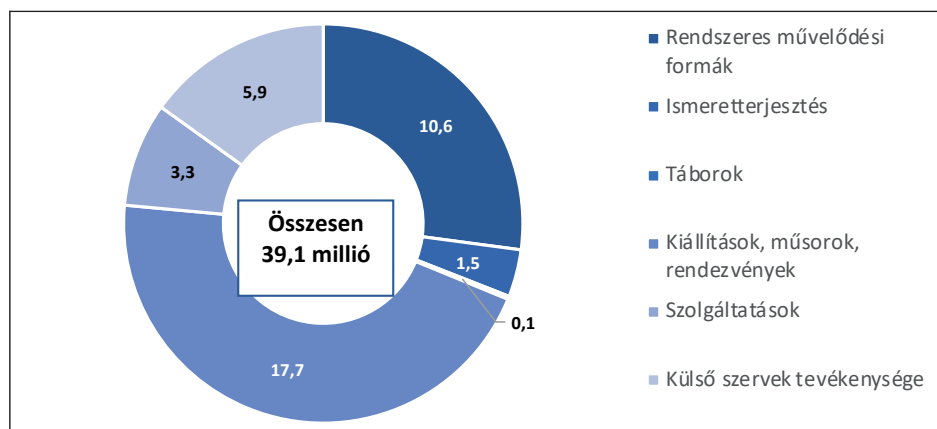
3 A tanulmányban szereplő ábrákat elsősorban illusztratív szándékkal illesztettük be.

3. Hálózati kutatások és együttműködések időszaka (2020-2022)

A 2019-2022. szeptemberig tartó időszakot a hálózati kutatások és együttműködések időszakának nevezhetjük. Az Intézet szervezeti változásaival összefüggésben a kutatások 2019-től már a Szakmafejlesztési Igazgatóság Kutatási Központjában zajlottak. A megnövekedett kutatási feladatok ellátására, a kutatási feladatok és kutatásszervezés hálózati működésének biztosítására 2021-től regionális kutatói hálózat jött létre ebben a szervezeti keretben. A Kutatási Központ és regionális hálózata feladatául kapta a *statisztikai adatszolgáltatás megyei és országos generálásának nagy volumenű és nagy kihívást jelentő feladatát* is. (2-3. ábra)

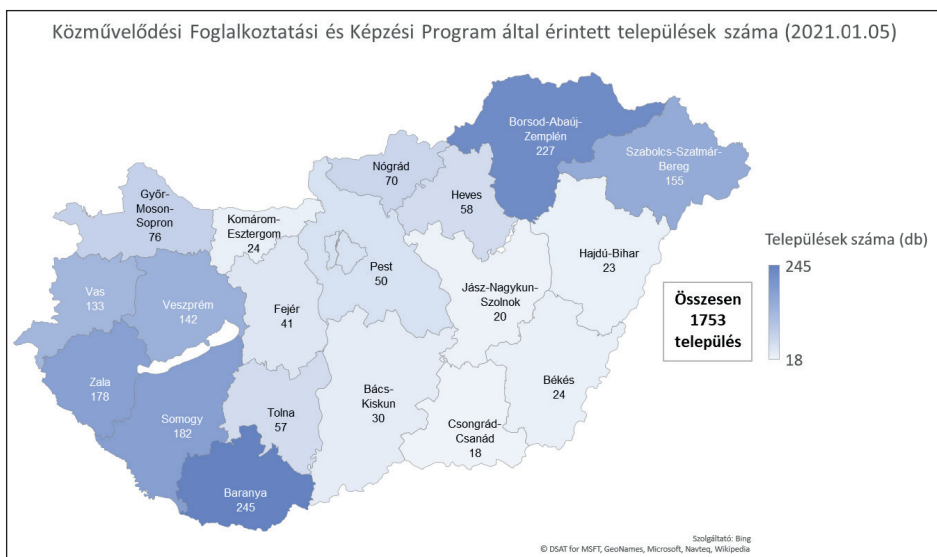

2. ábra: Közművelődési statisztikát beküldő, adatszolgáltató szervezetek számának alakulása, 2010-2021 (db)
(Forrás: Saját szerkesztés)

3. ábra: Közművelődési statisztika.
Látogatások megoszlása tevékenységtípus szerint 2021
(Forrás: Saját szerkesztés)

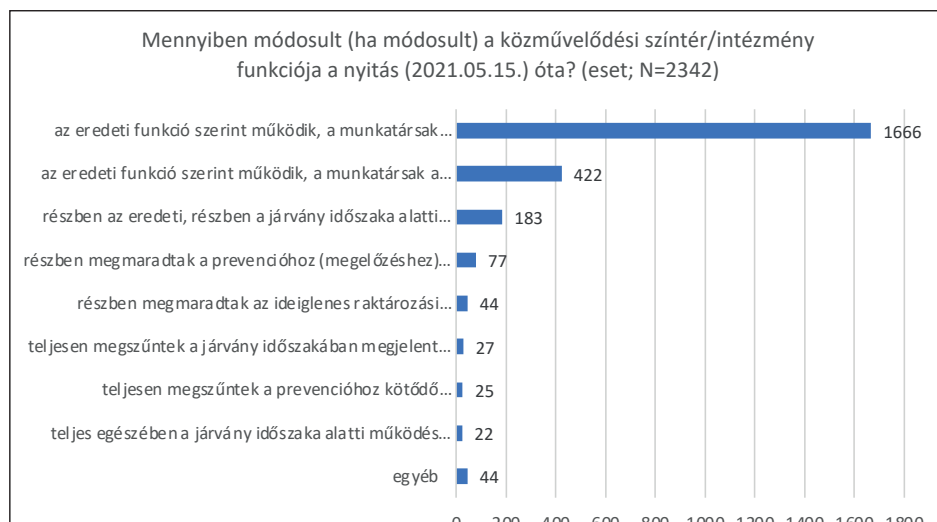
Jól mutatja a megnövekedett feladatokat, hogy a statisztika mellett 2021-ben a Kutatóközpont keretein belül 22 felmérés és kutatás zajlott, a vizsgálatokban az elemszám elérte az 50 000-et, a levéltári kutatásban több mint 29 000 civil szervezet feltárása és adatbázisba rögzítése történt meg ebben az időszakban. A Központ 3 szakmai kiadványt készített elő, 7 régiót elemző tanulmány készült és 3 újabb adatbázis született. Ezek az indikátorszámok a kutatásokat messze-menően támogató intézményi menedzsmentnek, a regionális kutatói személyi állomány felállításának, a megyei igazgatóságok aktív részvételének és a hálózati alapú kutatások megszilárdulásának is köszönhetőek. A 2020-2021-es években a Közművelődési Foglalkoztatási és Képzési Programban (KFKP) zajló kutatásokat már 4 központi, 7 kutatási koordinátor, átlagosan 2000 résztvevő és a 19 megyei igazgatóság munkatársai segítették (Juhász – Ponyi 2021). Hasonlóan a Kulturális Közfoglalkoztatási Programban zajló kutatásokhoz, ebben az esetben is, a vizsgálatok részben a résztvevők bemeneti és kimeneti mérésére irányultak, részben pedig a Program alanyai maguk is bekapcsolódtak az Intézet kutatásaiba (4. ábra).

4. ábra: Közművelődési Foglalkoztatási és Képzési Program által érintett települések száma (2021.01.05) (Forrás: Sajtó szerkesztés)

A 2019-2022-es időszak legjelentősebb vizsgálata a *Kulturális tanulás kutatás (2020)*, amely a közművelődési intézményrendszer és a népfőiskolák tanulási aktivitásait mérte. Meghatározó, az egyik legnagyobb volumenű feladat 2022-2023-ban is a *levéltári adatgyűjtés a polgári kori egyesületekről*. Ebben az időszakban zajlott a *kulturális közösségeinket felmérő* kutatás, valamint a *közművelődés helyzete és reakciói a koronavírus-járványra* munkacímű felmérés 11 körben

(2020–2021), a *filmklubok vizsgálata a közművelődés intézményrendszerében*, a *játékos közösségek–közösségi játékok*, az éremgyűjtő tevékenységek és egy kulturális gazdaságfejlesztési projekt keretében a *kézművesek országos felmérése*. 2021-es kutatás volt, a közelgő évfordulóra tekintettel, a Petőfi öröksége kutatás második köre (2021). *A levéltári felmérés mellett* 2022-ben olyan vizsgálatok zajlottak még, mint a *települési kiadványok*, valamint a *közművelődés és felekezetek viszonyának felmérése és az olvasási szokások kutatása*. (5. ábra)

5. ábra: Koronavírus felmérés. Mennyiben módosult (ha módosult) a közművelődési színtér/intézmény funkciója, a 2021. 05. 15-i nyitás óta? (db)
(Forrás: Saját szerkesztés)

Köszönhetően a hálózati munkának napjainkra intenzív és folyamatos együttműködés alakult ki az Intézet megyei igazgatóságainak kollégáival mind a statisztikai adatszolgáltatás, mind az egyes kutatások terén. A Szakmafejlesztési Igazgatóság Képzési és Felsőoktatás-fejlesztési Központjával történő együttműködés pedig szinergiában is erősítette a három terület teljesítményét (pl. a Kutató Központ kollégáinak részvétele az egyes képzésekben, előadások a közösségszervező nyári táborokban, tananyagfejlesztés, Felsőoktatás-fejlesztési Központ kutatási tevékenysége.)

Összegző megállapítások

Össességében a kutatások nagyban segítették az Intézet stratégiai céljainak megvalósulását a szakma megújulásának folyamatában. Fontos döntések meghozatalát készítették elő a közművelődés tevékenységének, szervezetének és fi-

nanszírozásának tekintetében. Az Intézeti kutatásai a szerves részei, kiegészítői lettek a közművelődési feladatellátásnak az országos, megyei és a helyi szinteken is. Az egyre hatékonyabbá váló hálózati működésnek, a statisztikai adatszolgáltatásnak és a közösségi színtereket, közművelődési intézményeket, civil szervezeteket célzó vizsgálatoknak köszönhetően a közművelődés valamennyi szereplője be tudott kapcsolódni a vizsgálatokba. A kutatások beépültek az egyes szakmai projektekbe, előkészítették azokat, mérték a hatásukat és gyorsjelentések, cikkek, tanulmányok formájában tájékoztatták a tágabb és szűkebb szakmai nyilvánosságot.

Az is előrevetíthető, hogy a 2022-es és 2023-as évek globális, részben lokális történelmi, társadalmi és gazdasági eseményei, válságai egy újabb időszak kezdetét jelzik mind a közművelődési szakma, mind az Intézet, mind a közművelődés-szakmai kutatások vonatkozásában. A kulturális szereplők egyre erősebb együttműködése, hálózatos tevékenysége, a kutatásra épített döntéselőkészítés elterjedése azonban azt igényli, hogy a kutatási terület továbbra is meghatározó része legyen a Nemzeti Művelődési Intézet tevékenységének: nem csak a közművelődésre, hanem a teljes kulturális ágazatra kiterjedően.

Felhasznált irodalom:

- Dudás Katalin (2015): Az amatőr művészeti tevékenység hatása a szubjektív életminőségre és a lelki egészségre. In: Kulturális Szemle, 3. szám. <http://www.kulturalisszemle.hu/3-szam/hazai-tudomanyos-muhely/dudas-katalin-az-amator-muveszeti-tevekenyseg-hatasa-a-szubjektiv-élet-minosegre-es-a-lelki-egeszsegre-2015-10-30>)
- Dudás Katalin (2016): Az integrált többfunkciós szolgáltató terek - IKSZT-k – tevékenysége. In: Kulturális Szemle, 5. szám. <http://www.kulturalisszemle.hu/5-szam/hazai-tudomanyos-muhely/dudas-katalin-az-integralt-tobbfunkcios-szolgáltato-terek-ikszt-k-tevekenyseg-2016-07-28>)
- Izer Boglárka (2016): Szervezeten belüli non-formális tanulás – A Nemzeti Művelődési Intézet „Látó útjainak” hatása. In: Kulturális Szemle, 6. szám. <http://www.kulturalisszemle.hu/6-szam/junior-kutato-i-muhely/izer-boglarka-szervezeten-beluli-non-formalis-tanulas-a-nemzeti-muvelodesi-intezet-lato-utjainak-hatasa>)
- Juhász Erika – Ponyi László (2016): A Kapunyitogató program országos hatásvizsgálatának eredményei (2013–2016). Szín – Közösségi Művelődés 21/2. 2016. május.
- Juhász Erika – Márkus Edina – Benkei-Kovács (2020): A közsöszsgervezés szakos hallgatók bemeneti kompetenciamérésének eredményei. Szín – Közösségi Művelődés 25/4. 2020. december.
- Juhász Erika – Márkus Edina – Benkei-Kovács Balázs (2021): Kutatás közben - közművelődési szakemberek képzést kísérő pályakép vizsgálatának

első eredményei. In: Szín, 26. évf. 4. sz. (2021. december) 26-29 p. http://epa.oszk.hu/01300/01306/00168/pdf/EPA01306_szin_2021_04_026-029.pdf

- Juhász Erika – Ponyi László (2021): Kutatások a Közművelődési Foglalkoztatási és Képzési programban. Szín – Közösségi Művelődés 26/4. 2021. december.
- Novák Erzsébet (2015): Digitális írástudás a szakadék két oldalán. In: Kulturális Szemle, 3. szám. <http://www.kulturalisszemle.hu/3-szam/hazai-tudomanyos-muhely/novak-erzsebet-digitalis-irastudas-a-szakadek-ket-oldalan-2015-10-30>).
- Arapovics Mária – Ponyi László (2019): Vezetői összefoglaló. A kutatási folyamatok összegzése, további javaslatok. In Arapovics Mária – Ponyi László – Bódog András (szerk): Kulturális közösségfejlesztési folyamatok vizsgálatai Magyarországon. Cselekvő közösségek Projekt EFOP Összefoglaló zárótanulmány. Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ, NMI Művelődési Intézet NKft., Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 5-21. p.

*Farkas Julianna – Benkei-Kovács Balázs – Hübner Andrea –
Vácziné Takács Edit:*

A hungarikumtól a helyi értékekig: elméleti alapokra épülő empirikus kutatás Fót, Göd és Vác településeken

Megjelenés helye: 2021/1. szám

Absztrakt: Tanulmányunk egy nagyobb volumenű, a helyi értékekhez kapcsolódó lakossági nézetek és érzelmi viszonyulások vizsgálatának első állomását mutatja be. A területen feltárt elméleti szakirodalom, amely az értékek fogalmának fejlődéstörténetétől kiindulva az örökséginterpretáción, valamint a kultúra és az érzelmek kapcsolatához kötődő elméletalkotók munkásságán át kiterjed a nemzeti értékek rendszerszintű és kutatásokra alapozott bemutatására, jól tükrözi az interdiszciplináris téma komplexitását. Olyan területtel foglalkozunk, amely egyszerre összetett és bonyolult, ugyanakkor lokális és személyes. A tanulmány második felében a helyi értékek és a hungarikumok kapcsán elkészült félig-strukturált kvalitatív kutatás bemutatása következik, amelyet három település lakosainak (n=27) bevonásával készítettünk el. A kutatás eredményei alapján megállapíthatjuk, a hungarikum fogalmának szélesebb körű értelmezése még nem terjedt el a lakosság körében, a nemzeti értékek kapcsán megjelenő pozitív érzelmi viszonyulások ellenére sem. Kiemelt eredménynek tartjuk, hogy a lokális értékek kapcsán sajátos települési mintázatokot tártunk fel a különböző értéktypusok kapcsán, összekapcsolódva városi legendákkal és értékfejlesztési javaslatokkal, amelyeket egyéni beállítódások árnyalnak.

Abstract: Our study is presenting the first results of a research project targeting the awareness of inhabitants to local values. Our goal is to explore views and emotions of residents linked to their heritage. The presentation of the literature is based on an interdisciplinary overview. The first part of the study presents theories related to the concept of value, and its development; the interpretation of heritage; the relation between cultural values and emotions of local residents; the propositions and impact of Unesco in this field on local development; and the system and structures of national value's registers, especially in Hungary, called also „hungarikum”. This field of study is complex and sophisticated, and local and personal at the same time. In the second part of the study, we present the results of semi-structured interviews (n=27), registered amongst the inhabitants of 3 middle sized Hungarian cities (Vác, Göd and Fót). We can state based on

the analysis of the research results, that the more recent definition of the concept of „hungarikum” is not yet spread in the correct manner between the population, however we can mostly register positives emotions of local inhabitants. We hold for essential result, that we were been able to identify specific patterns related to local values, influenced also by personal attitudes, and these are completed with a list of explored urban legends, and propositions of development for the local value’s register

1. Az érték fogalmának meghatározása

1.1. A fogalom fejlődéstörténete

Az érték fogalmi meghatározásakor figyelembe kell venni, hogy az érték az ember és a belső–külső világ viszonyából származik. Hétköznapi értelemben értékes számunkra az, amely fontos, lényeges, amelyben valamilyen prioritás, preferencia, kíváncs, elérendő cél nyilvánul meg. (H. Farkas 2006) Az életünkben automatikusan felértékelődnek azok a dolgok is, amelyekből hiányt szenvedünk, és amely állapot arra ösztökél minket, hogy ezt a hiányt megszüntessük.

Pataki Ferenc szerint „Az egyén értékei legmegbízhatóbban a döntéseiben és cselekvéseiben megnyilvánuló preferenciák útján írhatók le.” (Pataki 1995:34) Loránd Ferenc a motiváció oldaláról közelíti meg e kérdést (Loránd 2002), amelyhez hozzákapcsolható a Maslow-féle szükségleti piramis elmélete is, annál is inkább, mert az értékek, akárcsak a szükségletek, szintén hierarchikus rendszert alkotnak.

Bábosik István az „Értékközvetítés napjainkban” című tanulmányában főként Hankiss Elemér kutatásaira hivatkozik, amelyben a szerző vallási alapon osztályozza az értékrendet, majd ezek után megfogalmazza a plurális értékközvetítés lényegét, „amely a kollektív és individuális értékeket egyaránt magában foglalja, és a különféle értékrendek egymásmellettiségét tételezi fel. A nevelélméleti meghatározás szerint az érték olyan produktum, amely kettős funkciót tölt be. Egyrészt hozzájárul a szűkebb és tágabb emberi közösségek fejlődéséhez, tehát rendelkezik egy határozott közösségfejlesztő funkcióval; másrészt elősegíti az egyén fejlődését, azaz individuális fejlesztő funkciót is betölt.” (Bábosik 2009)

Varga Károly „Az értékek fénykörében” című monografikus műve a rendszerváltás hatásait és az e hatásokra alapuló értékválasztásokat vizsgálva megállapítja, hogy pozitív tendencia a fokozódó individualizmus, az önmegvalósítás, kiteljesedés, negatív tendencia viszont az életminőség hajszolása, a hedonizmus. (Varga 2003) Ehhez kapcsolódik Lovas Kiss Antal gondolatmenete is, amelyben a 20-21. század legmeghatározóbb értékképző folyamatának a globalizációt jelöli meg, annak pozitív és negatív hatásaival együtt. (Lovas Kiss 2012) „A globalizáció egyik velejárója, hogy képes felülírni a korábbi, bevett hagyományokat. A 21. század elejéről visszatekintve egyre világosabbá válik, hogy a kapitalista

világszemléletből és kultúrából való kiábrándultság is jelentősen befolyásolta a globális folyamatokkal való ellenérzéseket.” (Lovas Kiss 2012)

Az egyéni értéken túl vizsgálnunk kell a kulturális érték és a társadalmi érték fogalmait és különbségeit is. „A kulturális érték olyan érték az egyének adott körében, amely valamennyi egyén tudatának az alkotórészét képezi, és amelyről valamennyi egyén feltételezi, hogy az adott körben mások tudatának is az alkotórészét képezi, és amelynek közlésére egységesen értelmezett szimbólumrendszer alakult ki.” (Farkas 2007:75)

„A társadalmi érték instrumentális és kulturális érték, tehát az egyének adott körében a szükségletkielégítés társadalmi eszközeinek vagy pozitív feltételeinek általánosított, egymás tudatára is vonatkozó tudati tükröződése mint az adott körülmények között a legmegfelelőbbnek tartott állapot, képesség vagy viselkedésmód mintája.” (Farkas 2007:77)

1.2. Az értékek, a hagyományok, a kultúra és az érzelmek kapcsolata

A hagyományteremtésben, a kulturális értékekkel történő interakcióban és a hozzá kapcsolódó narratívák kialakulásában egyre inkább felismerik és elismerik az érzelmek szerepét. (Smith és Campbell 2015) Ma már egyértelmű, hogy a kulturális örökség/értékek megértéséhez fontos az érzelmek működésének feltárása. A kulturális örökségi helyszínek felkeresése ugyanis azt a célt is szolgálja, hogy bizonyos érzelmeket átéljenek az emberek. Az örökségi helyszínek általában biztonságos és jelentőségteljes helyek az emberek szemében, ahol eltöprenghetnek a múlton és a jelenen.

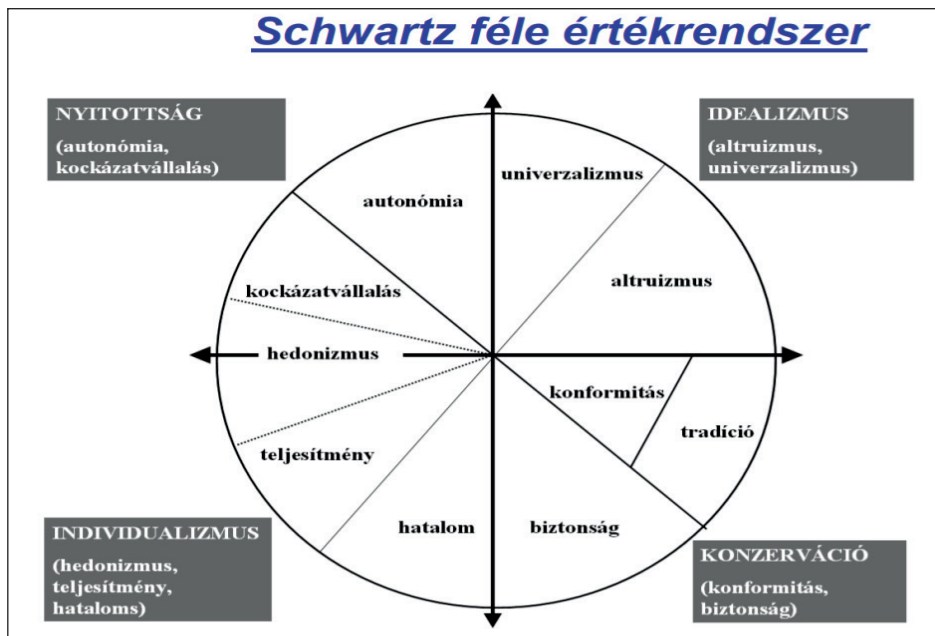
Mesquita és társai (2016) a szakirodalmat áttekintve amellet érvelnek, hogy az érzelmek jelentős része kulturális termék. Általában azokat az érzelmeket éljük át leggyakrabban, amelyek hozzásegítenek, hogy tipikus jó embernek érezhessük magunkat a saját kultúránkban. A társadalmilag elvárt érzelmi élmények átélése a személy jóllétét is növeli. Léteznek olyan negatív érzések is, amelyeket bizonyos témákkal, tárgyakkal, eseményekkel szemben elvárunk egymástól egy kultúrán belül. Ilyen kíváncs érzellem lehet például a felháborodás vagy a düh, amikor értékeinket nem tartják tiszteletben.

Watson (2016) szerint a kulturális helyszínek, események és a múlt emlékeit őrző tárgyak interakciójában elvárunk egy bizonyos érzelmi hozzáállást. Például a múzeumban ébredő kellemes érzések és pozitív attitűdök segítik a tanulást. A múzeumok leggyakrabban az esztétikai élvezet és a régi idők emberei iránti együttérzést igyekeznek felkelteni.

Nyaupane és Timothy (2009) kutatásából az derült ki, hogy a kulturális örökség ismerete, jelentőségének értékelése és az örökségi helyszín meglátogatása egyaránt befolyásolja a megőrzésével kapcsolatos attitűdöket. A helyszínek felkeresése növeli a kulturális örökséggel kapcsolatos tudatosságot és megőrzésének vágyát.

Az ember számára fontos értékek meghatározzák a céljait és irányítják a viselkedését.

A Schwartz és Sagiv (1995) által leírt tíz érték négy magasabb kategóriába sorolható, és egy körábraként felrajzolható. Két érték annál hasonlóbb, minél közelebb áll az értékkeréken. Az egymással szemben álló értékek egymással ellentétes és sokszor összeegyeztethetetlen viselkedésekkel járnak együtt. Az 1. ábrán látható a 10 érték rendszere.

1. ábra: A Schwartz-féle értékrendszer
(Forrás: Schwartz és Sagiv 1995)

Az értékek nem csak a viselkedéssel járnak együtt, hanem az érzelmekkel is. Nelissen és társai (2007) úgy találták, hogy a fontos értékek, és az ezekhez kötődő célok, valamint az érzelmek együtt járnak a hétköznapiakban.

Russell (1980) kétdimenziós alapérzelmi állapot modellje egyszerre veszi figyelembe az érzelmi valencia vagy irányulás (a kellemestől a kellemetlenig) és a kiváltott arousal, azaz intenzitás (a nyugodttól az izgatottig) dimenzióit. A két dimenzió kombinálásával az alapvető érzelmi élmények teljes skálája felrajzolható.

2. ábra: A Russell-féle érzelmi kerék
(Forrás: Desmet és Hekkert 2007)

Shimp és munkatársai (1994) alkották meg a fogyasztói etnocentrizmus fogalmát annak kifejezésére, hogy bizonyos fogyasztók saját hazájuk termékeinek felsőbbrendűségében hisznek. Az attitűdökhöz hasonlóan magukban foglalnak egy gondolati összetevőt (például a külföldi termékek fogyasztása gyengíti a hazai gazdaságot), egy érzelmi hozzáállást (a hazai termékekkel kapcsolatos jó érzések) és egy viselkedési tendenciát (inkább vásárolok hazai terméket). Ilyen értelemben a kulturális termékek fogyasztása az attitűd énvédő funkciójához kapcsolódik (jó állampolgárnak érzi magát a személy), és érték kifejező szerepében a fogyasztott kulturális termékek által mutatja mások felé, hogy milyen értékeket képvisel.

Greenberg, Solomon és Pyszcynski (1997) fogalmazta meg a rettegés kezelési elméletet (terror management theory) annak leírására, hogy identitásunk és motivációink révén hogyan igyekszünk a halálunk tudata által keltett szorongástól megszabadulni, vagy legalábbis csökkenteni azt. A halálfélelem hatására leginkább a hiedelmek védelme és a csoporttal való azonosulás erősödik fel, valamint a romantikus kapcsolatok biztonságát nyújtó szerepe.

Burke és munkatársai (2011) metaelemzése azt mutatja, hogy amikor a halandóságunk tudatosul, általános eltolódás figyelhető meg a konzervativizmus irányába.

Az értékekhez való viszonyban és viselkedésben a pozitív érzéseknek kiemelt szerepe lehet. Fredrickson (1998) *láss-gyarapíts* (broaden-and-build) elmélete szerint a pozitív érzelmek az alkalmazkodást, a testi-lelki jóllétet szolgálják, mivel kiszélesítik az ember gondolati és cselekvési repertoárját, növelik a figyelem terjedelmét és a kreativitást. Az öröm, a szeretet és a biztonságérzet felfedezésre csábít, ezzel gyarapítva az intellektuális és társas-közösségi erőforrásainkat.

Azt is figyelembe kell venni, hogy nem is feltétlenül azok a részletek vagy momentumok lesznek a legmeghatározóbbak, amiket a kurátorok vagy interpretátorok annak szánnak. Kiállítások és más helyszínek tervezőinek és működtetőinek figyelembe kell venni a lelki történéseket, és számolni kell az előhívott érzelmekkel, amelyek ráadásul ellentmondásos tartalmakkal kapcsolatban az intellektuális feldolgozáshoz is nélkülözhetetlenek. Sőt, fordítva is igaz: ha nincs érzelmi viszonyulás, beüt az unalom, és nem jut el az információ a látogatóhoz.

Smith (2014) egyik kutatásában két szempont szerint vizsgálta az érzelmeket: *bevonódás* (*engagement*) és *megerősítés* (*reinforcement*) szerint. Azt találta, hogy alkalmasint a felületes bevonódás nagyobb teret hagy a kritikai megközelítésnek, mint a túl erős, amely az érzelem hevessege miatt nem teszi lehetővé a kritikus belátást.

A második kulcsszempont a *megerősítés*. Sem magát a szót, sem szinonimáit nem használták az interjúkban, viszont a megkérdezettek gyakran így fogalmaztak. A kiállítások megerősíthetik a látogatót valamely vélekedésében és érzelmi hozzáállásában. Úgy tűnik, ezt az élményt tartják a látogatók a legfontosabbnak Smith kutatása szerint.

1.3. Az örökséginterpretáció

A *heritage interpretation* magyarra fordításáról évek óta szakmai vita folyik. Úgy tűnik, hogy nincs olyan magyar kifejezés, amely lefedné az *interpretáció* szó tartalmát, mivel az *értelmezés* szó tartománya jóval kevesebb, mint az angol fogalomé. Német nyelvterületen *informelle Bildung* az elfogadott megnevezés, de magyarul az *informális tanulás* is szűkebb sávú asszociációkat hordoz, mint a német kifejezés. (Wohlers 2015)

Egyszerűen megfogalmazva, az örökség interpretáció olyan szakemberek és/vagy közösségek által végzett tevékenység, amely kulturális és természeti örökségek bemutatásáról, értelmezéséről, de az azokra adott reakciókról, a felmerülő ellentmondások feloldásáról és a lehetséges narratívák megismeréséről is szól.

Az interpretatív szemléletű értékközvetítés feladata Steve van Matre *Interpretive Design and The Dance of Experience* című könyve (2009) szerint feltáró értelmezés, amely olyan élményekhez segít hozzá, amelyek révén a látogató érzékenyebbé válik a helyszín értékei iránt, és így jobban megbecsülheti azokat. (van Matre 2009)

Az lenne az ideális, ha örökségi helyszíneken a helyi közösségek szava kihagyhatatlan része lenne az interpretációnak az ott lakók kétségeivel, fenntar-

tásaival, vitáival, kijózanító magyarázataikkal vagy akár vicceikkel szemben a jól bevált tényszerűségre („facticity” Raffoul and Nelson 2009) épülő szokással. Tulajdonképpen ezt nevezi Bagnall „érzelmi autenticitásnak” (*emotional authenticity*). (Bangall 2003)

A World Heritage Convention (UNESCO World Heritage Centre 2015) és az Operational Guideline (Intergovernmental Committee 2013) leszögezi, hogy a kulturális és természeti örökséget meg kell határozni, meg kell védeni, meg kell őrizni, valamint át kell adni és be kell mutatni (*presentation*) a jövő generációinak. Silbermann szerint (2015) a szöveg egyáltalán nem részletezi, hogy mit értünk bemutatás alatt, vagyis mintegy adottnak veszi, hogy ami valahol ott van, azt csak be kell mutatni. Mi tehát a bemutatás és az interpretáció közti különbség?

Az ICOMOS 2008 Charterjében a bemutatás (*presentation*) szó az értelmezendő tartalom alaposan megtervezett megmutatását jelenti, amely az információ elsajátítását fizikai hozzáférés és infrastruktúra segítségével teszi elérhetővé. (ICIP 2008) Ebben az értelmezésben a tartalom ugyanolyan fontos, mint az interpretációs művelet milyensége, azonban ez az értelmezés is egyirányú mozgást feltételez, amelyben a tények és tartalmak átadása a kulcsmotívum. A cél ez esetben az, hogy a látogató pontosan megértse az interpretált tartalmat. Kérdés persze, hogy létezik-e egy tartalom, egy igazság, egy történet és egy azonosulás.

Manapság már széles körben elfogadott, hogy az interpretáció nem lehet top-down művelet, hiszen a legtöbb esetben a probléma maga éppen az, hogy ellentmondó vélemények léteznek egymással párhuzamosan abban a tekintetben, hogy MI az örökség, amiről beszélünk, valamint, hogy HOGYAN és KINEK fontos. (Silvermann and Ruggles 2007)

Kutatásunkban ilyen probléma például a váci múmiák kérdése: a múmiákat lehet kiállítási múzeumi tárgyként kezelni, de azok, akiknek a felmenőiről van szó, esetleg holttestként tekinthetnek rájuk, akiknek (amiknek) a sírban a helye, vagyis kegyeleti kérdés mentén súlyosan különböző értelmezések merülhetnek fel ugyanazzal a közös örökséggel kapcsolatban.

A közösségek szerepe éppen abban van, hogy a mások által felállított feltételezések hiányosságait és a kimondatlan tartalmakat megtalálja, és megmutasson olyan fontos részleteket, amelyet mások kihagytak vagy nem vettek figyelembe. (Silvermann 2015)

A közösségek szerepével megérkezünk az interpretáció érzelmi vetületéhez, hiszen a helyi lakosok viszonyulása a jelenben vagy történelmi vetületben (ami a felmenők tekintetében családtörténet és nem történelem) mindig érzelmileg színezett, soha nem tudományosan semleges.

A látogatókutatás izgalmas területe az örökség interpretációnak. Téves azt gondolni, hogy a látogatók száma mindent elmond arról, hogy mennyire szükséges, fontos ill. gazdaságos az adott helyszín vagy jelenség működtetése. Ha közelebbről megvizsgáljuk, a látogatók gyakran nem úgy mozognak és viselkednek a kiállítási térben, a vadsparkban, a történeti tájon vagy a hagyományör-

ző fesztiválon, ahogy elképzeljük, vagy ahogy szeretnénk. A mai látogatóknak legtöbbször a szövegekkel gyúlik meg a baja. Egyre inkább számolnunk kell a funkcionális dislexiával: az emberek nem szívesen olvasnak el hosszú szakmai leírásokat, akármennyire érdekesek is. Egyre több helyen fejlesztenek ki látogatómegfigyelő applikációkat. Az *eye-tracking* módszerrel azt tudjuk vizsgálni, hogy mely pontokra néznek a látogatók, hova néznek legtöbbször, így könnyen meg tudjuk határozni a bejárat helyszín kiemelt pontjait.

Noha a kulturális emlékezettel kapcsolatos történettudományi, irodalomtudományi, művészettörténeti, kultúrantropológiai diskurzus más csatornákon zajlik, mint az örökség interpretáció, azt gondolom, hogy az elméleti alapja végeredményben ugyanott keresendő. A témát manapság Jan Assmannhoz kötjük, főleg az 1992-ben megjelent *Das Kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen* c. műve okán. Assmann valójában újra felvetette, kidolgozta és továbbfejlesztette az Auschwitzban meghalt Maurice Halbwachs *La Topographie Légendaire des Evangiles en Terre Sainte* c. művének alapvetéseit, amely végül 1951-ben jelent meg.

Halbwachs sokáig elfeledett központi tétele az, hogy az emlékezet társadalmilag meghatározott, a történelem konstrukció, amelyet bizonyos társadalmi vagy hatalmi csoportok fenntartanak. Kiemelnek bizonyos dolgokat, és az ünnepek vagy akár a történelemoktatás keretén belül megerősítenek, igazsággként és tényként kezelnek, más eseményeket vagy hagyományokat pedig hagynak enyészetté válni, vagy tudatosan segítenek elfelejteni. A kulturális emlékezet tudományának egyik fő kérdése az, hogy mit nem szabad elfelejtenünk. (Assmann 1991:30) Az ember arra emlékszik, amit a *kollektív emlékezet* keretein belül adekvátan el tud helyezni, és érteni vél. Az fog feledésbe merülni, aminek az éppen adott jelenben nincsenek vonatkozási keretei.

Az örökség interpretáció különféle emlékezeteket kíván megszólítani mind a helyi közösségek oldaláról, mind látogatói oldalról. Így olyan történetek lendülhetnek játékba, amelyek egymással konfliktusban vannak, vagyis az interpretáció társadalmi megbékéléseket is szolgál, és mint ilyen a társadalmi fenntarthatóság szempontjából is óriási szerepe van.

1.4. A Világörökség Egyezmény szerepe és hatása az értékfeltárásban

Az UNESCO Világörökség Egyezmény (Párizs, 1972) célja az emberiség kiemelkedő értékkel bíró kulturális és természeti örökségének megőrzése. Magyarország 1985-ben írta alá ezt az egyezményt, amivel vállalta, hogy a területén fekvő világörökségi helyszíneket óvja és megőrzi a későbbi generációk számára is. Az örökségvédelem spektruma a következő évtizedekben a kulturális örökségvédelemmel bővült, így 2003-ban Párizsban megszületett „*A Szellemi kulturális örökség megőrzéséről*” szóló egyezmény, amelynek célja az élő közösségi gyakorlatok megőrzése, a kulturális sokszínűség kölcsönös elismerése, valamint a nem tárgyasult és gyakran kihalással fenyegetett kifejezési formák jelentősé-

gének tudatosítása, az ilyen örökség-elemek védelme. Magyarország a „2006. évi XXXVIII. törvény a szellemi kulturális örökség megőrzéséről szóló, Párizsban, 2003. év október hó 17. napján elfogadott UNESCO Egyezmény kihirdetéséről” törvénnyel ratifikálta az egyezményt.

Az egyezmény céljai:

- a szellemi kulturális örökség védelme;
- az érintett közösségek, csoportok és egyének szellemi kulturális örökségének tiszteletben tartásának biztosítása;
- helyi, nemzeti és nemzetközi szinten felhívni a figyelmet az immateriális kulturális örökség fontosságára és annak kölcsönös megbecsülésének biztosítására;
- nemzetközi együttműködés és segítségnyújtás biztosítása. (2006. évi XXXVIII. törvény 1. cikk)

Az egyezmény 15. cikke pedig rendelkezik arról, hogy az aláíró államok törekednek arra, hogy az örökségvédelemben a legszélesebb körben bevonják a közösségeket, csoportokat és egyéneket, illetve a kulturális örökség létrehozásában, megőrzésében és kezelésében biztosítják az aktív részvételt. Magyarország ennek a két nemzetközi direktívának a mentén megalkotta a hungarikum fogalmát, amelyet 2012-ben törvénybe is foglalt. Három évvel később a külhoni értékgyűjtés is bekerült a törvénybe. A magyar szabályozásban két jól elkülöníthető fogalom jelenik meg. Az egyik a nemzeti érték, ami az UNESCO direktívákat követő meghatározás. Erre épül a másik, a hungarikum gyűjtőfogalma, ami a nemzeti értékek közül kiemel olyanokat, amelyek „a magyarság csúcsteljesítménye” jelzővel illethetők. (2012. évi XXX. törvény) A nemzeti értékek azonosítása és rendszerezése az UNESCO iránymutatását követi, így más aláíró országban is hasonló módszertan alapján és struktúrában működik az értékek kezelése. (UNESCO Útmutató 2017)

Leena Marsio (2014) összehasonlító tanulmányában viszont rámutatott arra, hogy eltérések is mutatkoznak abban, hogy a különböző országok hogyan értelmezik az egyezményt nemzeti szinten. A vizsgált országok többségében (Horvátország, Franciaország, Belgium, Olaszország) a kultúráért felelős minisztérium felel az egyezmény végrehajtásáért. Olaszországban és Franciaországban a kérdéses minisztériumok mind a kultúrát, mind az idegenforgalmat irányítják. Észtországban, Lettországon és Litvániában az egyezmény végrehajtásáért a minisztériumok alatt működő folklórintézetek a felelősek, Ausztriában pedig az egyezmény végrehajtásának felelősségével az Osztrák UNESCO Bizottságot ruházták fel. A felelős szervezet befolyásolja, hogy milyen tényezőket hangsúlyoznak helyi szinten a végrehajtás során. Néprajzi intézményi vezetéssel a hagyományos elemekre, míg művészeti intézményi felelőssel akár több művészeti formára is összpontosíthatnak. Amennyiben a kultúra és az idegenforgalom egy minisztériumhoz tartoznak, a gazdasági hatások és a kereskedelem is hangsúlyossá válhatnak, akár más értékek rovására. A legfontosabb eltérés a nemzeti értéktárak felállítását illetően az, hogy

csak szakmai csoport jelölhet, vagy – az UNESCO direktíva szellemiségét hűen követve – bárki számára elérhető a javaslatétel. (Marsio 2014)

2. Az értékfeltárás jogszabályi háttere hazánkban és a Nemzeti Értékpiramis

2.1. A magyar értéktárak rendszere

A Világörökség Programot a Világ kulturális és természeti örökségének megővését célzó egyezmény (*Convention Concerning the Protection of World Cultural and Natural Heritage*) név alatt 1972. november 16-án alapították. A program célja az emberiség kulturális és természeti örökségének védelme, azok nyilván tartásba vétele. (Farkas 2019)

A Világörökség címet hosszas előkészítés után először 1978-ban osztották ki, ekkor 12 helyszín kapta meg a kitüntető címet. Magyarország 1985-ben csatlakozott az egyezményhez, és magyar helyszín először 1987-ben került a listára, Hollókő, valamint a budapesti Duna-part és a Várnegyed révén. (Farkas 2019)

Magyarországon a Világörökség Programot a Világ kulturális és természeti örökségének megővését célzó egyezmény végrehajtása érdekében megalkották a 2011. évi LXXVII. törvényt a világörökségről, amely jelentős mértékben hozzájárult a nemzeti értékek védelméhez. (Farkas 2019)

Hazánkban a 2012. évi XXX. törvény a „Magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról” (Hungarikum törvény) fektette le az értékfeltárás folyamatának jogszabályi alapjait. A törvény megalkotását a 77/2008-as országgyűlési határozat készítette elő, amelyben már rögzítették a magyar értékeknek a sajátos tulajdonságait és ennek érdekében létrejött egy Hungarikum Munkacsoport a parlamentben is. (Farkas 2019)

A nemzeti értékek, a szellemi, tárgyi, természeti és kulturális örökség megővését, megőrzését természetesen már az Alaptörvény is szorgalmazta.

A 2012.évi XXX. törvény a preambulumban így fogalmaz:

„Az Országgyűlés Magyarország Alaptörvényének P) cikke alapján a magyar nemzet egységétől vezérelve megállapítja, hogy

a) a magyar nemzeti értékek, köztük a hungarikumok megőrzendő és egyeduralkodó értékek;

b) az összetartozás, az egység és a nemzeti tudat erősítése érdekében nemzeti értékeit össze kell gyűjteni, dokumentálni, az értékvédelem alapjául szolgáló dokumentációt a szigorú nyilvántartás és kutathatóság szabályai szerint meg kell őrizni, az értékeket pedig ápolni, védelmezni és támogatni kell;

c) örökségünket, a magyar kultúra évezredek értékeit, a magyarság szellemi és anyagi alkotásait, ember alkotta és természet adta értékeit átfogó értéktárban kell összesíteni;

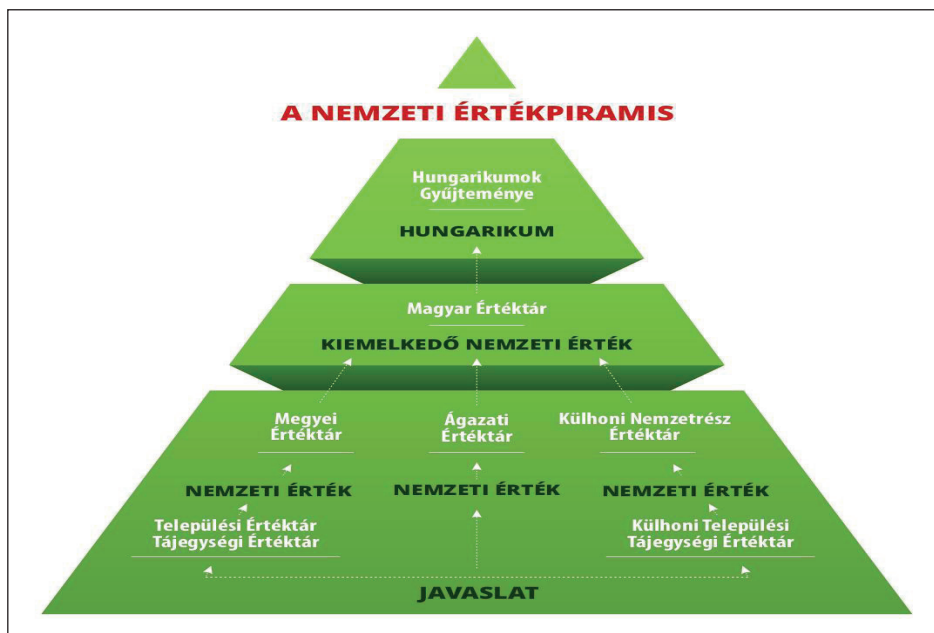
d) a nemzeti értékeink védelme hozzájárul a nemzeti azonosság-tudat kialakulásához és megszilárdításához;

e) nemzeti értékeink széles körű hazai és külföldi bemutatása, megismertetése nyelvi, szellemi, kulturális, gazdasági teljesítményünk, természeti és épített értékeink elismertetése, valamint a nemzeti arculat erősítése egyaránt kiemelkedő jelentőségű.

Az Országgyűlés kinyilvánítja, hogy a nemzeti értékeket az egyetemes értékek részének tekinti, amely értékek a magyarság múltjának, jelenének és jövőjének dinamikusan fejlődő tárháza, az értékalapú nemzeti összefogás alapja. A nemzeti értékek tárházát gazdagítják a magyarországi együtt élő népek, az államalkotó tényezőként elismert nemzetiségek és az országhatáron túli, valamint szerte a világban élő, magukat magyarnak valló egyének, közösségek értékei.” (2012.évi XXX. törvény preambuluma)

A törvény az értékeket a Nemzeti Értékpiramisba rendezi el, amelynek alapja, hogy bárki tehet javaslatot, felterjeszthet értéket a Települési, a Tájegységi valamint a Külhoni Települési és Tájegységi Értéktárba. A Települési Értéktár létrehozásának joga az adott települési önkormányzaté, a Tájegységi Értéktáré pedig több szomszédos települési önkormányzaté. (Nótári 2014) (Az értékek beazonosítása nemcsak hazánk területére korlátozódik, hanem az egész Kárpát-medencére vonatkozik.) A Magyar Értéktár a települési, tájegységi, a megyei, az ágazati, illetve a külhoni közösségek értéktárainak összesítő gyűjteménye, amelynek összeállítása a Hungarikum Bizottság feladata. (Nótári 2014)

A nemzeti értéktárba való felvételhez a javaslatokat a honlapon található adatlap beküldésével lehet kezdeményezni. A törvény definiálja a terület kulcsfogalmait: Nemzeti Értékként tartjuk számon „a magyarság és a magyarországi államalkotó nemzetiségek tevékenységéhez, termelési kultúrájához, tudásához, hagyományaihoz, a magyar tájhoz és élővilághoz kapcsolódó, nemzetünk történelme, valamint a közelmúlt során felhalmozott és megőrzött minden szellemi és anyagi, természeti, közösségi érték vagy termék, illetve a tájhoz és élővilághoz kapcsolódó materiális vagy immateriális javakat magába foglaló tájérték, amely tanúskodik egy emberi közösség és az adott terület történelmi kapcsolatáról.” (2012.évi XXX. tv., Értelmező rendelkezések, „m” pont)

3. ábra: A nemzeti Értékpiramis
(Forrás: <http://www.hungarikum.hu> olvasva: 01.15.)

Kiemelkedő Nemzeti Értéknek a jogszabály alapján olyan nemzeti értéket nevezünk, „amely nemzeti szempontból meghatározó jelentőségű, a magyarságra jellemző és közismert, jelentősen öregbíti hírnevünket, növelheti megbecsülésünket az Európai Unióban és szerte a világon, továbbá hozzájárul új nemzedékek nemzeti hovatartozásának, magyarságtudatának kialakításához, megerősítéséhez.” (2012. évi XXX. törvény, 1. rész, 1. Értelmező rendelkezések, „f” pont). A törvény ugyanitt definiálja a hungarikum fogalmát gyűjtőfogalomként, „amely egységes osztályozási, besorolási és nyilvántartási rendszerben olyan megkülönböztetésre, kiemelésre méltó értéket jelöl, amely a magyarságra jellemző tulajdonságával, egyediségével, különlegességével és minőségével a magyarság csúcsteljesítménye.” (Értelmező rendelkezések, „c” pont)

Jelenleg a Magyar Nemzeti Értéktárban közel 70 hungarikumot tartanak számon (Lásd 1. számú táblázat), amelyek túlnyomó része az agrár- és élelmiszer-gazdaság és a kulturális örökség területén kerültek regisztrálásra.

1. számú táblázat: Hungarikumok aktuális száma országos szinten
(Forrás: <http://www.hungarikum.hu> olvasva: 02.20.)

Hungarikumok kategóriái	
Agrár- és élelmiszergazdaság	25
Egészség és életmód	5
Épített környezet	1
Ipari és műszaki megoldások	3
Kulturális örökség	31
Sport	2
Természeti környezet	3
Turizmus és vendéglátás	6
Összes hungarikum	66

Kis Krisztián és Pesti Kitti arra a jelenségre hívják fel a figyelmet, hogy a globalizációnak milyen hatásai vannak/lehetnek a helyi, lokális erőforrások és sajátosságok értékelésére. „Megítélésünk szerint a hungarikum tanúsító védjegy alkalmas lehet arra, hogy kifejezze adott termékek/értékek szoros kötődését a helyhez, helyekhez, térségekhez (előállítás, keletkezés, létezés helyszíne) és az adott termékre/értékre vonatkozó speciális tulajdonságokat, ilyen módon e termékek és értékek egyediségét, megkülönböztetve azokat a konkurenciától. Ezáltal a hungarikumok hathatósan járulhatnak hozzá a sikeres lokalizáció folyamatához.” (Kis–Pesti 2015:10)

A szerzőpáros a lokalizációt (vagy relokalizációt) egyfajta sajátos, a globalizáció elleni „védekezési mechanizmusként” mutatja be, amelynek eredményeképpen ugyanakkor mind lokálisan, mind globálisan megerősödik a helyi értékek szerepe, valamint az adott közösség identitástudata. A globalizáció végső soron tehát egyszerre veszély és lehetőség, attól függően, hogy a közösség mit képes kihozni belőle, mennyire sarkallja a saját, helyi értékeinek felfedezésére, és hogyan képes ezt sikeresen megjeleníteni a globális palettán. Ez csak egy átfogó stratégia részeként lehetséges, amelyben nagy szerepet kap a tudatos és célzott marketingpolitika.

Természetesen nemcsak Magyarország, hanem a legtöbb nemzet is gyűjti a rá jellemző, az önazonosságát igazoló patriotikumokat, „ennek megfelelően az egyes népek, országok tekintetében beszélhetünk például polonikumról, germanikumról, italikumról, frankofonikumról, anglikumról.” (Péli–Némediné 2015:550)

2.2. Az értéktárak empirikus vizsgálatai hazánkban

A 2012. évben elfogadott *Hungarikum törvény* katalizálta az elmúlt évtized második felében az értéktárak empirikus vizsgálatát. A megindult kutatások tudományos szempontból rendkívül heterogének, köszönhetően a nemzeti értékek

tematikus sokféleségének is. A téma multidiszciplináris jellegét indikátorként azon folyóiratok számbavétele is jelzi (*Kulturális Szemle; Szín Közösségi Művelődés; Tér és Társadalom; Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok, Hermann Ottó Intézet Gazdálkodás-Agrárökonómiai tudományos folyóirat*), amelyek különböző nézőpontból (közművelődés, gazdaság- és vidékfejlesztés, szociológia) publikálnak a terület vonatkozásában. Emellett az ismeretterjesztés jegyében számos helyi érdekeltségű, lokálpatrióta sajtóorgánium is publikál rendszeresen híreket a helyi értékekről országszerte (például a *Budapest, a Helyem, házam, palotám* – rákospalotai helytörténeti folyóirat, a *Veszprémi Szemle, a Jászszági Évkönyv, a Főti Hírnök* vagy a *Gödi Almanach*). A terület érdekessége, hogy kevés az azon koherens kutatási témák száma, amely kapcsán egyszerre beszélhetünk a sport-, az agrár- vagy az építészeti területen elért és számontartott eredményekről-értékekről: mindezt a sokszínűséget a nemzeti értékpiramis ernyőfogalma kovácsolja egybe, amelyhez tartozó elemek ápolása és az emberek mindennapjaiban való aktív megjelenítése a közművelődés egyik kiemelt feladata is egyben. (Farkas 2019)

A hungarikumok között a legnépszerűbb empirikus vizsgálati témák közé tartozik az agrár- és élelmiszer tudományi terület, illetve az ott előállított termékek imázsának és hatásának vizsgálata. (Nótári 2014, Kis-Pesti 2015, Káposzta–Ritter–Kassai 2015) Péli–Némediné–Tóth (2015) kutatása is kihangsúlyozza, hogy a hungarikumok kutatása esetében túlnyomó többségben vannak az agrárium termékeit vizsgáló elemzések, amelyeket részben a földművelésügyi szaktárca hív életre. Bár hazánkban nem korlátozódik az agrár- és élelmiszeripari termékekre a hungarikum fogalma, közöttük jelentős, 32 %-os arányt képviseltek a területről származó produktumok, a teljes Nemzeti Értéktárban pedig 59 % volt a mezőgazdasági és élelmiszeripari produktumok aránya 2015-ben. A kutatócsoport empirikus vizsgálatában a hungarikumok ismertségét kutatta 600 fő hazai és a hazánkban tanuló felsőoktatási hallgató körében. A kérdőíves lekérdezés témái között szerepelt a hungarikumok ismertsége; a hungarikum definíció percepciójának vizsgálata a célcsoport körében (Mit gondolnak hungarikumnak?); három magyar érték felsorolása. A nyitott kérdésekre érkezett feleletek összegzéseinek eredményei esetében az tapasztalható, hogy legtöbbször az agrárium területéről „érkezett”, néhány a kulturális örökség része, illetve olyan magyar sajátosságok is megnevezésre kerültek, amelyek nem részei jelenleg az értéktáraknak (Balaton, Túró Rudi).

Kis-Pesti (2015) vizsgálata egyetlen város (Szeged) környékének jellegzetes élelmiszeripari termékeit veszi górcső alá. A szegedi egyetemisták körében végzett kérdőíves kutatás során az eredményekből kiderül, hogy a helyi hungarikumok ismertsége a hallgatók körében hiányos. Hasonlóan Péli és Némediné kutatásához az tapasztalható, hogy az egyetemisták percepciójában olyan elemek is hungarikumnak számítanak, amelyek valójában nem azok (2015. évi állapot: Túró Rudi és Erős Pista). A másik fontos tényező, amely a célcsoportválasztás

sajátosságából fakad, hogy a minőség mellett az ár meghatározza fogyasztási hajlandóságukat.

A terület kutatásához hozzájárulnak a település- és városfejlesztést szolgáló elemzések és tanulmányok is. Egy-egy új fejlesztés kapcsán gyakran emelik ki a megvalósult építészeti projektek közösségformáló hatását is, mint például az átadott Budafoki piac épülete kapcsán. (Somogyi 2016) Kuczkó (2016) rövid tanulmánya a 15. kerületi, rákospalotai helytörténeti folyóiratban szintén egy helyi értéknek számon tartott épületegyüttest mutat be, feltárva a lánynevelő- és javító intézet múltját és feladatait, építészeti, kulturális és oktatási jelentőségét.

A közművelődés területén számos jelentős kísérlet történt az értéktárak munkájának előmozdítására. A fejlesztő tevékenységet a Nemzeti Művelődési Intézet szakmai konferenciákkal és kiadványokkal is próbálja előmozdítani. (Kárpáti 2018) A Lakitelek Népfőiskolán például 2018. március 23–25. között szakmai konferenciát szerveztek „Minden értéknek legyen közössége!” címmel. A szakmai rendezvényen tartott előadások anyagából egy jó gyakorlatok gyűjteményét tartalmazó kötet is megjelent, amelyben megyénként 2–3 település mutatta be önmagát és a helyi szinten működő értékőrző és -feltáró jó gyakorlataikat.

A *Szín Közösségi Művelődés* folyóirat, amely a gyakorló közművelődési szakemberek szakmai orgánusaként jelenik meg, szintén részt vesz a helyi értéktárak fejlesztésével kapcsolatos hírek és a szakmai közönség számára azok eredményeinek megosztásával, rendszeresen jelentetve meg rövidebb terjedelmű szakköveket a témában, rendszerint valamilyen korszerű, innovatív aspektussal. (Máté 2013, Hajnal 2018) Máté (2013) az értéktári gyűjtemekkel kapcsolatos munka megindulásakor egy mintaprojektet tár fel személyes aspektusból, a Nógrád megyei Szurdokpüspökből. Hajnal (2018) az első vajdasági értéktárat mutatja be, amely Gombor és Bogoján települések összefogásával született meg.

Az értéktár bizottságok munkáját bemutató tanulmányok, amelyek egy település összes értékét közreadják, illetve betekintést engednek a fejlesztési folyamatokba, a ritkábbak közé tartoznak. Ezek közül érdemes kiemelni Perlaki (2018) tanulmányát, aki nem csupán betekintést enged láttatni Veszprémben, a már összegyűjtött 35 helyi értéket tartalmazó listába, hanem betekintést biztosít a települési értékek és a megyei értéktárba való átkerülés mechanizmusára is, illetve ennek bizonyos tekintetben nehézségeire.

A fentiekben áttekintett tanulmányok kapcsán elmondható, hogy az értéktárak kapcsán leggyakoribbak a leíró jellegű publikációk (gyűjtemek, jó gyakorlatok, egyes értékek bemutatása), az empirikus kutatások, amelyek ritkábbak, elsősorban az agrárium produktumaihoz kötődnek, kutatómódszertani szempontból ezek a vizsgálatok jellemzően kevésbé transzparenssek (kivéve Péli–Némediné 2015 és Kis–Pesti 2015), alapvető kérdéseket boncolgatnak a terület elsőköros vizsgálati anyagaiként, amelyek feltárt eredményeiket leíró statisztikák és rangsorok formájában jelenítik meg.

3. A három vizsgált város (Fót, Göd, Vác) sajátosságai

3.1. A települések általános jellemzői

Kutatásunk váci és dunakeszi járáshoz tartozó városokra fókuszál, három város esetében (Fót, Göd, Vác) vizsgáltuk a helyi értéktárak, a kulturális örökségek szerepét a közművelődésben és a közösségépítésben. Fót a Gödöllői-dombság peremén, Budapesttől északra 17 kilométerre található. A fóti dombok az Északi-középhegység nyugati nyúlványai. Legmagasabb pontja a Somlyó-hegyen található, ami 287 méterrel fekszik a tengerszint felett. Göd a 2. számú főút mellett helyezkedik el, a Duna bal partján, Budapest és Vác között, a fővárostól mintegy 20 kilométerre. Göd a 20. század elejétől napjainkig kedvező természeti adottságai miatt kedvelt üdülőhely, a közelmúltban a lakó- és üdülőtérlet jellege egyaránt erősödött. Vác Pest megye ötödik legnagyobb lélekszámmal rendelkező városa, szintén a Duna bal partján található, a Váci járás székhelye. Katolikus püspöki székhely, a Váci egyházmegye központja.

Mindhárom város történelme az őskorig nyúlik vissza, ezt a feltárt régészeti leletek, tárgyak és csontok bizonyítják. Fót határában kora bronzkori agyagedényeket, a keleti népcsoportokra jellemző halomsírokat, késő bronzkori, kora vaskori edénymaradványokat találtak, a települést a 3-4. században szkítákkal keveredett szarmaták, illetve római katonák lakták. A honfoglalás idején Árpád törzse, a Megyer törzs telepedett le Fót környékén. (Rehák 2000:7) A mai Felsőgöd területén egy avar kori földvár található, amelyről az utat és a Dunát lehetett védelmezni. (Bátonyi 2014) A honfoglalást követően kialakult Vác a korai püspöki székhelyek sorába tartozik, első királyunk, Szent István kezdte meg a váci püspökség szervezését. Vác ezer éves írott történettel is büszkélkedik, hiszen 1074-ben Watzenburg néven említi Yburg város évkönyve, egy évvel később pedig a Garamszentbenedeki Apátság alapítólevelében Wac civitas néven szerepel. (<http://www.vac.hu/vac/varostortenet.html> olvasva: 02.20.)

A KSH Magyarország Helységnévtára alapján, a 2020. január 1-jei adatok szerint mindhárom város népességszáma 20 ezer fő feletti, Vác népességszáma meghaladja a 33 ezret (*Lásd 2. számú táblázat*).

2. számú táblázat: A vizsgált városok adatai

(Forrás: http://www.ksh.hu/apps/hntr.main?p_lang=HU olvasva 02.20.)

	Terület (hektár)	Lakónépesség száma (fő)	Várossá nyilvánítás éve
Fót	3 740	20 286	2004.
Göd	2 444	20 563	1999.
Vác	6 160	33 091	1900 előtt

3.2. Helyi értékek megjelenése a megyei értéktárakban

A településeken a megyei értéktárban számontartott helyi értékek volumenét kategóriánként a 3. számú táblázatban mutatjuk be: a váci értékek jóval nagyobb mértékben vannak jelen a Pest Megyei Értéktárban, mint Fót vagy Göd lokális sajátosságai.

3. számú táblázat: Megyei értéktárban megjelenő értékek Fót, Göd és Vác viszonylatában

(Forrás: <http://www.hungarikum.hu/hu/hungarikumok> olvasva: 02.20.)

Nemzeti értékek kategóriái	Fót	Göd	Vác
Agrár- és élelmiszergazdaság	-	-	-
Egészség és életmód	-	-	-
Épített környezet	-	-	9
Ipari és műszaki megoldások	-	-	2
Kulturális örökség	1	1	12
Sport	-	-	-
Természeti környezet	-	1	2
Turizmus és vendéglátás	-	-	-

Az egyes városi önkormányzatok képviselő-testülete döntésének jogalapja a helyi értéktárak létrehozásáról a „a magyar nemzeti értékek és a hungarikumok gondozásáról” szóló 114/2013. (IV.16.) kormányrendelet volt. Fót Város Önkormányzata a 433/2013.(IX.18.) KT-határozattal 2013. évben hozta létre a Fóti Települési Értéktár Bizottságot (FÓTÉB), amely a fóti hagyományok és tárgyi emlékek feltárására, azok megőrzésére és bemutatására jött létre. (<https://fotinfo.hu/bemutatjuk-a-foti-ertektar-bizottsag-gyujtemenyt/> olvasva: 02.20.)

Göd Város Önkormányzat Képviselő-testülete 2015-ben a 21/2015. (III. 25.) sz. Ök. határozatával bízta meg a Közművelődési, Oktatási Bizottságot a települési értéktár létrehozásával. (http://god.hu/onkormanyzat/jegyzokonyv/?-doc4_id=160 olvasva: 02.20.)

Vác Város Önkormányzat Képviselő-testülete 2013-ban a 132/2013 (V.23.) számú határozatával döntött helyi értéktár létrehozásáról. Az intézkedés célja a városban fellelhető nemzeti értékek adatait tartalmazó adatbázis, vagyis egy virtuális gyűjtemény megteremtése, és ennek gondozása. A képviselő-testület a települési értékek azonosításával, valamint a *Hungarikum törvény*ből eredő további feladatok ellátásával a Katona Lajos Városi Könyvtárat bízta meg. (<http://www.vac.hu/index.php?page=ertektar> olvasva: 02.20.)

4. Az empirikus felmérés módszere és eredményei

4.1. A kutatás módszere, eszköze és mintája

A gödi, fóti és váci lakosokkal készített értékfeltáró interjúink egy egyéves kutatóprogram részeként kerültek rögzítésre. A kutatási program, amely a Nemzeti Művelődési Intézet támogatásával valósul meg, „*A helyi értéktárak, kulturális örökségek szerepe a közművelődésben és a közösségépítésben a váci és a dunakeszi kistérségekben*” címet viseli. (Az átfogó kutatási programon belül felvételre kerültek szakértői interjúk, valamint készülöben van egy lakossági kérdőíves lekérdezés is a közeljövőben, amelyekre a jelen tanulmány keretein belül nem térünk ki.) A kutatócsoportban a BGE főállású oktatói–kutatói mellett egyetemi hallgatók, valamint helyi közművelődési szakemberek vesznek részt. Átfogó célunk, hogy a lakosság körében a hungarikumok és helyi értéktár kapcsán megjelenő személyes narratíváit feltárjuk és bemutassuk.

A lakossági interjúk kérdéslistáját a kutatócsoport tagjai úgy állították össze, hogy azok lefedjék tematikus szempontból a hungarikumok létező kategóriáit. A félig strukturált interjú hat egysége (Lásd 4. számú ábra) kapcsán az adatfelvétel során az interjúalanyok 24 kérdésre adtak választ. A vizsgálati eszközt a kutatók közös platformokon egyeztetve dolgozták ki és hagyták jóvá, a szakirodalom és a korábbi kutatási anyagok feldolgozását követően.

4. ábra: A lakossági interjúk fontosabb témakörei

(Forrás: Saját összeállítás)

A válaszadókat (n=27) rétegzett véletlenszerű mintavételi eljárással (Babbie 2017) választottuk ki, a BGE kutatócsoportjának külső, a helyi közművelődési intézményekben dolgozó partnereinek bevonásával: olyan lakosokat kértünk fel a kutatásba való bekapcsolódásra, akik legalább 10 éve az adott városban élnek, ezért feltételezhetően jól ismerik a helyi értékeket és kulturális örökséget. A településenként kiválasztott 9 fő esetében ügyeltünk rá, hogy szociológiai és demográfiai háttérük különböző legyen (életkor tekintetében: fiatal, középkor-

rú, idős, nemek tekintetében: férfiak és nők közel egyenlő megoszlása; aktivitás tekintetében: különböző munkaterületek képviselői és nyugdíjasok). A lakosok túlnyomó része lokálpatrióta, megközelítőleg felük tősgyökeres, más részük pedig betelepült, túlnyomórészt szeretik a lakhelyüket, két településen sikerült egy-egy olyan lakossal is interjút készíteni, akik kifejezetten nem szeretnek az adott városban élni.

Az interjúk rögzítésére és a szövegátiratok rögzítésére 2020. október 15. és 2021. január 15. között került sor, időtartamuk jellemzően 35-45 perc közé esett. Az interjúk többsége (90% feletti arányban) digitális eszközökkel (videóhívások), illetve telefonon kerültek rögzítésre, a COVID 19 járványhelyzetre tekintettel. A lakossági interjúk elkészítése során a kutatócsoport tagjai biztosították a válaszadók anonimitását, az interjúalanyok azonosításával kapcsolatos elemeket törölték a szövegátiratok elkészítésekor, majd a hangfelvételeket törölték az átirat elkészültét követően, a kutatásetikai normáknak megfelelően (Babbie 2017). Az interjúk kvalitatív tartalomelemzése az Atlas.ti szoftverrel készült el, az elemzés során létrehozott 381 tematikus kód segítségével.

4.2. Lakossági nézetek megjelenése a hungarikumok kapcsán

A hungarikumok meghatározása kapcsán azt tapasztaltuk, hogy nehezen tudják pontosan megfogalmazni ma az átlagemberek, hogy mit értenek pontosan a hungarikum fogalma alatt. Ebből a szempontból a lakosságot percepciójuk alapján három nagyobb csoportba oszthatjuk.

A válaszadók *első típusa* – hasonlóan az előzménykutatásoknál bemutatott vizsgálati eredményekhez (Péli–Némediné–Tóth 2015 és Kis–Pesti 2015) – elsősorban a magyaros élelmiszeripari termékekkel azonosítja a hungarikumokat, amelyek számos esetben védjeggyel is rendelkeznek.

„Hungarikum az, amit a nagyvilágban összekötnek Magyarországgal, én saját szavaimmal megfogalmazva ezt mondanám. Ha valakinek azt mondjuk, hogy Magyarország, ez eszébe jut róla. Szállodában dolgoztam nagyon sokáig, és én ott azt tapasztaltam, hogy akár szép, akár nem, de gyakorlatilag az élelmiszerek azok, amiket a külföldiek is leginkább keresnek, amikor ide jönnek. Utána néztek és megtanulták, hogy itt van a gulyás, a pirospaprika meg a téliszalámi, és ezeket sorolják.” (IA08FÓT)

„Legtöbbször a finomság, általában a hungarikumokon valamilyenféle ételt vagy italt asszociálunk leghamarabb. És nyilván olyan jellemzőkkel bíró étel vagy ital, ami a magyar konyhaművészetet vagy magyar tájoknak az ízeit foglalja magába. Pl.: Tokaji bor, Unicum, Szamos marcipán, pálinka.” (IA09GÖD)

Ennek a felfogásnak történeti magyarázata lehet, hogy a hungarikum név a 2012. évi törvényt megelőzően valóban elsősorban a magyar étel- és italspecialitásokat takarta, valamint olyan tárgyiasult különlegességeket, amelyek akár ajándékfunkciót is betölthetnek. (Ennek a csoportnak a nézetei jól tükrözik Shimp és társai (1994) fogyasztói etnocentrizmus elméletét.)

„A hivatalos verzió szerint a magyarságra jellemző, a magyar szíveket megdobogtató termékek, amiket oda lehet ajándékozni egy külföldinek, és attól rögtön elalél. Pálinka, a pálinka és a pálinka, meg a dinnye, a libamáj, a kolbász, a szalámi, az Unikum.” (IA06GÖD)

„Szerencsém van, mert van egy barátnőm, aki a hungarikumoknak volt egy ideig a magyarországi képviselője és volt egy üzlete Budapesten, ahol ilyen hungarikumokat árúsított. Például a gyulai kolbász, mézeskalács különböző mintákkal (kalocsa, balasi csipke). Én sok mindent láttam nála.” (IA02VÁC)

A lakosság egy második csoportja esetében az agrár- és élelmiszergazdasági termékek mellett már megjelennek kulturális javak, illetve tipikus, őshonos magyar állatfajták is.

„Csak Magyarországra jellemző szokás vagy termék vagy étel, aminek hagyományos magyar eredete van. A világon más népek vagy nemzetnek nincs. A puli is hungarikum azt hiszem, vagy a Pick szalámi. Ha külföldről jönnek, Pick szalámit visznek. Paprika, az örölt piros paprika, a magyar kutyafajták (vizsla, puli, mudi), sörva vigadás, magyar borok.” (IA09FÖT)

„Tudom, mit jelent a kifejezés, az, ami ránk jellemző. Például: pálinka. Amikkel el szokták adni az országot. A csikósok, a természeti környezetből mondjuk az Alföld. Nem is tudom. Ilyesmik jutnak az eszembe így hirtelen. Vácon nem tudok hungarikumról.” (IA08VÁC)

A válaszadók harmadik és legszűkebb csoportja tudatában van annak, hogy hungarikum a magyarságra mint nemzetre jellemző általános különlegesség, amely az élelmiszergazdasági specialitásoktól kezdve a kulturális örökségen át természeti örökségig széles körben értelmezhető.

„Hát ...hungarikum, azok a jellegzetességek, amelyek csak ránk, magyarokra jellemzőek. Ha mondjuk a népművészetre tekintek, a kalocsa motívum, a matyó motívum – az mindenképp. De ha Kalocsa, akkor már ott a paprika is vagy a szegedi paprika. Ha gasztronómia, akkor jellemzően a gulyást szokták kiemelni. Vagy palacsintát, vagy Somlói galuskát. Hungarikum a pálinka, mint hungarikum, ilyenek jutnak eszembe. Biztos területek is vannak. Nemzeti parkok esetleg.” (IA04VÁC)

A hungarikumok kategóriáinak teljessége („agrár- és élelmiszergazdaság”; az „egészség és életmód”, az „épített környezet”, az „ipari és műszaki megoldások”, a „kulturális örökség”, a „sport”, a „természeti környezet” vagy a „turizmus és vendéglátás”) azonban az átlagember mentalitásában nem alkot egységes képet.

A megkérdezettek viszonyulása a hungarikumokhoz vegyes képet mutat. A hungarikumok per definíció minden magyar emberé, nemzeti közkincsnek számítanak, amely erősíti a magyarok összetartozását, nemzeti büszkeséggel tölt el. Ez a lakosok többségének gondolkodásában meg is jelenik.

„Magyar vagyok, a magyarság, hogy mondjam, jó érzést vált ki. Amit hungarikumnak nevezünk, illetve besorolták ebbe a kategóriába, ezek a mieink, tehát magyaroké.” (IA09VÁC)

„Azt gondolom, hogy minden normális ember büszke arra, hogyha valaki okosabb nála, és megcsinált valamit, tehát az ilyen jó érzéssel tölti el az embert. Mindenképpen jó érzéssel tölt el.” (IA07FÓT)

Mégis, találkoztunk a válaszadók között olyan különutasokkal, akik távolinak érzik magukat a nemzeti értékeinktől, ezért nehezebben is tudnak azonosulni velük: „Büszke én olyan dolgokra tudok lenni, amihez van közöm, amihez én is hozzájárulok. Ha külföldinek valamit ajándékba kéne adnom, ami magyar, akkor a Tokaji bor lenne.” (IA09FÓT)

A hungarikumok közül az esztétikum („gyönyörűség, kis dolgok” (IA04FÓT), egy-egy magyar találmány univerzalizációja („örök érvényű valami és nagyszerű dolog” (IA09GÖD), valamint a magyar kreatív gényusz („a hozzáadott érték az az, ami nyilván büszkévé teheti az embert” (IA08VÁC), azok az elemek, amelyek az elismerés forrásaiként megjelentek a megkérdezettek körében.

4.3. Helyi értékek megjelenése a köztudatban

A három település eltérő kulturális és gazdasági fejlődés utat járt be, ami a kollektív lakossági tudatban megjelenő értékek számában is visszatükröződik (lásd 4. számú táblázat). A lokális narratívákban megjelenő helyi értékek részben már bekerültek a helyi és megyei értéktárakba, mások még nem.

A fői lakosoknál a gödi és váci lakosok két és fél, illetve háromszor több helyi értéket soroltak fel, ami egyrészt köszönhető a települések méretbeli különbségének, másrészt a földrajzi elhelyezkedésnek: a Duna parti települések lakóinak számára a vízi élet számos értéket is hordozó többletperspektívát kínál.

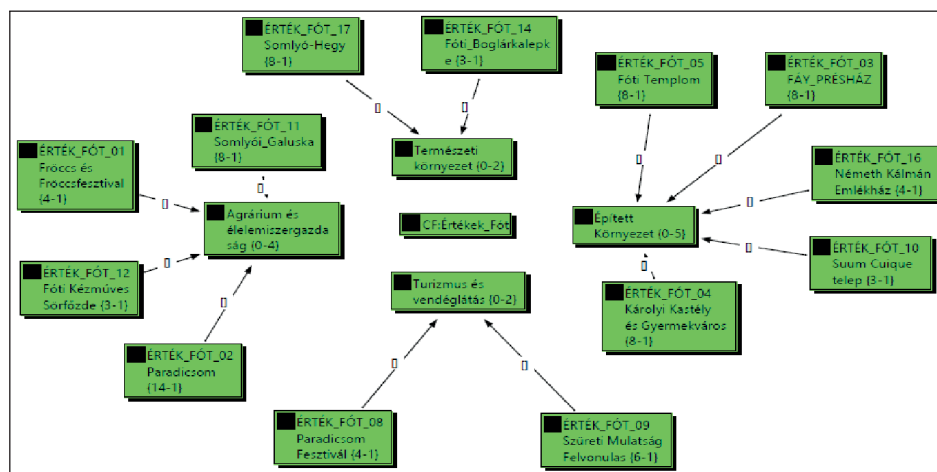
4. számú táblázat: A lakossági interjúk során említett helyi értékek összesítése
(Forrás: Saját összeállítás az interjúk elemzése alapján)

	Helyi értékek száma	Városi legendák	Köztudatban forgó történelmi személyek	Népszerű vendéglátó-helyek	Javaslatok az értéktár bővítésre
Fót	22 helyi érték	2 legenda	7 fő	7 helyszín	7 javaslat
Göd	51 helyi érték	5 legenda	16 fő	11 helyszín	10 javaslat
Vác	62 helyi érték	14 legenda	10 fő	12 helyszín	4 javaslat

A helyi értékek kapcsán az interjúk lezárásaként a megyei értéktárban szereplő helyi különlegességek ismeretére is rákérdeztünk rá. Ezt részben azzal a céllal tettük, hogy bemutassuk a résztvevőknek a helyi értékek fogalmát egy konkrét példán keresztül, és javaslatot gyűjtsünk az értéktár esetleges bővítéséhez. A fői interjúalanyokkal a Németh Kálmán Emlékház, a Somlyó természet-

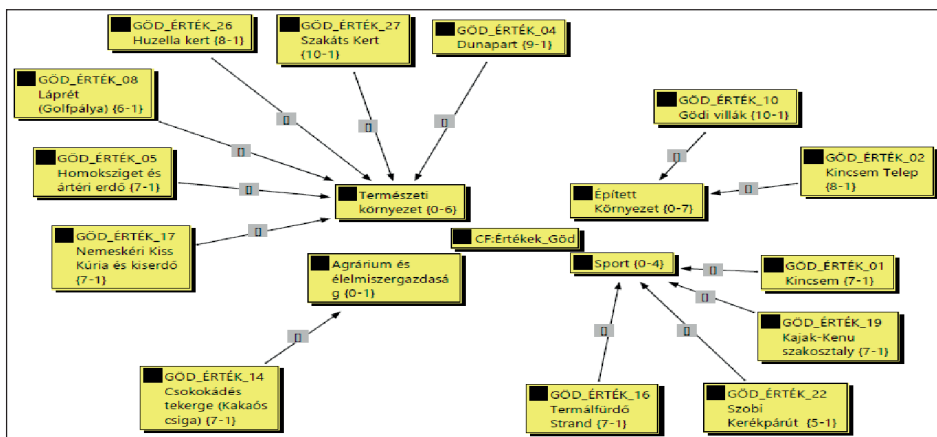
védelmi terület és a somlói galuska; a gödi résztvevőkkel a gödi sziget és Duna mellékág és Dunapart, valamint a Kincsem telep és életmű; a váci lakosokkal pedig a váci múmiák, Cházár András szellemi öröksége és váci diadalív kerültek említésre. A helyi lakosok jellemzően ismerték a felsorolt értékeket – Cházár András szellemi örökségén kívül –, a példákon keresztül megértették az értékterak fogalmát, azonban új értékek megnevezésére mégis kevesen vállalkoztak (lásd 4. számú táblázat).

A lakosok nézetei alapján: a leggyakrabban említett helyi értékeket az 5. számú (Fót), 6. számú (Göd) és 7. számú (Vác) ábrákon mutatjuk be. A leggyakoribb 13 érték közé való besoroláshoz más-más küszöbszintet vettünk alapul az interjúk elemzésekor: ez legalább három különböző személy általi említést jelentett Fót esetében; négy Vác esetében; illetve Göd esetében pedig öt interjúban való megjelenés volt szükség ahhoz, hogy egy-egy nevezetesség bekerüljön a kiemelt értéklába.

5. ábra: Kiemelt gyakorisággal megjelenő helyi értékek Fóton
(Forrás: Saját összeállítás a kvalitatív tartalomelemzés (Atlas.ti) alapján)

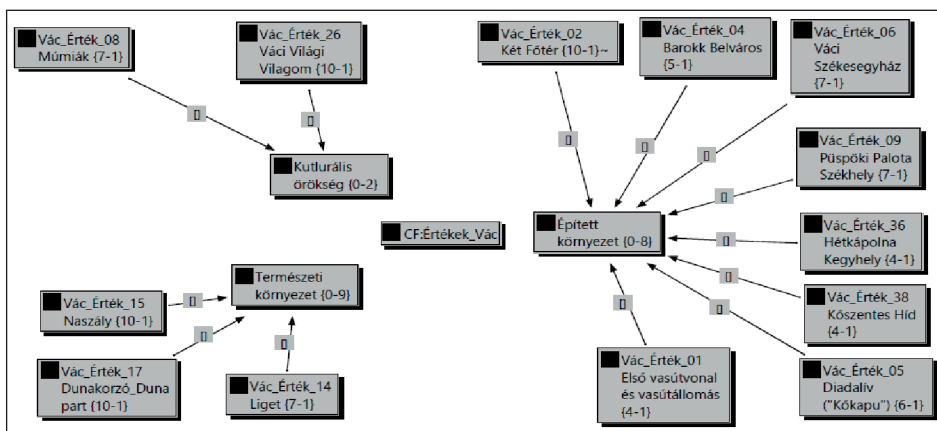
Figyelmet érdemel az, hogyan a legismertebb értékek a különböző érték kategóriák között milyen módon oszlanak meg településenként. Fót esetében az élelmiszeripari termékek és a turizmus-vendéglátás a meghatározó (5. számú ábra), Göd esetében a természeti környezet és a sporthoz köthető értékek (6. számú ábra), Vác esetében pedig az épített környezet és a hozzájuk kapcsolódó kulturális örökség (7. számú ábra) azok, amelyek kiemelt gyakorisággal jelentek meg az interjúkban.

6. ábra: Kiemelt gyakorisággal megjelenő helyi értékek Gödön
(Forrás: Saját összeállítás a kvalitatív tartalomelemzés (Atlas.ti) alapján)

A legnépszerűbb helyi értékek kapcsán megjelenő jó érzések között a pozitív érzelmek egy szűkebb palettáját sikerült azonosítanunk, amelyek a kedvelés, szeretet, büszkeség, valamint a testi-lelki jóllétet biztosító kikapcsolódási lehetőségek kapcsán feltörő életöröm. Ezek erőssége azonban elhanyagolható a lakóhely iránt megjelenő érzelmi kötődés intenzitása mellett, ami a résztvevő lakosok többségére jellemző három résztvevő kivételével.

Viszonylag ritkán talákoztunk olyan lakossal, aki nem ismerte vagy pontatlanul a jellegzetes lokális értékeket. Az előforduló esetek között említhető a fői paradicsom keverése a veresi paradicsommal, illetve Kincsem – Overdose versenylovak összetévesztése, valamint a gödi *csokoládés tekerge* (kakaóscsiga) vanília csigaként való említése.

7. ábra: Kiemelt gyakorisággal megjelenő helyi értékek Vácban
(Forrás: Saját összeállítás a kvalitatív tartalomelemzés (Atlas.ti) alapján)

A helyi értékek ismerete azonban nem jelenti minden esetben a megbecsülésüket és az elfogadásukat, ezt a személyes beállítódás és ízlés is meghatározza (Vesd össze Nelissen és társai 2007). Gödön például egy kifejezetten művelt, idősebb férfi interjúalany – erősen konzervatív beállítódással – az újkeletű „kakaós csiga” körül felépült gasztronómiai fesztivált becsülte le, mint egy komolytalan rendezvényt.

Russel (1980) felosztására visszautalva az állapítható meg, hogy ez a három város a lakosok számára alapvetően a nyugalom érzelmi hátterét kínálja fel („nyugis”, „emberléptékű”), szemben az interjúkban említett „nyüzsgés” és „pörgés” izgalmi állapotaival, amit az ingázó lakosok összehasonlításként a közeli fővárossal azonosítanak.

Az interjúkból kirajzolódó városképek a helyi legendák tükrében sajátos színezetet öltenek (Moreno–Rivas 2019): a szubjektív narratívákat összegezve a településeket úgy jellemezhetjük mint *az óriás (Budapest) árnyékában megbújó egykori úri települést* (Fót), *a monarchia emlékeit őrző túlnépesedett dunaparti üdülővárost* (Göd) és *egy magára találó, két főtérű büszke barokk várost, ahol Mária Terézia is megfordult* (Vác).

5. Összefoglalás

A megkezdett kutatócsoport munka első szakaszának lezárásakor megállapítható, hogy az átlagemberek jellemzően nehezen vagy pontatlanul tudják pontosan megfogalmazni, hogy mit takar pontosan a hungarikum fogalma. A fogalom ismertetése kapcsán felsorolásjelleggel agrár- és élelmiszergazdasági értékeket mutatnak be a legtöbben. Érdekes jelenség, hogy a hungarikumokhoz kapcsolódó érzelmi attitűdök nem teljesen egységesek: azon nemzeti közkincsnek számító értékek kapcsán, amely erősíti a magyarok összetartozását, általában a nemzeti büszkeség érzése jelenik meg a lakosság körében. Ebben a tekintetben is találkoztunk azonban olyan kivételekkel, akik távolinak érzik magukat a nemzeti értékeinktől, ezért nehezebben is tudnak érzelmileg azonosulni velük, kötődni hozzájuk.

A települési értékfeltárás kapcsán a lakossági interjúk újdonsága, hogy sajátos mintázatokat fedeztünk fel a települési szinten, amelyek a jelen publikáció keretein belül csak vázlatosan kerültek bemutatásra. A lakossági narratívákban megjelenő helyi sajátosságok részben egyeznek a már kanonizált értékekkel, azonban ennél bővebb körűek. A lokális városi legendák, köztudatban forgó történelmi személyek, értéktári javaslatok feldolgozása már a kutatómunka egy következő állomása lesz, amely során az első szakaszban feltárt, leggyakrabban megjelent értékek ismeretét kérdőíves kutatási módszerek segítségével tovább pontosítjuk, jelentősebb lakossági minta bevonásával.

Felhasznált irodalom:

- 2012. évi XXX. törvény a magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200030.tv> [Hozzáférés dátuma: 2020.12.10.].
- Assmann, Jan (1992): Das Kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen . Verlag C.H.Beck, München
- Babbie, Earl (2017): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata, Budapest, Balassi Kiadó.
- Bábosik István (s.a.): Értékközzvetítés napjainkban, Értékközzvetítés napjainkban | Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet (gov.hu) [Hozzáférés dátuma: 2021.01.02.].
- Bagnall, Gaynor (2003): Performance and performativity at heritage sites. In: Museum and Society, 1. évf. 2. szám, pp. 87–103.
- Bátonyi Pál (2014): A mai Göd település területének története a 9. században. Östörténeti kutatások. In: Gödi Almanach, 16. szám, 19-30. p.
- Burke, Brian L., Kosloff, Spee és Landau, Mark J. (2013): Death Goes to the Polls: A Meta Analysis of Mortality Salience Effects on Political Attitudes, In: Political Psychology, 34. évf. /2. szám, pp. 183–200.
- Farkas Éva (2019): Az értéktárak működésnek jogi szabályozása, szerepük az átöröklésben és a közösségépítésben. In: Kulturális Szemle, 6. évf. 2. szám, 76-83. p.
- Farkas Zoltán (2007): Az egyéni és a kulturális érték fogalma és típusai. Jelkép, 4, pp.67-86.) http://real-j.mtak.hu/5609/4/JelKep_2007_4-2008_1.pdf [Hozzáférés dátuma: 2021.01.10.]
- Fredrickson, Barbara L. (1998): What Good Are Positive Emotions?, In: Review of General Psychology, 2. évf. 3. szám, 300–319. p.
- Greenberg, Jeff, Solomon, Sheldon és Pyszczynski, Tom (1986/1997): Terror Management Theory of Self-Esteem and Cultural Worldviews: Empirical Assessments and Conceptual Refinements. In: Advancements in Experimental Socialpsychology, 29 évf., 61–139. p.
- H. Farkas Julianna (2006): Értékek, célok, iskolák. Budapest, Balassi Kiadó.
- Hajnal Viktor (2018): Gombos-Bogoján közös összefogás eredménye az értéktár létrehozása. In: Szín Közösségi Művelődés, 23. évf. 5. szám, 26–28. p.
- Káposzta József, Ritter Krisztián, Kassai Zsuzsanna (2015): Hungarikumok területi jelentőségének vizsgálata, különös tekintettel a pálinkára. In: Tér és Társadalom, 29. évf. 4. szám, 139-153. p.
- Kárpáti Árpád (2018): Minden értéknek legyen közössége! – Értéktáró jó gyakorlatok. Budapest, NMI Művelődési Intézet.
- Kis Krisztián – Pesti Kitty (2015): Szegedi élelmiszeripari hungarikumok helyzete, lehetőségei a globalizáció és a lokalizáció kölcsönhatásában:

- eredt, hagyomány és minőség szögediesen. In: Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok, 10. évf. 2. szám, 9–34. p.
- Kis Krisztián-Pesti Kitty (2015): Szegedi élelmiszeripari hungaricumok helyzete, lehetőségei a globalizáció és a lokalizáció kölcsönhatásában: eredet, hagyomány és minőség szögediesen. In: Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok, 10. évf. 2. szám 9–34. p.
 - Kuczkó Andrea (2016): A rákospalotai javító intézet és speciális gyermekotthon (Leánynevelő intézet). In: Helyem, házam, palotám, 2 évf. 2 szám, 56–57. p.
 - Lorand Ferenc (2002): Értékek és generációk. Budapest, OKKER.
 - Lovas Kiss Antal (2013): A helyi értékek és hungarikumok azonosításának jellemzői a 21. századi lokális kultúrákban, Debreceni Egyetem, https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/218683/file_up_Lovas%20Kiss%20Antal.pdf?sequence=1&isAllowed=y [Hozzáférés dátuma: 2021.01.10.].
 - Marsio, Leena (2015): Intangible Cultural Heritage. Examples of the implementation of the UNESCO 2003 Convention in selected countries under comparison. Report Summary and Conclusions. <https://www.cupore.fi/en/publications/cupore-s-publications/intangible-cultural-heritage-examples-of-the-implementation-of-the-unesco-2003-convention-in-selected-countries-under-comparison-report-summary-and-conclusions> [Hozzáférés dátuma: 2020.12.10.].
 - Máté Lászlóné (2013): Géczi László Miklósné: „Engem megtalált a feladat” – Érték és közösség – települési értéktár Szurdokpüspökiben. In: Szín Községi Művelődés, 18. évf. 6 szám 36–38. p.
 - Mesquita, Batja, Boiger, Michael és De Leersnyder, Jozefien (2016): The cultural construction of emotions, In: Current Opinion in Psychology, 8 szám, 31–36. p.
 - Nelissen, Rob M.A., Dijker, Anton J.M., és de Vries, Nanne K. (2007): Emotions and goals: Assessing relations between values and emotions, Cognition and Emotion, 21 (4), pp. 902–911.
 - Nótári Márta (2014): A helyi értéktárak szerepe a nemzeti örökség piramisban. In: Gradus, 1. évf. 2. szám, 140–146. p.
 - Nyaupane, Gyan P. és Timothy, Dallen J. (2009): Heritage awareness and appreciation among community residents: perspectives from Arizona, USA, In: International Journal of Heritage Studies, 16. évf. 3. szám, 225–239. p.
 - Pataki Ferenc (1995): Érték, norma, viselkedés. In: Garami Györgyné (szerk.): Neveléstudományi szöveggyűjtemény. Budapest, BGF, KVIFK.
 - Péli László – Némédiné Kollár Kitty – Tóth Tamás (2015): A hungarikumok magyarországi és nemzetközi megítélésének főbb aspektusai az egye-

- temi hallgatók körében. In Hermann Ottó Intézet Gazdálkodás - Agrárökonómiai tudományos folyóirat, 59. évf. 6. szám, 547--562. p.
- Perlaki Claudia (2018): Számba vett értékeink. A veszprémi Települési Értéktár munkájáról. In: Veszprémi Szemle, 3 szám, 190–195. p.
 - Rehák Ferenc (2000): Fót története. Budapest, Greger-Delacroix Kiadó.
 - Rivero Moreno, Luis – Rivas, Miguel (2019): Cultural Heritage as a driver for branding the contemporary city. A toolkit for storytelling. . ROCK project report, European Commission. 136. p.
 - Russell, James A. (1980): A Circumplex Model of Affect. In: Journal of Personality and Social Psychology, 39. évf. 6. szám, 1161–1178. p.
 - Schwartz, Shalom H. – Sagiv, Lilach (1995): Identifying culture-specifics in the content and structure of values. In: Journal of Cross-Cultural Psychology, 26. évf. 1. szám, 92–116. p.
 - Shimp, Terence A., Sharma, Subhash – Shin, J. (1994): Consumer Ethnocentrism: A Test of Antecedents and Moderators, In: Journal of the Academy of Marketing Science, 23. évf. 1. szám, pp. 26–37.
 - Silverman, Helaine – D. Fairchild Ruggles. (2007): Cultural Heritage and Human Rights. New York London, Springer.
 - Smith, Laurajane – Campbell, Gary (2015): The elephant in the room: Heritage, affect and emotion In: Logan, W., Craith, M. Nic, – Kockel, U.(szerk.) A Companion to Heritage Studies. Wiley-Balckwell.
 - Somogyi Krisztina (2016): Építészeti értéktár a budafoki piacon. In: Budapest, 39. évf. 11. szám, 5–8. p.
 - Van Matre, Steve (2009): Interpretive Design and The Dance of Experience. The Institute for Earth Education
 - Varga Károly (2003): Értékek fénykörében – 40 év értékutatás és jelen országos értékvizsgálata. Budapest, Akadémiai Kiadó.
 - Watson, Sheila (2016): Why do emotions matter in museums and heritage sites? In: Carla van Boxtel – Maria Grever, Stephan Klein (szerk.): Sensitive Pasts: Questioning Heritage in Education, 75–91. p.
 - Wohlers, Lars (2015): Informelle Bildung. Natur-und Kulturerbe erfolgreich vermitteln. Lüneburg, Kon-Tiki.

Infrastruktúra, eszközellátottság és finanszírozás a Baranya megyei falvak közművelődésében

Megjelenés helye: 2020/1. szám

Absztrakt: A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet kutatócsoportja 2019 szeptembere és 2020 augusztusa között a Nemzeti Művelődési Intézet Közművelődési Tudományos Kutatási Programjának támogatásával vizsgálta a közművelődési intézmények és közösségi színterek szerepét a Baranya megyei községek közösségfejlesztésében. A kutatás keretében 29 Baranyai megyei faluban került sor strukturált interjú felvételére a településeken közművelődési, közösség-szervezői feladatokat ellátó szakemberekkel. Jelen tanulmány a Baranya megyei községekben működő közművelődési intézmények és közösségi színterek infrastruktúra és eszközellátottságát, illetve a helyi közművelődés és közösség-szervezés finanszírozási kihívásait tárja fel a kutatási eredmények tükrében.

Abstract: The research team of the University of Pécs, Faculty of Humanities, Institute for Human Development and Cultural Studies examined the role of cultural institutions and community platforms in the community building activity of Baranya county villages. The research project lasted for one year between September 2019 and August 2020 and it was implemented with the financial support of the National Institute for Culture's Academic Grant Program for Public Culture. In the frame of the research structured interviews with organizers of cultural and community life were recorded in 29 villages in Baranya County. Present paper reveals the findings of the research regarding the infrastructure, available assets and the financial challenges of the cultural institutions and community platforms in Baranya county villages.

A kutatás módszere

A kutatás a baranyai falvak művelődési és közösségi tereinek működési feltételeit több szempontból is vizsgálta. A kutatócsoport 8 kutatója 2019 novembere és 2020 februárja között strukturált interjúk keretében tárta fel a művelődési folyamatoknak otthont adó szervezetek és fenntartójuk sajátosságait, az épületek infrastrukturális állapotát és eszközellátottságát, valamint a települések művelődési- közösségi folyamatainak szervezésében meghatározó szerepet játszó

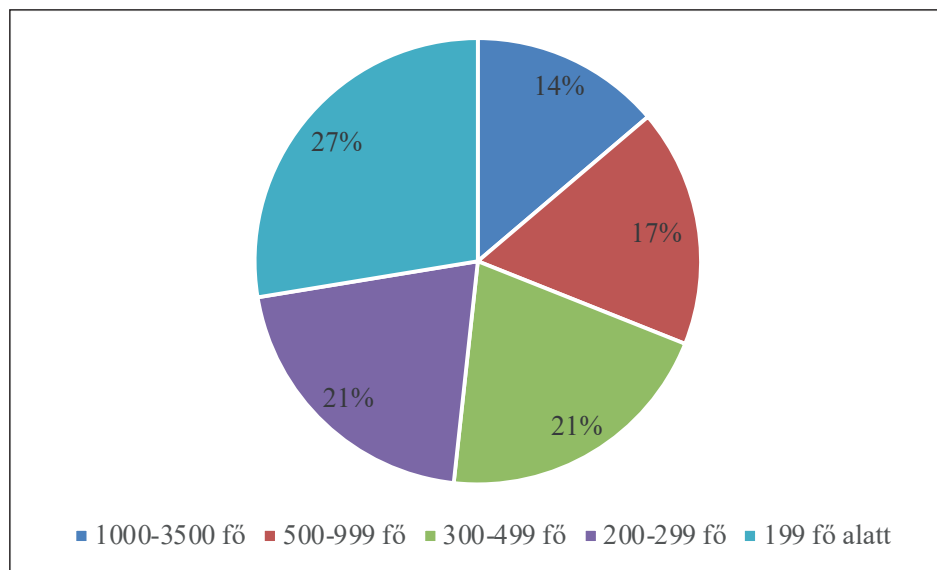
humán erőforrást 29 Baranya megyei faluban. (a strukturált interjú kérdéssorát lásd az 1. sz. mellékletben) A interjú kérdései kitértek a mindennapi feladatok elvégzését biztosító anyagi és humánerőforrás gazdálkodásának formáira, valamint a közösségi terek működtetésével kapcsolatban felmerült gondokra. Az interjúk zárásaként a közösségi terek mindennapi működésével, fenntartásával kapcsolatosan 25 kérdésre válaszoltak az interjúalanyok ötfokú Likert-skála alapján, így az interjúk elemzése mellett standardizált kérdésekre épülő összehasonlító vizsgálatra is sor kerülhetett a falvak művelődési intézményeinek működéséről, továbbá azok eredményességéről. A kérdések tematikusan tíz problémára összpontosítottak, ezek a szervezeti és fenntartói keretek, együttműködés (1), az intézmény működésének feltételei (2), az anyagi erőforrások sajátosságai (3), az infrastruktúra állapota (4), az eszközellátás és színvonala (5), a szolgáltatások, programok - lakosság elégedettsége (6), a helyi szakmai kommunikáció (7), a szakmai kapcsolatok hálózata (8), komfortérzet a jelenlegi munkakörben (9), valamint a jövedelemmel kapcsolatos elvárások (10). Az ötfokú Likert-skála attitűd-jellegű vélemények feltárását tette lehetővé a fent megjelölt tíz témakörben. Az adatok feldolgozása során lehetőség nyílt számos változó elkülönítésére, így a vizsgált témakörök több kérdésre kapott válasz információi alapján kerültek elemzésre. A további feldolgozás során az adatok összevonásával, aggregálásával létrehozott kumulált indexek alkalmasnak bizonyultak a közösségi terek működési szintjeinek, színvonalának leírására, értelmezésére.

A minta

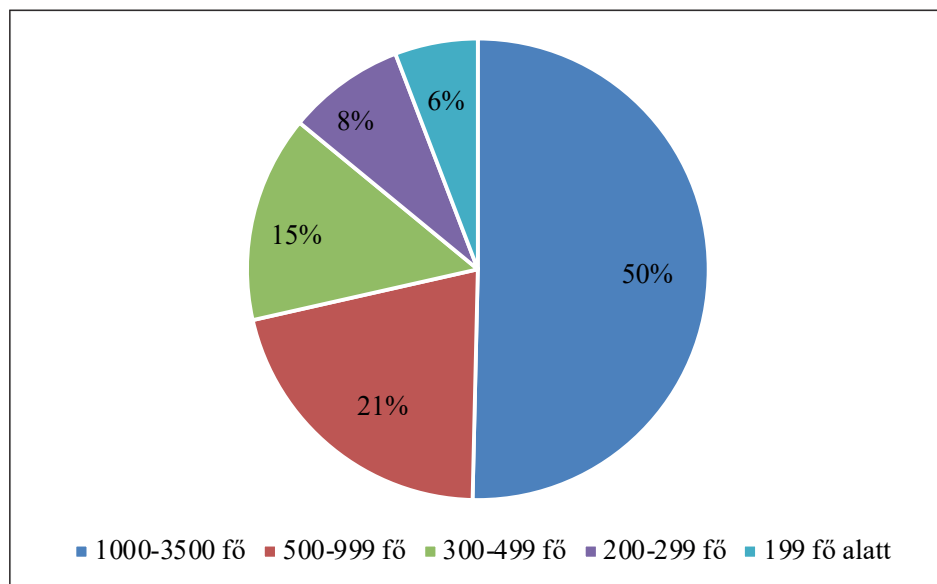
Rétegzett mintavételi eljárás alapján 29 Baranyai megyei településen került sor strukturált interjú felvételére. (a mintát lásd a 2. sz. mellékletben) A minta rétegzése a települések lakosság száma alapján történt meg és az alábbiak szerint csoportosította a Baranya megyei falvakat: a.) Nagyközség (1501-5000 fő) b.) Község (1000-1500 fő) c.) Kisfalu (500-999 fő) d.) Aprófalu (201-500 fő) e.) Törpefalu (200 fő alatti népesség). A mintába bekerült települések összesített lélekszáma megközelítette Baranya megye lakosságának 5%-át (lásd az 1. ábrát), közöttük az aprófalvakban élők aránya 1,5% körül volt. A mintában az aprófalvak aránya megközelítette a 70%-ot. Esetünkben az úgynevezett alapsokaság nem azonos Baranya megye településeinek számával, ebből adódóan itt nem az aprófalvak megyén belüli arányáról, hanem a kistépüléseken belüli súlyukról beszélhetünk.

A mintán belül az aprófalvak lakóinak létszáma a 30%-hoz közelített. (Itt minden esetben csak közelítő arányokról beszélhetünk, ugyanis többször előfordult, hogy az úgynevezett hivatalos adatokkal szemben a polgármesterek – más források alapján – eltérő adatokról számoltak be.) A községek és Beremend nagyközség – méreteikből adódóan – jelentős lakossági részarányt képviselnek a mintán belül, ugyanakkor megemlítendő, hogy a környezetükre gyakorolt ha-

tás szempontjából is eltér a felelősségviselésük a környező településektől. (Bere-mend Alapszolgáltatási Központja 24 társtelepülésen lát el gondozói feladatokat, amelyben 38 munkatárs vesz részt.)

1.ábra: A kiválasztott kistépülések lélekszám szerinti megoszlása (n:29)
(Forrás: PTE BTK HFMI kutatócsoport)

2. ábra: A kiválasztott települések lélekszáma a települések mérete szerint (n:17274)
(Forrás: PTE BTK HFMI kutatócsoport)

A művelődési intézmények szervezeti, fenntartói sajátosságai

A művelődési intézmények fenntartói köre sajátos képet mutat, ugyanis a rendszerváltás óta a települési önkormányzatok kötelezően teljesítendő feladatai közé tartozik a helyi művelődési tevékenység feltételeinek biztosítása és ösztönzése. Gyakorlatilag minden település önkormányzata valamilyen módon ellátja feladatát, pontosabban kisebb-nagyobb részt vállal a közösségi élet feltételeinek biztosításában, a pénzügyi keretek megteremtésében. Mégis azt tapasztaljuk, hogy becsülhetően a települések 20%-ában a települési önkormányzatokon kívül főként a nemzeti önkormányzatok (pl: Nagypall, Nagynyárad, Mecseknádasd, Szajk) vállalnak fenntartási, intézményműködtetési feladatokat. A települések közel 5%-ában országos karitatív szervezetek, illetve a nagy egyházak működtetnek szociális szolgálatot és közösségi tevékenységet lehetővé tevő egyesületeket (Hirics, Drávaszabolcs). Törvényi lehetőség ugyan fennáll, de egy települést találtunk (Feked), ahol együttműködési szerződés keretében egy civil szervezet vállalta át a település közművelődési tevékenységének megszervezését.

A közművelődési alapszolgáltatások teljesülése a Baranyai megyei falvakban

Az 1997. évi CXL. törvény (továbbiakban Kulturális Törvény) meghatározza a közművelődési alapszolgáltatásokat:

- „művelődő közösségek létrejöttének elősegítése, működésük támogatása, fejlődésük segítése, a közművelődési tevékenységek és a művelődő közösségek számára helyszín biztosítása
- a közösségi és társadalmi részvétel fejlesztése,
- az egész életre kiterjedő tanulás feltételeinek biztosítása
- a hagyományos közösségi kulturális értékek átörökítése feltételeinek biztosítása
- az amatőr alkotó- és előadó-művészeti tevékenység feltételeinek biztosítása
- *a tehetséggondozás- és -fejlesztés feltételeinek biztosítása*
- *a kulturális alapú gazdaságfejlesztés¹*

A törvény végrehajtását a 20/2018. (VII. 9.) EMMI rendelet szabályozza. Ennek nyomán 2018. július 9-e után új fogalmak kerültek bevezetésre a közművelődési szakmában. A törvényi szabályozás előírja, hogy a közművelődési tevékenységeket ezen 7 alapszolgáltatás szerint kategorizálja a feladatellátó, továbbá a települések lélekszáma alapján meghatározta a közművelődés feltételeivel kapcsolatos minimum elvárásokat.

1 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről, 76. § (3)

Az interjúk során érzékelhető volt, hogy az interjúalanyok jelentős része arra törekedett, hogy minden alapszolgáltatás mellé aktivitást rendeljen, még abban az esetben is, ha az adott aktivitást nem a megfelelő alapszolgáltatáshoz sorolta be. Az interjúalanyok gyakorta hiányosságnak érezték, ha nem tudtak valamelyiknek megfelelni abból a feltételezésből kiindulva, hogy minél több alapszolgáltatást nyújtanak, annál biztosabb a település megbecsülése. Az erőn felüli vállalás többnyire az 500 fő alatti települések esetén volt jellemző, ahol a település fennmaradásának igazolásához az egyik eszköz a sokszínű tevékenység felmutatása. A nagyon kicsi, 100 főnél kisebb lélekszámú települések számára ugyanakkor nem volt szempont, hogy minél több választott alapszolgáltatással törekedjenek a település jobb elismerésére. A hiányos közművelődési feladatellátást a mikrotelepülési lét nehézségei közé sorolták.

A Kulturális Törvény úgy rendelkezik, hogy az állam, a települési önkormányzat, nemzeti önkormányzat vagy az önkormányzati társulás által fenntartott közművelődési intézmény költségvetési szervként működik. A közművelődési intézmény típusa – jogszabályban meghatározott szakmai, személyi és infrastrukturális feltételek megléte esetén – lehet: a) művelődési ház; b) művelődési központ; c) kulturális központ; d) többfunkciós közművelődési intézmény; e) népfőiskola; f) népi kézműves alkotóház; g) gyermek-, illetve ifjúsági ház; valamint h) szabadidőközpont. A minimálisan vállalandó alapszolgáltatások száma eltér az egyes intézménytípusoknál és a közösségi szintereknél. Például míg közösségi szintérben mindösszesen az a.) alapszolgáltatást, addig művelődési házban legalább 3, művelődési központban legalább 5, kulturális központban pedig az összes alapszolgáltatást biztosítani kell. A közösségi szintér a települési közösségi művelődés szervezésére, a közművelődési alapszolgáltatások biztosítására fenntartott, jogi személyiséggel nem rendelkező létesítmény. A többfunkciós közművelődési intézmény az összes alapszolgáltatás garantálása mellett tevékenységében médiaszolgáltatási, sajtótermék-kiadási, turisztikai információ-szolgáltató feladatokat is ellát. A népfőiskola a c.) alapszolgáltatást, a népi kézműves alkotóház pedig legalább a d.) alapszolgáltatást nyújtja. A gyermek-, illetve ifjúsági ház olyan közművelődési intézmény, ahol a felkínált alapszolgáltatások elsősorban a gyermek- és ifjúsági korosztálynak szólnak. A szabadidőközpontban az alapszolgáltatások biztosítása mellett szellemi és fizikai rekreációval kapcsolatos tevékenységeket is végeznek. A Kulturális Törvény minden esetben a minimum feltételeket írja elő, ettől magasabb számú alapszolgáltatásokat lehet vállalni, de érdemes azok megvalósíthatóságát és a fenntarthatóságát mérlegelni.

A kutatás kérdésfeltevése volt az is, hogy miként nevezik a közművelődési intézményeket a vizsgált településeken a helyiek. A Baranya megyei falvakban működő művelődési szervezeteket változatos elnevezéssel működnek: művelődési ház, integrált közösségi tér, faluház/sportcsarnok, közösségi ház, közösségi tér, kultúrház, kézműves ház, könyvtár, valamint egyéb elnevezés. Az egyes szervezetek településtípusonként jellemző elterjedtségéről nem beszélhetünk.

A kistelepülések legstabilabb művelődési szervezetei a még megmaradt falusi kis (klub) könyvtárak, a mintában szereplő településeken ez a leggyakrabban előforduló szervezeti típus. (6 település) Példásnak mondható a Csorba Győző Baranya Megyei Könyvtár hálózati tevékenysége, valamint az, hogy az állomány frissítése mellett közösségi rendezvények, terek nyitvatartását is kötelezővé teszi szolgáltatási szerződéseiben. A vizsgált mintában 5-5 településen többfunkciós művelődési házként, illetve faluházként/sportcsarnokként, 4 településen kultúrházként, 3 faluban pedig integrált közösségi térként jelölte meg az interjúalany a helyi művelődési szervezetet. Egyesületi működtetési forma több településen is megjelenik, így van kézműves ház (1), illetve további 3 településen egyéb művelődési feladatokat ellátó szervezet/közösségi tér működik, melyeket helyi szociális ellátó, illetve a legszegényebb falvakban az egyházak és országos szociális hálózattal rendelkező szervezetek (Caritas) működtetnek, de a vizsgálat feltárt közösségi funkciójú játszóházat is (Patapoklosiban).

A mintában csak egy intézménynek, a 3500 fős Hosszúhetény Nemes János Művelődési Központjának kell a törvényi előírás alapján legalább 5 alapszolgáltatást biztosítania. A kutatás feltárta, hogy az a.), a b.), a d.), az e.) és a g.) alapszolgáltatásokat biztosítják a településen. Az összes többi településen közösségi szintér, Integrált Községi Szolgáltató Tér (IKSZT), vagy a Csorba Győző Könyvtárhoz köthető könyvtári, információs és közösségi szinterek találhatók.

A helyi közművelődési intézmény alapszolgáltatások szerinti besorolása kapcsán legtöbb zavart a művelődési ház /a)/ elnevezés okozta az interjúalanyok számára, ugyanis a korábbi, a település közbeszédében kultúrnak, kultúrháznak, művelődési háznak nevezett létesítmény a törvény szerint nem felel meg az intézményi kritériumoknak. A közösségi szinterek esetében gyakran nem volt egyértelmű az interjúalany számára, hogy a feladatellátásban elégséges az a.) alapszolgáltatás biztosítása. Az eredmények alapján érdemes lenne a közművelődés területén dolgozók számára egyértelműsíteni a törvényi besorolásnak megfelelő közművelődési intézmény típusokat.

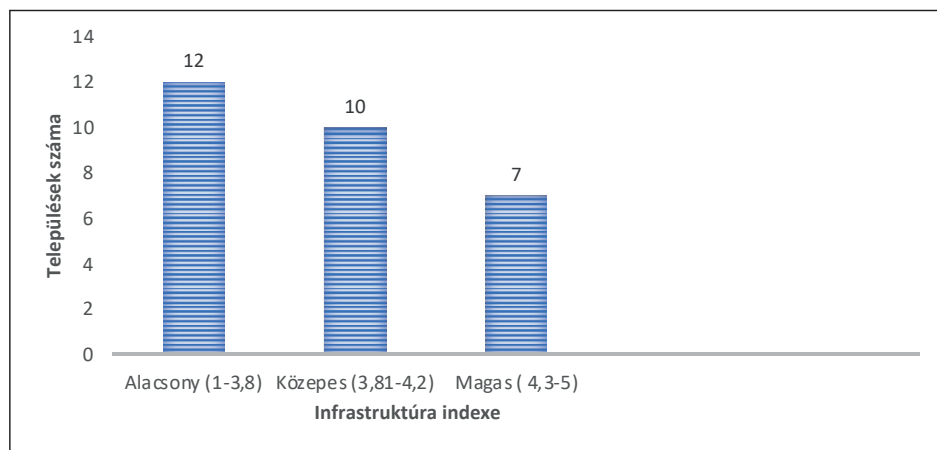
A művelődési intézmények működésének infrastrukturális állapota

A művelődési intézményeknek és a közösségi tevékenységeknek helyet biztosító épületek üzemképességének színvonala igen változatos képet mutat a megye falvaiban.

Néhány kivételtől eltekintve nem található a megyében olyan közművelődési funkciót ellátó intézmény, amely eredetileg is művelődési háznak épült. A rendszerváltás előtt és azóta is jobbra ingatlangazdálkodási kérdésként kezelik, illetve ingatlanjaik állagmegóvásához kötődő fejlesztésként szánják rá magukat a települési önkormányzatok a közösségi terek felújítására. A hatvanas évek iskolabezárási hullámaival párhuzamosan az iskolák egy részét művelődési házzá, faluházzá alakították át,

az iskolakönyvtárakat is jobbára fölszámolták, néhányukat viszont klubtevékenységre is alkalmas funkcióval bővítették ki. A rendszerváltást követően az önkormányzatok számot vetettek vagyonukkal, tartalékaikkal. Saját erőből újították fel közműhálózaikat, majd a még működő oktatási és művelődési intézményeiket. Az előcsatlakozási pályázatok nem fordítottak figyelmet a humán szolgáltatások megújítására. Az ezredforduló óta a vidékfejlesztési uniós forrásokból a falusi munkaerő megőrzéséhez és mobilizálásához kapcsolódóan nyílt a településeknek lehetőségük arra, hogy épületeiket megújítsák. Ebben a körben jelentős fejleménynek tekinthető, hogy nemzeti forrásból a falusi könyvtárak revitalizációs pályázatait követően a művelődési terek megújítására is sor kerülhetett. A saját tőkével rendelkezők jelentős forrásokhoz juthattak, sajnos a legkisebb települések ekkorra már kifogytak tartalékaikból és a helyi szakemberhiány komoly problémát jelentett a pályázatok megírásában. Ma is ez az egyik legjelentősebb akadálya a források önálló lehívásának. A társulásban, térségi konstrukciókra épülő pályázatokban a kisebb települések is pénzhez juthattak. Az elmúlt 20-25 évben kitarozott közösségi tereket parasztházból, istállóból, megszűnt moziból, valaha gazdakörként működő épületekből alakították ki művelődési házakká, teleházakká vagy faluházakká.

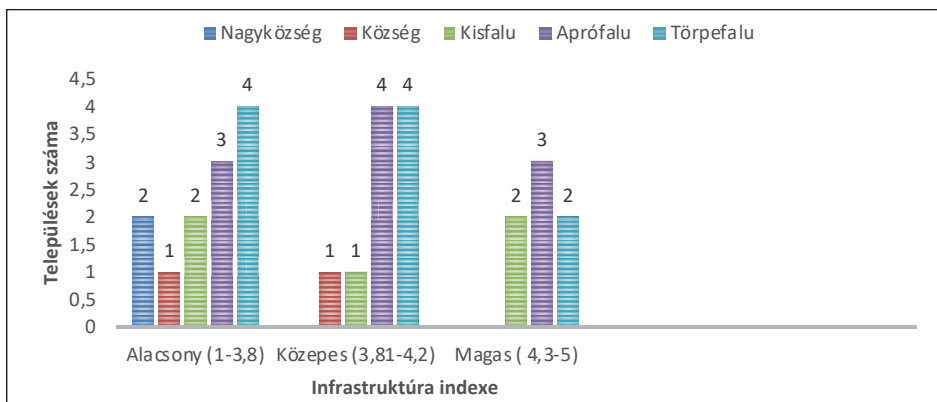
A falusi közművelődésben dolgozók 41,4%-a kimondottan rossznak, 34,5%-uk közepesnek, 24,1%-uk pedig jónak értékelte a településen lévő művelődési infrastruktúrát. (lásd a 3. sz. ábrát)

3. ábra: A művelődési terek infrastruktúrájának állapota a Baranya megyei falvakban
(Forrás: PTE BTK HFMI kutatócsoport)

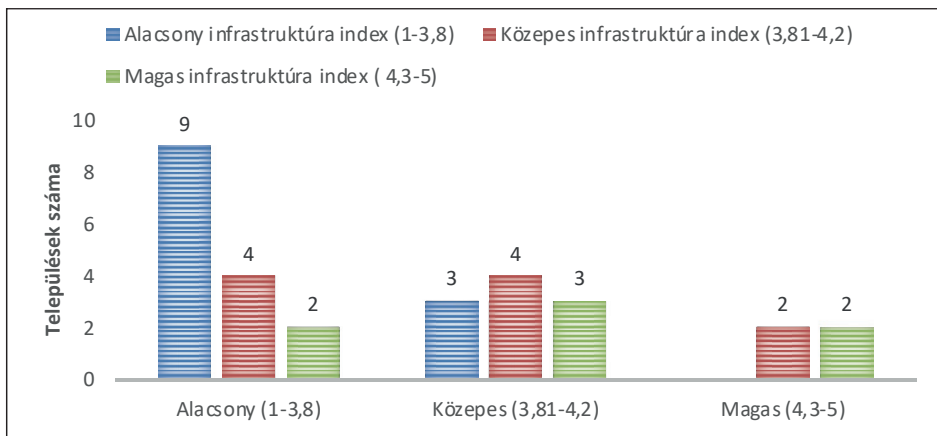
Ezt az értékelést adták a törpefalvakban ugyanúgy, mint a nagyközségekben, vagyis nem tapasztalható az infrastruktúra gazdálkodási gyakorlata terén lényeges eltérés az egyes településtípusokban (lásd a 4. számú ábrát). A jelenség magyarázatának egyik okát az állami forráselosztás gyakorlatában kereshetjük, mert az alulfinanszírozott, feladataiktól megfosztott települések a forráselosztás-

ban alul maradnak, csupán a pályázati alapokra építhetik az ingatlanfejlesztéssel kapcsolatos elképzeléseiket.

4. ábra: A művelődési terek infrastruktúrájának állapota Baranya megye falvaiban településtípusok szerint
(Forrás: PTE BTK HFMI kutatócsoport)

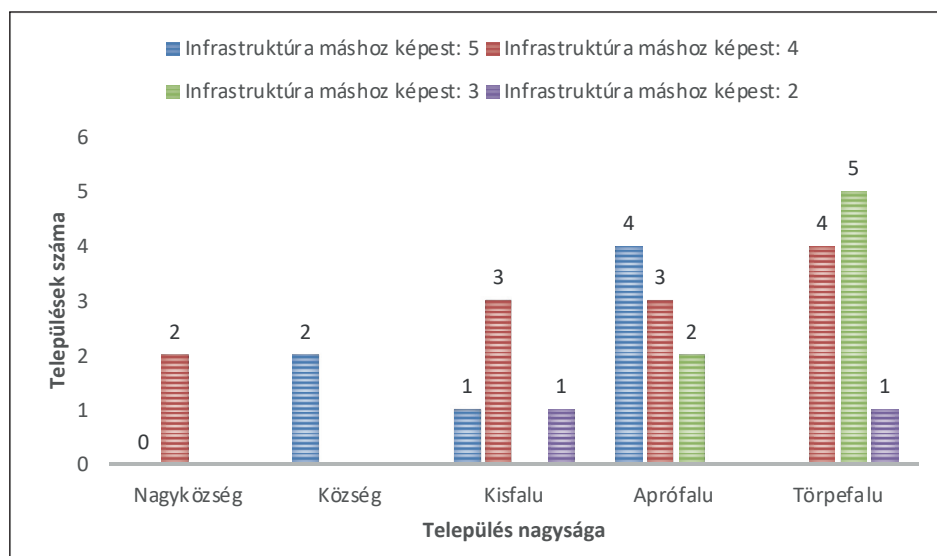
Szembevető korreláció figyelhető meg a működést értékelő attitűd index, valamint az infrastruktúra állapotát mérő index között. Mindazok, akik a megye falvaiban zajló közösségi terek működését alacsony színvonalúra értékelik, azok egyben meghatározóan alacsony vagy közepes színvonalúnak látják a szolgáltatásaikat kiszolgáló infrastruktúrát. Azok pedig, akik összességében megelégedéssel nyugtázzák a falujuk művelődési tevékenységét, láthatóan közepes, vagy kimondottan jó infrastruktúrát használhatnak művelődési tevékenységük során (lásd az 5. számú ábrát).

5. ábra: A művelődési terek működésének színvonala, valamint a rendelkezésre álló infrastruktúra együttes megítélése a Baranya megyei falvakban
(Forrás: PTE BTK HFMI kutatócsoport)

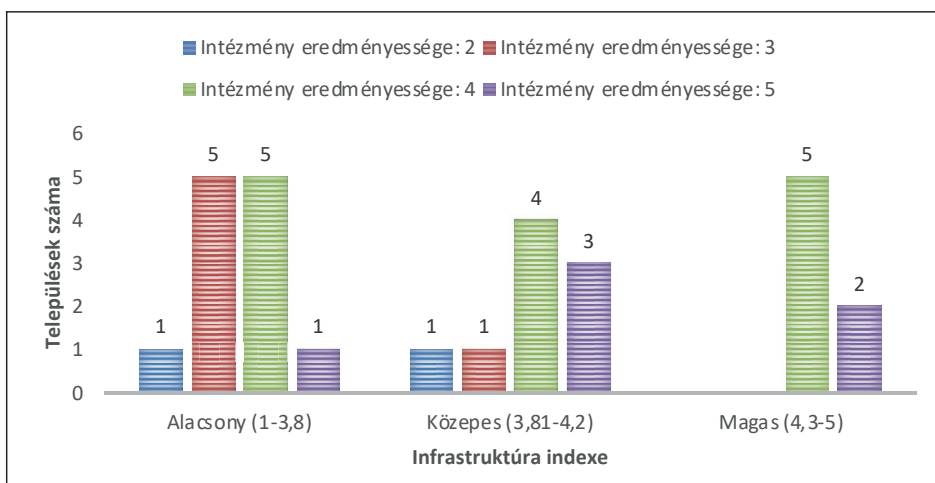
Hasonló tendenciák figyelhetők meg az anyagi források rendelkezésre állása, valamint az művelődési infrastruktúra állapota között. A forráshiány lényegesen befolyásolja a művelődési infrastruktúra kiépülésének és az állagmegóvás lehetőségét. Az anyagiak mellett a működési feltételek lehetőségeinek beszűkülése ugyanilyen mértékben korlátozza az infrastruktúra állapotának korszerűsítési esélyeit.

A vizsgálat kitért arra is, hogy a művelődésszervezők miként értékelik a hasonló adottságú településekhez képest a meglévő infrastruktúra állapotának színvonalát. Ebben a tekintetben lényegében a rossz adottságú legkisebb települések más helyzetét is rossznak ítélik meg, illetve a saját helyzetüket kissé felértékelik más településekhez képest a közepes infrastrukturális adottsággal rendelkező, nagyobb lélekszámú falvakban közösségi tevékenységet végző interjúalanyok (lásd a 6. számú ábrát).

6. ábra: A művelődési infrastruktúra állapotának értékelése a Baranya megyei falvakban más települések adottságaihoz képest
(Forrás: PTE BTK HFMI kutatócsoport)

Izgalmas kérdés az is, hogy az épületek és más infrastrukturális adottságok miként befolyásolják a település közösségi munkáját. Úgy nyilatkoztak az adatközlők, hogy az infrastruktúra állapota közepes hatást gyakorol a falvak közösségi tevékenységének eredményességére. Azonban a törpefalvakban hiányzó vagy lepusztult épületek és az évtizedek óta elmaradó beruházások erősen hátráltatják a közművelődési tevékenységet (a korreláció értéke 0,778). Az alacsony és közepes infrastrukturális állapot az intézmények eredményességének értékelésében is alacsony és közepes színvonalat jelez. (lásd a 7. számú ábrán).

7. ábra: A művelődési infrastruktúra hatása a tevékenység eredményességére a Baranya megyei falvakban

(Forrás: PTE BTK HFMI kutatócsoport)

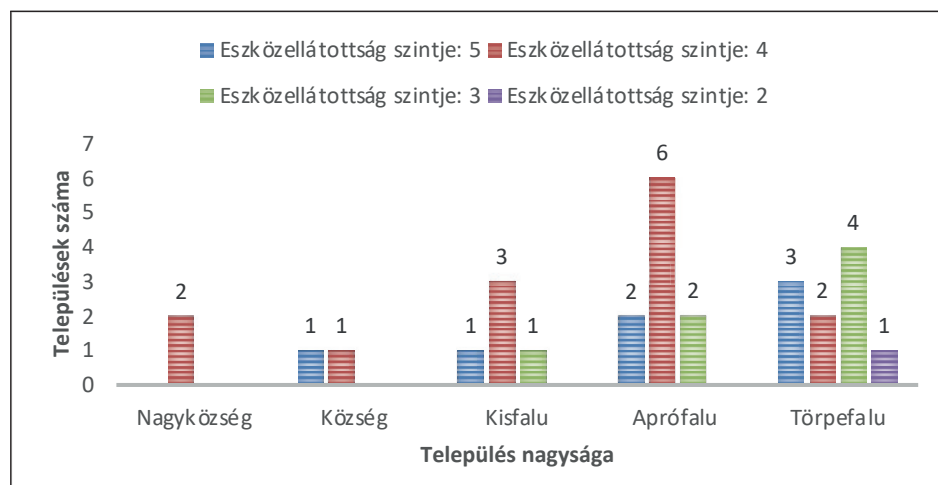
A művelődési feladatokat ellátó infrastruktúra működtetési gyakorlata igen sokszínű megoldásokat eredményezett az elmúlt két évtizedben. E tekintetben több működési típus különíthető el. Kevés faluban található önállóan működő művelődési ház. A legtöbb helyen többcélú létesítményben kap helyet a falvak közösségi tevékenysége. Jellemző kép, hogy az oktatási, ifjúsági vagy sportlétesítményt egy térben találjuk. Sok helyen az önkormányzati hivatal és az egyesületek működési terei összeolvadnak, ezek a faluház, illetve IKSZT típusú szervezeti formákkal párosulnak. Hasonló funkcionális együttélést tapasztalhatunk kézműves házak és művelődési terek összeolvadása terén, valamint a nemzetiségi önkormányzatok és civil művelődési egyesületek közös infrastruktúra-használata során. A kistelepüléseken a leggyakoribb a könyvtár és a több korosztályi igényt kielégítő klubhelység közös épülete. A közepes és nagyobb településeken igen elterjedt infrastrukturális jellemző az épületek, terek erős megosztottsága, felaprózottsága, amelyek az adott település különböző pontjain elszórva helyezkednek el (pl: Hosszúhetény, Véménd, Mecseknádasd). A közösségi élet összehangolásában ez ugyanolyan hátrányt jelent, mint a gazdaságos működtetés megszervezésében. A művelődési infrastruktúra kiépülésének, korszerűsítésének hányatott története is magyarázhatja ezeknek az infrastrukturális típusoknak a konzerválódását. Az infrastruktúra szerkezeti problémái és állapota, a közösségi élet térhasználati igényeinek megváltozása, valamint a terek megújulásának forrásgazdálkodási akadályai számos problémát vonnak maguk után. Az egy nagytermes művelődési házak lassan funkciójukat veszítik, mert a bálók, lakodalmak, nagy lakosságszámra igényt tartó közmeghallgatások lassan kikopnak a közösségi életből. A nagytermek az év nagyobb hányadában zárva vannak, gyakorlatilag fűtési problémák

vannak mindenütt, kihasználtságuk igen alacsony. Átvették területet az alkalmi bérlők, illetve a falusi élelmiszerboltok, ruházati boltok bezárásával alkalmi ruhaárusok és más mozgó kereskedők bérlik a termeket. A nagyterem hiánya, vagy éppen a kisebb csoportok tevékenységének helyet adó klubok hiánya mind-mind ennek az örökölt helyzetnek és abból származó kényszerszervezködésnek a következménye.

Az infrastrukturális problémák, hátrányok kiküszöbölésére találékony megoldások születtek meg. Részből a felszámolt iskolák, egykori könyvtáraik és óvodák épületei biztosítanak kisebb közösségek számára helyeket, azonban olyan megoldásokkal is találkozhatunk, ahol a helyi tájház kertjében / kézműves házban alakítottak ki kisebb rendezvények, foglalkozások számára helyiségeket (pl. Hosszúhetény, Nagypall). Az Általános Művelődési Központok megszűnését több közművelődési szakember is sajnálatosnak nevezte mind a működtetés gazdaságossága, mind a közösséggel való kapcsolattartás okán.

A művelődési intézmények működésének eszközellátottsága

A mindennapi működéshez szükséges eszközök ellátása kevésbé tűnik problematikusnak, mint a művelődési intézmények infrastrukturális helyzete. Az adatközlők többsége 4-es és 5-ös osztályzatot adtak intézményeik eszközellátására, a közösségi terek 84%-a jó vagy kiváló eszközellátottságról számolt be. A jó helyzetértékeléstől csupán a legkisebb törpefalvak helyzete tér el, az alacsony eszközellátás értékelése ezekre a falvakra koncentrálódik (lásd a 8. számú ábrát).

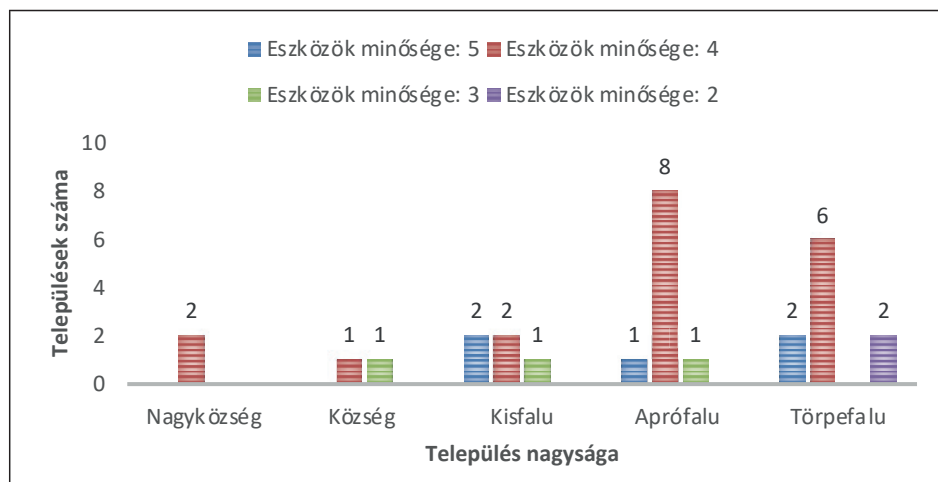

8. ábra: A művelődési intézmények eszközellátottságának szintje az egyes településtípusokban
(Forrás: PTE BTK HFMI kutatócsoport)

Az interjúalanyok arról számoltak be, hogy az eszközbeszerzés forrásai bizonytalanok, vagy a pályázati hozzáférés aggályos, mert a kistelepüléseknek nincs önerejük a pályázatok beadásához. Sokszor gond az is, hogy kellő szakértelem hiányában nincs, aki megírja és gondozza a pályázatokat. A kisebb falvakban arról szóltak, hogy eszközük kevés, illetve hiányoznak a működést megalapozó eszközök, vagy azok elavultak, korszerűtlenek.

A nagyobb települések előnyösebb helyzete arra vezethető vissza, hogy ők esélyesebben vesznek részt azokon a pályázatokon, ahol az eszközbeszerzésre mód nyílik. Sok helyen a Csorba Győző Könyvtár segít az eszközök beszerzésében, a digitális információhordozók korszerűsítésében. Vannak olyan egyedi beszerzési formák is, amelyek azt jelzik, hogy gondos gazda szemmel számos forrást mozgósítanak az eszközök megvásárlására. Részben a nemzetiségi önkormányzatok, illetve számos civil alap megpályázásával is bővítik az önkormányzati fenntartású intézmények eszköztárát. Az eszközellátás és korszerűsítés újszerű problémájaként merül fel, hogy míg korábban a színes televízió, tíz éve az elektronikus játékok és az internet hozzáférési lehetősége volt vonzó a közösségi terek látogatásában, addig mára telítődni látszik az eszközalapú közönség és közösségszervezés azokon a településeken, ahol a családok jó anyagi adottságokkal rendelkeznek.

A rendelkezésre álló eszközök minősége nem egységes a falvakban. (lásd a 9. számú ábrát).

9. ábra: Az eszközellátás minősége az egyes településtípusokban
(Forrás: PTE BTK HFMI kutatócsoport)

A nagyközségek és népesebb községek önértékelése szerint más településekhez viszonyítva is jó az eszközellátásuk. Azonban a településlejtő alsó fokain álló legkisebb falvak értékelései e tekintetben megosztottabbak. Az aprófalvakban jó az eszközellátottság más településekhez képest. A törpefalvak egyharmada

rosszabbnak ítéli meg saját helyzetét a hasonló adottságú településekhez viszonyítva. Kétségtelen, hogy a művelődési szokásokban elmozdulások vannak, azok tartalmában igen nagy változásnak lehetünk a tanúi. A hangsúly egyre jobban az elektronikus adathordozók és a médiumok információ és műsorszórására terelődik. Ez a folyamat nem csupán a fiatal korosztályt, hanem már a középkorú és idősebb generációkat is érinti, akik napi szinten filmek, sorozatok fogyasztói, kommunikációjukat a különféle internetes szolgáltatók alkalmazásainak használatához kötik. Az idősebbek internetes tanulásának egyik motivációja, hogy a városban élő, vagy külföldre költözött gyermekeikkel, unokáikkal kapcsolatot tudjanak tartani. Ezek a funkciók korábban közösségi szintérben jelentek meg, ma bezáródnak az otthonok falai közé. Éppen ezért a művelődési terek eszközei nem csupán fizikai állagukban avulnak el, hanem gyorsan idejétműlttá válnak azok a közösségi funkciók is, amiket a közösségi intézmények terei és eszközei nyújthatnak.

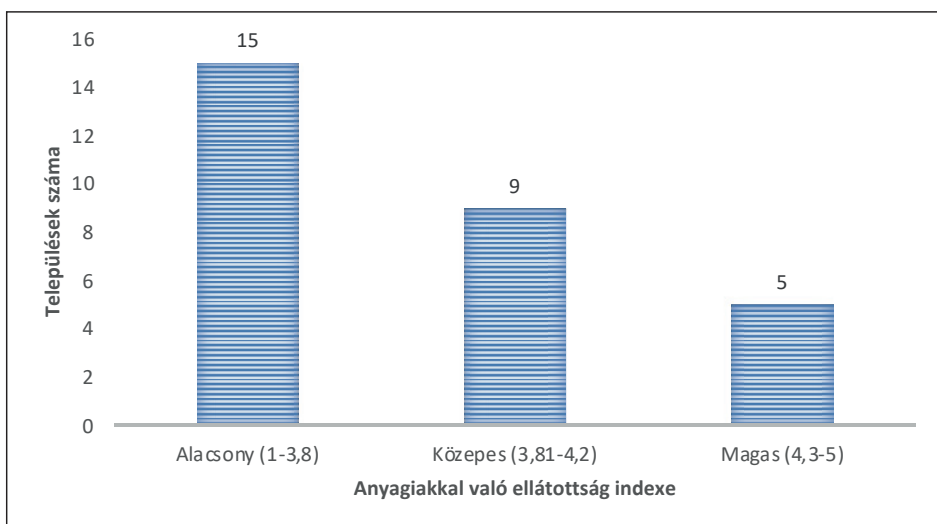
A közösségi terek finanszírozása, működési források

A baranyai falvak művelődési tereinek finanszírozási modelljei között a legelterjedtebb forma az, hogy a fenntartó az éves tervezés alkalmával az államilag támogatott pénzügyi forráson felül nem tervez saját bevételei terhére művelődési kiadásokat. Azonban szinte minden település önkormányzata egy-egy művelődési program, ünnep költségeit, ha minimális szinten is, de kizsorítja a költségvetéséből. Az 1000 főnél kisebb településeken meghatározóan állagmegóvásra, alkalmoszerű programokra, ezen belül legfeljebb egy falunapra futja a keretből. Ezeket a kiadásokat az önkormányzatok meghatározóan valamilyen külső, rendkívüli bevételnek számító pénzügyi forrás felkutatásához, felhasználásához kötik. A községi művelődés tervezése során nem beszélhetünk folyamatok tervezéséről, többnyire rendezvényszervezés áll a munka középpontjában. A helyi munkatárs, önkéntes, aktivista az önkormányzati testülettel, polgármesterrel vagy annak helyettesével előzetesen egyezteti a programot, annak költségeit, majd a helyi pénzügyes kifizeti a számlákat. Lényegében a kistelepüléseken nem ismert az önálló gazdálkodás.

Elterjedési gyakoriságuktól függetlenül a finanszírozási formáknak két jól elkülöníthető gyakorlatát érdemes megemlíteni. A településen belüli forrásallokációktól jól lehatárolhatóak a településen kívülről érkező finanszírozási formák. A településen belüli forrásteremtés szinte minden esetben valamilyen szervezeti újításhoz, vagy a megszokott gyakorlattól eltérő új megoldáshoz kötődik. Az is jellemzője, hogy a hiányos humán erőforrást önkéntességgel, karitatív, vagy gazdasági tevékenységgel párosítják.

A közösségi terek finanszírozását megalapozó pénzügyi források meglétét igencsak szkeptikus értékelés jellemezte. Az anyagi erőforrások mértékét tükröző

index adatai szerint a megkérdezett települések 51,7%-a, tehát a fele alacsony, a 31%-a, tehát majdnem a harmada közepes, illetve 17,2%-uk magas anyagi háttérrel tudhat a művelődési intézményei működtetése mögött (lásd a 10. számú ábrát).

10. ábra: A művelődési intézmények finanszírozásának anyagi háttere
(Forrás: PTE BTK HFMI kutatócsoport)

A legnagyobb települések kivételével minden más településtípusba sorolt falvak a legalacsonyabbra értékelték az anyagi helyzetüket. Míg a legkisebb falvak egy részében úgy ítélték meg, hogy a művelődési intézmények anyagi háttere alacsony, másutt jó anyagi körülményekről nyilatkoztak. Gyakorlatilag négy törpe-falu interjúalánya alacsony, illetve négy ugyanilyen méretű kistépelülés magasnak értékelte az anyagi helyzetét, kettő pedig közepes becslést adott.

A finanszírozás és forráskezelés az önkormányzati gazdálkodásban évtizedek óta „fejkvóta” alapján biztosította a települések pénzhez való jutását. A nem kötött felhasználású összegek művelődési területre irányítása sokszor csak a helyi képviselőtestületek és polgármesterek jószándékán múlt. A települések sokasodó gondjai és csökkenő, illetve az inflációt nem követő költségvetése miatt az állami támogatásból ritkán jutott pénz az épületek felújítására, az eszközök karbantartására és közművelődési szakember alkalmazására. A települések alapellátási kötelezettségét átirta a kistérségi, majd járási együttműködést szorgalmazó törvények sora és nyomukban az a forráselosztási gyakorlat, amely az állami támogatást oda rendelte, ahol az alapellátást szolgáltató szervezet központja működött. Az iskolabezárások algoritmusára a kistépelülések szolgáltatási, együttműködési megállapodások megkötésével szabadulni próbáltak az intézményeik működtetésétől. A vagyon és feladat nélkül maradt önkormányzatokat a művelődési intézmények rehabilitációja kapcsán megnyílt pályázati lehetőségek már úgy találták, hogy egy

részük a korszerűtlen öreg épületeiket bezárta vagy funkciót váltottak, illetve a falvak többségében már nem foglalkoztattak szakembert, mert erre forrást nem deponáltak. A pályázatokból tatarozott, korszerűsített klubok, faluházak, művelődési házak, klubkönyvtárak, IKSZT-ték termei csak egy-egy nagyrendezvényre nyílnak meg, mert működtetésükre nincs pénz. Sorra készültek a helyi fejlesztési koncepciók, majd a falvak művelődési stratégiát, operatív programokat is írtak, amely belépőt jelenthet a sikeres pályázatokhoz. Az ezredfordulóig a saját bevétellel rendelkező nagyobb lélekszámú települések önerővel sikeresebben versenyezhettek a hazai és uniós pályázati forrásokért. Ezekben a falvakban futotta legalább rész munkaidős „kultúros” alkalmazására. A falusi éves nagyrendezvényeken kívül művészeti csoportok, idősek/nyugdíjasok klubjainak rezsiköltségeit is fedezhették. Mára a jól gazdálkodó, magas lakosság-megtartó-képességgel, ezért munkahelyekkel, iskolával, egészségügyi ellátóhellyel, postai, közlekedési és kereskedelmi szolgáltatásokkal, nagyobb adóbevétellel rendelkező településektől az állam elveszi többletjövedelmeit, továbbá évről évre több feladatot és állami támogatást von el. A megmaradó források vegetálásra kényszerítik a korábban reziliens helyi társadalmakat és intézményeiket.

Az 1000 fő alatti településeknek nyújtott 1,8 millió forint kulturális normatív támogatás az interjúalanyok visszajelzése alapján sem az infrastruktúra, sem a meglévő berendezések, eszközök, informatikai rendszerek korszerűsítésére, sem a havi fűtés, víz, villanyáram kifizetésére nem elegendő. Emellett a szakmai végzettséggel rendelkező művelődési szakemberek foglalkoztatását sem fedezi. Új közösségi terek létrehozásának ösztönzéséhez, a falvak ünnepeinek megőrzéséhez, illetve a művelődési közösségek mindennapi életéhez szükséges keretek biztosításához bizonyosan több forrásra van szükség.

Testvérfalvak kapcsolatából származó támogatásokkal célzott rendezvényeket, létesítményeket finanszíroznak a vizsgált falvakban. A külső támogatók, adományozók körében gyakoribb a nemzetiségi településeken a testvértelepülések szponzorációja. Könyvtárak idegennyelvű állománya, a lakosságcsere és a háborúk áldozatainak emléket állító köztéri szobrok, könyvek kiadása, tánccsoportok, kórusok támogatása, fesztiválok, versenyek díjazásának adományai, az egyesületek csereutazásainak finanszírozása (pl: Mecseknádasd, Véménd) több településen rendszeressé vált. Ez a forrás lassan elapad, mert kihal az a generáció, amely kötődik a szülőfalujához.

Önerős pályázatokból bevont hazai vagy uniós források csak a nagyobb településeken (Hosszúhetény) ismertek, mert az önerő és a projektek előfinanszírozásának biztosítása csak nagyobb tartalékkal és hitelképes fenntartóval lehetséges. Másrészt a pályázati rendszerben viszonylag kevés a kizárólag művelődési fejlesztésekre kiírt program, ezért a munkahelyteremtés, településfejlesztés témakörökbe integrált kulturális, oktatási tematikák jobbra köznevelési intézményekkel, szakemberekkel rendelkező települések számára érhetők csak el. A

megye településeinek hozzávetőlegesen kétharmada kívül marad a forrásgyűjtés e lehetőségétől, mert nem rendelkezik a pályázatok beadásának előfeltételeivel.

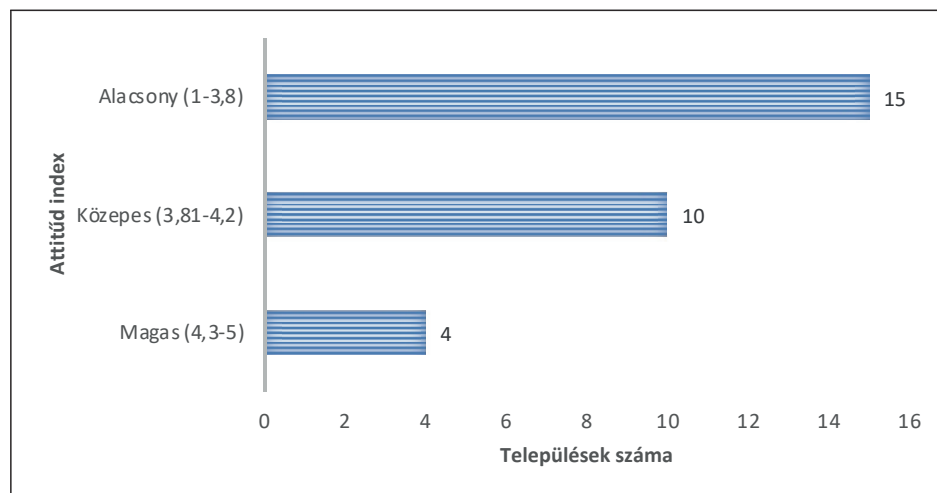
Az önkormányzatok és civil szervezetek együttes pályázatainak benyújtása, főként az önkormányzat és nemzetiségi civil szervezetek, illetve a nemzetiségi önkormányzatok együttes pályázatai az Ormánság cigányok által lakott településein (Drávaszabolcs, Hirics) a hegyháti és a megye keleti sváb falvaiban mindennapos forrásgyűjtési gyakorlattá vált. A falunapok, nemzetiségi napok, idősök napja, majálisok, fesztiválok (pl: Nagynyárád) mellett arra is akad példa, hogy az önkormányzat megvásárolt egy parasztházat (Nagypall), amelyet pályázati forrásból felújított, majd a német nemzetiségi önkormányzat rendelkezésére bocsátotta. A kistelepüléseken állandósult forráshiány, a pályázati rendszerben nehezen tájékozódók, a sikeres pályázatírók hiánya miatt új forrásgyűjtési megoldások terjedtek el. A külső források felkutatásának és bevonásának az a legelterjedtebb gyakorlata, hogy a kis önkormányzatok vagy körjegyzőségeik térségi, járási szervezetekkel együtt bonyolítják le a közös pályázataikat. Az ingatlanfejlesztést igénylő pályázatokra még a legnagyobb települések is térségi kapcsolódással, járási konzorciummal indulnak. Sok település egyesületeire támaszkodva rendszeresen külső forrásból, az NKA-ból biztosítja nagyrendezvényei pénzügyi fedezetét.

Nem körvonalazódik olyan alternatíva, amely a kistelepülések közművelődési tevékenységének támogatására méltányos forrásokat juttatna és megszüntetné a pályázati kitettséget, annak ideiglenes jellegét, amely folyamatos bizonytalanságban tartja az intézményfenntartókat ugyanúgy, mint azok közösségsszervező munkatársait. A települések finanszírozási rendszerének megújítására több javaslat is érkezett az interjúalanyoktól. Akad, aki új alapokra helyezné a normatív támogatási rendszert, más a kistelepülések esélytelen pályázati körülményeit úgy számolná fel, hogy teljesen megszüntetné a pályázati rendszert és az államra bízna a kistelepülésekre szánt források elosztását.

A baranyai települések forrásteremtésének és felhasználásának gyakorlata nem mondható sem egyedinek, sem különlegesnek. A helyi művelődési terek működésének finanszírozási rendjét az egész országra érvényes jogszabályok szabályozzák és határolják be. Hogy az évtizedek óta forráskorlátokat, forráskivonást elszenvedett falvakban a sorvadó helyi társadalmak és a művelődési házak pusztulása ellenére sokféle közösségi tér jött létre, valamint, hogy működésükre számtalan egyéni és közös térségi stratégia épült ki, annak az lehet az egyik magyarázata, hogy a megkésve érkezett helyi önkormányzatiság, a helyi társadalmak művelődési közösségei éltek a tradicionális falu decentralizált művelődési szerveződéseinek hagyományaival, továbbá az életképes települések rezilienciájuk kiépítésére és az együttélésük fenntartásához megtalálták azokat a forrásteremtő stratégiákat, amelyek szerényen, de változatos módon biztosítják fennmaradásukat.

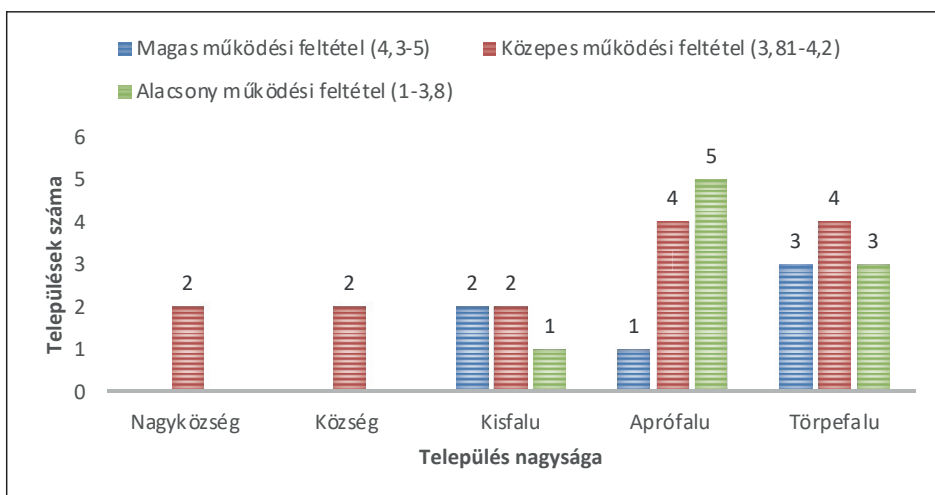
A Baranyai megyei falvak művelődési állapotának értékelése

A közösségi terek intézményeinek működésére vonatkozó tíz szempont összesített adataiból konstruált háromszintű index értékei lehangoló képet mutatnak a baranyai falvak művelődési állapotáról. (lásd a 11. sz. ábrát)

11. ábra: A közösségi intézmények működésének összesített értékelése
a Baranya megyei falvakban
(Forrás: PTE BTK HFMI kutatócsoport)

A mintában szereplő 29 falu közművelődéssel foglalkozó véleményalkotója 25 kérdés alapján megfogalmazott értékelése szerint az intézmények működési feltételei és közösségi programjainak eredményei gyenge közepesre értékelhetők. 0,7277 szórásérték mellett - ahol a módusz és a medián egybeesik, értéke 1, illetve a számtani átlag értéke 1,6-ot éri el - a megkérdezett települések eleynysző hányadában, vagyis mindösszesen 4 faluban értékelik magasra a működési adottságaikat és eredményeiket. Tíz településen közepesre, 15 településen pedig alacsonyra értékelik működésüket, az utóbbiak jellemzően a legkisebb méretű falvak (lásd a 12. számú ábrát).

12. számú ábra: A közösségi intézmények működési feltételeinek értékelése az egyes településtípusokban (1-5-ig terjedő skálán)
(Forrás: PTE BTK HFMI kutatócsoport)

Összegzés

Míg a művelődési tevékenységnek helyet biztosító infrastruktúrát a vizsgálatba bevont közművelődési szakemberek több, mint 40%-a kifejezetten rossznak ítélte meg, addig a közművelődéshez-közösségszervezéshez kapcsolódó eszközellátottság pozitívabb képet mutat Baranya megye falvaiban. A kutatás eredményének összegzéseként megállapítható, hogy a művelődési intézményi keretek sokféleségéhez alkalmazkodva Baranya megye falvaiban sokszínű működtetési, finanszírozási modell alakult ki. A Baranya megyei falvakban megvalósult változatos közművelődési és közösségszervezői modellek kialakulását a források hiánya motiválta. A meglévő és új művelődési terek kisebb-nagyobb közösségeit, a fennmaradásukért küzdőket az egyéni vagy együttműködésen alapuló érdekérvényesítésük mozgatja. Ennek egyik eredménye a művelődési intézmények, közösségi terek sokfélesége.

Felhasznált irodalom:

- 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről
- 20/2018. (VII. 9.) EMMI rendelet
- A helyi közművelődési intézmények alapító okirata (Közművelődési és Iskolai Könyvtár, Beremend; Nemes János Művelődési Központ, Hosszúhetény; Művelődési Ház/Kultúrház, Szajk)

- Helyi fejlesztési tervek, önkormányzati rendeletek a 29 vizsgált településről
- Strukturált interjú 29 Baranya megyei falu közművelődési szakemberével, 2019 november–2020 február (a mintát lásd a 2. sz. mellékletben)

Mellékletek:

1. sz. melléklet: A strukturált interjú kérdéssora, „A közművelődési intézmények és közösségi színterek szerepe a Baranya megyei községek közösségfejlesztésében” című kutatás, Nemzeti Művelődési Intézet „Közművelődési Ösztöndíj Kutatócsoportok számára”, PTE BTK HFMI kutatócsoport

Baranyai falvak közművelődési, közösségi terei működésének vizsgálata

- 1.Név:
- 2.Település neve:
- 3.Lakosságszám (fő):
- 4.Intézmény hivatalos neve:
- 5.Az intézmény címe, e-mail, telefonszám:
- 6.Honlap elérhetősége:
- 7.A helyiek miként nevezik az intézményt?

8. Kérjük, mutassa be önmagát!

(Munkakör, munkaköri kötelezettségek, jogosítványok, függelmi viszonyok (pl.: aláírási jog; munkáltatói jog; kötelezettségvállalási jog), végzettségek, életkor, neme, szakmai előélet, helyben lakik-e?; Hogyan lett intézményvezető – pályázat, kinevezés, áthelyezés stb. –, mik voltak a munkáltató alkalmazási feltételei, milyen munkakörből, élethelyzetből érkezett a vezetői beosztásba, milyen – és hány éves – munka-tapasztalatokkal rendelkezett? Ebből mennyi a közművelődésben eltöltött idő? Milyen munkaidőben dolgozik, hogyan értékeli munkarendjét, családja/partnere hogyan viszonyul ehhez? Hogyan ítéli meg vezetői kompetenciáit, hogyan érvényesülnek ezek munkája során, milyen jellegű problémái adódnak, megoldásukhoz kitől kaphat segítséget? Mennyi a havi keresete, rendelkezik-e jövedelem-kiegészítéssel – milyen forrásból, hogyan értékeli életszínvonalát? Karriertervében hogyan szerepel jelenlegi munkakörének és felkészültségének a jövője? Karrierje érdekében tervez-e szakirányú tanulmányt, pontosan milyen képzésben venne részt?)

9. Kérjük, mutassa be a településén lévő közművelődési intézményeket, szervezeteket, illetve a településen működő művelődési folyamatokat/aktivitásokat! Milyen művelődési folyamatok/aktivitások voltak a településen

az elmúlt 5 évben? Kérjük, rendszerezze, illetve jellemezze intézménye programjait!

(A programok típusai, csoportosított felsorolása (az állandó és időszakos programok aránya); Az igények feltárásának módszerei, alkalmi, rendszeressége, az igények változási tendenciái. A programtervezés folyamata, a tervezés rangsorolt szempontjai – a deklarált értékek felsorolásával, a bevont szervezetek, munkatársak köre, a jóváhagyás folyamata?

A programhirdetés módjai, eredményessége?

A legsikeresebb programok sikerének kulcsa, az elégedettség vizsgálatának szempontjai, módjai?

A programok kitüntetett célcsoportjai, ezek elérésének eredményei, problémái?

Áttekintő elemzést kérünk a településen meglévő közművelődési szervezetek, vezetőik, fenntartási formák, programok működéséről és azok kapcsolódásáról.) Amennyiben ilyenek nincsenek, akkor a kérdés így módosul:

Kik szervezték, kiknek szervezték, milyen tartalommal és céllal, milyen formában, milyen eredménnyel, milyen rendszerességgel, hány résztvevővel, milyen társadalmi, intézményi, szervezeti és anyagi támogatással?)

10. Kérjük, jellemezze a helyi közművelődési intézmény vagy közművelődési tevékenység infrastrukturális feltételeit és szervezeti kereteit!

(A rendelkezésre álló infrastruktúra felsorolása, jellemzése, állapotának leírása, hatása a működési feltételekre, fenntartásának előnyei, hátrányai, anyagi kötelezettségei, a kihasználtság jellemzői

A törvényi feltételek érvényesülésének mértéke:

legalább 1 db, legalább 25 fő befogadására, közösségi események, rendezvények,

- tanácskozások, képzések megtartására alkalmas többfunkciós helyiség,
- a helyiség méretének és funkciójának megfelelő számú asztal és szék,
- polrendszer,

Tárgyi felszerelés

(kötelező alap)

- legalább 1 db bemutatók, előadások megtartására alkalmas prezentációs eszköz,
- legalább 1 db audiovizuális anyagok lejátszására alkalmas eszköz
- internetkapcsolat)

Hány épület áll rendelkezésére, ezek mikor és milyen céllal épültek, mennyiben felelnek meg a mai funkcióknak. Hogyan jellemezhető az intézmények eszközellátottsága, mely területeken tapasztalhatóak az optimális ellátottságok, illetve a legnagyobb hiányok? Mely eszközök jelentenek nagy vonzerőt, ezek beszerzése vagy pótlása hogyan oldható meg?

Infrastrukturális szempontból mely területen lenne szükség konkrét fejlesztésekre?

(alapító okirata, típusa, működési területe – ha más településekre is kiterjed a tevékenysége, vállalt funkciói, a feladatellátás szervezeti keretei, a működést szabályzó dokumentumok rendszere, kapcsolódó, vagy együttműködő települések, a tágabb települési környezetben leginkább elterjedt szervezeti formák, javasolt, vagy legalkalmasabbnak tűnő szervezeti formák)

11. Kérjük, ismertesse és jellemezze az ellátott közművelődési tevékenység pénzügyi gazdálkodási hátterét, illetve fenntartóját!

(Ki(k) a fenntartó(k), mik a fenntartó(k) deklarált, vagy látens céljai, elvárásai, ennek gyakorisága, értékpreferenciái, a működéssel kapcsolatos előírásai, ad hoc jellegű kérései, utasításai, a tervezéssel, szervezéssel, tájékoztatással, beszámolóssal, jelentési kötelezettséggel kapcsolatos ügyrendi elvárásai, együttműködési attitűdjei, teljesítmény-követelményei és ennek formái. Hogyan értékeli a fenntartó(k) követelményeit? Milyen gazdálkodási forma jellemzi az intézményét, milyen forrásokból áll össze éves költségvetése, azt milyen procedurális kontextus jellemzi, elfogadásáról milyen körben döntenek, milyen kiegészítő forrásokra – például adományok, szponzorációk, pályázat – számíthat? Van-e az intézménynek forrásszerzési kötelezettsége, pályázati feladatköre, pályázatokat milyen rendszerességgel nyújt be? Ki készíti el a pályázatokat? Mennyi pénzből gazdálkodik évente, ez mire elegendő, változási tendenciák a rendelkezésre álló források tekintetében? Hogyan becsülhető meg a tervezett programok és a források diszkrepanciája – milyen arányú a forráshiány? Hogyan kellene a támogatási rendszert korrigálni a biztonságos és színvonalas működéshez?)

12. Kérjük, jellemezze munkatársi gárdáját!

(Munkatársainak létszáma, létszám-alakulása az elmúlt öt évben, munkakörei, képesítései, felkészültsége, alkalmazási feltételei, az alkalmazások időtartama, a munkatársak toborzási köre – képesítettek, közmunkások, önkéntesek –, a munkatársak munkarendje, kor-összetétele, a helyben lakók és ingázók aránya. Tevékenységében mennyire támaszkodhat munkatársai felkészültségére, milyen kompetenciák hiányoznak, hogyan lehetne ezeket pótolni, számíthat-e önkéntesekre, ebben melyik társadalmi csoportok a legaktívabbak?)

13. Kérjük, jellemezze az intézményhasználók körét!

(Az intézményhasználók jellegzetes csoportjai, kulturális, szakmai, végzettségi, szociális, életkori és nemi összetételük, az általuk látogatott programok, használt szolgáltatások. Az intézményhasználók és az abból kimaradók arányai, a kimaradás okai, az arányok változási tendenciái, a kimaradók mobilizálására törekvő kezdeményezések, illetve közösségfejlesztési módszerek.)

14. A közművelődési alapszolgáltatások közül melyek teljesülnek a településen?

Milyen formában? Ön szerint még mire lenne szükség a településen? Miért?

a.) *művelődő közösségek létrejöttének elősegítése, működésük támogatása, fejlődésük segítése, a közművelődési tevékenységek és a művelődő közösségek számára helyszíni biztosítása*

b.) *a közösségi és társadalmi részvétel fejlesztése,*

c.) *az egész életre kiterjedő tanulás feltételeinek biztosítása*

d.) *a hagyományos közösségi kulturális értékek átörökítése feltételeinek biztosítása*

e.) *az amatőr alkotó- és előadó-művészeti tevékenység feltételeinek biztosítása*

f.) *a tehetséggondozás- és -fejlesztés feltételeinek biztosítása*

g.) *a kulturális alapú gazdaságfejlesztés*

A szolgáltatások formáinak, kereteinek, támogatóinak, helyszíneinek, igénybe vevőinek, létszámainak jellemzése. A szolgáltatások iránti lakossági igények megismerésének módszerei, az állandó és alkalmi szolgáltatások arányai, a költségviselés feltételei?

A szolgáltatások rendszeres igénybevevőinek és az el nem érték csoportjainak rövid jellemzése, az igénybevétel változási irányai.

15. Kérjük, jellemezze intézménye és feladatellátási körében végzett egyéni kommunikációs gyakorlatát, illetve intézménye és a személyes szakmai kapcsolati hálóját!

(A használt kommunikációs módok és csatornák rangsora (plakát, meghívó, személyes tájékoztatás stb.) lakossági fogadtatása, kitüntetett célcsoportjai, elérhetősége, eredményessége?

A kommunikáció jellegzetes tartalmi, irányai, nehézségei, kritikus helyzetei?

Az elektronikus kommunikáció, közösségi média alkalmazásának gyakorisága? pl: Ki kezeli és milyen gyakorisággal frissíti a közösségi média felületen az intézmény profilját? Kommunikáció a fenntartókkal, szakmai hálózatokkal?

A kapcsolati háló csomópontjainak felsorolása és jellemzésük (pl: mely helyi véleményformálókhoz/ szervezeti vezetőkhez, személyekhez/közösségi képviselőkhez fordul?) a kezdeményezés, a kölcsönös előnyök, a működés és az eredményesség szempontjából. Kapcsolat a fenntartóval, a „rendszeres” célcsoportok képviselőivel, az intézményhasználók egyéb köreivel, a szakmai fórumokkal. Kapcsolattartási alkalmak, módszerek és azok hatékonysága, problémák. Kap-e szakmai támogatást, tanácsokat állami / szakmai szervezektől?)

16. Kérjük, sorolja fel és jellemezze intézménye eredményeit!

(Az eredmények azonosításának és kiválasztásának a szempontjai, a szempontok rangsorolása – saját és külső értékelők szempontjai. Az eredményesség intézmény-felhasználói és fenntartói megítélése. Eredményességgel kecsegtető

új kezdeményezések? (Ön milyen szempontok alapján értékelné a kistelepülések közművelődési tevékenységét?)

17. Kérjük, sorolja fel és jellemezze intézménye működési problémáit!

Mindennapi működési problémák száma, súlya és rangsora, a változás tendenciái, a megoldás esélyei, feltételei, az eredményes és sikertelen beavatkozások példái. A működési problémák helyi, illetve rendszerszintű tényezői.)

18. Kérjük, hogy ismertesse az intézményének működésével kapcsolatos fejlesztési terveket!

(A fejlesztéssel kapcsolatos elképzelések alapjai, céljai, távlatai, anyagi és személyi feltételei, eddig megszületett dokumentumai, a megfogalmazók köre (Ön személyesen részt vett fejlesztési folyamatban? Bevonták-e települési/ térségi/ megyei szinten?) a megvalósítás – illetve a meg nem valósítás – kockázatai, az intézményhasználók körében várható eredményei.

19. Kérjük, hogy jellemezze azokat a programokat és szolgáltatásokat, amelyeket saját működési repertoárjából – úgynevezett *jó gyakorlatként* – mások figyelmébe tudna ajánlani! Ezeket miért nevezné jó gyakorlatnak? (Mitől jó gyakorlat a jó gyakorlat?) Ismer-e más intézményi gyakorlatból adaptálható jó gyakorlatokat? Mire lenne ez megoldás az Ön intézményében?

20. Kérjük, mondja el, hogy a kistelepülések közművelődésének, közösség-szervezésének fejlesztésével kapcsolatban milyen rendszerszintű javaslatok lennének!

21. Mi az a gond, probléma, amely Önt napjainkban foglalkoztatja?

22. Ön szerint ki az, aki a település közművelődéséről további információkat tudna nyújtani a kutatás számára? Név, elérhetőség

Kérjük, értékelje a helyi közművelődési intézmény (ek) működési feltételeit 1-5-ig terjedő pontokkal! A legrosszabb intézményi feltételek 1, a legjobb érték 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje a helyi közművelődési intézmény (ek) szervezeti kereteit az optimális működés szempontjából 1-5-ig terjedő pontokkal! A legrosszabb szervezeti feltétel 1, a legjobb érték 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje a közművelődési intézmény és a fenntartó közötti együttműködést 1-5-ig terjedő pontokkal! A legrosszabb feltétel 1, a legjobb érték 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje közművelődési munkáját az optimális működés szempontjából 1-5-ig terjedő pontokkal! A legrosszabb vezetői feltételek 1, a legjobb érték 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje jövedelmét a megélhetéséhez szükséges elvárása szerint 1-5-ig terjedő pontokkal! A legrosszabb jövedelmi lehetősége 1 pont, a legjobb értéke 5 pont.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje a helyi közművelődésben szerepet játszó munkatársak szakmai együttműködését 1-5-ig terjedő pontokkal! A legrosszabb működés 1, a legjobb érték 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, jelölje, hogy a közművelődési tevékenységéhez áll-e rendelkezésre infrastruktúra? Az infrastruktúra hiánya 1, a teljes ellátás 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje a helyi közművelődési intézmény működéséhez szükséges infrastruktúra adottságait, állapotát, minőségét 1-5-ig terjedő pontokkal! A legrosszabb infrastruktúra esetén 1, a legoptimálisabb esetén 5 pontot adjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje a helyi közművelődési intézmény működéséhez szükséges infrastruktúra adottságait az Önökéhez hasonló nagyságú Baranya megyei településekhez viszonyítva 1-5-ig terjedő pontokkal! A legrosszabb érték esetén 1, a legjobb infrastruktúra esetén 5 pontot adjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, jelölje, hogy a közművelődési tevékenységéhez állnak-e rendelkezésre eszközök? A „Nincsenek eszközök” 1, a „minden eszköz rendelkezésünkre áll” 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje a helyi közművelődési intézmény eszköz-ellátottságának minőségét 1-5-ig terjedő pontokkal! A legrosszabb eszköz-ellátottság esetén 1, a legoptimálisabb esetén 5 pontot adjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje a helyi közművelődési intézmény eszköz-ellátottságát az Önökhöz hasonló nagyságú Baranya településekhez viszonyítva 1-5-ig terjedő pontokkal! A rossznak ítélt eszköz-ellátottság esetén 1, optimális esetben 5 pontot adjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje a helyi közművelődési intézmény anyagi erőforrásait 1-5-ig terjedő pontokkal! A legrosszabb forrásgazdálkodási lehetőség 1, a legjobb érték 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje a helyi közművelődési intézmény programjait 1-5-ig terjedő pontokkal aszerint, hogy azokkal mennyire elégedett a helyi lakosság! A legrosszabb 1, a legjobb érték 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje a helyi közművelődési intézmény programjait 1-5-ig terjedő pontokkal aszerint, hogy mekkora a helyi lakosság részvétele! A legrosszabb 1, a legjobb érték 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje a helyi közművelődési intézmény szolgáltatásait a lakosság elégedettsége szempontjából 1-5-ig terjedő pontokkal! A legrosszabb 1, a legjobb érték 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje helyi közművelődési intézmény kommunikációját a naprakészség szempontjából 1-5-ig terjedő pontokkal! A leggyengébbre értékelés 1, a legjobb 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje a helyi közművelődési intézmény kommunikációját az eredményesség szempontjából 1-5-ig terjedő pontokkal! Az eredménytelen 1, a mindig sikeres 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje a szakmai kapcsolati hálójának összetételét, sokoldalúságát 1-5-ig terjedő pontokkal! Az egyelőre még ki nem alakult 1, a sokoldalú 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje kapcsolati hálójának eredményességét, hatékonyságát 1-5-ig terjedő pontokkal! Az eredménytelen 1, a mindig eredményes 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje helyi közművelődési intézmény működési eredményeit a működési lehetőségekhez viszonyítva 1-5-ig terjedő pontokkal! A lehetőségeihez képest nagyon rossz eredmények 1, a kiváló eredmények 5 pontot kapjanak!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje helyi közművelődési intézmény működési eredményeit a lakosság igényeinek kielégítése szempontjából 1-5-ig terjedő pontokkal! A lakossági elégedetlenség 1, a teljes megelégedettség 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje a helyi közművelődési intézmény működési eredményeit az Önéhez hasonló nagyságú Baranya megyei települések eredményeihez viszonyítva 1-5-ig terjedő pontokkal! A hasonló nagyságú településekhez viszonyítva nagyon rossz eredmények 1, a kiváló eredmények 5 pontot kapjanak!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük, értékelje 1-5-ig terjedő pontokkal, hogy a helyi közművelődési intézmény eredményességét a működési problémák mennyire befolyásolják! A „nem befolyásolják” 1, a „nagymértékben befolyásolják” 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

Kérjük értékelje komfortérzetét jelenlegi munkakörében?

Az „Egyáltalán nem érzem jól magam benne” 1, a „nagyon jól érzem magam benne” 5 pontot kapjon!

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

2. sz. melléklet: Minta - strukturált interjú, „A közművelődési intézmények és közösségi színterek szerepe a Baranya megyei községek közösségfejlesztésében” című kutatás, Nemzeti Művelődési Intézet „Közművelődési Ösztöndíj Kutatócsoportok számára”, PTE BTK HFMI kutatócsoport

1. Abaliget	11. Kétújfalu	21. Patapoklosi
2. Beremend	12. Kisbeszterce	22. Sárók
3. Boda	13. Kisdobsza	23. Sumony
4. Bosta	14. Kővágótöttös	24. Szajk
5. Drávacsehi	15. Magyartelek	25. Szulimán
6. Drávaszabolcs	16. Márfa	26. Tengeri
7. Feked	17. Mecseknádasd	27. Velény
8. Felsőegerszeg	18. Nagynyárád	28. Véménd
9. Hirics	19. Nagypall	29. Zengővárkony
10. Hosszúhetény	20. Ózdfalu	

3. sz. melléklet: A PTE BTK HFMI kutatócsoport tagjai - „A közművelődési intézmények és közösségi színterek szerepe a Baranya megyei községek közösségfejlesztésében” című kutatás, Nemzeti Művelődési Intézet „Közművelődési Ösztöndíj Kutatócsoportok számára”

Kékesi Eszter, andragógus, kulturális mediátor, közművelődési szakember, egyéni vállalkozó

dr. Kocsis Mihály PhD, címzetes egyetemi tanár, PTE BTK HFMI

dr. Koltai Zsuzsa PhD, kutatásvezető, adjunktus, PTE BTK HFMI

Murin Kata, végzett Közösség-szervezés szakos hallgató, PTE BTK HFMI

Nemes Krisztina, megyei igazgató, Nemzeti Művelődési Intézet Baranya Megyei Igazgatósága

Pásztor Andrea, muzeológus, Janus Pannonius Múzeum

Poór Gabriella, Kulturális mediáció szakos hallgató, PTE BTK HFMI

dr. habil Reisz Terézia PhD, egyetemi docens, PTE BTK HFMI

Az élethosszig tartó tanulás szemlélete a Pest megyei közművelődési intézményekben és közösségi színtereken

Megjelenés helye: 2022/1. szám

Absztrakt: Jelen tanulmányunkban az egész életen át tartó tanulás lehetőségeit vizsgáljuk a Pest megyei közművelődési intézményekben és közösségi színtereken. Elméleti áttekintésünk során tisztázzuk a vonatkozó fogalmakat (formális, nem-formális és informális tanulás, autonóm és kulturális tanulás, önkéntesség), elméleteket, majd röviden körbejárjuk a közművelődési intézmények és közösségi színterek felnőtt tanulásban betöltött szerepét, helyét és lehetőségeit. Kiemelten foglalkozunk az ifjúsági korosztály LLL szemlélete szempontjából releváns jellemzőivel, valamint az önkéntes tevékenység egyénre gyakorolt fejlesztő hatásaival. Röviden bemutatjuk egy, a Pest megyei közművelődési intézmények és közösségi színterek LLL tevékenységét vizsgáló kérdőíves kutatás előzetes eredményeit.

Absztrakt: In the present study, we examine the opportunities for lifelong learning in public cultural institutions and community settings in Pest County. In the course of our theoretical overview, we will clarify the relevant concepts (formal, non-formal and informal learning, autonomous and cultural learning, volunteering) and theories, and then briefly review the role, place and opportunities of public cultural institutions and community settings in adult learning. Emphasis will be placed on the characteristics of youth relevant to the LLL approach and the developmental impact of volunteering on the individual. We briefly present the preliminary results of a questionnaire survey on the LLL activities of public cultural institutions and community centres in Pest County.

A kutatási folyamatot és a tanulmány elkészítését a Nemzeti Művelődési Intézet Közművelődési Tudományos Kutatási Program kutatócsoportok számára alprogramja támogatta.

Bevezetés

A Nemzeti Művelődési Intézet Közművelődési Tudományos Kutatási Program keretében zajló kutatásunk célja, hogy felmérjük a Pest megyei közművelődési intézmények hatósugarában élő közösségek élethosszig tartó tanulásra (LLL) vonatkozó igényeit, valamint az LLL lehetőségek biztosításának feltételeit a közművelődési intézményekben és közösségi színtereken. Kutatásunkban három területre különösen is nagy hangsúlyt kívánunk fektetni: egyrészt az önkéntes programok gyakorlatának vizsgálatára, a programok, tevékenységek megvalósításába bevont önkéntesek felkészítésének, támogatási rendszerének feltérképezésére. Másrészt a vizsgált közművelődési intézmények ifjúsági korosztálynak szóló szakmai tevékenységeire, és az ezekben a programokban érintett szakemberek ifjúsági munkához kapcsolódó kompetenciáira. Harmadrészt a közművelődési intézményekben dolgozó, valamint a művelődő közösségekkel foglalkozó szakemberek pályaképére, különös figyelemmel a feladataik ellátásához szükséges kompetenciákra, illetve azok fejlesztésének lehetőségeire

A hatályos kulturális törvény vonatkozó 76 § (3) bekezdése alapján az önkormányzat által biztosított hét közművelődési alapszolgáltatás egyike az egész életre kiterjedő tanulás feltételeinek biztosítása. Ezt a közművelődési intézmények és közösségi színterek iskolarendszeren kívüli tanfolyamok, képzési alkalmak, öntevékeny, önképző szakkörök, klubok, közösségek, az életminőséget és életesélyt javító tanulási lehetőségek, népfőiskolai programok, szabadegyetemek, ismeretterjesztő alkalmak szervezésével, támogatásával, szakmai programjaival valósítja meg. (20/2018. (VII. 9.) EMMI rendelet 7. § (1)) Az utóbbi évek országos idősoros statisztikai adatait tekintve ezeknek a kluboknak, köröknek, közösségeknek a létszáma folyamatos csökkenést mutat. Ugyancsak nagymértékben csökkent a belső szervezésű képzések száma, és a korábbi adatokhoz képest már alig emelkedik az ismeretterjesztő alkalmak száma. Vizsgálatunkban a Pest megyei közművelődési intézmények és közösségi színterek esetében megvizsgáljuk ezeknek a tendenciáknak az okait, hogy megértsük a számok mögött húzódó jelenségeket a különböző célcsoportokra vonatkozóan, és javaslatot tudjunk megfogalmazni a szolgáltatások fejlesztésére az egész életen át tartó tanulás vonatkozásában.

Kutatási programunk első részében, a vonatkozó szakirodalom áttekintését és feldolgozását követően online kérdőíves felmérés keretében a Pest megyei közművelődési intézmények és közösségi színterek tevékenységeit, programjait térképeztük fel, valamint az azokhoz kapcsolódó tanítási - tanulási (formális, nem-formális és informális) folyamatokat kívántuk azonosítani. A kérdőívben a vizsgált intézményekre vonatkozó alap jellemzőket mértünk fel (dolgozók száma, képesítése, tapasztalata, programok száma, típusai, célcsoportja (korosztályok), különféle tanulási tevékenységek jelenléte), valamint külön blokkban kérdeztünk az önkéntesek bevonásáról, illetve a kifejezetten az ifjúsági korosztály számára szervezett programokról, ezen programokat szervező szakemberekről.

Tanulmányunkban áttekintjük azt az elméleti keretet, amibe kutatásunk illeszkedik, valamint előzetes, elsősorban leíró statisztikai eredményeket mutatunk be kérdőíves vizsgálatunkból, az általános, intézményekre és azok tevékenységeire vonatkozó adatokból. A kutatás részletes eredményeinek ismertetéséhez az adatok összetettebb elemzésére van szükség.

A kutatás elméleti háttere

Napjainkban már elengedhetetlen a versenyképes tudás megszerzése. Gyorsan változó világunkban az információ áramlása és változása egyaránt rohamos, ezért is szükséges a lépéstartás és a folyamatos fejlődés egyéni és szervezeti szinten is. Maga a tanulás egy olyan eszköz, mely során tapasztalati, gyakorlati élmények által sajátítunk el újabb és újabb ismereteket, készségeket. Még evolúciós szempontból is rendkívül hasznos, hiszen az alkalmazkodóképességünk, rugalmasságunk alapját is szolgálja (Nagy 2009; Zimbardo et al, 2017). A 2000-es évekhez közeledve a folyamatos tanulás igénye egyre nagyobb hangsúlyt kapott, így született meg a Memorandum az egész életen át tartó tanulásról (2000). A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (továbbiakban: OECD) értelmezése szerint az élethosszig tartó tanulás (továbbiakban: LLL) környezettől és kortól függetlenül egyaránt lefed minden tanulási tevékenységet, társadalmi fejlődést. Az OECD eredetileg a formális és nem formális tanulási kategóriákat különítette el, emellett kiemelte a gyerekek felkészítését és a felnőtteknek szóló lehetőségek biztosítását is. Ezzel szemben a Memorandum már az informális módon történő ismeretszerzést is megkülönbözteti, az egyént helyezi a tanulás központjába, valamint kiemeli a társadalmi és közösségépítési szerepét is (Commission of the European Communities, 2000; Komenczi 2001; Halász, 2009). Az egész életen át tartó tanulás képessége elsődlegesen gyermekkorban alakul ki, fő befolyásolója pedig a családi normák, az iskola, valamint a különböző referenciacsoportok, barátok közege. Ezek a hatások alakítják ki az egyénben a kritikus gondolkodást, a különböző eszközök és források kezelését, valamint összességében a tanulást és a fejlődést (Tóth, 2008). A fenti tényezők egybevágnak a szocializációs közegekkel, egyedüli különbség az, hogy a médiatér befolyását a szakirodalom itt még nem említette. Úgy gondoljuk, hogy a média, mint közeg manapság számos területet érint, így az egész életen át tartó tanulás tárgyalása esetében is kihagyhatatlan. A gyermekkor kapcsán fontosnak tartjuk azt is megemlíteni, hogy a közoktatásban szerzett negatív élmények az egyén későbbi életében is meghatározóak lehetnek a tanulás szempontjából. Ezeket a negatív hatásokat felismerve alkották meg a korábbi Socrates Programot, ami kifejezetten a felnőttek tanulás iránti igényeinek felkeltését célozta. Ebben a programban már megjelent a kulturális intézmények tanulási színtérként való elismerése is (Halász, 2009). A művelődési házak, közösségi színterek, kulturális központok

szerepe a rossz élmények felülírása mellett a társadalmi különbségek csökkentése miatt is kiemelkedően fontos.

A tanulási típusok, tanulási utak elkülönítésével kapcsolatosan már elfogadott a formális, nem-formális, informális kategóriák használata. Formális módon a hagyományos oktatási rendszer keretei között tanulhatunk, pontosan meghatározott időbeosztásban, elismerése pedig államilag elfogadott bizonyítvánnyal, oklevéllel történik. Ezzel szemben a nem-formális ismeretszerzés az oktatási rendszeren kívül zajlik, főként a vállalati, civil szférában. Közkezdelt témái sportolással, művészettel, személyiségfejlesztéssel kapcsolatosak, és az ilyen jellegű képzések elvégzése nem minden esetben jár még csak tanúsítvánnyal se. Az informális tanulás ismérve, hogy a mindennapi élet valamennyi színterén zajlik, akár egyidejűleg a formális és nem-formális tanulással, éppen ezért sokszor nehezen felismerhető, igazolható (Commission of the European Communities, 2000; Komenczi, 2009). Színtereit tekintve különböző formákban jelenhet meg: megvalósulhat a család, az otthon, a munkahely, az utazás, az olvasás, a különböző médiafelülete követése (tv, rádió stb.), a tömegkommunikációs eszközök használata, valamint a közösségi-társas élet és a kultúrafogyasztás révén is (Kleisz, 2009). Az informális tanulást a mindennapi élet kihívásai, problémái hívják életre, továbbá szükségletek tekintetében az igények, a motiváció és a lehetőségek tárháza is meghatározó. Ezek függvényében kijelenthető, hogy ez a fajta tanulásmód strukturálatlan és véletlenszerű (Kleisz, 2009; Stéber - Kereszty, 2015). Más elméletek szerint az informális tanulás nem feltétlen véletlenül megy végbe. A hangsúly sokkal inkább a környezeten van, mint a módozaton, továbbá a rugalmasság és a proaktivitás is lényeges elemek (Knowles, 1950; McGivney, 1999; Stéber - Kereszty, 2015). A tanulási folyamat ilyen esetben megvalósulhat a meglévő tudásra való építéssel (additív) vagy átalakításával (transzformatív) is. Merirow értelmezésében kiemeli kifejezetten a szemlélet, illetve a perspektíva alakítására gyakorolhat hatását is (Mezirow, 1991). Az informális tanulás felértékelődését a támogathatja az úgy nevezett validáció, ami az informális megszerzett tudás láthatóvá tételét és elismertetését jelenti. Az erre vonatkozó igény, már évtizedekkel ezelőtt megfogalmazódott, megvalósítása azonban még kezdetleges, különösen a formális oktatási és munkaerőpiaci intézményekben (Miklósi, 2009).

Tanulmányunk fókuszát tekintve fontosnak tartjuk megemlíteni az autonóm és a kulturális tanulás fogalmát is. Autonóm tanulás esetében, ahogy a neve is mutatja, önálló kezdeményezésről, majd önálló, irányított végrehajtásról beszélhetünk (Forray - Juhász, 2008). Ebben az esetben az egyén többnyire a meglévő tudására épít, miközben más jellegű tevékenységet végez, mondjuk főz vagy takarít. A fogalmat tekintve többféle megfogalmazással is találkozhatunk, Durkó Mátyás munkáiban például az önképzés, önművelés, önnevelés utal erre a tanulási formára. Véleménye szerint az egész életen át tartó tanulás elválaszthatatlan a művelődéstől, a neveléstől és a közművelődéstől, valamint megfogalmazta azt is, hogy az önnevelési képesség kialakulása ugyan gyermekkorra tehető, de a felnőtt-

képzés feladata a felnőttet önművelővé tenni (Durkó, 1998; Durkó, 1999; Márkus - Juhász, 2008). A kulturális közeg mellett napjainkban az önirányított tanulás tekintetében is nagy teret nyert az internet, valamint a különböző infokommunikációs eszközök megjelenése és elterjedése lényegében a közművelődési, muzeális, oktatási intézmények, könyvtárak és kávéházak szerepét vette át (Nagy, 2007). Ez a fajta tanulási lehetőség egyértelműen az önirányított kategóriába sorolható, hiszen az egyén a használat során maga alakítja a tanulási folyamatot, még akkor is, ha ezt nem tudatosan teszi (Vajda, 2008). Fontosnak tartjuk azonban kiemelni, hogy ez esetben kifejezetten szükséges a kritikus gondolkodás és az információfeldolgozás képességének megléte. A kulturális és közösségi tanulás lényege többek között a kapcsolódás, hiszen a valahova tartozás érzését erősíti. Maga a kultúra egyetemes, állandó és folyamatos mozgásban van, ebből kifolyólag elsajátítása egész életen át tart (Németh, 2021). Kulturális tanulás az emberiség létezése óta fennáll, egyaránt jelen van minden életszakaszban és minden egyes területen. Az autonóm tanuláshoz hasonlóan megvalósulhat önirányított, tudatos módon, de akár véletlenszerűen is, továbbá ez az a kategória, ami mind formális, mind nem-formális és informális úton is végbe mehet (Forray - Juhász, 2009; Juhász - Szabó, 2016). Felnőttek esetében a tanulás, kifejezetten az intézményi kereteken kívüli ismeretszerzés, többnyire művelődés által valósul meg (Nagy, 2009). Magyarország tekintetében a fő színterei a különböző közművelődési intézmények és az általuk biztosított szolgáltatások, eszközök, valamint a más jellegű kulturális lehetőségek, mint az előadóművészet, a múzeumok, könyvtári és levéltári szolgáltatások, illetve a sporttevékenységek és a média is. Ez a fajta tanulási folyamat megvalósulhat passzív, befogadó módon, illetve aktív cselekvőként is (Juhász - Szabó, 2016). A kulturális tanulás társadalmi jelentősége kettős, ugyanis egyrésztől megfigyelhető a kompenzáló hatása, hiszen alacsony-küszöbű szolgáltatásként mindenki számára hozzáférhető, ugyanakkor kutatások szerint sok esetben a kultúrafogyasztást még mindig elitista szokásnak tartják a magaskultúra anyagi elérhetetlensége miatt (Juhász - Szabó, 2016).

Ahogy már korábban említettük, a felnőttek életében a művelődés kiemelten fontos szerepet játszik a tanulás, a különböző készségek fejlesztése, továbbá a szocializáció szempontjából is. Hatványozottan igaz ez az olyan eldugott, kistelepülések esetében, ahol az oktatási intézmények hiányában lényegében csak ilyen módon van lehetőség az új ismeretek elsajátítására. A közművelődési intézmények szolgáltatásai között találkozhatunk általános, szakmai vagy nyelvi képzettségekkel, művészeti, sport, számítógépes vagy munkaerőpiaci foglalkozásokkal, valamint klubokkal, szakkörökkel, nyári egyetemekkel is (Ponyi, 2009). Ezen szolgáltatások megvalósításához megfelelő szakmai és infrastrukturális feltételek és humán erőforrás szükséges. Már a 2000-es évek elejétől kezdve voltak olyan pályázatok, illetve szakpolitikai döntések melyek ezeknek a feltételeknek a megteremtését segítették, azonban a megvalósításuk még ma sem mondható teljesnek. A korábbi programok feltárták a közművelődés valódi problémáit, ezek is-

merete idézte elő a 2017-ben bekövetkezett törvénymódosítást. Az új jogszabály településmérettől és intézménytípusoktól függően előírja a szükséges tárgyi feltételeket, valamint a szakmai dolgozók kompetenciáját és végzettségét is. Szintén a 2017-es törvényben jelent meg a 7 alapszolgáltatás (1. ábra) is, melyek vállalása lakosságárányosan kötelező (2017. LXVII. törvény 18. § (3); Kary et al, 2018).

1. művelődő közösségek létrejöttének elősegítése, működésük támogatása, fejlődésük segítése, a közművelődési tevékenységek és a művelődő közösségek számára helyszín biztosítása
2. a közösségi és társadalmi részvétel fejlesztése
3. az egész életre kiterjedő tanulás feltételeinek biztosítása
4. a hagyományos közösségi kulturális értékek átörökítése feltételeinek biztosítása
5. az amatőr alkotó- és előadó-művészeti tevékenység feltételeinek biztosítása
6. a tehetséggondozás- és -fejlesztés feltételeinek biztosítása
7. a kulturális alapú gazdaságfejlesztés

1. ábra: Közművelődési alapszolgáltatások

(Forrás: Saját szerkesztés, 2017. évi LXVII. törvény alapján; 2022)

Központi témánk, vagyis az egész életen át tartó tanulás tekintetében a fentebb felsoroltak közül mindegyik elem lényeges, nem csak kifejezetten a harmadik pont, hiszen valamilyen módon mindegyik támogatja az egyéni és társadalmi fejlődést, valamint az újabb készségek és ismeretek elsajátítását.

Ifjúság

Kutatásunk egyik kiemelkedő célcsoportja az ifjúsági korosztály, akiket szintén az LLL szemléletének összefüggésében vizsgáltunk. A posztindusztriális társadalomnak köszönhető lineáris életutak reverzibilissé válása, valamint az eltérő szociális hátterek és a különböző ütemű egyéni fejlődés miatt a fiatalok egységes definiálása, korosztályi besorolása nem könnyű. A tudományterületek többféle szempontok alapján más-más határokat szabtak, hiszen az sem mindegy, hogy valakit a jogszabályok vagy a szociológiai jellemzői és adottságai miatt tekintünk fiatalnak (Nagy et al, 2014). Tanulmányunkban a biológiai értelemben vett serdülőkor végétől, vagyis 15 éves kortól egészen 29 éves korig tekintünk valakit ifjúnak. Ettől függetlenül azonban nem szabad attól elvonatkoztatni, hogy ezen a széles intervallumon belül is akadnak különbségek, leginkább az egyéni élethelyzeteket tekintve. Általánosságban azonban sok esetben megfigyelhető az úgy nevezett posztadoleszcens életszakasz, ami jellemzően a családalapítási, továbbtanulási időszakok felcserélődését, eltolását vagy párhuzamos megvalósulását jelenti. Ilyenkor sok esetben hiába van jelen a nagymértékű önállóság, hiszen - különösen - egzisztenciális értelemben a szülői függés még jelen van (Zinnecker, 1982; Vaskovics, 2000). A közművelődés, illetve az LLL témaköréhez

kapcsolódóan érdemes megérteni a fiatalok szabadidős, illetve szocializációs jellemzőit is, melyeket az életutak differenciálódása, átalakulása egyaránt befolyásol. Szintén elsősorban a fiatalokra ható, régóta tartó tendencia az internet térnyerése, a rohamos technológiai fejlődés, amit a koronavírus okozta elszigeteltség csak még jobban felerősített. Az érdeklődésük alapján egyértelműen a digitalizáció és az innováció felé fordulnak a hagyományos, offline tevékenységekkel szemben, valamint társaságukat tekintve még mindig a barátok közege a legdominánsabb (Mohos, 2020; Mohos-Ponyi, 2021). A fenti szempontokat különösen célszerű figyelembe venni a számukra tervezett programok, klubok megvalósítása előtt.

Önkéntesség

Az élethosszig tartó tanulás dokumentumai hozzájárultak ahhoz, hogy kialakult egy átfogó tanulás értelmezési koncepció, amely támogató keretet ad a felnőttek változatos tanulási színtereinek értelmezéséhez és az ott szerzett tudások elismeréséhez. Megerősítették a gazdasági-társadalmi folyamatok hatását az egyéni tanulási utakra, valamint elismerték a nem-formális és informális tanulási formák személyiségfejlesztő eredményeit (D. Babos, 2018). Az elmúlt néhány évben bekerült a tanulás is az önkéntességgel kapcsolatos kutatások szempontjai közé. Livingstone vizsgálja a formális, informális és nem-formális tanulást a munkahelyi cselekvés, az otthoni munka és az önkéntesség során. (Livingstone, 2010). Duguid, Mündel és Schugurensky különféle példákon keresztül vizsgálják az önkéntes munka tanulási dimenzióját (Duguid, Mündel és Schugurensky, 2013). Kitérnek arra, hogy milyen hatással van a tanulás az önkénteseknek a személyes és szakmai fejlődésére. Az önkéntesség személyiségfejlesztő hatását nem csak a szakpolitika tartja fontosnak (EGSZB, 2006), hanem az önkéntesség elméletével foglalkozó szakirodalom is (Brown és Green, 2015) az önkéntességet, mint lehetőséget jelenítik meg a személyiség kialakulásához.

Az önkéntes tevékenység egyénre vonatkozó önfejlesztő hatásait említi a hazai szakirodalom is (Czike és Bartal, 2005; Czike és Kuti, 2006; Perpék, 2012; Fényes, 2015). Hangsúlyozni kell, hogy a felnőttek önkéntes tevékenységeik alkalmával, számos tudással, tapasztalattal, élménnyel gazdagodnak, az élethosszig tartó tanulás és az élet minden területére kiterjedő tanulás elvárásainak megfelelően, hiszen azok a tanulási folyamataik részévé válnak, s a megszerzett ismeretek, készségek és attitűdök beépülnek kompetenciakészletükbe, ezzel is hozzájárulva személyiségük fejlődéséhez (Arapovics, 2011; Horváth H., 2011). A közművelődési intézményekben, közösségi színtereken megvalósuló önkéntes tevékenység megfelelő terepként nevezhető a felnőttek informális, nem-formális tanulási folyamatainak megvalósításában.

Az empirikus kutatás elsődleges eredményei

Módszertan

Vizsgálatunkat online kérdőíves formában valósítottuk meg, a kérdőívet az NMI Pest megyei Igazgatósága saját adatbázisát felhasználva küldte ki az érintett intézmények részére. A kutatásban való részvételre 187 település intézményeit kértük fel, a felkérésre 135 darab kitöltés érkezett.

A kérdőív 2021. november és december hónapok során volt elérhető az intézmények számára. A kérdőív 39 - elsősorban zárt - kérdést tartalmaz. A kérdőív összeállítása során a kérdéseket hat blokkba rendeztük:

- szociodemográfiai adatok
- a közművelődési intézmény/közösségi szintér jellemzői és adottságai
- programok és tevékenységek jellemzői
- az intézményben dolgozó munkatársak jellemzői, kompetenciái és szemlélete
- az ifjúsági korosztályok megszólítására, bevonására vonatkozó kérdések
- önkéntesek bevonásával kapcsolatos kérdések

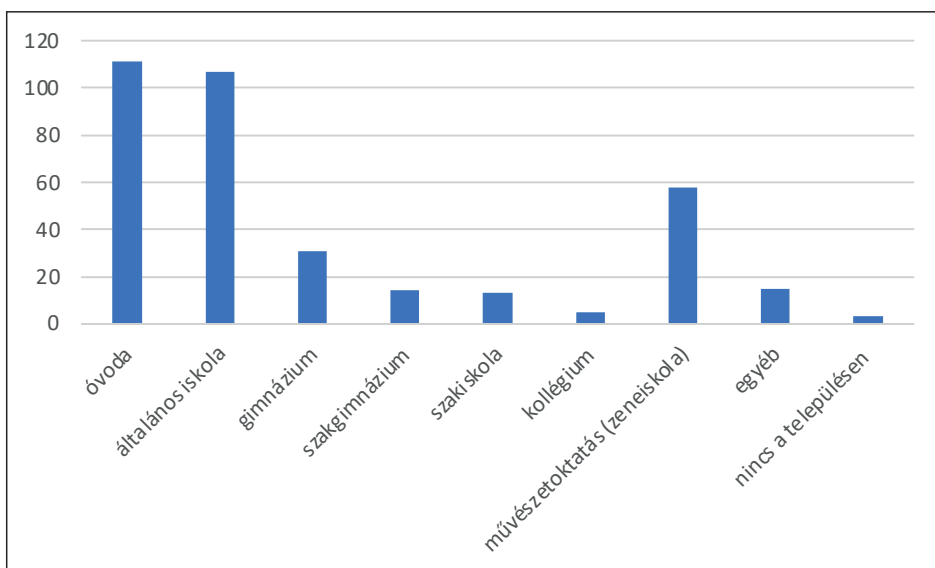
A kérdőíves kutatásra az ELTE PPK Kutatásetikai Bizottságának engedélye (2021/493) alapján került sor.

A kutatás következő szakaszában a kérdőíves vizsgálat eredményeire alapozva részletesebb vizsgálat tárgyává tesszük a vizsgált közművelődési intézmények ifjúsági korosztálynak szóló szakmai tevékenységeit, és az ezekben a programokban érintett szakemberek ifjúsági munkához kapcsolódó kompetenciáit. Ugyancsak mélyebben kívánjuk vizsgálni az önkéntes programok gyakorlatát, valamint a programok, tevékenységek megvalósításába bevont önkéntesek felkészítésének, támogatási rendszerét az önkéntes menedzsment megvalósulására fókuszálva. Ezen célok érdekében fókuszcsoportos interjúkat és félig strukturált interjúkat tervezünk.

Intézményi adottságok

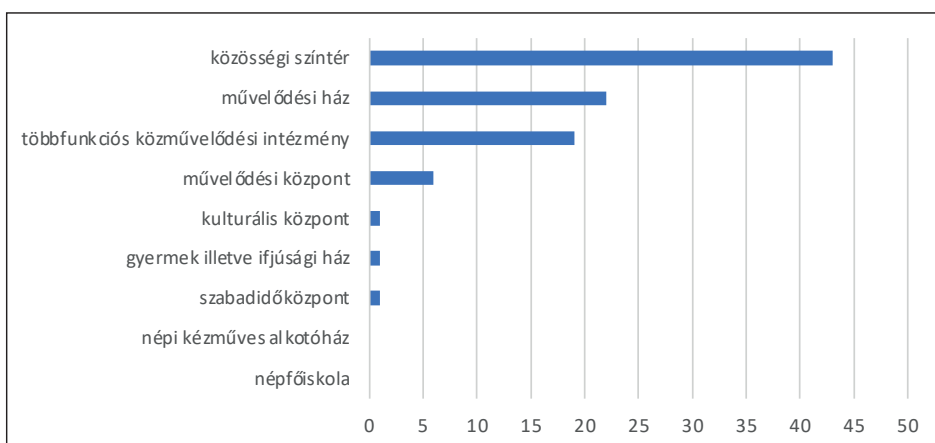
A Pest megyei közművelődési intézményeket és közösségi szintereket vizsgáló kutatásunkat a Közművelődési Tudományos Kutatási Program keretében végeztük. Jelen tanulmány a kérdőíves adatfelvétel első körös eredményeit hivatott ismertetni.

A mintát tekintve a megye intézményeinek minél szélesebb körű elérésére törekedtünk, végül összesen 187 településről 135 közművelődési feladatellátót sikerült elérnünk. A kutatás ebből kifolyólag reprezentatívnak minősül. A szakmát érintő konkrét adatok mellett egyéb települési adottságokra is kíváncsiak voltunk, mint például a jelenlévő közoktatási szinterekre, amelyek az élethosszig tartó tanulás (LLL) megvalósulása, valamint az ifjúsági helyzetkép feltérképezése miatt is hasznos adatnak bizonyultak. Az alábbi grafikon (2. ábra) az ilyen jellegű intézmények gyakoriságát mutatja. További kérdéseinkben arra is kitértünk, hogy az iskolák milyen mértékben biztosítanak felnőttképzési, illetve kulturális szolgáltatásokat. Az előbbi esetében 37 helyről érkezett válasz arra vonatkozóan, hogy biztosan van erre lehetőség, míg a második tekintetében 58-an válaszoltak igennel.

2. ábra: A vizsgált települések közoktatási intézményei, N=135
(Forrás: Saját szerkesztés)

A közművelődési intézmények tekintetében feltérképeztük a típusaikat (3. ábra), illetve az infrastrukturális, technikai adottságaikat, valamint a korábban említett kötelezően vállalt alapszolgáltatások körét is. A szolgáltatók többsége (90 db) önkormányzati fenntartású, az egyéb kategóriát tekintve pedig vannak köztük non-profit és forprofit gazdasági társaságok is.

3. ábra: A vizsgált intézmények típusuk szerinti megoszlása, N=93
(Forrás: Saját szerkesztés)

A fenti (3. ábra) ábrán látható, hogy a vizsgálatba bevont intézmények közül kiemelkednek a közösségi színterek. Ennek oka lehet, hogy felmérésünk idején a közösségi színtereken igen aktívak voltak az ott dolgozó szakmai munkatársak. Pest megyei településeket vizsgálva (187), a válaszadó 22 művelődési ház és 19 többfunkciós közművelődési intézmény adatai alapján a vizsgálatunk eredményei a további kérdésekre vonatkozóan elfogadhatók.

Az alábbi (4. Ábra) ábrán a vizsgált intézményi típusokon belül az alapszolgáltatásokra vonatkozó eredményeket láthatjuk. A törvény (2017. évi LXVII. törvény) által kötelezően előírt alapszolgáltatásokról az elméleti keretben már említést tettünk. A vizsgált intézmények közül a legtöbben támogatják a művelődő közösségek létrejöttét, működését és helyszínt is biztosítanak számukra, ezen kívül többen végeznek hagyományőrzési, valamint a közösségi - és társadalmi részvétel fejlesztésére irányuló feladatokat is. Kifejezetten az LLL megvalósulásához szükséges lehetőségek biztosítása csak a minta 22,2%-a esetében fordul elő.

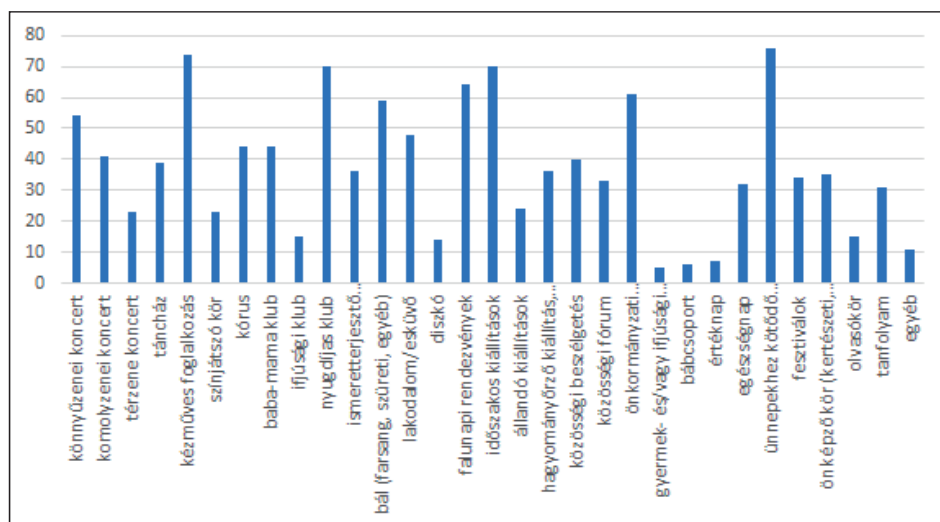
4. ábra: Az alapszolgáltatások megvalósulása a vizsgálati minta esetében

(Forrás: Saját szerkesztés)

Az említett törvény típus függvényében szabja meg a megvalósítandó szolgáltatások számát, valamint a helyszíni adottságokat és az eszközellátottságot is. A legtöbb esetben kisebb létszámú rendezvények megtartására alkalmas terek rendelkezésre állnak, ellenben a technikai felkészültség a mai digitális társadalomhoz mérten több helyen is fejlesztésre szorul. A legtöbb helyen még projektorokkal, CD vagy DVD lejátszókkal találkozhatunk, annak ellenére, hogy manapság a 15-29 évesek már többnyire más jellegű alternatívákat használnak nap szinten. Ezek a tulajdonságok nem csak az egész életen át tartó tanulás szemléletének megvalósulása miatt, hanem a fiatalabb korosztály érdeklődésének felkeltése, illetve a bevonásuk miatt is fontosak.

Programok, rendezvények

Jelen alfejezetben a válaszadó intézmények, közösségi szinterek által szervezett programkínálatot mutatjuk be. (5. ábra)

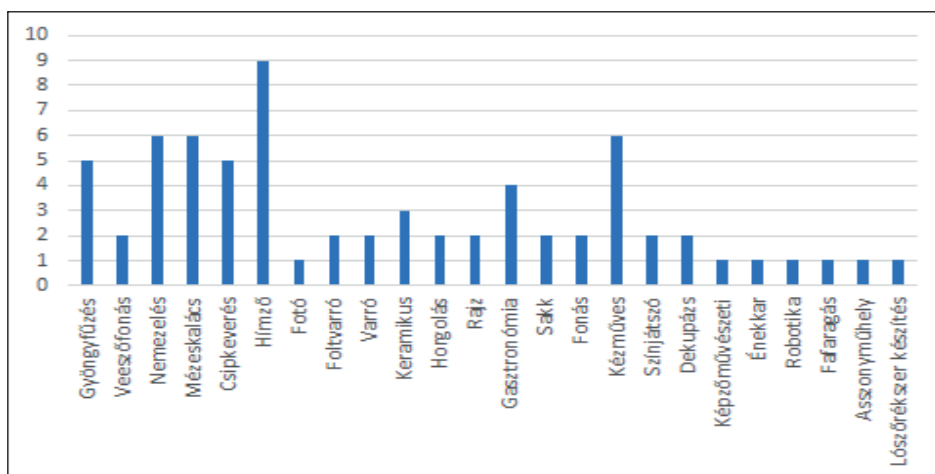

5. ábra: Programok, rendezvények

(Forrás: Saját szerkesztés)

A megkérdezett pest megyei települések közül a válaszadók leginkább az ünnephez kötődő programokat, eseményeket szerveztek. De ugyanilyen népszerű ezekben az intézményekben a kézműves foglalkozások megrendezése is. Ezt a sort szorosan követik a nyugdíjas klubok, az időszakos kiállítások és a falunapi rendezvények. Bár az élenjáró programokhoz képest a kórus (45) az ismeretterjesztő alkalmak (36) és az önképzőkörök (35) fele annyszor kerültek megrendezésre, azért számuk nem elenyésző, sőt mutatja a helyi közösség kulturális, közösségi, tanulási motivációját is.

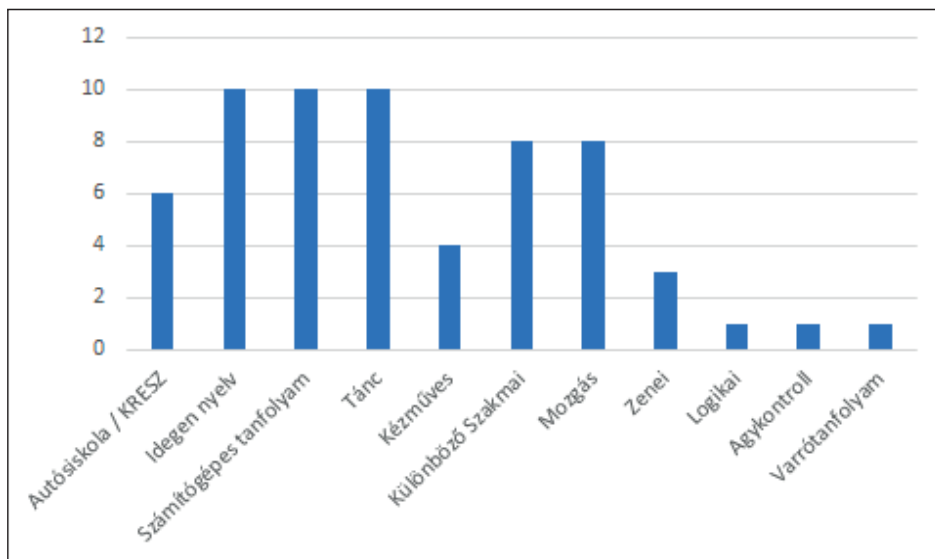
Külön rákérdeztünk a szakkörök, illetve a tanfolyamok megrendezésére, azzal a céllal, hogy lássuk, milyen tartalmi elemek jelennek meg ezeken a kifejezetten tanulási lehetőséget biztosító programtípusokhoz kapcsolódóan. Ezt az alábbi 6. ábra és 7. ábra mutatja.

6. ábra: Szakkörök megrendezésének gyakorisága (alkalom)

(Forrás: Saját szerkesztés)

Láthatjuk az 5. ábrán, hogy a különböző, főként a népművészeti hagyományörzéshez kapcsolódó tartalmi elemek mentén szerveztek szakköröket a kutatásba bevont intézmények, közösségi szintek.

7. ábra: Tanfolyamok szervezésének gyakorisága

(Forrás: Saját szerkesztés)

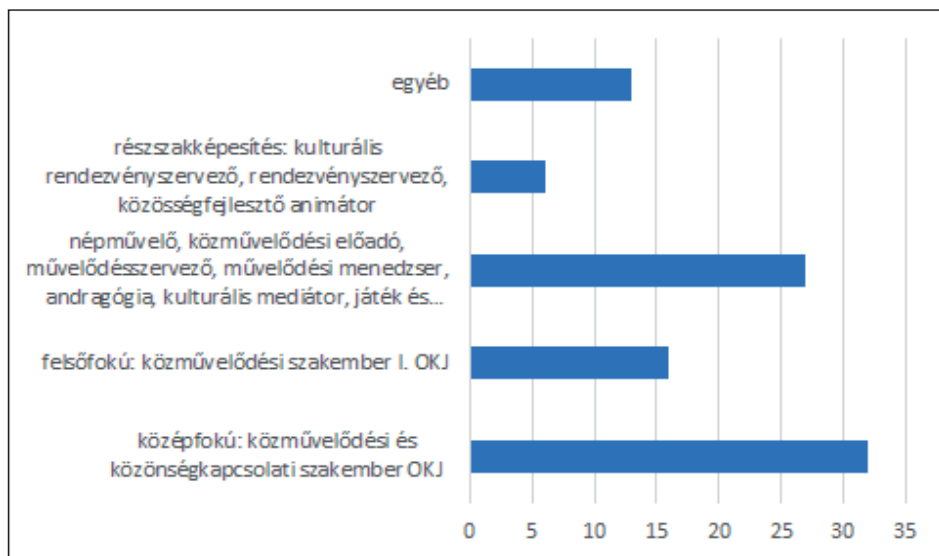
A fenti 7. ábra szerint a leginkább a tipikus felnőttképzési tanfolyamokat szervezték meg a vizsgálatba bevontak, hiszen az idegennyelv és a számítógépes tanfolyam a rendszerváltás óta a legnépszerűbbek a tanfolyamok között.

Szakmai dolgozók

Ebben az alfejezetben többek között azt kívánjuk röviden bemutatni, hogy a vizsgálatba bevont intézmények és közösségi szintereken milyen a szakmai dolgozók képzettsége, szakmai továbbtanulási igénye, illetve mely szakmai tulajdonságokat tartják a legfontosabbnak, amelyekre feltétlen szüksége van a közművelődési tevékenységet végzőknek.

Alapvetően kíváncsiak voltunk arra, hogy a Pest megyei településeken hány fő foglalkozik intézményenként szakterületi (közművelődési) tevékenységgel. A felmérésünk azt mutatja, hogy a legtöbb helyen (64 válaszadó közül 34 intézményben/közösségi szinten) egy fő látja el a közművelődési tevékenységet az adott településen. Két fő végzi ezen tevékenységet 16 helyen, három fő alkalmazására pedig csupán 7 helyen van lehetőség. Ilyen foglalkoztatási számok mellett kérdéses, hogy mennyire valósíthatók meg az élethosszig tartó tanulás elvárásaihoz való igazodásokat akár programok tartalmát, akár azok minőségét tekintve. Látszik tehát, hogy szükség van az utánpótlásra a közművelődési szektorban és erre most megvan minden adottság.

A következő ábrán (8. Ábra) azt mutatjuk be, hogy milyen végzettséggel rendelkeznek azok a szakmai dolgozók, akik fő tevékenysége az adott intézmény, közösségi szintén közművelődési feladatainak az ellátása.

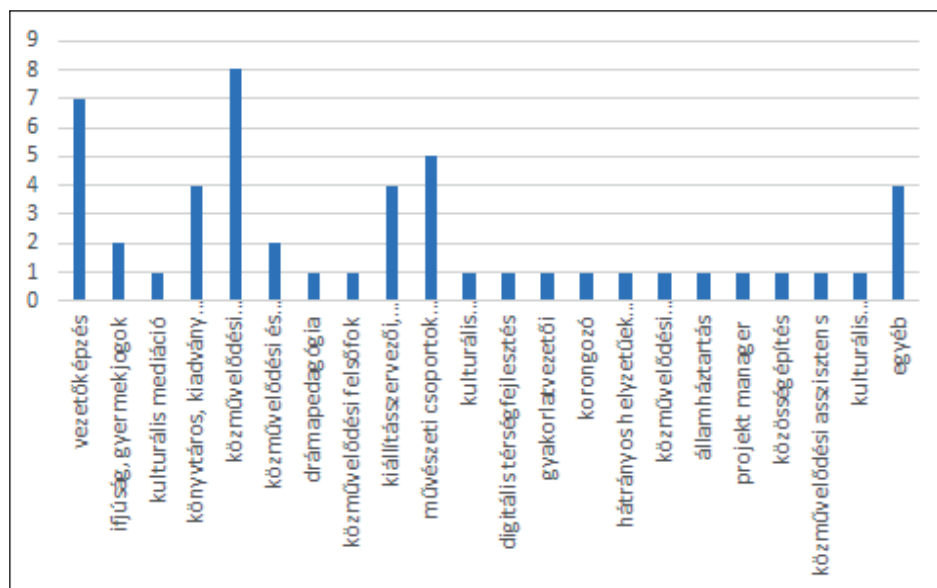
8. ábra: A közművelődésben dolgozók szakmai végzettsége (N= 94)

(Forrás: Saját szerkesztés)

A vizsgálatba bevontak közül a szakmai végzettségre vonatkozó kérdésre 94 intézmény/közösségi szintér válaszolt, amely válaszadók közül a legtöbben (32) középfokú végzettséggel rendelkeznek - közművelődési és közönségkapcsolati szakember OKJ bizonyítvány birtokában. Őket követik (27) népművelő, közművelődési előadó, művelődésszervező, művelődési menedzser, andragógia, kulturális mediátor, játék és szabadidőszervező tanári, közösségszervezés szak, közösségi művelődés tanári végzettséggel rendelkezők köre. A felsőoktatásban indított (2017-ben) új szak, a közösségszervezés szak igen erős célcsoportot nyújt a közművelődési szakma utánpótlására.

A közművelődésben dolgozó szakemberek számára is folyamatos az élethosszig tartó tanulás elvárásainak való megfelelés is, hiszen munkájukból adódóan mindig újabb és újabb feladatokkal kerülnek szembe, amelyre azonnal reagálniuk kell. Ezért felmértük többek között azokat a képzettségeket is, amelyeket a közművelődésben dolgozók munkájuk során végeztek, majd arra is kíváncsiak voltunk, hogy mely területek iránt érdeklődnek, milyen képzési tartalmakra nyitottak meg. A következő ábrák (9-10. ábra) ezt kívánják bemutatni.

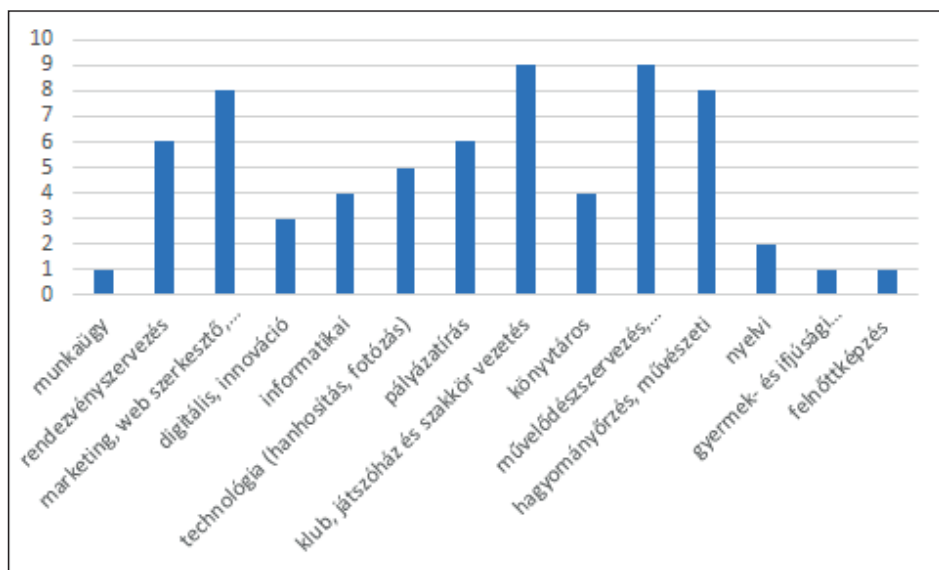
Az 5 évente kötelezően elvégzendő 120 órás továbbképzés keretén belül az alábbi képzéseken vettek már részt a közművelődéssel foglalkozó munkatársak a válaszadó intézményekben/közösségi szintereken. (9. ábra)

9. ábra: 120 órás továbbképzésen részt vevők száma

(Forrás: Saját szerkesztés)

A válaszadók közül legtöbben közművelődési szakember I. képzést végzett 8 közművelődési munkatárs és 7 fő pedig vezetőképzést. Sajnos 21 intézménytől/ közművelődési intézménytől azt a választ kaptuk, hogy nem vettek még részt ilyen jellegű képzésen. (10. ábra)

10. ábra: Képzési igények - a közművelődésben dolgozók érdeklődése szerint
(Forrás: Saját szerkesztés)

Érdekes, hogy már a szakma gyakorló szakemberei is még további tanulási motivációt éreznek a szakterületükhöz szükséges ismeretkörök terén, úgy mint a klub, játszóház és szakkör vezetés; művelődésszervezés, közösségszervezés, közművelődés; hagyományörzés, művészeti tevékenységek szervezése. Emellett persze megjelenik a marketing, web szerkesztő, kommunikációs területre vonatkozó aktív érdeklődés is, hiszen napjainkban már kihagyhatatlan a látogatók bevonására irányuló informatikai készség fejlesztése.

Fontos kiemelni, hogy a válaszadók a nyitottság, rugalmasság, kreativitás, empátia és a kommunikációs készséget tartják a legfontosabbnak, amelyekre véleményük szerint feltétlen szükség van a közművelődési tevékenységet végzőknek.

Összegzés

A tanulmányban ismertettük azokat az alapvető elméleti megközelítéseket, amelyek megalapozták empirikus kutatásunkat. Az élethosszig tartó tanulás dokumentumai közül kiemeltük a Memorandumot, amely már az informális

módon történő ismeretszerzést is megkülönbözteti, az egyént helyezi a tanulás központjába, valamint kiemeli a társadalmi és közösségépítési szerepét is (Commission of the European Communities, 2000; Komenczi 2001; Halász, 2009).

Fontosnak tartjuk témánk szempontjából érvelni amellett, hogy az informális tanulás ismérve, hogy a mindennapi élet valamennyi színterén zajlik, akár egyidejűleg a formális és nem-formális tanulással, éppen ezért sokszor nehezen felismerhető, igazolható (Commission of the European Communities, 2000; Komenczi, 2009). Színtereit tekintve különböző formákban jelenhet meg.

Röviden ismertettük az autonóm és a kulturális tanulás fogalmát, valamint írtunk a kulturális tanulás társadalmi jelentőségéről. Kiállva amellett a durkói gondolat mellett, mely szerint az egész életen át tartó tanulás elválaszthatatlan a művelődéstől, a neveléstől és a közművelődéstől (Durkó, 1998; Durkó, 1999; Márkus - Juhász, 2008).

A közművelődés, illetve az LLL témaköréhez kapcsolódóan bemutatunk a fiatalok szabadidős, illetve szocializációs jellemzőit. Megállapítottuk, hogy a közművelődési intézményekben, közösségi szintereken megvalósuló önkéntes tevékenység megfelelő terepként nevezhető a felnőttek informális, nem-formális tanulási folyamatainak megvalósításában.

A fentiek tekintetében vizsgáltuk a jogszabály alapján a közművelődési intézmények szolgáltatásait. Vizsgáltuk az elméleti kutatások gyakorlati relevanciáját, különös tekintettel arra, hogy miként jelentek meg az élethosszig tartó tanulás szemlélete a Pest megyei közművelődési intézményekben, közösségi szintereken. Erre vonatkozó empirikus kutatásunk első körös főbb eredményei szerint a kutatásba bevont 135 válaszadó közül többen vannak, akik aktív szerepet játszanak településük életében az élethosszig tartó tanulásra való ösztönzésben, nem csak erre irányuló programjaik szervezésével, de saját maguk képzésével is. Bár még gyerekcipőben jár a vizsgált intézmények körében a kifejezett felnőttképzési funkció manifesztálódása, mégis látjuk ennek nehézségeit, amely többek között a közművelődési munkatársak számára keresendő. Fő feladat tehát annak a megkezdett iránynak a folytatása, amely a közművelődési szakemberek utánpótlását célozza meg, úgy mint a közösség-szervező szak indítása, folyamatos szakmai fejlesztése.

Felhasznált irodalom

- 2017. évi LXVII. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény és egyes kapcsolódó törvények módosításáról (2017. május 30.).
- Arapovics, M. (2011): A közösség tanulása. Budapest: Élethosszig Tartó Művelődésért Alapítvány.
- Brown, H., & Green, M. (2015): At the Service of Community Development: The Professionalization of Volunteer Work in Kenya and Tanzania. *African Studies Review*, 58., 63-84.

- Commission of the European Communities. (2000. 10 30). A Memorandum on Lifelong Learning. Brussels. Forrás: https://arhiv.acs.si/dokument/ Memorandum_on_Lifelong_Learning.pdf
- Czike, K., & Bartal, A. M. (2005): Önkéntesek és nonprofit szervezetek: az önkéntes tevékenységet végzők motivációi és szervezeti típusok az önkéntesek foglalkoztatásában. Budapest: Civitalis Egyesület.
- Czike, K., & Kuti, É. (2006): Önkéntesség, jótekonyság, társadalmi integráció. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport – Önkéntes Központ Alapítvány.
- D. Babos Zs. (2018): Az önkéntesség andragógiai folyamatainak vizsgálata. Informális és nem-formális tanulási folyamatok az önkéntes-szektorban. [Doctoral dissertation, Eötvös Loránd Tudományegyetem]. Országos Doktori Tanács. <https://doktori.hu/index.php?menuid=193&lang=HU&vid=19152>
- Duguid, F., Mündel, K., & Schugurensky, D. (2013): The Knowles Economy and Education. USA: Springer Science & Business Media.
- Durkó, M. (1998): Társadalom, felnőttnevelés, önnevelés. Debrecen: Kosuth Egyetemi Kiadó.
- Durkó, M. (1999): Andragógia. FTE-sorozat, 21. (MMI – IIZ/DVV).
- Fényes, H. (2015c): Önkéntesség és új típusú önkéntesség a felsőoktatási hallgatók körében. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Forray R., K., & Juhász, E. (2008): Az autonóm tanulás és az oktatás rendszere. Új Pedagógiai Szemle. Forrás: <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/az-autonom-tanulas-es-az-oktatas-rendszere>
- Halász, G. (2009. június 17): Egész életen át tartó tanulás: az új oktatáspolitikai paradigma. Forrás: <https://ofi.oh.gov.hu/egesz-eleten-tarto-tanulas-az-uj-oktataspolitikai-paradigma>
- Horváth, H. A. (2011b): Informális tanulás. Budapest: Gondolat Kiadó
- Juhász, E., & Szabó, J. (2016). Kulturális tanulás: A tanulás új dimenziója. Educatio, 2. Forrás: <https://folyoiratok.oh.gov.hu/educatio/kulturalis-tanulas-a-tanulas-uj-dimenzioja>
- Kleisz, T. (2009): Tanuláselmélet megközelítések az informális tanulás feltérképezésére. In K. Forray R., & E. Juhász, Nonformális - informális - autonóm tanulás (old.: 99-106). Debrecen: Debreceni Egyetem.
- Knowles, M. (1950): Informal Adult Education. New York: Association Press.
- Komenczi, B. (2001): Az Európai Bizottság memoranduma az egész életre kiterjedő tanulásról. Új Pedagógiai Szemle. Forrás: <https://epa.oszk.hu/00000/00035/00050/2001-06-eu-Komenczi-Europai.html>
- Livingstone, D. (2010): Lifelong Learning in Paid and Unpaid Work – survey and case study findings. New York: Routledge.

- Márkus, E., & Juhász, E. (2008): Az autonóm tanulás hazai előzményeiből - Az önnevelés, önművelés megjelenése Durkó Mátyás munkáiban. *Educatio*, 2.
- McGivney, V. (1999): *Informal learning in the community: trigger for change and development*. Leicester: National Institute for Adult Continuing Education.
- Mezirow, J. (1991): *Transformative Dimensions of Adult Learning*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Miklósi, M. (2009): A nem-formális és informális tanulás elismerése és a tanuláshoz való jog. In: K. Forray, & E. Juhász (szerk.): *Nonformális - informális - autonóm tanulás*, 64-69. p. Debrecen: Debreceni Egyetem.
- Mohos E., (2020): *Az ifjúság szabadidő-felhasználási és kultúrafogyasztási szokásai*, Budapest
- Mohos E., Ponyi L. (2021): *Az ifjúság szabadidő-felhasználási és kultúrafogyasztási szokásai. Kulturális Szemle*, 2020/2.
- Nagy, Á., Bodor, T., Schád, L. (2014): *Ifjúságügy*. (Á. Nagy, Szerk.) Budapest: Enigma Kiadó 2001.
- Nagy, R. (2007): Digitális egyenlőtlenségek a fiatalok körében: mítosz, vagy valóság. *Információs társadalom*, 17-31.
- Nagy, S. (2009): A tanulás és a művelődés viszonya. In K. Forray R., & E. Juhász (szerk.), *Nonformális - informális - autonóm tanulás* (old.: 300-304). Debrecen: Debreceni Egyetem.
- Németh, J. (2021): Fejezetek az egész életen át tartó tanulás (LLL) filozófiai, neveléstudományi recepciótörténetéből - III. rész A kulturális antropológia nézetei az egész életen át tartó kultúraelsajátításról. *Kulturális Szemle*.
- Perpék, É. (2012): Formal and informal Volunteering in Hungary, Similarities and Differences. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 1., 59-80.
- Stéber, A., Kereszty, O. (2015): Az informális tanulás értelmezései a XXI. században. *Új Pedagógiai Szemle*, 9-10.
- Tóth, É. (2008): Tanulási környezetek. *Educatio*, II., 183-192. p.
- Vajda, Z. (2008): Tudáshasználat: Az internet és a tanulás. *Educatio*, 2., 241-252. p.
- Vaskovics, L. (2000): A posztadoleszcencia szociológiai elmélete. *Szociológiai Szemle*. Forrás: <http://szociologia.hu/dynamic/0004vaskovics.htm>
- Vélemény, E. G. (2006): Az önkéntes tevékenység: szerepe az európai társadalomban és kihatásai (2006/C 325/13). Letöltés dátuma: 2018. április 1., forrás: <http://epa.oszk.hu/00800/00877/01043/pdf/00460052.pdf>
- Zimbardo, P., Johnson, P., & McCann, V. (2017): *Pszichológia mindenkinek: Tanulás, emlékezés, intelligencia, tudatosság*. Libri Kiadó.

- Zinnecker, J. (1982.): Jugend 1981: Porträt einer Generation. In J. d. (eds), Jugend ,81 (old.: 80-122). Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

A helyi igényekre épülő, gazdaságot szolgáló felsőoktatás koncepciója – A Georgikon megalapításától a közösségi képzési központokig

Megjelenés helye: 2018/2. szám

Abstract: Tanulmányunkban a helyi igényekre épülő, a gazdaság fejlődését közvetlenül szolgáló felsőoktatás koncepciójának kialakulását és megvalósulását mutatjuk be hazánkban a 18. századtól napjainkig. Elemzésünket a 18. századi szakképző intézmények, majd a Georgikon 1797-es megalapításával kezdjük, mely intézmény a közösségi főiskola közvetlen előzményének tekinthető. Kitérünk a dualizmus korában megjelenő akadémiákra, melyek a felsőfokú szakképzés előfutárai voltak. Bemutatjuk, hogyan szakította félbe a „boldog békeidők” modernizációs folyamatait az első világháború, majd a trianoni békeszerződés, és kitérünk a szovjet modellre, mely a felsőoktatás kiemelt feladatának a gazdasági fejlődés kiszolgálását tekintette. E korszakok áttekintése után elemezzük a hazai felsőoktatási intézményrendszer alakulását a rendszerváltást követően. Tanulmányunkat a közösségi főiskola-koncepció megjelenésének bemutatásával, a létrejött közösségi felsőoktatási képzési központok számbavételével zárjuk. A történeti áttekintés és a jelenlegi helyzet elemzése során egyaránt arra fókuszálunk, hogyan alakult a helyi igényekre épülő, a gazdaság fejlődését közvetlenül szolgáló felsőoktatásról való gondolkodás, és milyen mértékben volt sikeres az ezzel összefüggő oktatáspolitikai. Tanulmányunk elkészítéséhez a szakirodalmi források és szekunder adatok felhasználása mellett dokumentumelemzést végeztünk, valamint a közösségi felsőoktatási képzések esetében interjúkat készítettünk.

Abstract: In this study we present the forming and realization of a concept of higher education in Hungary from the 18th century to the present, that builds upon local needs and serves economic development directly. We begin our analysis with education centers from the 18th century, then follow with the establishment of an institution named Georgikon in 1797, which can be considered as the straight predecessor of community college. We mention the academies created during the era of dualism, that were the forerunners of higher vocational training. We present how World War 1 and then the treaty of Trianon split the modernization processes of happy peace times in half, and address the soviet model, which regarded serving economic development as the main task of higher education. Having overviewed these periods we analyse the formation

of our domestic higher educational institutions after the change of regime. We close our study presenting the emergence of the community college concept, and enumerating the created community higher educational centers. During both the historical overview and the analysis of the present state we focus on how the thinking about a higher education that answers local needs and serves direct economic development took shape, and to what extent were related education policies successful. For the making of this study we used document analysis and conducted interviews in the case of community higher educational courses besides utilising the cited studies and secondary data.

A felsőfokú szakképzés történeti előzményei

A helyi társadalom igényeire épülő, és a gazdaság fejlesztésére is irányuló képzések gondolata – amely világszerte kétségkívül a polgári fejlődés és a modernizáció következtében alakult ki – Magyarországon a 18. század második felében jelent meg, és vitathatatlan, hogy az ország gazdasági és társadalmi lemaradása jelentős mértékben befolyásolta annak színvonalát és eredményességét, bár a magyarországi közműveltség fejlesztésére irányuló első jelentősebb produktumról már a 17. századból beszámolhatunk. Apáczai Csere János Magyar enciklopédia (1655.) c. munkája, mely korai bizonyítéka annak, hogy a legjobb gondolkodók összefüggést láttak a gazdaság fejlettsége és a műveltség között. Ő volt az, aki először megfogalmazta, hogy az ország elmaradottságával, az ipar fejletlenségével szoros kölcsönhatásban van a szellemi élet „tengődése”, s hogy a gazdasági, társadalmi és a tudományos élet harmóniájának megteremtése, fejlesztése lenne a fejlődés alapja. Ő volt az első abban is, hogy a szakoktatás és a továbbképzés fontosságát hangsúlyozta, valamint az elméleti ismeretek túlsúlya helyett azoknak a gyakorlati életre való alkalmazását, a praktikus, napi szükségletekre irányuló ismeretek modernizálását tartotta kívánatosnak. (Szűcs 1994:47-48) Ennek érdekében – a francia enciklopédistákhoz hasonlóan, de őket száz évvel megelőzve – állította össze enciklopédiáját („Minden igaz és hasznos bölcsességnek szép rendbe foglalása és magyar nyelven világra bocsátása”), mert a kultúráközvetítés egyetlen eszközeként ekkor még a nyomtatott könyvet tekintették. Utána azonban hosszú szünet következett, s csak a felvilágosodás hatása adott új alapokat a közműveltség és a szakképzés fejlesztéséhez.

Igen jelentős szerepet játszottak ebben Mária Terézia és II. József felvilágosult abszolutista reformtörekvései, amelyek részben a gazdaság lassú modernizálását, részben a közműveltség szintjének emelkedését eredményezték. A társadalom- és iskolapolitikai reformok célja egyrészt a birodalom számára hasznos polgárok (hivatalnokok, katonák, iparosok, kereskedők) számának növelése, másrészt „a többet termelő, könnyebben informálható és irányítható, valamennyire már olvasni, írni, számolni tudó” paraszti népesség (egyelőre csak remélt) ideája. Ehhez

azonban jobb, és lényegesen több iskolára lett volna szükség, hiszen a parasztság alig vett részt oktatásban, s a „köz” műveltsége is csak a társadalom töredékére vonatkozhatott. (Horváth 1993:145) Ezért volt alapvető fordulat, amikor 1777-ben Mária Terézia kiadta a Ratio Educationis néven közismert rendeletét, amely már a felvilágosodás szellemében született, és az alsóbb néprétegek műveltségének emelését, valamint a világi értelmiség erősítését célozta meg. A rendelet jelentősége korszakalkotó, hiszen ez alapozta meg az összes további oktatáspolitikai törekvést, mi több, ez a rendelet emelte először a közoktatást a politikum szintjére, azaz tekintette először közügynek, s mint ilyet, állami feladatnak. A rendelet egységes szemlélettel az elemi oktatástól az egyetemig átfogta az egész rendszert, s ennek nyomán kezdődhetett el az önálló magyar oktatásügy fejlesztése a világi állam felügyeletével. Ebben a rendszerben kell értelmeznünk azokat az első törekvéseket is, amelyek az állam (az uralkodók) részéről a rendelet gyakorlati megvalósítását jelentették. Így Mária Terézia a nagyszombati egyetemet királyi (állami) egyetemmé nyilvánította, a filozófiai és hittudományi kar mellé orvostudományt alapított, majd Budára helyezte a megújított intézményt. Mária Terézia alapította 1763-ban a selmecbányai akadémiát (Bergakademie) is, egy kis korábbi bányaiskolából, amelyet így az első állami alapítású felsőfokú szakképző intézményként tarthatunk számon. A képzés német nyelven folyt. 1770-ben, és a következő száz évben már három évre emelt képzési idővel szolgálta a világi értelmiség szakképzésének ügyét, szoros összefüggésben a helyi gazdaság szakember igényének kielégítésével, hiszen a környékbeli bányavárosok számára képzett bányatisztviselőket és művezetőket adott, akik a bányaművelés, a bányajog, a kohászat, pénzverés, és később erdészet területén is működhettek. (Szűcs 1994:74-76) Az állami iskola sikerességét mutatja, hogy 1872-ben modernizálták az intézményt, a képzéseket differenciáltabbá tették a kialakuló modern nagyipar növekvő igényeinek kielégítésére, és új, modern épületet is kapott, majd 1904-ben főiskolai rangot az akadémia helyett: Bányászati és Erdészeti Főiskolaként működött. Trianon után az erdész és erdőmérnök képzést Sopronban folytatták, a fém- és vaskohászat, valamint a gépészet tradícióit pedig az utóbbi évtizedekben a Miskolci Egyetem tartja a sajátjának.

II. József folytatta elődje megkezdett munkáját, és a gazdasági szükségletekre reagáló szakmai képzések alapítása szempontjából további fontos lépéseket tett: 1784-ben Állatgyógyászati Tanszéket, majd intézetet alapított, amelyből a 19. században felgyorsult fejlődés és igény nyomán 1890-ben az Állatorvosi Akadémia lett. 1782-ben Mérnöki Intézetet (Institutum Geometricum) hozott létre II. József, aki azt a budai tudományegyetem bölcsészeti karához kapcsolta, s ezzel a mérnöképzést egyetemi szintre emelte, az első ilyen intézményként Európában. A lépést az egyre erősödő szakemberigény indokolta, hiszen a tervezett császári modernizáció földfelmérési munkálataihoz, útépítéshez, folyószabályozáshoz képzett szakemberekre volt szükség. Mindez erősítette a polgárosodást, csökkentette a katolicizmus kizárólagosságát, és elősegítette a magyar szakér-

telmiség kifejlődését, amely 1790-re összességében mintegy 20 ezer főt tett ki. Az Institutum 1850-ig működött, ekkor a szabadságharc bukása után császári rendelettel megszüntette Ferenc József, illetve beolvasztotta a Joseph Industrieschule néven létesített új intézménybe, amelyet aztán 1856-ban négyéves, felsőfokú tanintézetként emelt Joseph Polytechnicum néven, először német nyelvű, majd 1860-tól magyar nyelvű képzéssel. Ekkortól nevezték Műegyetemnek is, bár mérnöki oklevél kiadására nem volt jogosult az intézmény. 1871-től azonban az országgyűlés által újonnan elfogadott szervezeti szabályzat szerint már Királyi József Műegyetemként működött, élén a rektorral, s 1901-ben teljes egyetemi joggal bírt, amikortól doktori címet is adományozhatott.

A 18. század végén a mezőgazdasági szakemberképzésben is jelentős előrelépés történt azzal, hogy Festetics György gróf 1797-ben megalapította a Georgikont, melynek működtetésével a modern mezőgazdasági szakismeretek közvetítése volt a cél: a gazdatisztek, jószágkormányzók, tehát a lassan kialakuló mezőgazdász értelmiség szakképzése. Így az intézmény az akadémiai szintnek felelt meg későbbi fejlődése során, s mint ilyen, a közösségi főiskola közvetlen előzményének tekinthető, főként, ha a későbbi, dualizmus kori átalakításokat is figyelembe vesszük. Maga az alapítás 1797-1801 között történt, hivatalosan 1801-ben avatta fel József nádor. Festetics eredetileg a saját birtokaira kívánt képzett gazdatisztek taníttatni itt, (az első évben egy tanár és egy oktató volt csak), a későbbiekben azonban jelentősen kibővült a képzési paletta. Felsőfokú gazdatiszti, erdészeti, mérnöki, jogi képzés egyaránt volt a Georgikonban, amely a reformkorban, majd 1848-ig folyamatosan, egyre bővülő kínálattal működött Európa első felsőfokú agrár-szakoktatási intézményeként. Emellett középfokon és alapfokon erdész, építész, ménesmester, kertész, földműves, gazda, gazdasszony képzést is szerveztek. Bár csak 1797-ig, de Festetics legfőbb szakmai segítője a Georgikon alapításának előkészítésében Nagyváthy János volt, aki külföldi tanulmányútjai és tapasztalatai alapján tudatos, színvonalas gazdálkodásra ösztönzött a tanintézeti képzés különböző fokain az új, kapitalista jellegű munkaszervezési modell elterjesztésének szándékával. Tankönyveket, oktatási segédanyagokat is készített a feladat színvonalas megvalósítása érdekében. Legfontosabb, munkáját megalapozó műve, és egyben az első magyar nyelvű mezőgazdaságtani munka már 1791-ben megjelent, gróf Széchenyi Ferenc támogatásával, „A szorgalmatos mezei-gazda” címmel, két vaskos kötetben. A munka összefoglalta a mezőgazdaság modernizálásának legfőbb feladatait éppúgy, mint a növénytermesztés és az állattartás legújabb technológiáit. A mezőgazdasági tanintézet 1848 szeptemberéig képezte a szakembereket, amikor aztán a szabadságharc hírére az egész hallgatóság honvédnek állt. Majd 1863-64-ben indították újra a működését állami tanintézet formájában.

Bár – amint azt láthattuk – úttörő kezdeményezések korábban is tapasztalhatóak voltak, a mai értelemben vett modern szakképzési törekvések megjelenése Magyarországon a dualizmus korához kapcsolódik, ugyanis a kiegyezéssel meg-

valósult politikai, gazdasági és társadalmi változások tették lehetővé ezek kibontakozását. Ez egyúttal társadalmi mobilitást, urbanizációt és modernizációt is hozott az ország számára, a felzárkózás lehetőségét Európa fejlettebb régióihoz. Vitathatatlan, hogy a gazdasági fellendülés mellett a kultúra és a közműveltség fejlődése, a modern polgári oktatáspolitikai és az oktatási intézmények rendszerének létesülése a korszak legnagyobb eredménye. A modern polgári állam emiatt törekvése a kultúra terén mindenütt az új, a polgárosodás követelményeinek megfelelő oktatáspolitikai kidolgozása, ami egyrészt az analfabétizmus felszámolására, másrészt a lakosság általános és szakmai műveltségi szintjének emelésére irányul. A kapitalista viszonyok között erre nagy szükség is van, hiszen modern nagyipart lehetetlen nélkülül kialakítani.

A dualizmus korában Eötvös Józsefnek, majd az ő halála után Trefort Ágostonnak, és a mezőgazdasági területen Darányi Ignácnak köszönhetően alakultak meg a felsőfokú szakképzés közvetlen előzményének tekinthetően a modern szakképző intézmények, az akadémiák, amelyek a polgárosodó társadalom egyre növekvő szakember igényét kívánták kielégíteni. Trefort 1874-ben akadémiává nyilvánította a magyaróvári mezőgazdasági szakképző iskolát, és egyelőre csak felsőfokú mezőgazdasági tanintézeté a kassai, kolozsvári, debreceni középfokú intézményeket, valamint a már említett, újraindított keszthelyi Georgikont, Országos Gazdászati és Erdészeti Tanintézet néven. Utóbbi intézményeket 1906-ban Darányi Ignác földművelésügyi miniszter kezdeményezésére fejlesztették akadémiává, a keszthelyi új épületet, jelentős állami támogatást kapott, és még a következő korszakban, a Trianon utáni Magyarországon is kiemelkedő képző intézményként működött. (Kelemen 2002:136-144)

Trefort más területeken is sokat tett a felsőfokú szakértelmiség képzése érdekében, további főiskolák, akadémiák létesítésével, állami fenntartásúvá tételével. Jelentős támogatást kapott a már korábban bemutatott selmecbányai Bánya- és Erdőmérnöki Akadémia. Itt 1872-től a Trefort reformjai biztosították a modernizációt, azt, hogy fokozatosan áttértek a magyar nyelvű oktatásra, új, reprezentatív épületet emeltek a modernizált iskolának, és jelentősen differenciálódott a képzés is. Hasonlóképpen kezdeményezője volt az állatorvosképzés már bemutatott dualizmus kori modernizációjának is. Ezen túlmenően a Ludovika Akadémia létesítésével (valójában a középfokú iskola magasabb rangra emelésével) biztosította a magyar nyelvű katonatisztképzést, a számos jogakadémia felállításával pedig a helyi közigazgatás köztisztviselői karának szakképzését oldotta meg. A Kereskedelmi Akadémia felállítása éppúgy a gazdasági modernizációt és a társadalmi igényeket kiszolgáló gyakorlati képzést szolgálta, mint az Iparművészeti Főiskola alapítása. (Egyébként a művészeti felsőoktatás más intézményeit is Trefort hozta létre, így a Színiakadémiát, a Festőakadémiát és a Zeneakadémiát is.) Továbbá az ő nevéhez kötődik a tanárképzés intézményeinek (Pedagógium, Erzsébet Nőiskola) felállítása 1873-ban, elősegítve a terület professzionalizációját, bár ezek főiskolai rangra emelése csak 1918-ban történt meg. Kolozsvárott

pedig ő állította fel 1873-ban az ország harmadik egyetemét, a Ferenc József Tudományegyetemet, amelyet az első világháborúig továbbiak követtek: 1908-ban Pozsonyban az Erzsébet Tudományegyetem, majd 1914-től a Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem, bár az utóbbi épülete csak a két világháború között épült meg.

A „boldog békeidők” modernizációs folyamatait, a gazdasági és kulturális fejlődést az első világháború szakította félbe, ami a történelmi Magyarország szét hullásához, s a trianoni békeszerződéshez vezetett. Magyarországnak egyebek mellett szembesülnie kellett a kisállamiság tényével, a területi veszteséggel, a gazdaság összeomlásával és a kulturális intézményrendszer egy részének elvesztésével is, ami drámai módon érintette a felsőoktatás intézményeit is (Kolozsvár, Pozsony, Selmecbánya). Mindenekelőtt konszolidálni kellett az országot, talpra állítani a gazdaságát, s alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez. Mivel a századelő reformtörekvései és fejlesztései csak részben teljesítették be hivatásukat, a modernizáció folytatást követelt, így ez a két törekvés összekapcsolódott. Bár általában az oktatás, és benne a gazdaság igényeit kielégítő szakképzés és a felsőoktatás is jelentősen fejlődött az elmúlt időszakban, azt sok tekintetben mégis elmaradottság, jelentős aránytalanság és a megkésetttség jellemezte. A problémák enyhítésére, megoldására először Vass József kultuszminiszter (1921.), majd 1922-től Klebelsberg Kuno vállalkozott. Klebelsberg Eötvöshöz hasonlítható, nagy formátumú kultúrpolitikus volt, munkájában az egész nemzet kulturális felemelkedésének elősegítése motiválta, de meghatározó volt a revíziós törekvés és a modernizáció is. Legfőbb törekvése az oktatási reformok és a korszerű egyetem- és tudománypolitika megvalósítása a gazdaság fejlesztésének céljával. „A modern termelési módok... mind a mezőgazdaságban, mind az iparban az egyszerű munkásnál is jelentékeny műveltséget követelnek meg, s ezért az egyes nemzetgazdasági ágak virágzása a vállalkozók szaktudása, élelmessége és a tőkeerő nagysága mellett jelentékeny mértékben attól függ, milyen értelmi színvonalon állnak az illető nemzet munkástömegei” (1927. évi XII. tc.) – írja. Bár a kultuszminiszter e gondolatok alapján próbálta iskolareformjait realizálni, a helyi gazdaság igényeire épülő szakképzés az ő időszakában, és a harmincas években még kevésbé tudta meghaladni a dualizmus időszakának szerkezeti és tartalmi színvonalát, hiányai és aránytalanságai megmaradtak a korszakban mindvégig. Csupán a felső népiskolák ipari vagy kereskedelmi tagozataira és az érettségit sem adó szakjellegű középiskolákra korlátozódtak, mint pl. a felső kereskedelmi, felső ipari iskola.

Annál sikerebb volt az új egyetempolitika, amelynek alaptételei: a decentralizáció, az egyetemi gondolat és az alföldi gondolat. A decentralizációval a dualizmus korában kialakult Budapest-centrikusságot kívánta Klebelsberg megszüntetni, s a vidéki kulturális és tudományos központok létrehozása mellett az elmaradott régiók kulturális felemelését, helyi igényeinek kielégítését megoldani, s ezzel a vidék, elsősorban a vidéki nagyvárosok (Szeged és Debrecen) szelle-

mi emancipációját, területi kiegyenlítését megvalósítani. Ehhez kapcsolódik az egyetemi gondolat, hiszen a megoldás egyik módja, hogy ezeken a területeken egyetemek jöjjenek létre, melyek tudományos eredményeikkel képesek lesznek arra, hogy segítsék a kulturális és gazdasági szférák fejlődését. Ebből következik az alföldi gondolat, mely szerint az előbbi két elvet különösen az ország leghátrányosabb helyzetű vidékén, az Alföldön a legsürgetőbb megvalósítani, hiszen itt a török hódoltság óta nem sikerült behozni a lemaradást. Az egyetemi kutatóközpontok és egészségügyi intézmények (Szegeden és Debrecenben) nézetei szerint alkalmasak lesznek arra, hogy a szociális és egészségügyi gondokon enyhítsenek, s új technológiák kidolgozásával elősegítsék a mezőgazdasági termelés színvonalának emelését is. A szegedi egyetemmel kapcsolatban pl. így ír: „itt ebben az alföldi metropolisban csak akkor fog hivatásának megfelelni, ha az egyetemi gondolat leglényegesebb mozzanatát, a kutatást egyesíteni tudja az alföldi gondolattal, ha kutatásának tárgyát lehetőleg úgy választja meg, hogy a megoldáshoz közelebb hozza az Alföld speciális nagy problémáit.” (Klebensberg 1931:280)

Klebensberg kultúrpolitikai alapelvei közül kétségkívül az egyik legmodernebb az előzőekhez szorosan kapcsolódó tudánypolitika. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a modern magyar tudánypolitika alapelveinek megfogalmazása kapcsolható az ő nevéhez, mely alapelvek napjainkban is korszerűek. Ennek a tudánypolitikának az egyik legfontosabb tétele, hogy az állam kötelessége azoknak a beruházásoknak a megvalósítása, melyek az emberi tőkét hivatottak hasznosítani. Az átgondolt, egységes tudánypolitika, melyet Klebensberg alakított ki, és amely reális alternatívákat fogalmazott meg a kor kihívásaira – s amely kétségkívül a 19. században lezajlott fejlődés betetőzéseként fogható fel – ekkor jelent meg a magyar szellemi életben. Különösen figyelemre méltó az új szemléletmód, mellyel felismerte, hogy eddig soha nem látott mértékben növekszik majd a természettudományok jelentősége az elkövetkező korszakban, s ennek a társadalmi igénynek idejekorán elé kell menni, s fel kell készülni kielégítésére: „Ma már az újabb fejlődés éppen odairányul, hogy a tudományt a termelés szolgálatába állítsa.” – foglalta össze e kérdésről véleményét. (Klebensberg 1927:150) A gyakorlatba pedig az egyetemek természettudományi, orvostudományi karainak fejlesztésével, kiemelt támogatásával, és önálló kutatóintézetek létrehozásával igyekezett mindezt átültetni, bár a harmincas években törekvéseit nem folytatták.

A szovjet felsőoktatási modell

A második világháborút követően Magyarország a Szovjetunió érdekszférájába került. A szovjet modell átvétele a politikai és a gazdasági rendszerhez, valamint a társadalom más intézményeihez hasonlóan a felsőoktatásban is megtörtént. Az addig német mintájú magyar FO a szovjet modell szolgálja mára lett.

Mindezt azonban megelőzte egy rövid átmeneti időszak 1945–48 között, a koalíciós korszak. A hivatalos, állami szintű kultúrpolitikát továbbra is a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium képviselte, és ennek legnagyobb eredménye volt a közoktatás reformjának végrehajtása koalíciós alapokon. A reform legfontosabb eleme volt az ingyenes oktatás biztosítása minden szinten, valamint a 8 általános iskola bevezetése, aminek következtében a középiskola 4 osztályos lett – ezekben az intézkedésekben minden, a koalícióban részt vevő párt egyetértett, bár a miniszter személyét (Keresztury Dezső, 1945–47) a Nemzeti Parasztpárt adta. Kétségtelen eredménye e rövid időszaknak az oktatás demokratizálása, hiszen a tandíj eltörlésével a társadalom alsóbb rétegeiből is tanulhattak a tehetséges fiatalok, amiben jelentős szerepet vállalt a háború előtti és alatti demokratikus reformelképzelésekből kinőtt népi kollégiumi mozgalom is. A változások következtében ugrásszerűen megnőtt a felsőoktatásban tanulók létszáma, amely az 1937-es évhez képest 1947-re megduplázódott. (Romsics 2005:321–323) Emellett a felsőoktatás átalakítása olyan irányt vett, amely az addigi univerzitás típusú egyetemekkel szemben a szakirányonként elkülönülő felsőoktatási intézményeket részesítette előnyben, ami végső soron a felsőfokú szakképzés erősödését is jelentette. Az első ilyen intézmény 1945-ben a Magyar Agrártudományi Egyetem volt, majd 1948-ban Közgazdaságtudományi Egyetemet hoztak létre a Műegyetem karának önállóvá tételével. 1949-ben pedig Nehézipari Műszaki Egyetemet alapítottak, amelyet Miskolcon helyeztek el. Ez azonban már a szovjet modell igényeit tükrözte, mint ahogyan a további speciális szakegyetemek és főiskolák létrehozása is.

1948-ra ugyanis befejeződött az egypárti diktatúra kiépítése, a politikai porondon csak Rákosi Mátyás és a Magyar Dolgozók Pártja maradt, ami alapjaiban változtatta meg a kulturális és az oktatáspolitikát is. Elsősorban nyolcvan év után megszüntették a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot, helyette Ortutay Gyula vezetésével felállították az Oktatási Minisztériumot (amely végrehajtotta az iskolák államosítását is). A minisztérium szerepe azonban formális volt, gyakorlatilag a pártutasítások végrehajtására korlátozódott, hiszen a kultúrpolitikát, benne az oktatás- és tudománypolitikát szovjet mintára szervezték át. A pártirányítást az MDP 1948-ban született kultúrpolitikai párthatározata alapozta meg, amivel kezdetét vette az ún. kulturális forradalom, amelynek célkitűzései között nyíltan megfogalmazták az oktatás, az iskolák államosítását éppúgy, mint a '45 előtti uralkodó osztályok művelődési monopóliumának megszüntetését (ami gyakorlatilag az ellehetetlenítésüket jelentette), és a kultúra egységes (=párt) irányításának megvalósítását. Ez vonatkozott a Magyar Tudományos Akadémiára is, amelynek autonómiáját megszüntették, amikor „ellenakadémiaként” 1949-ben létrehozták a Magyar Tudományos Tanácsot, majd erre támaszkodva több új, az egyetemektől független, szakosított kutatóintézetet hoztak létre (pl. Agrobiológiai Intézet, Vaskutató Intézet, Központi Fizikai Kutatóintézet). Az Akadémián

erővel elfogadtatott új alapszabály nyomán politikai tisztogatás zajlott le, és a hatalommal együttműködő testület jött létre. (Romsics 2005:328)

A szovjet modell az egyetemeket nyíltan a technikai-társadalmi igényeket kielégítő „tudás-erőművekként” értelmezi. Ennek következtében folytatódott a speciális szakosított intézmények létrehozása, és a felsőoktatási intézmények száma 1949-55 között 19-ről 36-ra emelkedett, ami részint az erőltetett iparosítást, részint az ideológiai célokat szolgálta. (Romsics 2005:363) Előbbire példa a veszprémi Vegyipari Egyetem, utóbbira a Lenin Intézet.

Az erőltetett fejlesztés és iparosítás igényeinek megfelelően a hallgatói létszám jelentős emelését irányozták elő. Előírták a munkás-paraszt származású hallgatók arányának növekedését – a felvételinél elsősorban káderezést, és nem szakmai vizsgáztatást folytattak. A közgazdasági, műszaki és természettudományi képzés fejlesztését állították előtérbe: ezeken a tudományterületeken az intézményhálózat is fejlődött (Miskolc, Sopron, Veszprém, Szolnok és a budapesti önálló közgazdaságtudományi egyetem), a hallgatói létszám pedig ezeken a tudományterületeken kiemelkedően emelkedett. Ugyanakkor az új struktúra gyakorta végletes specializációhoz vezetett, az egyetem értelmiségképző, globális tudást nyújtó szerepe nem volt többé szempont. Az egyetemeket megfosztották a tudományos címek adományozásának jogától, ennek során 1950-ben eltörölték az egyetemi doktori címet, s helyette a tudományos fokozatszerzés rendszerét is szovjet mintára alakították. (Kósa 2006:620) A korábban egységes egyetemeket különálló, legfeljebb 3 karból álló „tisztá profilú”, specializált intézményekre tagolták. A szovjet mintára felállított tudományos kutatóintézetek létrehozásával elválasztották a kutatást az oktatástól. A szakemberszükséglet egyoldalú előtérbe állítása, az egyetemektől független kutatóhálózat kiépülése az egyetemek kutatómunkájának elsorvadásához, az addig is korlátozott tudományos utánpótlás-nevelés teljes háttérbe szorulásához vezetett. (Barakonyi 1996, 2004, Ladányi 1991b, 1986, Reisz 2003)

A rendszerváltáskori duális rendszerben elkülönültek a szakfőiskolák (jónéhányuk szakközépiskolából, technikumból vált felsőoktatási intézménnyé) és a szakegyetemek, amelyek közül néhány lassú fejlődéssel többkarú tudományegyetemé alakult (Debrecen, Szeged, Pécs, Budapest). A vidéki intézményszületés tipikus módja a budapesti (később: megyeközponti) intézmény kihelyezett tagozatának megindítása volt, hogy később e tagozatok önállósulva szakfőiskolává, vagy valamely intézményhez kapcsolódva önálló karként működjenek tovább. A főiskolai és egyetemi világ, a képzések, az oktatók, a foglalkoztatási követelmények élesen elkülönültek, az átjárás csekély és nehéz volt a két intézménytípus és képzési típus között. A duális rendszerben a főiskola és az egyetem, illetve a bennük zajló képzés sajátosságát (és különbségét) a képzés törvényileg is rögzített eltérő céljai és módszerei adták. (Derényi 2012:49-60) Ez a struktúra a rendszerváltást követő első években is megmaradt.

Felsőoktatási intézménytípusok a magyar felsőoktatásban a rendszerváltás után

Az 1996-os felsőoktatási törvénymódosítás lényeges eleme volt az az intézkedés, amely lehetővé tette egyetemek számára főiskolai képzések, főiskolák számára pedig – amennyiben a feltételek rendelkezésre álltak – egyetemi képzések indítását. Ez a duális rendszer oldódását eredményezte. Ezek után egyre több főiskolán jelentek meg egyetemi szakok, és egyetemeken is elérhetővé váltak – főként csatlakozó főiskolák karként továbbműködő egységeiben – főiskolai képzések. (Derényi 2012:49-60)

Témánk szempontjából fontos fejlemény, hogy az 1996-os törvénymódosítás lehetővé tette a felsőoktatási intézmények számára felsőfokú szakképzések szervezését és indítását is. A felsőfokú szakképzés elvileg – akár a helyi – munkaerőpiac szakember-szükségletének biztosítását is szolgálhatná, de a valóságban legalább ennyire alternatív belépőként szolgál a felsőoktatási képzésekhez: a felsőfokú szakképzettséget szerzők jelentős része alapképzésen tanul tovább.

A 2005-ös törvény a korábbi különbségtételt is megszüntette az egyetemek és a főiskolák között. Kimondta, hogy „az egyetem és a főiskola valamennyi képzési ciklusban folytathat képzést”. (2005-ös FTV 18. § 1. és 4. bek.) A Bologna-rendszer 2006-os bevezetése nem hozott változást a kétféle intézménytípus helyzetében: mind az egyetemek, mind a főiskolák indíthatnak alap- és mesterképzéseket is.

A 2014-es Fokozatváltás a felsőoktatásban című stratégiai dokumentumban már egy új, a témánk szempontjából fontos intézménytípus is megjelenik: az alkalmazott tudományok egyeteme. Ez „egy professzionális képző intézmény, és elsősorban a gazdasági-társadalmi igények kielégítésére, a tudás hasznosítására fókuszál.” Az egyetem és az alkalmazott tudományok egyeteme viszonyáról a következőket írja a stratégia: „A felsőoktatás intézményrendszerét 2030-ban egyértelmű munkamegosztás jellemzi: az egyetemek küldetésének középpontjában a tudományos kutatás, az új tudás teremtése áll, míg az alkalmazott tudományok egyetemmein a hangsúly a tudás hasznosításán van, legyen szó akár alapképzésről, akár mesterképzésről, akár gyakorlatorientált kutatásokról, ipar közeli fejlesztésekről. A kétféle intézménytípus nem egymástól függetlenül létezik, szorosan együttműködnek egymással és gazdasági környezetükkel a társadalmi jólét és a vállalkozások támogatása érdekében. Az egyetem (illetve tudományegyetem) valamint az alkalmazott tudományok egyeteme (főiskola) közötti profil tisztítás lényege, hogy az új tudás teremtésére, az európai kutatási szférában való eredményes részvételre koncentráló intézménytípus profiljában a kutatási elemek erősítése a fejlesztések iránya, míg a tudás hasznosítására fókuszáló, térségi hatású képzési, esetleg szakképzési funkciók ezen intézmények esetében racionalizálандók, és az adott régió alkalmazott tudományok egyeteméhez (főiskolájához) telepítendőek.” (EMMI 2014:8, 42) Ebben a koncepcióban tehát egyértelműen megjelenik a kétféle intézmény, a tudományegyetem (kutatóegyetem) és az alkalmazott tuda-

mányok egyeteme funkcionális elkülönítésének szándéka, és ezzel együtt a helyi igényekre fókuszáló, a gazdaság igényeit kiszolgáló intézménytípus víziója.

A felsőoktatási törvény 2015-ös módosítása azonban nem tartalmaz olyan elemeket, amelyek ezt a funkcionális elkülönülést, illetve az alkalmazott tudományok egyetemének speciális, térségi, közvetlenül a gazdaság igényeit figyelembe vevő küldetését jelenítenék meg. A törvény szerint:

Egyetem az a felsőoktatási intézmény, amelyik

- legalább nyolc alapképzési és hat mesterképzési szakon jogosult képzésre, valamint doktori képzésre és doktori fokozat odaítélésére,
- munkaviszony, illetve közalkalmazotti jogviszony keretében foglalkoztatott oktatóinak, kutatóinak legalább hatvan százaléka tudományos fokozattal rendelkezik,
- képzéseit képes idegen nyelven folytatni az általa indított szakok egy részén,
- tudományos diákkört működtet.

Alkalmazott tudományok egyeteme az a felsőoktatási intézmény, amelyik

- legalább négy alapképzési szakon és két mesterképzési szakon jogosult képzésre,
- ha a működési engedélye műszaki, informatika, agrár, természettudomány vagy gazdaságtudományok képzési területre kiterjed, legalább két szakon duális képzést folytat,
- munkaviszony, illetve közalkalmazotti jogviszony keretében foglalkoztatott oktatóinak, kutatóinak legalább negyvenöt százaléka tudományos fokozattal rendelkezik,
- képzéseit képes idegen nyelven folytatni az általa indított szakok egy részén, valamint
- tudományos diákkört működtet.

Főiskola az a felsőoktatási intézmény, amelyik

- munkaviszony, illetve közalkalmazotti jogviszony keretében foglalkoztatott oktatóinak, kutatóinak legalább harmada tudományos fokozattal rendelkezik, valamint
- tudományos diákkört működtethet.

A törvénymódosítás után az állami intézményrendszerben 5 alkalmazott tudományok egyeteme jött létre és 2 főiskola maradt. (1. táblázat) Főiskolából alkalmazott tudományok egyetemévé alakult a Budapesti Gazdasági Főiskola, a Dunaújvárosi, a Kecskeméti, a Nyíregyházi és az egri főiskola. A gyöngyösi Károly Róbert Főiskola beolvadt az Eszterházy Károly (alkalmazott tudományok) Egyetembe. Főiskola maradt a bajai intézmény, és állami főiskolává alakult

a Pető Intézet (ez utóbbi ma már nem önálló intézmény, hanem a Semmelweis Egyetem egyik karaként működik). Azaz a korábbi főiskolák gyakorlatilag alkalmazott tudományok egyetemévé alakultak; a duális rendszer de iure megmaradt, ugyanakkor a képzésindítás jogának tekintetében továbbra is a „mindenki minden szinten” elv érvényesül.

1. táblázat: Állami felsőoktatási intézmények számának és típusának alakulása
(Forrás: Felsőoktatási törvények mellékletei, OH alapján saját szerkesztés)

	1996	1999	2001	2005	2007	2011	2015	2017	2019 ¹
Állami egyetem	25	26	17	18	18	19	20	22	22
Állami főiskola	31	28	13	13	13	10	10	2	1
Állami alkalmazott tudomány egyeteme	-	-	-	-	-	-	-	5	5
ÖSSZESEN	56	54	30	31	31	29	30	29	28

Mint Berács és szerzőtársai megállapítják, az alkalmazott tudományok egyetemének tartalma és a régi főiskolától való különbözősége egyelőre még nem látható a gyakorlatban. Bár a kormányzati stratégia hangsúlyozza, hogy az alkalmazott tudományok egyeteme „nem kisebb vagy gyengébb egyetem”, a törvényben szereplő minősítési paraméterek mégis ezt sugallják, hiszen az intézményeket azonos szempontok szerint minősítik, és az alkalmazott tudományok egyetemének jelenleg minden szempontban kevesebbet kell felmutatnia, mint egy egyetemnek. (Berács et al 2017:22)

A közösségi felsőoktatási koncepció ki- és átalakulása

A 2014-es Fokozatváltás a felsőoktatásban című dokumentumban nem csak az alkalmazott tudományok egyeteme az új, témánk szempontjából fontos elem, hanem a közösségi főiskola is.

A közösségi főiskolák létrehozásának gondolata először a 2013-ban született A felsőoktatás stratégiai irányai és soron következő lépései című dokumentumban került nyilvánosságra. Eszerint a közösségi főiskolák szerepe elsősorban helyi és vidékfejlesztési szempontból jelentős; saját székhelyükön, illetőleg annak vonzáskörzetében szellemi és intellektuális központot jelentenének. Ebbe az intézménycsoportba tartozna számos kisméretű vidéki főiskola, amelyek – adott esetben bizonyos profilváltás után – alapvetően három tevékenységet végezhetnének a jövőben:

1 https://www.oktatas.hu/felsooktataskozerdeku_adatok/felsooktatasi_adatok_kozzetetele/felsooktatasi_intezmenyek/allamilag_elismert_felsookt_int

- Olyan szakemberek képzése, amelyek iránti igény elsősorban helyi szinten jelentkezik, felsőfokú képzettséget igényel, a képzés helyben is végezhető és magának a hallgatónak is kedvező, ha nem kell több évre egy nagyvárosba költöznie a végzettség megszerzéséért. A közösségi főiskolák elsődlegesen FSZ képzéseket, egyes a kimondottan az alapprofiljukba illeszkedő területen BSc képzést folytathassanak. Nem lenne célszerű, ha az e körbe tartozó intézmények olyan BSc, MSc vagy netán doktori programok indításával próbálnak meg elegendő számú hallgatóra (és ezen keresztül bevételre) szert tenni, amelynek nyújtására nincsenek felkészülve a személyi, tárgyi és egyéb feltételeket illetően, illetőleg amelyek természetüknél fogva nem illenek az ilyen intézmények képzési profiljába.
- A helyi gazdaság és a helyi munkaerő-piaci (és egyéni) képzési igényeket kielégítő szakképzések, felsőoktatási szakképzések.
- A saját helyi környezetükben lévő tehetséges gyermekek, fiatalok felkutatása, tehetségük kibontakoztatása, továbbtanulási ambícióik felkeltése, tanulmányi eredményeik javítása és a sikeres felvételi vizsgára való felkészítése. (E funkció miatt a dokumentum elsősorban az óvóképzés és a tanítóképzés területén képzei el az új intézménytípus működését.)

A dokumentum felhívja a figyelmet a vidékpolitikai és felsőoktatás-politikai szempontok esetleges ütközésére. Nevezetesen: felsőoktatás-politikai szempontból az alapvető cél az lenne, hogy a fiatalok a képességeiknek leginkább megfelelő képzőhelyekre jussanak be, amely számukra a lehető legjobb végzés utáni munkaerő-piaci és karrierlehetőségeket biztosítja. Ezért aggályos az, ha egy adott tehetséges fiatal azért nem kerül be egy képességei szerint számára megfelelő sokkal magasabb szintű képzést nyújtani képes nagy intézménybe, mert valakinek a vidékfejlesztési érdekek és szempontok miatt fontos kis vidéki főiskolák kapacitásait is fel kell tölteni. Ugyanakkor a kisebb helyi jelentőségű főiskolák szerepét meg kell és meg is lehet találni az átalakuló felsőoktatási rendszerben. A vidékfejlesztési és felsőoktatás-politikai érdekek és szempontok összeegyeztetésének egyik lehetséges módja az lehet, ha a kisebb főiskolák számukra megfelelő feladatokat, szerepeket kapnak, amelyek révén helyi kulturális és szellemi központ jellegük és szerepük megmarad, érdemben hozzá tudnak járulni szűkebb környezetük fejlődéséhez, felemelkedéséhez. (EMMI 2013:24-29)

A Fokozatváltás a felsőoktatásban című 2014-es stratégiában is hangsúlyos szerepet kap az új intézménytípus. A koncepció témánk szempontjából releváns elemei a következők:

- A felsőoktatási intézményrendszer átalakításakor kiemelt figyelmet kell fordítani arra, hogy az elérhetőség mindenütt, de különösképpen a hátrányos helyzetű régiókban biztosított legyen.
- Az ország kevésbé fejlett régióiban sürgető módon és egyszerre jelentkezik a társadalmi mobilitás és a gazdaságfejlesztés igénye, viszont az intéz-

ményrendszer jelen állapotában csak korlátozottan tud megfelelni e kettős kihívásnak. A közösségi főiskola képzési modelljének meghonosításával az elmaradott régiók közösségei is hozzájuthatnak ahhoz a versenyképes tudáshoz, amely biztosítja számukra elsősorban a helyben történő boldogulást.

- A közösségi főiskola regionális érdekeket szolgál. Alapfeladata a helyi közösség számára történő tudásszolgáltatás.
- Középpontjában a helyben történő boldogulás áll, mégpedig oly módon, hogy az adott intézmény a regionális munkaerőpiac igényeihez igazodó, gyakorlatorientált képzést, és ezzel együtt megfelelő életpályát kínál a fiataloknak. Mindezekon túl célként szükséges megfogalmazni ezen intézményekkel szemben, hogy jelentős szerepet vállaljanak a nem-iskolarendszerű képzésekben is, továbbá valódi szellemi központként működjenek és a helyi gazdaságfejlesztés fajsúlyos tényezőivé váljanak. A helyi közösség és vállalkozások felé irányuló tudásszolgáltatás kereteit teremti meg, illetve jelentős lehet a szerepe a regionális értelmiségképzés és a kiművelt emberfők megtartása terén. (EMMI 2014)

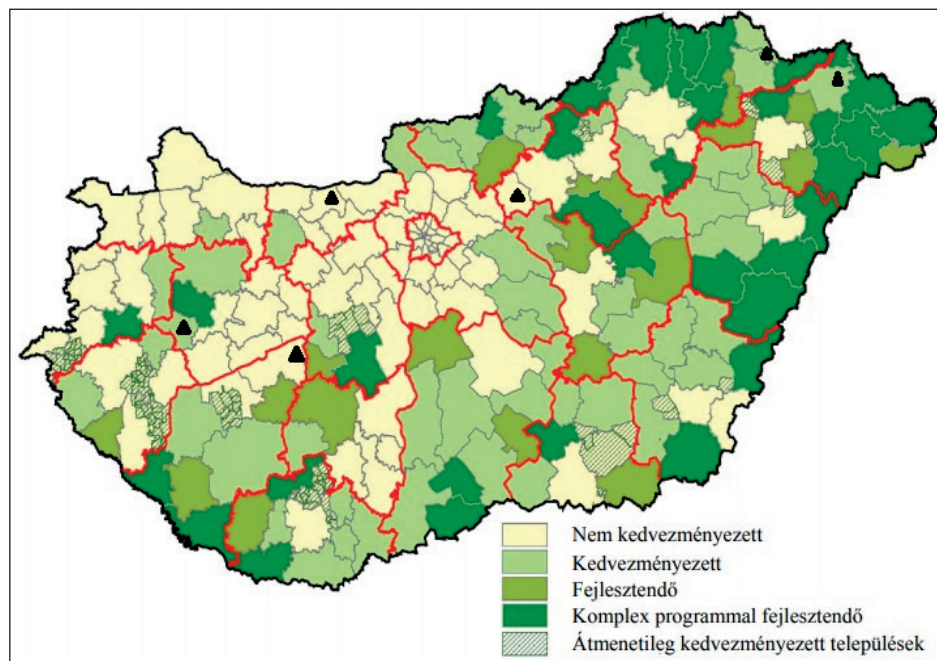
Ezek a célkitűzések tehát egyértelműen a helyi igényekre épülő, gazdaságot szolgáló felsőoktatás megvalósítására irányulnak, a modell pedig az amerikai community college.

A felsőoktatási törvény 2015-ös módosítása már nem a közösségi főiskola kifejezést használja, hanem azt mondja ki, hogy a felsőoktatási intézmények székhelyükön és telephelyeinek kívül képzést folytathatnak úgynevezett közösségi felsőoktatási képzési központokban (KFKK) is, melyeket így definiál: „felsőoktatási intézmény székhelyén kívül működő, felsőoktatási intézménynek nem minősülő szervezet, amely a működési engedélyében meghatározott képzési terület és maximális hallgatói létszám erejéig a képzésre vonatkozó működési jogosultsággal, a szükséges oktatói karral rendelkező felsőoktatási intézménnyel kötött megállapodás alapján a felsőoktatási intézmény és annak hallgatói számára biztosítja a felsőoktatási oktatási alaptevékenység, a képzés tárgyi és ingatlanhasználati – és a felsőoktatási intézménnyel kötött megállapodásban foglaltak szerint pénzügyi – feltételeit.” Vagyis nem önálló, sajátos profillal rendelkező intézmények létrehozásáról, és nem is korábbi főiskolák átalakításáról van szó, hanem egyetemek kihelyezett képzési helyeiről.

Ami a megvalósítást illeti, véleményünk szerint a létrejött KFKK-k – a földrajzi helyszín és a képzési profil tekintetében -- részben tükrözik a stratégiában megfogalmazott koncepciót.

A stratégiai dokumentum szerint az új intézménytípusnak jelentős szerepet kell játszania az elmaradott régiók felzárkóztatásában. Ha megvizsgáljuk, hogy 2016-ban és 2017-ben hol engedélyezték KFKK létrehozását (1. ábra, fekete háromszöggel jelölve), láthatjuk, hogy három képzőhely olyan térségben létesült,

amely 2015-ben kedvezményezett (de nem fejlesztendő) besorolású volt, három azonban nem kedvezményezett besorolású térségben jött létre. Ötről ugyanakkor elmondható, hogy közvetlen közelében fejlesztendő és/vagy kiemelten fejlesztendő járások is találhatóak, így a közeli továbbtanulási lehetőség hatással lehet ezek fejlődésére is.

1. ábra: A KFKK-k elhelyezkedése

(Forrás: Pénzes 2015 alapján saját szerkesztés)

Hozzá kell tennünk azonban, hogy bár a kormányzati stratégia szerint KFKK-knak olyan helyeken kell létrejönniük, ahol nincs felsőoktatás, a 6 képzési központ közül 5 esetében van a közelben másik egyetem, és csak Kisvárdai térsége az, amelyik valóban fehér folt volt a felsőfokú képzés térképén.

A közösségi felsőoktatási központok hosszú távú sikerességének egyik feltétele a megfelelő képzési kínálat kialakítása. A kormányzati stratégia hangsúlyozza, hogy a képzési programoknak a helyi munkaerőpiaci igényekhez kell igazodniuk. Ehhez természetesen ismerni kell a lokális munkaerőpiac szükségleteit. Az elsőként indult három KFKK – Hatvan, Siófok, Kisvárdai – helyi vezetőjéhez, illetve a gesztor intézmény illetékes vezetőjéhez fordultunk megkereséssel; ezek közül a hatvani és a siófoki vezetőktől kaptunk választ a kérdéseinkre, Kisvárdai esetében mind a helyi önkormányzat, mind a gesztor intézmény elzárkózott a válaszadástól.

Hatvanban a KFKK létrehozását a Bosch Electronics Kft., egy 5 ezer alkalmazottat foglalkoztató nagyvállalat kezdeményezte, az önkormányzat pedig támogatta a kezdeményezést. A Bosch a saját munkavállalói számára kívánt villamosmérnöki és külkereskedelmi képzést biztosítani; ezzel a javaslattal kereste meg azt a két fővárosi felsőoktatási intézményt (BME, BGE), amellyel évek óta szakmai kapcsolatban áll. A kezdeményezés tehát abból a szempontból megalapozott, hogy a képzésekre a partner vállalatnak szüksége van, ugyanakkor valószínű, hogy csak vállalati képzési programokkal a KFKK nem lesz fenntartható hosszabb távon. Rendkívül fontos, hogy a hatvani KFKK a vállalati alkalmazottakon kívülről is képes legyen hallgatókat beiskolázni, és képzési portfólióját a Bosch-on kívüli igényeknek megfelelően bővíteni. A szereplők – úgy a helyi önkormányzat, mint a gesztor egyetemek – tisztában vannak ezzel, felmérték a helyi igényeket és dolgoznak a „hagyományos” hallgatók beiskolázásán. Jelenleg villamosmérnöki alapszak és gazdálkodás- és menedzsment felsőfokú szakképzés érhető el.

2. táblázat: A felsőfokú képzésben részt vevő hallgatók statisztika létszáma a képzés helye szerint (az összes képzési szinten és formában)

Az Oktatási Hivatal adatai alapján saját szerkesztés

HELYSZÍN	összes hallgatói létszám 2016/2017-es tanév ²	összes hallgatói létszám 2017/2018-as tanév ³	felvett hallgatók száma az 2018-as rendes felvételi eljárásban ⁴
Hatvan	24	40	21
Siófok	36	65	12
Kisvárd	25	70	61
Sümeg	-	15	0
Sátoraljaújhely	-	19	24
Tata	-	20	15

Siófoktól, ahol a Gábor Dénes Főiskola képzései futnak, azt a választ kaptuk, hogy mind a középiskolások, mind a munkáltatók véleményét megkérdezték a képzések elindítása előtt, de nem kaptunk információt ezeknek a felméréseknek a köréről, módszertanáról és eredményeiről. A szakok egy része (üzleti képzés és informatika) véleményünk szerint inkább a potenciális hallgatók preferenciáit tükrözi, a második évben már meghirdetett turizmus szak azonban elvileg már megfelel a város turisztikai szerepkörének, ugyanakkor 2018-ban erre a szak-

2 https://www.oktatas.hu/felsooktatasi/kozerdeku_adatok/felsooktatasi_adatok_kozzetetele/felsooktatasi_statistikak

3 https://www.oktatas.hu/felsooktatasi/kozerdeku_adatok/felsooktatasi_adatok_kozzetetele/felsooktatasi_statistikak

4 OH emailés adatközlése

ra csak 1 főt vettek fel. Ami a hallgatói létszámot illeti, az első, 2016/2017-es tanévben 36 hallgatója volt a KFKK-nak négyféle képzésen, kétféle képzési formában, a következő tanévben 65, azaz a második évben 29-cel tudták növelni a hallgatói létszámot, a 2018-as rendes felvételi eljárásban pedig csak 12 fő nyert felvételt, 6-féle képzési programra. Kérdés, hogy néhány hallgatóval hosszú távon fenntartható-e a Siófokon meghirdetett sokféle képzés. Jelenleg gazdálkodási és menedzsment alapszak és felsőfokú szakképzés, gazdaságinformatikus alapszak, mérnökinformatikus felsőfokú szakképzés és turizmus-vendéglátás alapszak érhető el.

A felvételi létszámok alapján a kisvárdai szakválasztás – a DE és a SZIE a gesztor intézmények -- megfelel az igényeknek (az első tanévben 25, a másodikban 70 hallgató, azaz 45 fős létszámnövekmény, 2018-ban további 61), azt azonban -- információk híján -- nem tudjuk, hogy elsősorban a jelentkezők igényeiről van szó, vagy munkaerőpiaci felmérések támasztják alá a választott képzési portfóliót. Ahogy Siófok esetében, itt is többféle szak, szint és képzési forma, összesen 6 képzési program osztozik a hallgatói létszámon, így hosszú távon ebben az esetben is felmerülhet a méretgazdaságosság problémája. Jelenleg turizmus-vendéglátás alapszak és felsőfokú szakképzés, vidékfejlesztési agrármérnöki alapszak, gazdálkodási és menedzsment felsőfokú szakképzés, mezőgazdasági mérnöki alapszak, mérnökinformatikus alapszak és élelmiszer-mérnöki alapszak érhető el. A 2017-ben indult tatai és sátorlajújhelyi KFKK-król az első évfolyamlétszámok alapján nem lehet véleményt alkotni. Sümegre 2018-ban a rendes felvételi eljárásban nem vettek fel hallgatót.

Felhasznált irodalom:

- Barakonyi K. (2004): Rendszerváltás a felsőoktatásban. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Berács J., Hrubos I., Kovács G., Temesi J. (2014): Magyar Felsőoktatás 2013 Stratégiai helyzetértékelés. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.
- Berács J., Derényi A., Kádász-Csoboth P., Hrubos I., Kovács G., Polónyi I., Temesi J. (2017): Magyar Felsőoktatás 2016 Stratégiai helyzetértékelés. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.
- Derényi András (2012): A Magyar felsőoktatás átalakulása 1989 és 2010 között. In: Hrubos I., Török I. (szerk): Intézményi menedzsment a felsőoktatásban 2. pp. 44-70. portal.uni-corvinus.hu/index.php?id=41618&type=p&file_id=949
- EMMI (2013): A felsőoktatás átalakításának stratégiai irányai és soron következő lépései.
- fdsz.hu/sites/default/files/1_1_1_FO_Strat_v2%205_FEK_2013sep16.docx (letöltve 2015. 08.)
- EMMI (2014): Fokozatváltás a felsőoktatásban.

- <http://www.kormany.hu/download/d/90/30000/fels%C5%91oktat%C3%A1si%20koncept%C3%B3.pdf> (letöltve 2015. 08.)
- Horváth M. (szerk.) (1993): A magyar nevelés története 1-2. Budapest
- Klebelsberg K. (1927): Beszédei, cikkei, törvényjavaslatai. Budapest
- Klebelsberg K. (1931): Világválságban. Budapest
- Kelemen E. (2002): Hagyomány és korszerűség. Oktatáspolitikai a 19-20. századi Magyarországon. Oktatókutató Intézet, Új Mandátum Kiadó, Budapest
- Kósa L. (2006): Magyar művelődéstörténet. Osiris Budapest
- Ladányi A. (1986): Felsőoktatási politika 1949-1958. Budapest, Kossuth
- Ladányi A. (1991): A magyar felsőoktatás a 20. században. Budapest, AK
- Péntes J. (2015): A kedvezményezett térségek lehatárolásának aktuális kérdései. In: TERÜLETI STATISZTIKA, 55(3) pp. 206-232.
- Reisz, R. D. (2003): Izomorfizmus, konfliktus és kreativitás. In: Magyar Felsőoktatás 2003/1. pp. 19-32.
- Romsics I. (2005): Magyarország története a XX. században. Osiris Budapest
- Szűcs P. (1994): A magyar szakképzés ezer éve I. Műszaki Könyvkiadó Budapest

Jogszabályok:

- 1927. évi XII. tc. Magyar Törvénytar Budapest, 1928.
- 1996. évi LXI. törvény a felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény módosításáról
- 2005. évi CXXXIX. törvény a felsőoktatásról
- 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról
- 2015. évi CXXXI. törvény egyes, a felsőoktatás szabályozására vonatkozó törvények módosításáról

A történeti Baranya településeinek értékválasztási gyakorlata 2012-től 2021-ig

Megjelenés helye: 2022/2. szám

Absztrakt: A történeti Baranya helyi értékei a jelenkori helyi közösségi tudásban című kutatást a Nemzeti Művelődési Intézet Közművelődési Tudományos Kutatási Programja támogatta 2020 szeptemberétől 2021 augusztusáig. A kutatás a baranyai települések helyi értékeinek kiválasztási gyakorlatát vizsgálta. A magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvény egyik legfontosabb szerepe, hogy felhívja a helyi közösségek figyelmét a még meglévő, vagy már elveszített helyi értékeikre. A törvény lehetővé teszi, hogy a települések önkormányzatai települési értéktár bizottságot hozzanak létre, helyben azonosítsák az értékeket, majd azokat települési értéktárban nevezzék meg. A települések közösségeinek érdeklődése, értékeihez való kötődése, helyi identitása azonban rendkívül változatos mélységű, a közösségek olykor identitásukat veszítették, vagy hiányzik az érdekérvényesítő képességük. A kutatás a törvény kihirdetése óta eltelt időszak értékválasztásának folyamatát, a közösségi hozzáfért, a helyi tudás átadásának lehetőségeit vizsgálja.

Abstract: The Act No. XXX of 2012 concerning Hungarian National Values and Hungarikums has called upon local municipalities and their resident communities to take actions for safeguarding their existing and disappearing local values. The incoming legislation has contributed a lot to the protection of local heritage properties, as it presented an opportunity to set up local committees for the role of identifying local values and creating inventories out of them for the sake of increased local recognition and public use. Local communities are considered to be the key stakeholders in value assessment, in the process of selecting what properties they feel primarily worthy, really belonging to them, vitally important for representing their local identity. Local communities, local settlements display a wide variety of diversity regarding the level and nature of local identity, there are numerous ones rather shaken in this respect, showing decay and disintegration, others don't really find the influential power to represent their community interest and become visible. The research project on the theme of Manifesting Local Values in the area of the Historic Baranya County within the scope of the Current Community Knowledge has aimed at capturing the social processes since the inception of the 2012 ACT and their impacts, with special emphasis on

local participation and community engagement practices used for transmitting traditional patterns of knowledge.

A kutatási folyamatot és a tanulmány elkészítését a Nemzeti Művelődési Intézet Közművelődési Tudományos Kutatási Program kutatócsoportok számára alprogramja támogatta.

Bevezetés

A magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvény lehetővé tette, hogy a települések önkormányzatai települési értéktárat és települési értéktár bizottságot hozhatnak létre a helyben fellelhető nemzeti értékek azonosításának szervezése, gyűjtemény létrehozása, azok megyei értéktárba történő megküldése céljából. A kihirdetés óta Baranya megye 301 települése számára nyílt lehetőség élni a törvény adta lehetőséggel. Az egyes települések érdeklődése, értékeihez való kötődése, rendkívül változatos, számos település érdektelen, hiányzik az érdekérvényesítő energiája, társadalmi/közületi és szakmai szempontból, valamint értékválasztási módszereik tekintetében is rendkívül változatos képet mutatnak.

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézetének Kulturális Örökség Kutatócsoportja 2020-ban megkezdett ÉRTÉKTÉRKÉP és TUDÁSTÉR - A történeti Baranya helyi értékei a jelenkori helyi közösségi tudásban című kutatásának témaválasztását a 2012. évi törvény kihirdetése óta eltelt időszak tapasztalatai indokolták. A kutatás támogatását a Nemzeti Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. szakmai kapcsolatépítést és az utánpótlás biztosítását célzó Közművelődési Tudományos Kutatási Programja keretében meghirdetett pályázatán nyerte el. (nmi.hu/szolgáltatások/osztondijprogram/) A kutatócsoport tagjainak aktív kapcsolata van a Nemzeti Művelődési Intézet baranyai munkatársaival, többek között a kutatási témához is kapcsolódó konferenciák, műhelybeszélgetések és képzések szervezésében, szakmai gyakorlatok kialakításában. A közös kutatási koncepció kidolgozásához az intézet munkatársainak megyei kapcsolatrendszere, a települések értékfeltáró tevékenységében való szakmai és közvetítői szerepe is jelentős tapasztalatot és egyben adatbázist jelentett.

A kutatás céljáról

A magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvény legfontosabb szerepe, hogy felhívja a helyi közösségek figyelmét a még meglévő, vagy akár elveszített értékeikre. Az értékválasztással lehetőség teremt

azok felmutatására, illetve megalapozhatja azok újraértelmezését, helyi hasznosítását. A nemzeti „értékpíramis” alapját a települési értéktárak adják, majd ezekre épülnek a tájegységi, megyei, ágazati (és külhoni magyar) értéktárak, így az értékekhez legközelebb állók azonosíthatják be saját értékeiket.

A települések értékválasztási gyakorlatának különbözőségéből következett a kutatás céljának meghatározása; megvizsgálni a települési értékfeltárás és kiválasztás folyamatát, az értéktár bizottságok összetételét, az értékválasztási metódust, a helyi közösségekkel való együttműködésének mibenlétét, a helyi értékek „birtoklásának” formáit, mindezek megjelenését a települési közművelődési feladatellátásban, különös tekintettel a jogszabályi környezetre. A kutatás további célja az eredmények közzététele online felületen, illetve a hosszútávú együttműködés új lehetőségeinek megyei szintű inspirálása, ami a hozzáférést, a tanulmányozhatóságot, azaz a társadalmi hasznosulást kívánja szolgálni.

A kutatás kiterjesztését a történeti Baranya területére több szempont is indokolta. A magyarság értéktára csakis a külhoni értékekkel lehet teljes, így a baranyai értékek esetében a kultúrtáji/regionális egység is megkívánja a határon túli területek bevonását a kutatásba. A táji, történeti és kulturális szempontból is egységet képező kultúrtájak csak kivételesen esnek egybe etnikai vagy politikai/közigazgatási határokkal, és csak ritkán éles határuak. A magyar nyelvterület, a magyar kultúra esetében ez különösen így van, hiszen azokat a trianoni békediktátum óta választja szét határvonal, amire a mentális örökség és a kollektív emlékezet sajátosan reflektál. „Újkori térfelfogásban a tér maga a közeg, határok nélkül, s belső dimenzióit a tartalom elemei szabják meg.” (A. GERGELY 2001) Jelen kutatás tekintetében a Drávaszög horvátországi folytatása, a horvátországi Baranya-háromszög (Baranja) kulturális értékei természetes kapcsolódásúak a magyarországi Baranyával.

A kutatott területre vonatkozó jogszabályok formailag szinte teljes egészében megszülettek, de hatékony érvényesülésük és végrehajtásuk érdekében még sok a tennivaló. Jelen kutatási koncepció keretei között megjelenő jogszabályi környezetet egyrészt „statikusan”, az adott hatályos jogszabályi környezetre vonatkozóan, másrészt annak „dinamikájában”, jogszabályok érvényesítésülésének lehetőségeire, illetve az esetlegesen a helyi közösségekben meglévő gátló tényezőkre vonatkozóan szükséges vizsgálni. A kutatásban az elsődleges „metszéspont” az érintett települések vonatkozásában a Települési Értéktár Bizottság szervezeti keretei, a döntésről szóló önkormányzati határozat, az alapító okirata és/vagy szervezeti és működési szabályzat, a rendelkezésre álló és szükséges pénzügyi, tárgyi és ügyviteli feltételek, a település közművelődési rendelete. További lehetséges „metszéspont” a tartalmi vizsgálat. Találkozik-e a települési önkormányzat közművelődési feladatainak ellátása a helyi értékmegőrzéssel? Milyen közművelődési intézmények, szervezetek vagy közösségek, egyének segítik elő az értékek, hagyományok és a helyi örökség megővését a településen?

Eltérő tapasztalatok vannak abban a tekintetben is, hogy milyen arányban vesznek részt a feladatellátásban a települési önkormányzat által megbízott, a település területén működő, már korábban is nemzeti értékek azonosítását, gondozását végző állami, települési önkormányzati, egyházi vagy társadalmi szervezet által fenntartott intézmények, szervezetek vagy azok szervezeti egységei, vagy a településfejlesztésben tevékenykedő külső területfejlesztési, vidékfejlesztési szervezetek. Szintén eltérő arányokat mutat a közművelődési alapszolgáltatás keretében meglévő együttműködés, kapcsolódás az értéktárban a települési értéktár bizottságokkal, illetve az értékek megőrzésének, hozzáférhetőségének biztosításában.

A helyi értéktárhoz való hozzáférés mutatója a helyi tudás megszerzésének gyakorlata, pl. intézményi vagy közösségi keretek között, esetleg helyi események, gyűjtemények, kiadványok formájában, amelyek hozzájárulnak a helyi értékek közvetítéséhez, „felmutatásához”. A kutatás a helyi tudáshoz való hozzáférés jó gyakorlataiból és példáiból következő ajánlások megfogalmazását is megkísérli.

A kutatás módszerei

A kutatás egyik célja az volt, hogy megvizsgáljuk, milyen mértékben nőtt az értéktárakat létrehozó települések száma, ezért a kutatási téma szakirodalmának megismerése és feldolgozása után a baranyai települések adatbázisának létrehozása következett, amely a kutatás során folyamatosan bővült. A településekre vonatkozó adatok gyűjtésének forrásai szintén bővültek. A kutatás időszakában a kutatócsoport korábbi, meglévő adatainak a kutatás szempontjainak figyelembevételével történt az (ellenőrzött) adatok csoportosítása, táblázatba szerkesztése, majd ezek elemző feldolgozása. Kiindulópont a Hungarikumok Gyűjteménye honlap (hungarikum.hu), valamint a Baranya Megyei Értéktárban nyilvántartott nemzeti értékek voltak. Sajnos mindkét oldal adatai hiányosak, az értéktárak tekintetében 2016 utáni adatokat nem tartalmaznak. További információkat a Nemzeti Művelődési Intézet baranyai munkatársainak adatbázisa jelentett, amely már 2019. évi adatokat is tartalmazott. A kezdetben még hiányos, alig több mint 40 települési adat rendszerezése a települési értéktár bizottságok, az értéktárak, azok elemei, és a bizottságok elérhetőségeivel indult, majd a települési önkormányzatok, kutatások, publikációk, sajtóhírek gyűjtése zajlott.

Kérdőíves felmérésre két alkalommal került sor. Első alkalommal 2020. januárjában, majd 2020. júliusában. A két kérdőív azonos formában lett kiküldve az adatok ellenőrzése érdekében. A Nemzeti Művelődési Intézet Közművelődési Foglalkoztatási és Képzési Programja keretében Baranya megyében foglalkoztatottak számára. A kérdőív az értéktár bizottság létrehozására, idejére, kezdeményezőjére, tagokra és elérhetőségekre, az értéktár elemeire, illetve a közművelődési foglalkoztatottak közreműködési szerepére, szándékaira vonatkozott. Első

körben 201 kitöltött kérdőív érkezett be, a második ellenőrző körben 109, mivel ahol nem történt változás, onnan nem feltétlenül tartották szükségesnek a visszaküldést.

A kérdőíves felmérést strukturált interjú kérdéssor követte. Három célcsoport számára készült interjú. A 69 megalakult értéktár bizottsággal rendelkező településen a közművelődési foglalkoztatottak és a bizottsági elnökök számára, valamint a megyei közművelődési szakemberek számára. A kérdéssorok részben eltérőek voltak, amelynek célja egyrészt további adatgyűjtés volt, ugyanakkor mindhárom szemszögből (önkormányzat/bizottság, helyi szakemberek, megyei szakemberek) láttatni a megyében zajló értéktárzó folyamatokat: hogyan élnek az érintettek a törvény biztosította lehetőségekkel, milyen módon működnek együtt a közművelődési intézményekkel, szakemberekkel, illetve vannak-e követhető jó példák, gyakorlatok. Hogyan látják ezeket a fő kérdéseket a bizottság tagjai, a közművelődés települési és megyei szakemberei. Mindez a gyűjtött adatokkal együttesen alakította ki összképet a megyei értéktárak tevékenységéről.

A közösségi értékek társadalmi beágyazottsága, közösségi tudásátadás gyakorlatának megfigyeléseire (helyi rendezvényeken, eseményeken való részvétel) sajnos a pandémia miatt nem került sor, elmaradtak a járási szakmai napok. Mindezek részbeni pótlása érdekében az interjúkérdések kibővültek a helyi gyakorlatra vonatkozó kérdésekkel.

Információkkal szolgált a Hungarikum Bizottság által kiírt pályázatok eredményességének vizsgálata is a baranyai településekre vonatkozóan. A kutatás összegzéséhez elvégeztük a kapott adatok elemzését a települési értékválasztás ágazati besorolása alapján is, ami szintén összehasonlítható adat az egyes települések térbeli elhelyezkedése, nagyságrendje tekintetében. Az így kibővült települési elérhetőségi listára került bizottságokhoz a korábbi adatokra épülő kérdőív lett eljuttatva, annak érdekében, hogy a kutatási időszak végéig pontosításuk az adatokat.

A társadalmi beágyazottság és közösségi tudásátadás gyakorlatának vizsgálata a különböző online elérésű források alapján történő beazonosítást jelentette. Az Értéktár Bizottsággal rendelkező települések adatfelvételi lapjai az önkormányzati honlapok, helyi szervezetek és intézmények honlapjainak és közösségi oldalainak áttekintésével készültek el a hozzáférés tartalmi adataira vonatkoztatva: Értéktár Bizottság célja, tagjai, az értéktába történő jelölés/javaslat módja, a Települési Értéktár elemei, az egyes értékek ágazati besorolása, illetve mely értékeket tartanak számon az adott településen, amelyek nincsenek értéktárba sorolva, de mégis értékként jelennek meg (pl. helyi látványosságok, turisztikai vonzerők, műemlékek, természeti vagy épített örökség, hagyomány vagy esemény, emberek vagy közösségek, akikre büszkék, jöhet a múltból, lehet a jelenben, tehát bármi, amit kiemelnek, amire büszkék, amit fontosnak éreznek láttatni).

Az adatgyűjtés Baranya megye települései mellett kiterjed a horvátországi Baranya magyarok lakta területén zajló értéktári kiválasztási folyamatra is. A ku-

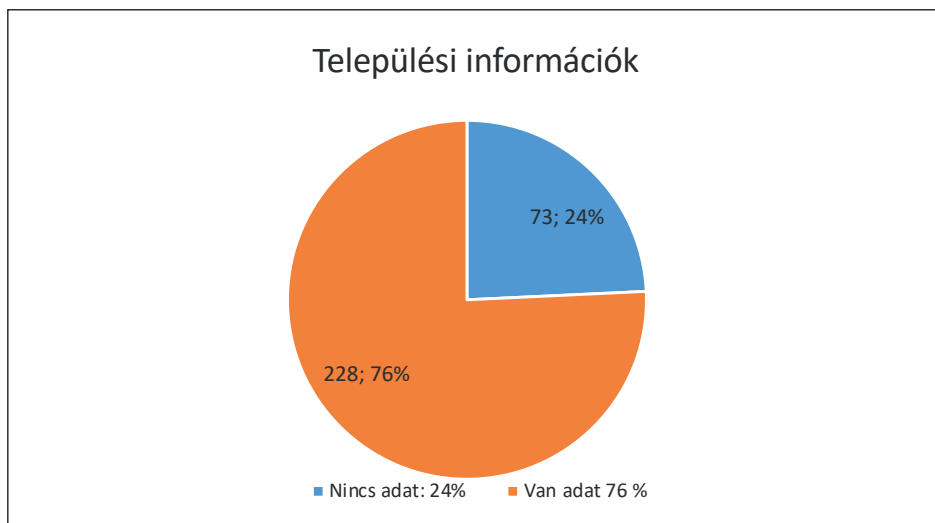
tatás területi kiterjesztésének indoklására a bevezetőben kitértünk. A történeti Baranya területén élő emberek kulturális sajátosságait, táji identitását, a különféle néprajzi csoportok kialakulását évszázadokon át közös, illetve egymáshoz kapcsolódó, egymásra is ható táji, társadalmi, illetve történelmi adottságok befolyásolták. A földrajzi környezet meghatározta az egy-egy tájegységen belül élők foglalkozását, életmódját, kultúráját. A Duna és a Dráva határolta térségből Belső-Drávaszöget, más néven Baranya-háromszöget, a trianoni békeszerződést követően elcsatolták Magyarországtól, de a magyar népcsoport egykor egységes néprajzi jellege az országhatár ellenére bizonyos vonásokban mégis megmaradt. E vonások hasonló és eltérő jellege a külhoni értéktárak elemeinek sajátosságaiban is érzékelhető.

Feltérképeztük a meglévő kapcsolatokat, együttműködéseket annak érdekében, hogy javaslatot fogalmazzunk meg a hálózat fejlesztésére. A kapott adatok és források megjelenítése a Pécsi Tudományegyetem honlapján, a Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet Kulturális Örökség Kutatócsoportja gondozásában történik. A települések számára gyakorlati hasznosítás céljából ajánlást fogalmazzunk meg.

A létrejövő online adatbázis elemei: baranyai értéktárakban szereplő értékek, azok bemutatása, a helyi tudás gyűjtői, közvetítői, a helyi értékeket kutató személyek és munkásságuk, helyi és más vonatkozó kutatások és publikációk, módszertani ajánlás, amelyek további kutatások forrásai. Az online információs tér alkalmas lesz egy nyilvános formában elérhető és folyamatosan bővülő adatbázis kialakítására, megteremtve a baranyai érintettek, információhordozók hálózatosodásának lehetőségét is. Ezzel lehetővé válik a kutatás eredményeinek hozzáférhetősége, mind tudományos, mind helyi közösségi hasznosulása.

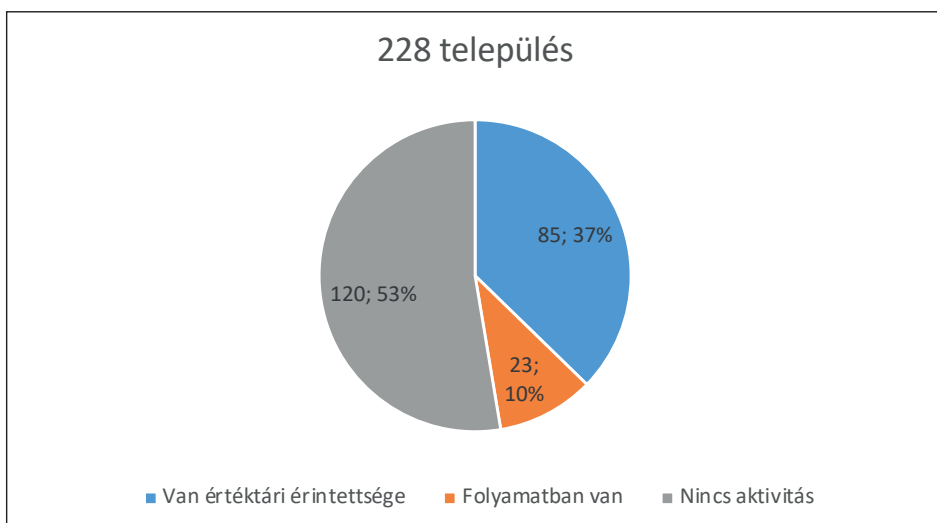
Települési értéktárak sajátosságainak felmérése

A települési honlapok, médiában közölt információk, a megyei Értéktár Bizottságtól és a Nemzeti Művelődési Intézet (NMI) baranyai irodája munkatársaitól kapott és leellenőrzött, egyeztetett adatok, majd a Nemzeti Művelődési Intézet Közművelődési Foglalkoztatási és Képzési Programjának munkatársai (280 fő) számára kiküldött online kérdőívek válaszai alapján pontosíthattuk az adatokat, és olyan információkhoz is hozzájutottunk, hogy mely településen van folyamatban, vagy tervezés alatt bizottság létrehozás, illetve értékek kiválasztása.

1. ábra: Baranya megye összes települése vonatkozásában a rendelkezésre álló adatok aránya.
(Forrás: Saját kutatás adatai, 2021. 08. 12.)

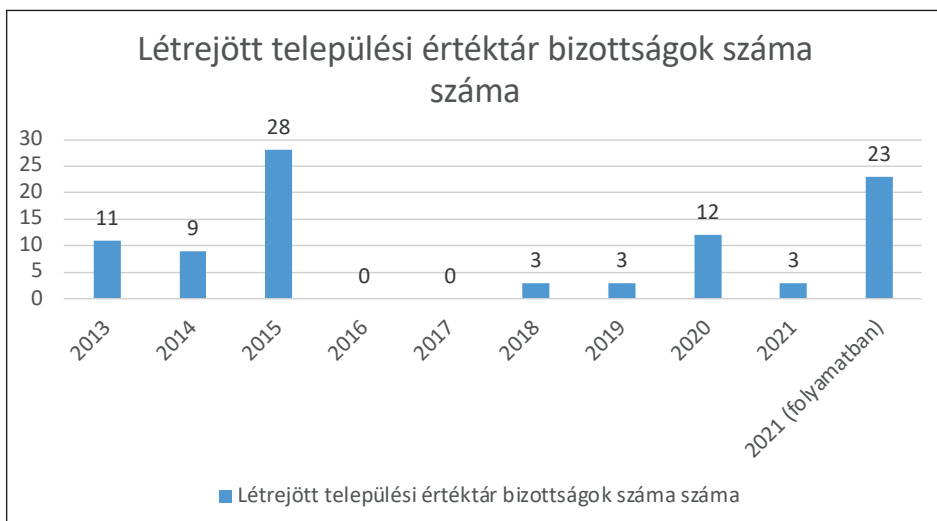
A települések 76 %-áról rendelkezésre álló adatok alapján az települési értéktárral bíró települések száma a 69-ra bővült. Ezen kívül még 23 település esetében beszélhetünk helyi települési értéktár folyamatban lévő megalakulásáról. Továbbra is magas azon települések száma (120), ahol még nem élnek a törvény adta lehetőséggel. Ugyanakkor a következőkben részletezett vizsgálat azt mutatja, hogy egyes települések nem csak települési értéktárban, hanem tájegységi, megyei vagy nemzeti szintű értéktárban is érintettek. Ezért a települések érintettségét vizsgálva valamennyi értéktári érintettséget figyelembe véve tekintünk egy-egy települést érintettnek, illetve aktívnak. Az alábbi ábra az érintett települések nagyságrendjét mutatja.

2. ábra: Baranya megyei települések értéktári érintettségi adatai.
 (Forrás: Saját kutatás adatai: 2021.08.11.)

Mint látjuk, a 228 település között 85 rendelkezik már valamely szintű értéktári elemmel, 23 településen már tervezik vagy folyamatban van a kiválasztási folyamat, 120 település esetében nem tapasztaltunk aktivitást.

A következő ábra a 2012 és 2021 között létrejött bizottságok évenkénti megoszlását mutatja.

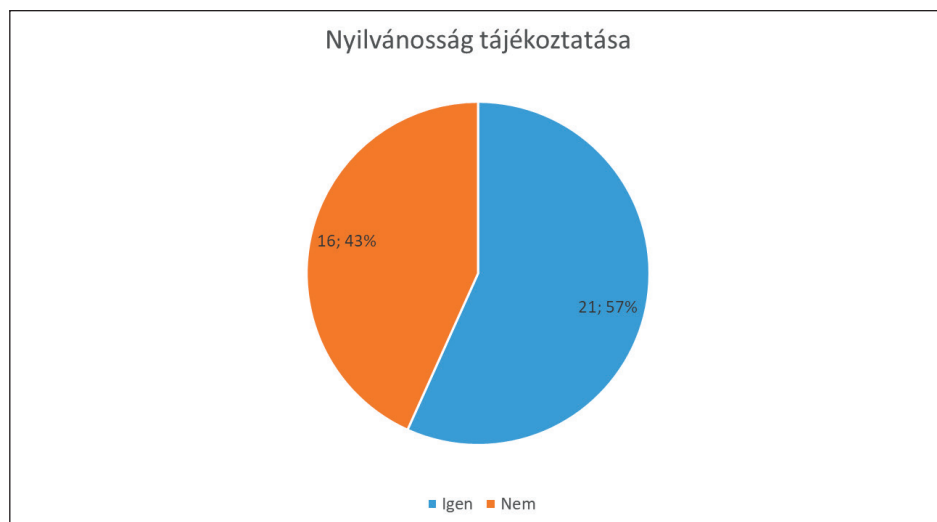

3. ábra: Létrejött települési értéktár bizottságok évenkénti száma.
 (Forrás: Saját kutatás adatai. 2021. 08. 12.)

Az értéktárak létrehozásának időpontjára vonatkozó kérdésre kapott válaszok alapján megfigyelhető, hogy a 2012-es törvény hirdetése utáni 3 év aktivitását követő két évben nincs adat.

A kutatás során feltárt információk alapján arra lehet következtetni, hogy a törvény megjelenése a hagyományok őrzésében egyébként is aktív településeket inspirálta, ugyanakkor a Baranya Megyei Önkormányzat akkori elnöke, aki egyben a Baranya Megyei Értéktárat is létrehozta, majd elnöke lett, intenzív kampányt folytatott a megyében. 2015 júniusában 41 települési értéktárra hivatkozik (<https://www.bama.hu/kozelet/a-kincses-baranya-projekt-hazhoz-megy-613745/>), majd a következő hónapokban járási kampányba kezd, amelynek eredményeképpen ez a szám 48-ra nő. Ezzel párhuzamosan a megyei értéktárba is bekerül 41 elem, és azokat a Kincses Baranya elnevezésű honlapon meg is jelenítik. Az ezt követő években elnökváltás történik és az adatok a nyilvánosság felé nem változnak. A jelenlegi és egyben 2021-ben választott új bizottsági elnök a korábbi adatok elvesztése után adatgyűjtésbe kezd. A honlap adatai jelenleg is a 2016-os adatokat tartalmazzák, de rendelkezésre bocsátotta a mára 72 elemre bővült megyei értéktári listát. A megye településeinek nyilvántartása viszont elveszett, jelenleg erősen hiányos.

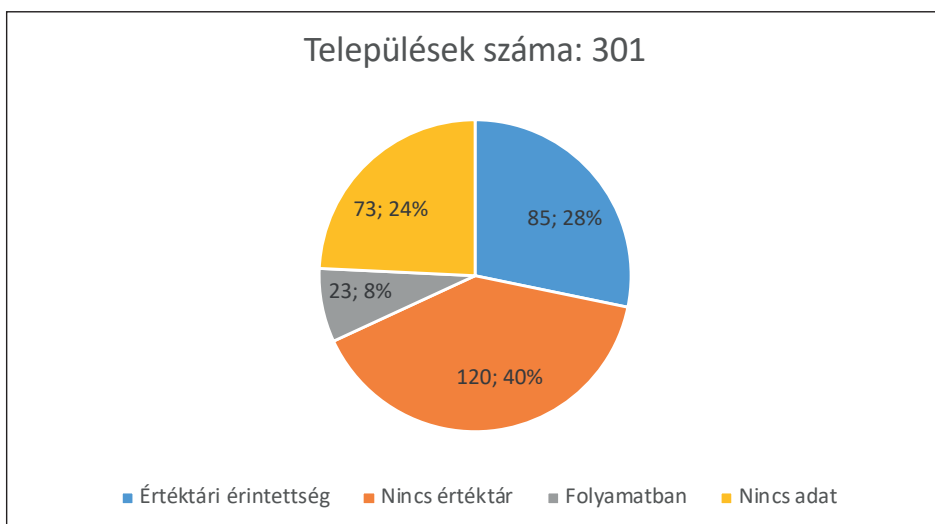
Az értéktárat megalakító településekre vonatkozó online tájékoztatás vizsgálata csupán 37 településre vonatkozóan áll rendelkezésre, de a nyilvánossá tétel tekintetében jól mutatja az információk megosztásának aktivitását.

4. ábra: A nyilvánosság tájékoztatásának arányai.
(Forrás: Saját kutatás adatai 2021. 02. 25.)

Visszaulva a 3. ábra grafikonjára, látható, hogy a gyenge (2016-17) éveket lassú növekedés követi (2018-19) amely 2020 és 2021 során hirtelen emelkedést mutat. Feltételezésünk szerint a növekedés jelentős részben a Nemzeti Művelődési Intézet Közművelődési Foglalkoztatási és Képzési Programja keretében 2020 decemberében felvett közel háromszáz fő képzésén történt felkészítésnek köszönhető. Hatására a későbbiekben még visszautalunk. A foglalkoztatottak aktivitása azonban mindenképpen megállapítható, valamint a jelenlegi megyei bizottsági elnökkel történt interjú során kiderült, hogy ő maga is kampányba kezdett a megye településein. Mint szentlőrinci lakos, ott is kezdeményezte a települési értéktári bizottság létrehozását.

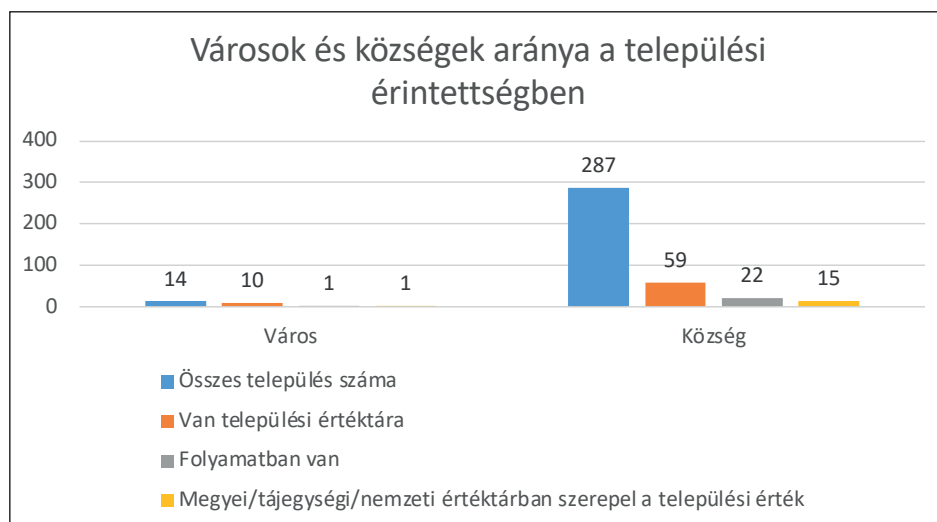
A kutatás során összegyűjtött adataink a következő tendenciát mutatják a települések értéktárakban való érintettsége vonatkozásában.

5. ábra: Baranya megye összes (301) településének érintettsége.

(Forrás: Saját kutatás adatai: 2021.08.11.)

A következő ábra a városok és községek arányát mutatja a települési érintettségben. Baranya megyében összesen 14 város található. Két városban nincs aktivitás, de 10 városnak van települési értéktára, 1 városban most alakul, míg 1 városnak nincs települési értéktára, de van magasabb (területi) szintű értéktárban értéke. A községek esetében a 287 településből 59-nek van bizottsága, 22 településen most van alakulóban, míg 15 községben nincs települési értéktár, ugyanakkor van valamely magasabb (területi) szintű értéktárban értéke.

6. ábra: A városok és községek érintettségének arányai.

(Forrás: Sajat kutatás adatai. 2021. 08. 02.)

Az alábbi táblázat részletesen bemutatja a települések érintettségét. A 85 település 117 értéktárban (települési, tájegységi, megyei, nemzeti) érintett. A 85 településből 58 csak egy értéktárban, 22 település 2 értéktárban, 5 pedig 3 értéktárban is érintett. Figyelembe véve, hogy a 85 érintett település mellett 23 mutat aktivitást, azaz tervezi vagy már folyamatban van bizottság létrehozása, összesen 108 település nevezhető aktívknak. ha ehhez hozzáadjuk a későbbiekben részletezett horvátországi Külhoni Értéktár által érintett településeket, akkor a történeti Baranyára vetíthető településszám összesen 117-re emelkedik.

Mivel a kutatás során kapott és ellenőrzött adatok mellett még nem ellenőrzött információk utalnak arra, hogy a létrejött 3 tájegységi értéktárban ismert települések mellett továbbiak is érintettek, ez a szám valószínűsíthető, hogy magasabb.

A három baranyai tájegységi értéktár és az érintett települések:

- Északi Hegyhát tájegységi (2017), Települései: Alsómocsolád, Bikal, Mágocs, Mekényes, Nagyhajmás
- Kelet-Mecsek Tájegységi (2019): 13 község, köztük: Hosszúhetény, Kárársz, Magyaregregy, Máza, Szászvár, Vékény
- Ormánsági Tájegységi Értéktár (2020), Megalakító települései: Csányoszló, Vajszló és Vejti.

A kapott adatok tehát a megye településeinek több mint egyharmadában mutatnak aktivitást az értékek felkutatásában és azok törvény szerinti értéktárba sorolásában.

1. táblázat: A települések érintettségének részletes bemutatása.
(Forrás: Saját kutatás adatai. 2021. 08. 02.)

Települések érintettsége	Települési	Tájegységi	Megyei	Nemzeti/hungarikum	
Összes értéktári érintettség	69	18	25	5	117
2 értéktárban érintett					22
3 értéktárban érintett					5
4 értéktárban érintett					0
Egy szinten érintett települések száma	45	6	7	0	58
Több szinten érintett települések száma	x	x			9
	x	x	x		2
	x	x	x	x	0
	x		x		10
	x		x	x	3
	x			x	0
		x	x		1
		x	x	x	0
		x		x	0
			x	x	2
				x	0
Összes Baranya megyei érintett település száma					85
Megalakulás folyamatában érintett települések száma					23
Összes aktív település száma					108
bm					9
Történeti Branya érintett településeinek száma					117

A települések értékválasztásának jogszabályi környezete

Az átlátható jogi háttér elengedhetetlen a magyar nemzeti értékek védelme érdekében, amely egyben az európai kulturális örökség része is. Bár az e területre vonatkozó jogszabályok formailag szinte teljes egészében megszülettek, hatékonnyabb érvényesülésük és végrehajtásuk érdekében, úgy tűnik, hogy még sok a tennivaló.

Az előbbieket által motiválva – jelen kutatási koncepció keretei között – a megjelent jogszabályi környezet vizsgálatát egyrészt „statikusan” (az adott hatályos jogszabályi környezet), másrészt annak „dinamikájában” (jogszabályok érvényesítésülésének lehetőségei, illetve az ezt esetlegesen gátló tényezők, elsősorban a helyi közösségekben) próbáltuk feltárni.

Közismert, hogy Magyarország Alaptörvényének P) cikke szerint „a kulturális értékek a nemzet közös örökségét képezik”. Az említett cikk alapján az Országgyűlés 2012-ben törvényt fogadott el a magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról (2012. évi XXX. törvény). Ez a törvény és annak végrehajtásáról szóló rendeletei – előbb 114/2013. (IV. 16.) Korm. rendelet, majd a 324/2020. (IV. 16.) Korm. rendelet – mellett, amelyek a kutatásunk középpontjában állnak, számos más törvény is fontos szerepet játszik a nemzeti értékek és kulturális örökségünk megóvása érdekében: pl. a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény; a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról

és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény stb. Az előbbiekből egyértelműen kilágló „metszéspontok” helyi szinten való megvalósulására összpontosítottunk. Négy olyan törvény néhány kiragadott – elsősorban a kutatási téma szempontjából – releváns rendelkezéseit vetettük össze a nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló törvény helyi szintre vonatkozó szabályozásával és céljával, amelyek között szinergikus hatásokat feltételezhetünk.

Nevezetesen:

- 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól
- 1991. évi XX. törvény a helyi önkormányzatok és szerveik, a köztársasági megbízottak, valamint egyes centrális alárendeltségű szervek feladat- és hatásköreiről
- 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről
- 2011. évi CLXXV. törvény az egyesülési jogról, a közhasznú jogállásról, valamint a civil szervezetek működéséről és támogatásáról

A kutatásunkban az elsődleges „metszéspontokra” koncentráltunk, és a helyzetfelmérésben az online hozzáférhető forrásokra, továbbá a kiküldött kérdőívekre, interjú kérdéssorokra adott válaszokra hagyatkoztunk, tekintettel arra, hogy mozgásterünket erősen érintette a pandémiás helyzet. Ennek javulását követően néhány személyes interjú elkészítésére is lehetőség nyílt, amelyek szintén forrásul szolgáltak megállapításainkhoz.

A magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvény – többek között – megteremti annak lehetőségét, hogy települési önkormányzatok települési értéktárakat hozhatnak létre. E fakultatív feladat megvalósítása szintézisbe hozható olyan további helyi szinten az önkormányzatok által ellátandó kötelező (pl. a közművelődési alapszolgáltatások megszervezése) vagy önként (pl. a közösségi kulturális hagyományok és értékek ápolásának, a művelődésre, társaséletre szerveződő közösségek tevékenységének, a lakosság életmódja javítását szolgáló kulturális célok megvalósításának támogatása) vállalt teendőkkel, amelyekbe a civil szervezetek is hatékonyan közreműködhetnek. A korábbiakban hivatkozott jogszabályokban ennek elvi opciója benne rejlik, sőt feltételezésünk szerint az egyes törvények preambulumban meghatározott célok egy része hatékonyabban realizálható.

A fennálló jogi környezet statikus vizsgálata alapján eredetileg felállított kérdéseink korlátozása mutatkozott szükségesnek a kutatásunk első fázisában tapasztaltak alapján. Ennek oka, hogy míg az online források bizonyos köre könnyen hozzáférhető és jelentős adatmennyiséget, dokumentumokat tartalmazó adatbázisokból (pl. önkormányzati rendeletek, civilszervezetek névjegyzéke) beszerezhető, addig más, a világhálón hozzáférhető információk nagyon szűkösek voltak. Többek között ezeket kívántuk pótolni a második kérdőívben megfogalmazott jogi környezetre vonatkozó kérdésekkel, de a feldolgozásakor szem-

besültünk azzal, hogy nagyon sok esetben a kitöltőknek értelmezési problémáik lehettek, azaz nevezett kérdéskörre adandó válaszok elmaradtak, amelyek a valid kiértékelést ellehetetlenítették. Ezeket csak részben pótolta a néhány interjú, amelyek az Értéktár Bizottság elnökeivel készültek. Adataink tehát csak tendenciák megállapítására alkalmasak.

A fentiek tükrében, végül a következő alapvető kérdésekre kívántuk választ kapni:

- Milyen szervezeti keretek között működnek Baranya megyében a Települési Értéktár Bizottságok?
- Az Értéktár Bizottságot működtető Baranya megyei települések rendelkeznek-e a hatályos jogszabályoknak megfelelő közművelődési rendelettel?
- Melyek azok települések, amelyek közművelődési alapszolgáltatásaik között a hagyományos közösségi kulturális értékek átörökítése feltételeinek biztosítását vállalják?
- Az Értéktár Bizottságot működtető Baranya megyei településeken milyen civil szervezetek (elsősorban egyesület és alapítvány) működnek? Megjelenik-e céljaik között a helyi érték, a kulturális örökség megóvása?

Az előbbi kérdések összefüggésrendszerében (helyi értékmegőrzés – közművelődési tevékenység – civil szervezetek) és a korábban említett források bősége, illetve ínsége miatt még további distinkciókat is felállítottunk. Egyrészt abból kifolyólag, hogy a 1997. évi CXL. törvény 76.§-a differenciáltan előírja közművelődési alapszolgáltatások megszervezését, kutatásunk az 1000 fő lakosságszám feletti településekre (kivéve Pécs megyei jogú várost) fókuszált, amelyeknél akár megjelenhetnek a további kötelezően ellátandó egy vagy kettő alapszolgáltatás között „a hagyományos közösségi kulturális értékek átörökítése feltételeinek biztosítása”, és ezzel együtt még a közművelődési rendelet is rögzíti. (Ez nem zárja ki azt, hogy az előzőekben említett alapszolgáltatás a fakultatív feladatok között ne szerepelhetne egy 1000 fő lakosságszám alatti településnél.)

Másrészt úgy gondoltuk, hogy az általunk behatárolt településeknél nagyobb eséllyel találunk olyan civil szervezeteket, amelyeknek a céljaik között megjelenik a helyi érték, a kulturális örökség megóvása valamilyen formában. (Ez szintén nem jelenti azt, hogy kisebb községekben nem találkozhatnánk olyan egyesületekkel, amelyek a fenti célt ne tűzhetnék zászlójukra.)

Baranya 301 településéből 37 meghaladja az 1000 főt, de nem éri el az 5000 lélekszámot (6 város, 3 nagyközség és 28 község). Hét település van, ahol ennél többen laknak, és még Pécs megyei jogú város. Az előbbi körben 11 településen, míg az utóbbi 5000 fő lakosságszámot meghaladó városokban – egy kivétellel – mindegyikben működik Értéktár Bizottság.

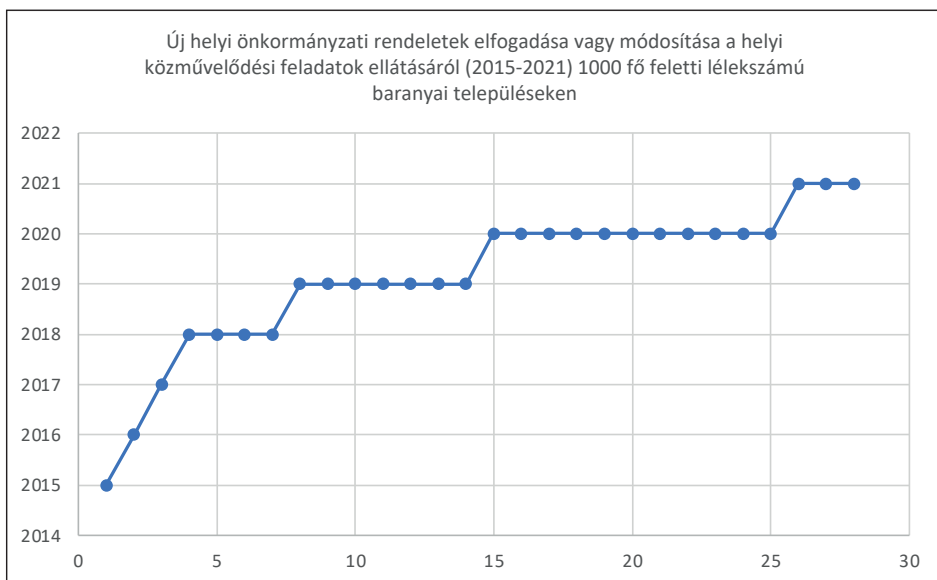
2. táblázat: Települési értéktár bizottsággal rendelkező 1000 fő feletti lélekszámú baranyai
községek, városok.
(Forrás: Saját kutatás adatai. 2021. 08. 11.)

Név	Település	Lakosságszám
Orfű	község	1 153
Máza	község	1 247
Nagyharsány	község	1 464
Villány	város	2 237
Mágocs	város	2 270
Szászvár	nagyközség	2 339
Beremend	nagyközség	2 389
Sellye	város	2 651
Sásd	város	3 084
Hosszúhetény	község	3 501
Pécsvárad	város	3 987
Harkány	város	5 158
Szentlőrinc	város	6 420
Siklós	város	9 538
Szigetvár	város	10 208
Mohács	város	18 543
Komló	város	337

Az első alapvető kérdés kapcsán az állapítható meg, hogy jellemzően egy teljesen új bizottságot hoznak létre, az adott település értéktár bizottságát, benne képviselőkkel, és ha ez lehetséges, külső szakértőkkel; vagy külön szakmai testület keretei között működő önálló értéktár bizottságok jönnek létre. Az előbbtől eltérő egy-egy kivétellel csak nagyon ritkán találkozhatunk, mint például Komló esetében, ahol már egy meglévő önkormányzati bizottságra (Gazdasági és településfejlesztési); vagy Mohács vonatkozásában, amikor kimondottan egy civil szervezetre bízta a feladatot. Továbbá a helyi intézmények esetleges közreműködése sem érhető tetten markánsan. Sajnálatos, hogy legtöbb esetben a szervezeti működés alul dokumentált vagy legalábbis a nyilvánosság számára sok esetben nem átlátható.

A második kérdésre vonatkozóan megállapítható, hogy az általunk vizsgált 45 (37+7+1) településből kilencnek nincs közművelődési rendelete vagy online formában nem hozzáférhető, holott a Nemzeti Jogszabálytárról szóló 338/2011. (XII. 29.) Korm. rendelet 4. §-a alapján a Nemzeti Jogszabálytár internetes felületén ezt közzé kellene tenniük. A valós helyzet ettől eltérhet, de ha nem, akkor a vizsgált települések 20%-a mulasztásos jogszabálysértést valósít meg. Három

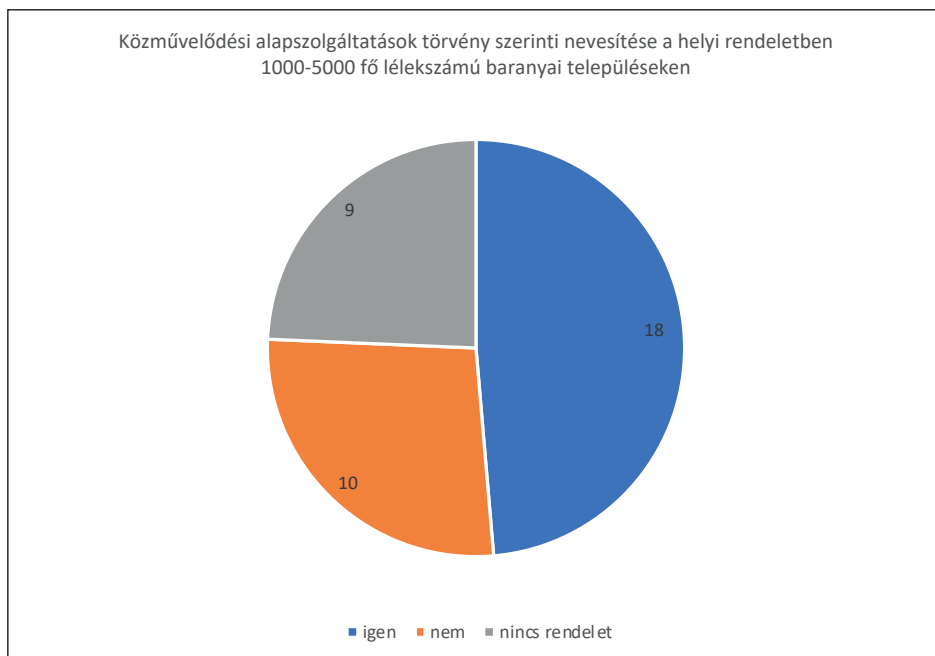
település közművelődési rendeletét nem igazította a 2017. évi CLXXX. törvény által bevezetett módosításokhoz, amelyek 2018. január 1-jén léptek hatályba, így közművelődési alapszolgáltatásokra vonatkozó szabályozás tartalmi megjelenése esetleges a helyi jogszabályokban, és a formális követelményeknek biztosan nem felelnek meg.

7. ábra. Új önkormányzati rendeletek elfogadása vagy módosítása a helyi közművelődési feladatok ellátásáról.

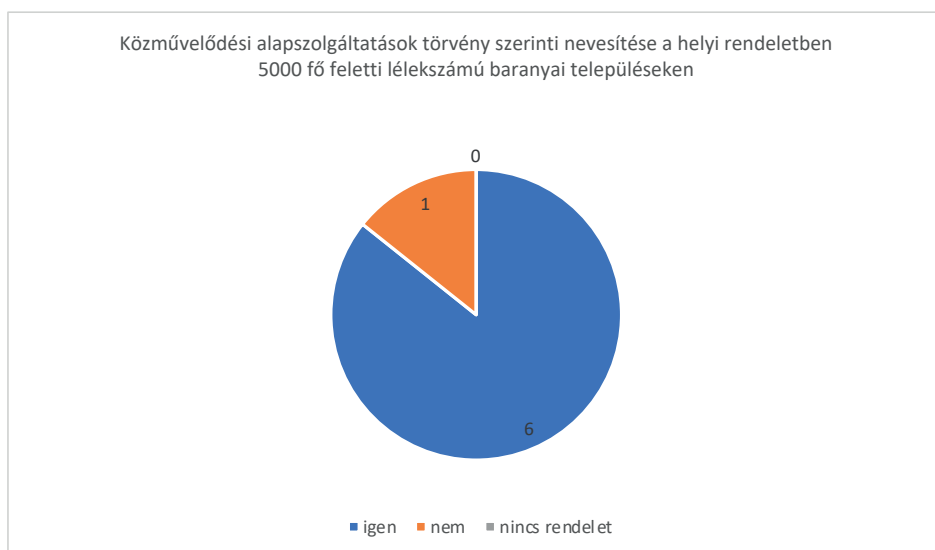
(Forrás: Saját kutatási adatok. 2021. 08. 19.)

Ennek az ellenkezője is megfigyelhető több esetben, amikor módosítás történt vagy új rendeletet fogadott el a képviselő testület, de ezek a korábbi szabályozás tartalmára épülnek továbbra is, azaz a közművelődési alapszolgáltatás kifejezés nem is szerepel a normaszövegben. Ez nem jelenti feltétlenül azt, hogy tartalmi szempontból ne lennének relevánsak ezek a rendeletek.

8. ábra: Közművelődési alapszolgáltatások törvény szerinti nevesítése a helyi rendeletben 1000 fő feletti településeken.

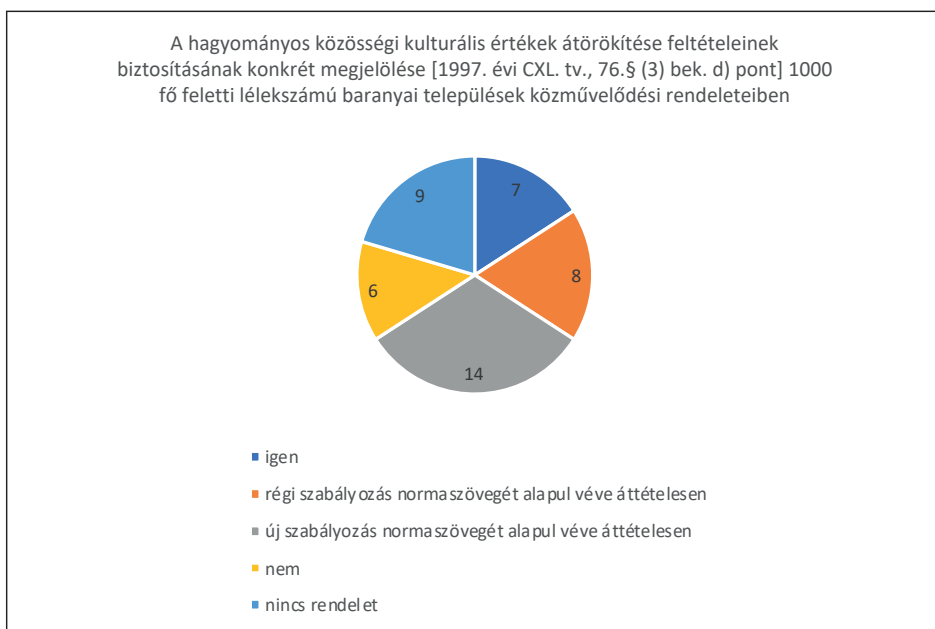
(Forrás: Saját kutatási adatok. 2021. 08. 19.)

9. ábra: Közművelődési alapszolgáltatások törvény szerinti nevesítése a helyi rendeletben 5000 fő feletti településeken.

Forrás: Saját kutatási adatok. 2021. 08. 19.)

Ennek továbbgondolása már átvezet minket a harmadik kérdésünkhöz, ugyanis a korábban meghatározott fókuszunk alapján azt is megállapítottuk, hogy csak nagyon kis számú az a település, amely kötelező feladataként explicit nevesíti a kötelezően ellátandó közművelődési alapszolgáltatásai között „a hagyományos közösségi kulturális értékek átörökítése feltételeinek biztosítása tevékenységét”, ráadásul ezek mind olyan helységek, amelyekben jelenleg nem működik helyi értéktár bizottság. Ez persze nem jelenti azt, hogy más települések rendeleteiben implicit módon ne fogalmazódnának meg az előzőekben hivatkozott törvényi szövegnek tartalmilag megfelelő törekvések. A jelenleg értéktár bizottsággal rendelkező települések többségére is ez utóbbi a jellemző.

10. ábra: A hagyományos közösségi kulturális értékek átörökítése feltételeinek biztosítása. 1000 fő feletti települések.

(Forrás: Saját kutatási adatok. 2021. 08. 19.)

Ez a párhuzam felveti egyrészt annak felkutatását, hogy az értéktárral bíró települések az általunk kiemelt alapszolgáltatás [1997. évi CXL. tv., 76.§ (3) bek. d) pont] megvalósításába – a közművelődési feladatellátásban hivatásszerűen résztvevőkön kívül – bevonják-e (mennyire és hogyan) a helyi lakosok szervezett közösségeit, elsősorban a civil szervezeteket (főleg az egyesületeket és alapítványokat). Másrészt ugyanez még inkább aktuális lehet a helyi értéktár bizottsággal nem rendelkező olyan helységekben, amelyekben léteznek érték megőrzéssel, hagyományápolással stb. foglalkozó civil szervezetek, hiszen őket is meg lehet bízni a feladat ellátásával.

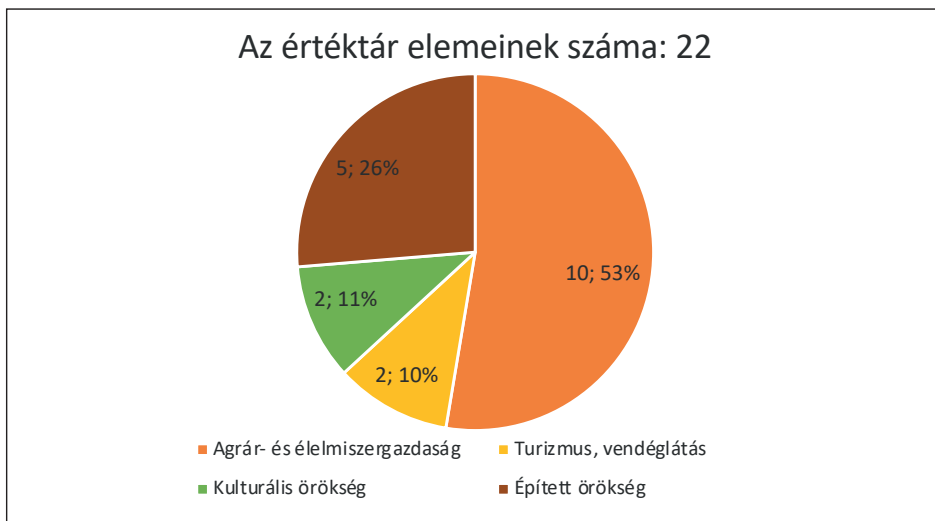
Támaszkodva civil szervezetek bírósági névjegyzékének közhiteles nyilván-
tartására a negyedik kérdés vonatkozásában azt láttuk, hogy az érintett telepü-
lések közül nincs olyan, amelyhez ne lehetne kötni legalább néhány civil szerve-
zetet. Számuk általában annak függvényében magasabb vagy alacsonyabb, hogy
mennyire népes az adott település. Az is megállapítható, hogy azok a szervezetek,
amelyek a létesítő okiratuk szerint szűkebb vagy tágabb értelemben foglalkoznak
értékek átörökítésével is, jellemzően jelen vannak a településeken. Ilyen szerve-
zetekkel az 1000-5000 fő lakosú településeknél minden esetben legalább egy, de
volt, ahol akár tíz is előfordult, míg az 5000 főt meghaladó lélekszámú városok-
ban ennél magasabb értékekkel is találkoztunk. A helyhatóságok ennek ellenére
sem – egy kivételtől eltekintve – választják a civil szervezeti kereteket, amely egy
alternatívája lehet a magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló 2012.
évi XXX. kerettörvényben rejlő lehetőségek kiaknázására, főleg, ha az önkor-
mányzat a közművelődési alapszolgáltatások között amúgy is vállalta kulturális
értékek átörökítése feltételeinek biztosítását, a kulturális örökség helyi védelmét.

Az eddigiek alapján most csak a legfontosabb alapvető összefüggéseket emel-
tük ki. Megállapítható, hogy a kutatásunk időkeretei között jelentős változások
következtek be az érintett települések (pl. új helyi önkormányzati rendeletek el-
fogadása vagy módosítása a helyi közművelődési feladatok ellátásáról; új helyi
értéktárak létrejötte) életében. Az összegyűjtött jelentős mennyiségű dokumen-
tumok és információk teljeskörű feldolgozása még további munkát igényel. A
báziskérdésekben rejlő további lehetőségek kiaknázáshoz, mélységi megismeré-
séhez, az ok-okozati összefüggések feltárásához, illetve bizonyos vélelmek ve-
rifikálásához további, korlátok nélküli jelenléti „terepmunka” szükséges.

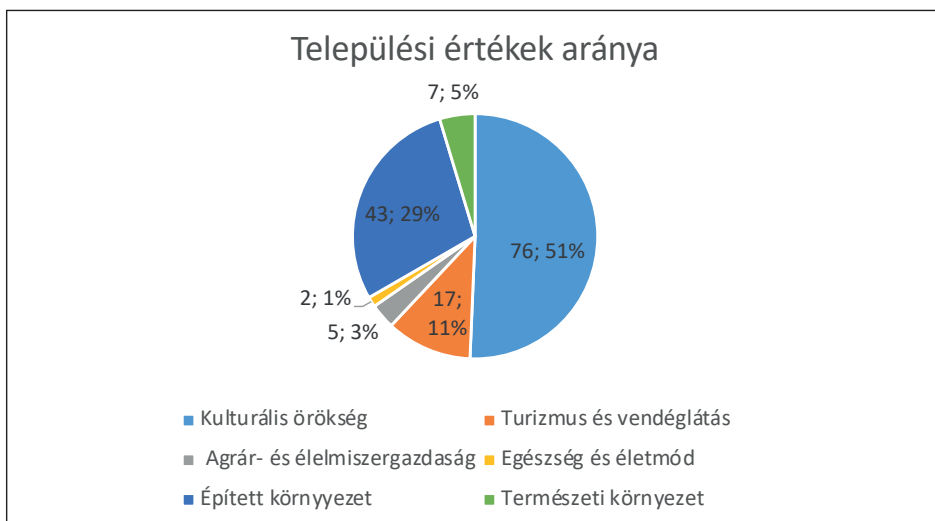
A történeti Baranya településeinek értékválasztási tendenciái

A települési, a megyei és a külhoni értékválasztás összehasonlítása ágazati
besorolás szerinti eltéréseket mutat. A baranyai településekről a Baranya Me-
gyei Értéktárba javasolt és elfogadott értékek közül az ágazati besorolás szerint
leggyakoribb a kulturális örökség kategóriába javasolt érték. A települések ese-
tében ezt a helyi építészeti örökség követi, ami a megyei listán viszont az ötödik
helyet foglalja el. Fordított a sorrend az egészség és életmód kategória esetében.
Az egyes kategóriák közötti sorrendben a köztes helyet foglal el az agrár- és
élelmiszergazdasági, valamint a turizmus és vendéglátás kategória. A természeti
környezet jelentős arányú a települések esetében, míg a megyei értéktárban nem
szerepel ez a kategória. Ugyancsak hiányzik a természeti környezet a drávasző-
gi értékek között, viszont itt az agrár- és élelmiszergazdasági kategória vezeti a
listát. Ezt követi az épített örökség, majd a kisszámú kulturális örökség és a tu-
rizmus, vendéglátás kategória. Míg a hazai (baranyai) értéktárakban a kulturális
örökségek, a jelenkori közösségek életében identitásukat meghatározó, közösen

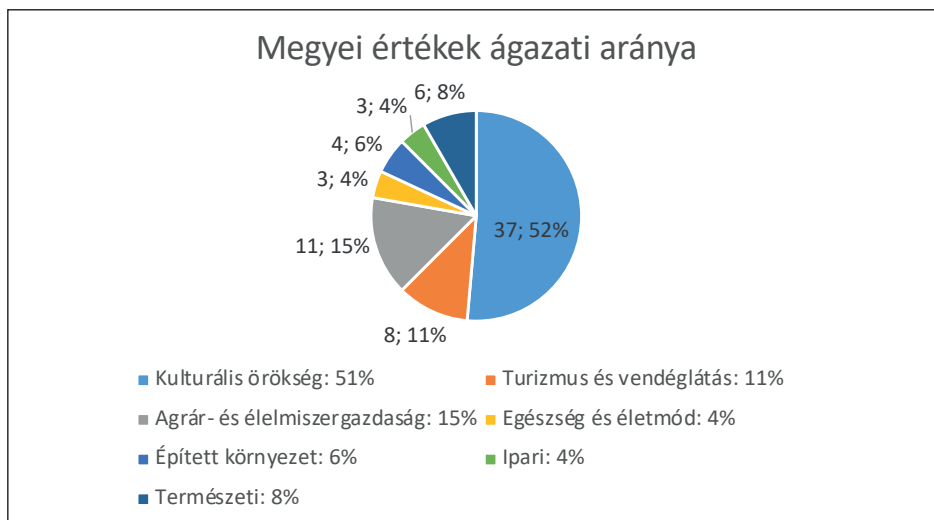
birtokolt, aktualizált értékek száma dominál, addig a horvátországi értéktárban jelentősebb a magyarság letelepedésére, a magyarsággal közös múltra, az emlékezésre, az egykor Magyarországhoz tartozó területiségre, néprajzi elemekre utaló értékek választása.

11. ábra: Külhoni Magyar Értéktár – Horvátország, Ágazati besorolás jellemzői.
(Forrás: Saját kutatási adatok. 2021. 02. 11.)

12. ábra: Baranya megyei települési értékek ágazati aránya.
(Forrás: Saját kutatási adatok. 2021. 02. 11.)

13. ábra: Baranya megyei Értéktárban szereplő értékek ágazati besorolása.
(Forrás: Saját kutatási adatok. 2021. 02. 11.)

Baranya megyei települések értékei	Baranya Megyei Értéktár értékei	Drávaszög (horvátországi Baranya)
1. Kulturális örökség	1. Kulturális örökség	1. Agrár- és élelmiszergazd
2. Épített örökség	2. Agrár- és élelmiszergazd.	2. Épített örökség
3. Turizmus és vendéglátás	3. Turizmus és vendéglátás	3. Kulturális örökség
4. Természeti környezet	4. Természeti környezet	4. Turizmus és vendéglátás
5. Agrár- és élelmiszergazd.	5. Egészség és életmód	
6. Egészség és életmód	6. Épített örökség	
	7. Ipari érték	

14. ábra: Értékválasztási tendenciák összehasonlítása.
(Forrás: Saját kutatási adatok. 2021. 08. 19.)

A helyi tudás átadásának lehetőségei

Az aktív településeknek kiküldött interjúk kérdései a helyi értékek tudatosítására, népszerűsítésére vonatkozó tevékenységek sajátosságaira is rákérdeztek; Az Értéktár Bizottság végez-e az értékfeltárással kapcsolatos tájékoztató, népszerűsítő, kezdeményező tevékenységet a településen? Valamennyi vizsgált településen vannak rendezvények, amelyeknek a helyi értékek őrzése a célja. Sok esetben maga a rendezvény a helyi érték, mint például a mozsgói Kakasütés. Arra is van

példa, hogy a helyi értékek védelme, bemutatása nem direkt, hanem közvetett módon történik, a többnyire szabadtéri rendezvények helyszínéeként. Ilyen az évente megrendezésre kerülő Ördögkatlan fesztivál célja sem közvetlenül a helyi értékek megőrzése, viszont a rendezvényhelyszínek kijelölése révén mind a helyi lakosnak, mind a turistának lehetősége adódik megismerni és megszeretni Villány és a környező települések helyi értékeit. A helyi értékek bemutatása, azok népszerűsítése, ezen kívül új értékek feltárása, azok felterjesztése témájú tartalmakat a legtöbb esetben honlapon, hírlevélben, illetve lakossági Facebook oldalon osztanak meg információkat, illetve kampányolnak az értéktárak bővítése érdekében. Gyakori a lakossági felhívás, fórum, közösségi beszélgetés, de ritka esetekben helyi tévében vagy rádióban is megjelennek hírek.

A nyilvánosság biztosítása szintén fenti felületeken történik, de néhány településen ügyfélszolgálatot működtetnek a helyi teleházban, közművelődési intézményben. Gyakori a települések nevelési és oktatási intézményeiben zajló értékőrző tevékenység, különösen a helyi óvodákban és az általános iskolák alsó tagozatán.

Az értékfeltáró közösségek létrehozása kevésbé jellemző, mivel a települések civil szervezetei gyakran épp azok a szervezetek, akik kezdeményezői az értéktár létrehozásának, illetve maguk is alapértéknek és védendőnek tekintik a helyi értékeket. Az aktív civil szervezetek tevékenysége kiterjed dokumentumok, tárgyak gyűjtésére, feldolgozására, programok, konferenciák, előadások szervezésére. Különösen akkor jellemzőek ezek a tevékenységek, ha a civil szervezet célja eleve a helyi értékek megőrzése, ápolása, a hagyományok tovább örökítése.

Néhány kivételtől eltekintve nem zajlik olyan gazdasági tevékenység, ami helyi értékre épül. E kivételek elsősorban turisztikai szolgáltatások, mint például Alsómocsolád esetében, vagy Villányban, ahol a helyi értéket képező pincesor épületeinek jelentős része borospinceként, boridegenforgalmi vendéglátóhelyként működik.

Képzés vagy tréning, ami az értékfeltárára készítene fel, 1-2 esetben jelenik meg válaszként, ugyanígy kevésbé jellemző a közösségi szintű értékfeltárás megszervezése sem. Kivételek Siklós és Szigetvár példái, ahol a Pannon Ifjúsági Értékkör Hálózattal szerveztek workshopokat és amelynek eredményeként értékkel gazdagodott értéktáruk, és további értékek jelölését készítik elő.

A helyi közművelődési intézményekkel vagy szakemberekkel való együttműködés nem általános. A leggyakoribb az önkormányzattal történő rendezvény-szervezés, különösen a kulturális hagyományokat ápoló rendezvények közös szervezése, helyszín biztosítása értékekre épülő szakkörök, klubok, szervezetek működésére.

A horvátországi Baranya területén élő magyar lakosság értékválasztó gyakorlata

A történeti Baranya ma horvátországi területén élő magyar lakosságának jelenlegi hagyományörző és értékválasztó gyakorlatának megismeréséhez elengedhetetlen a háború utáni helyzet feltárása. Horvátországban a hét évig tartó honvédő háború óriási károkat okozott. Az anyagi veszteség mellett jövőtehetetlen csapás érte a családokat, közösségeket. Intézmények, szervezetek tevékenysége, érdekképviselések szűntek meg, amelyek különösen a nemzetiségek, így a horvátországi magyarság életében is nélkülözhetetlenek voltak. Átalakultak az életkörülmények, az emberek közötti viszonyok, módosultak a társas érintkezések formái, új szokások is meghonosodtak, némelyek végképp eltűntek, de feledésbe merült régiek is feltámadtak. Homályosan lehet látni, hogy a kisebbségben élő magyarság életében, javaiban, kultúrájában okozott veszteségnek mekkora hányadát fedezni majd a talpra állás. (LÁBADI 2008:1)

Hogyan lehet pótolni az odavesztett értékeket? A válasz a gazdasági körülmények újbóli visszaállítása, amelyek segítik a fizikai megélhetést és a megmaradást. Ennek alapfeltétele a kulturális és társadalmi élet újbóli megszervezése, a nemzetiségi intézmények folyamatos munkája. Ha lesznek újra kis falusi gyűjtemények, még ha megfogyatkozott tárgyakkal is, talán enyhülhet a reményvesztettség. „Mert minden gyűjteményt azzal a céllal hoztak létre, hogy igazolják: az elődök gazdagon megrakott kaptárakat hagytak utódaikra, s a bennük rejtkező múlt tisztelete erőt és kitartást adhat az újrakezdéshez és talpraálláshoz.” (LÁBADI 2008:51)

2004 óta a településeken újra megjelentek a közösséget összekovácsoló kezdeményezések. Rendezvényeket (május elseje megünneplése, falunapok, főzőversenyek, közös disznótor, halász napok, locsolkodás, Luca nap stb.) szerveznek, hagyományörző egyesületek jönnek létre, olyan mozgalmak jelennek meg, amelyek ráirányítják a lakosság figyelmét a táj- és környezetvédelem fontosságára. Helyi termékeket készítenek, amelyek utalnak a település sajátosságaira. Újra tartanak keresztelőket, lakodalmakat, névnapokat. Megünneplik a farsangot, aratást, újra van báli mulatozás, szüreti multság. A helyi közösségek hagyományos életmódját, gasztronómiáját elevenítik fel; mint a kopácsi halásznapi, a halpaprikásfőző verseny, vagy a sepeői pacalfőző verseny. Egy háború után természetesen megnövekszik a halottak emlékének ápolása is, az elődök tisztelete, munkásságuk példaként állítása, amire a horvátországi külhoni értéktár elemei is példák.

Horvátországban 2015-ben jött létre a Külhoni Nemzeti Értéktár. A bizottság tagjaival történt interjúk szerint települési és tájegységi bizottság nem létesült, nem vállalják a helyi közösségek a települési értéktár létrehozását. Ennek okát abban látják, hogy a magyarság aránya egyre kisebb a településeken, ami egyre jobban csökkenti a magyar közösségek érdekérvényesítő képességét. Így azonban az értékválasztási metódus hierarchizált, kevésbé támaszkodik a közös-

ségek véleményére, azaz elfogadottak a delegált személyek kiválasztási szempontjai. További nehézség a megfogatkozott humán (szakmai) erőforrás, amelynek következtében a nemzeti értékek megőrzése céljára nyert pályázati támogatást kénytelenek voltak visszautalni. A helyi értékek népszerűsítését szolgáló tervek, pl. mobil kiállítás létrehozása, oktatási intézményekben való szervezése, az értékeket népszerűsítő játékok tervezése, gyártása sajnos egyelőre nem valósulhatott meg.

A hazai Baranya megyei és a horvátországi Baranya területén megnevezett nemzeti értékek választása és ágazati besorolása miközben több ponton, főleg a történeti szempontból közös múlt, közös kulturális gyökerek folytán hasonlóságot mutat, ugyanakkor az eltérő társadalmi közegből és politikai viszonyokból adódóan különbségekre is utal. A történeti Baranyára, mint táplálkozási tájra jellemző, hogy kisebb, de szomszédos táplálkozási tájak találkozási tere, így táplálkozási szokásai általában nem éles határuak, széles átmeneti övekkel jellemezhetőek, sőt, a táplálkozási szokások változásával párhuzamosan a táplálkozási tájak elrendeződése is folyamatosan változik, ritkán esnek egybe etnikus vagy politikai határokkal. Ennek egyik szembeutnő mutatója a történeti Baranya területén jellemző gasztronómiai örökség, az ezekhez kapcsolódó értékválasztás (pl. hal- és babételek, hurka). A gasztronómiai értékek választásában jelen van a nemzetiségek találkozási szokásaiból adódó átadás átvétel is, mint pl. a mohácsi sokácok cserepes bab étele és a csúzai hegyibab. A hal fogyasztása és annak változatos elkészítése a természeti, a folyókkal határolt terület adottságaira adott válasz az ott élő emberek életmódjában. A hazaitól eltérően hangsúlyos a már nem, vagy nem jellemzően használt halászati eszközök választása, ami szintén a folyómenti életformából adódik. Horvátországban, ahol a magyarság a fennmaradásért küzd és kulturális gyökereit tanúsító tárgyainak nagy részét elveszítette a háborúban, jelentősége van a már eltűnő, használatban nem lévő, de még megmaradt emlékeknek, amelyek a magyarság vízhez kötődő életformájának hosszú időkre visszavezethető bizonyítékai. Ugyancsak érdekes, hogy a szokáshagyományok (májusfakitancolás, kakasütés) nem kulturális örökség kategóriába kerültek, hanem turizmus és vendéglátás kategóriába. A helyi közösségek számára ezek az ünnepek a közösséget összekovácsoló események, ahol kiemelkedő szerepe van egymás vendégül látásának, és egyben az érdeklődők, a turisták megvendégelésének. Kulturális kategóriába ugyancsak már használaton kívüli, viszont egyedi, csakis az adott településre jellemző tárgyak kerültek, amelyek egyértelmű jelei a mentális emlékezésnek, így a múlthoz, a magyar kultúrához való tartozás jelentőségének. Az épített örökségbe sorolt helyek, mint pl. a templomok, a szakrális objektumok, a vallásgyakorlat helyei a magyarság letelepedésének jelentőségét, míg a síremlékek a jelenben élőknek az elődökre való emlékezésének jelentőségét hangsúlyozza. A drávaszögi magyarság értékválasztása egyrészt a magyar közösség identitásának erősítését, másrészt a magyar közösségnek a horvát társadalomban való reprezentációját fejezi ki.

A települési értékek helyi védelmének szerepe és jó gyakorlatai

A helyi élő tudás felmutatja az adott hely legnemesebb értékeihez való igazodás minőségét, a helyiek törekvését az adott táj és az ott élő emberek hagyományos kultúrájának jellemző, természetes tevékenységeire. A közös tudás lehetővé teszi a tér és az idő, a múlt és a jelen, a modern és hagyományos, azaz ősök és utódok egymásra találását. Ha a helyi értékek közös birtoklása közös tudássá, majd közös célokká alakítható, akkor az értékek a település közösségét, a település fenntartható fejlődését szolgálhatják. A közös tudás alapozhatja meg a „mi” tudatot, stabilizálhatja az egyént, fenntarthatja a helyi társadalomhoz való tartozás érzését. A közös értékek tudatosításával megőrződik a közös információ, tehát újra és újra lehetővé teszi annak újratanulását, átadását a közösségen belül. A helyi értékek ismerete mozgósíthatja a lakosságot annak hasznosításában, a gazdasági lehetőségek kamatoztatásában. Szerepe lehet a hétköznapiok élhetőbbé tételében, de a hétköznapiok megszakításában is, amikor az értékek ünnepi felmutatása a figyelemfelkeltést szolgálja.

A helyi érték a munkahelyteremtés, a munkahely megtartásának, a hagyományok megőrzésének és újjászületésének, a kulturális identitás kifejeződésének, az élhető vidék megteremtésének és fenntartásának, a turisztikai kínálat színesítésének és egyedivé tételének feltételeit adhatja.

Mohács város értéktára és értékszemlélete

Mohács országosan is kiemelkedő a helyi értékek felkutatásában, összegyűjtésében, életben tartásában. A soknemzetiségű város értékválasztása jól mutatja a helyi közösségek aktivitását, értékeik sokféleségében megmutatkozó színes kultúráját. Települési értéktárában 13 szellemi kulturális érték van (Busójárás, Mohácsi Nemzetközi Néptáncfesztivál, Dunai Mosás, Mohácsi Tamburafesztivál, Arató nap, Mohácsi Csata Emlékünnepsége, Mohácsi Szüreti-Borfesztivál, Mohácsi Sokacok Babfőzőfesztiválja, Nepomuki Szent János Ünnepség, Mohácsi Tamburaiskola, Sokacbab, Mohácsi Halászlé, Mohácsi Feketekerámia), amelyek közül a szellemi kulturális örökség Nemzeti Jegyzékében is szerepel, illetve érintett Mohács, az UNESCO listás Busójárás, a Táncházmozgalom, valamint Népművészet Mestereinek tudása (számos mohácsi mesterrel). A település értéktárában megyei értékek is szerepelnek, így a Busójárás, Mohácsi Sokacok Babfőző fesztiválja, Mohácsi Nemzetközi Néptáncfesztivál, Mohácsi Halászlé, Nepomuki Szent János Ünnepség, Mohácsi Feketekerámia. Számos épített értéket is jegyez az értéktár, benne 16 műemlék épület, 80 védett épület, 39 védett épületrész, 25 szobor és emléktábla, városi útkeresztek.

Mindez olyan kiemelkedő helyi polgároknak köszönhető, mint a Mohácsi Városvédő és Városszépítő Egyesület tagjai, közülük is az elnökének M. Bugarsz-

ki Norbertnek és a Podmaniczki díjas Mórócz Sándornak. A (korábban) Bartók Béla Művelődési Központ egykori munkatársai is kivették részüket, a helyi értékek újra felfedezésében, újraindításában és közösségteremtő szerepet is játszottak. Ilyen volt a Busójárás megújítása, a Nepomuki Ünnepség felújítása, a Néptáncfesztivál és a tamburaiskola elindítása.

A helyi közművelődési szakemberek közösségteremtő szerepét több civil szervezet létrejötte is igazolja, amelyek szintén aktívan szorgalmazták és segítettek többek között busócsoporthoz alakítását, maszkfaragó szakkör indítását (Kalkán Máttyás, Englert Antal, Reiter József, Antal Zoltán).

A Busójárás mára megkerülhetetlen, egész évben összefügg a helyi zenei, tánc és közösségi eseményekkel. Helyi maszkfaragók 2008-ban a Hagyományok Házával kialakítottak egy zsűrizési szempont rendszert, amit el is fogadtattak a többi helyi faragókkal. Egyre többen akartak zsűriztetni, megmutatni mit tudnak. Mára 14 Népi Iparművész maszkfaragó 2 babakészítő, 1 busókellék készítő és 1 fazekas Népi Iparművész tevékenykedik Mohácson. A meglévő Népi Iparművészek mellett további 8 faragó, valamint 7 viseletkészítő jár még zsűriztetésre. A busómaszkok gyűjtése is már-már helyi hagyomány. A múzeumon kívül Antal Zoltán, Bubreg István, Dénsch Zoltán, Englert Antal, Harmatos Zoltán, Prókai György, Rosta Endre, Vikár Csaba, magángyűjtők is rendelkeznek maszkokkal, akik a régi maszkokat felvásároltak vagy mentettek meg az enyészettől. Büszkék a gyűjteményükre és szívesen mutatják másoknak, mintát szolgáltatva akár a kezdő maszkfaragóknak. Ugyanilyen fontos tárgyi gyűjtemények a babfőzőedények; Lakatos László, Trunk János, Vikár Csaba, vagy a viseleti gyűjtemények; Orosz Olga, Szajcsán Anna, Pecsuvác Mária, Szajcsán Júlia, Jaksity György, Darazsac István, Vikár Csaba. A gyűjteményeknek a darabja egytől egyig eredeti viseletek, amelyről nyomon követhető a viselet helyi változásai, de egyben minták is, hogy az eredetivel megegyező viselet- és ruhadarabok készüljenek és kerüljenek busójáráskor az utcákra. Ezek a viseleti vagy egyéb tárgyi gyűjtemények egyfajta közösségi kontrollt biztosítanak, az eredeti elfogadott tárgyak mintát adnak az újonnan való elkészítéshez.

Közösségi értékvédelem a Mohácsi Tamburaiskola intézménye is. 1995-ben a roma önkormányzat kezdeményezésére a Bartók Béla Művelődési Központ berkein belül megalakult a Mohácsi Tamburaiskola. Az eltelt 26 évben több zenekar alakult, az iskola volt diákjai visszajárnak és egy-egy fellépés alkalmával kísérik az új tanulók bemutatkozásait. Ehhez egy kiváló pedagógiai érzékkel megáldott zenész is kellett, Versendi Kovács József a Népművészet Mestere. A képzett zenészek (zenekarok) fellépésekre járnak, tánccsoportokat, illetve busócsoporthoz kísérik, csoportok találkozóin szerepelnek. Az iskola rendezvényein vagy a tamburafesztiválon szinte mindig összejön a teljes csapat (régi és új diákok). Közös a zenélés, a gyerekek elkezdenek valamit és a „nagyok” beszállnak. Ilyenkor tőlük lesnek el egy-két fogást, amivel színesebbé teszik a muzsikájukat.

A harmadik nagyszámú örökségvédő közösség a táncosok. Nem táncsoportokról van szó, hiszen a három mohácsi táncsoporton kívül is nagyon sokan vannak, akik csak táncházba járnak, mert nincs idejük az állandó próbákra, vagy nem akarnak kötöttségeket, vagy egyszerűen csak szeretnek táncolni. Mohácson több mint harminc éve működik délszláv táncház. Több esetben még a szülő vitte el a gyermekét a táncházba, de a táncsoportoknál egy-egy hagyományörző tánc bemutatásakor is akár 3 generáció áll a színpadon.

Az általános iskolai oktatásba is beépült a táncoktatás. Vikár Csaba (Boldog Gizella Katolikus Általános Iskola 7. osztály) alapszintű társastánc tanulás mellett az alapvető mohácsi sokác táncokat is tanítja. Azokat a fiatalokat, akik kedvelik és alkalmasak is, tovább küldi a táncsoportokba. A másik példa a busók tánc-tanulása. Minden olyan iskoláskorú, aki a busójáráskor igazolást kér az iskolában, annak kötelezően részt kell venni minimum 3 táncfoglalkozáson. A Sokackörben a gyerekeket (óvodás és kisiskolás korúak) kezdték el tanítani. A szülők elkísérték őket, anyukák a gyerekekkel, apukák a biliárdasztal mellett ismerkedtek össze és közben annyira megtetszett mindenkinek a zene és a tánc, hogy ők is megakarták tanulni, később nyelvtanfolyamot is indítottak nekik, majd busócsoportot alakítottak. Sokác identitást szereztek, a sokackör aktív tagjai lettek, pedig többségük nem sokác származású.

A Busójárás egy élő néphagyomány, amely apáról fiúra száll. Volt idő, amikor sokan „gyökértelenül” öltöztek be, csak a divat kedvéért, vagy a verseny miatt, vagy később a bor meg a pénz miatt. Az 1980-as évekig 1-2 generáció kimaradt a közvetlen oktatásból, és kimaradt az apáról fiúra történő átadás is. A 80-as évek végétől a volt Művelődési Központ munkatársainak köszönhetően kezdett megújulni a Busójárás. 1988-ban az első busók tánca a színpadon, busóknak szervezett tánc-tanulások, busócsoportok megalakításának szorgalmazása. Ma már elérték, hogy újra apáról fiúra száll a hagyomány, még ha nem is 100 %-ban, hiszen minden évben vannak fiatalok, akiknek nincs családi kötődésük a busójáráshoz, de a kíváncsiság vagy az osztálytársak miatt ők is megpróbálják. A sokácok is egyre büszkébbek hagyományukra és folyamatosan felszólalnak a védelmében. Az önkormányzatnak, a közművelődési szakembereknek a kapcsolata a busócsoport vezetőikkel 1989 óta folyamatosan erősödik, évente több alkalommal találkoznak, megbeszélik ki, mit szeretne, hogyan lehetne megvalósítani. A sokác identitás megerősödött a városban.

A csoportok, amelyek kezdetben (régen) családi kapcsolatokra épültek, ma már 1-2 kivételtől eltekintve laza baráti kapcsolatokra épülnek, többségük egész évben összejárnak, közösen vesznek részt magánjellegű és városi eseményeken.

A Sokackör mellett a horvát önkormányzatnak, a Mohácsi Szerb Önkormányzatnak, a Német Önkormányzatnak, és a Mohácsi Polgárok Olvasóköreinek is meghatározó közösségi tevékenysége van, amelyek nagyon fontosak az örökségvédelemmel kapcsolatban. Dunai Mosás, Arató nap, Dunamenti halfesztivál,

Antal napi búcsú stb. (halfőzés, disznóvágás, Sibare - vesszőzés, Vincze napi szőlő szentelés).

A Szellemi Kulturális Örökség Nemzeti jegyzékén szereplő 42 „elem” (+ 8 jó megőrzési gyakorlat) is évente minimum két országos rendezvényen találkozók. Pünkösdkor a Skanzenben, illetve a Szellemi Kulturális Örökség Napok keretében szeptember 3. hétvégéjén az ország egy-egy településén. 2010-óta a folyamatos jó hangulatú találkozóknak köszönhetően barátságok is szövődnek. A találkozókon megismerik egymás értékeit, tapasztalatot cserélnek, így egy újabb közösséget épülnek fel.

Értéktár bizottságok, közművelődési szakemberek és civil szervezetek együttműködése

A gyűjtött adatok, a kérdőíves felmérés, az interjúk kérdései többek között arra is keresték a választ, hogyan látják az értéktár bizottságok tevékenységét a bizottság tagjai, a helyi és a megyei közművelődési szakemberek, illetve, hogy meglátásaikat hogyan támasztják alá a gyűjtött információk.

Baranya Megyei Önkormányzat elnöke, Nagy Csaba, Vörös Sára a megyei bizottság elnöke (változások), Pécsi tudományegyetem kutatócsoportja, a Nemzeti Művelődési Intézet baranyai igazgatósága, a települések önkormányzatai, közművelődési szakemberei, civil szervezetei és helyi aktív lakosok.

Fenti módszerekkel összegyűjtött adatok alapján a bizottságot alakított település közül 24 település bizonyult aktívnek. A 24 településből 12 város, 12 község. Az aktivitást a következő tevékenységek jelezték: pályázatírás, együttműködés az önkormányzat, a közművelődési szakemberek és a civilek között, események szervezése, gyűjtés, illetve gyűjtemények kialakítása, kiadvány megjelenése.

A közművelődési szakemberek és a helyi foglalkoztatottak véleménye szerint azokon a településeken jellemző az aktivitás, ahol az önkormányzat együttműködik a civilekkel és a közművelődési szakemberekkel a lényegi feladatokban, az értéktárban, a felterjesztésben, valamint az értékekre alapozott rendezvények szervezésében. Jellemző az aktivitás azokon a településeken is, ahol az értéktár bizottság létrehozását civil szervezetek kezdeményezték és alakították ki.

A helyi értéktári értékekre épülő rendezvények, események létrehozásában nagy eltérések tapasztalhatók a településeken. Az értéktárral rendelkező települések sem feltétlenül építenek a helyi értékekre a rendezvényi kínálatban. Ahol aktívan működik a bizottság, azokon a településeken rendszeresen szervezik az értékekre alapozva programjaikat, de arra is van példa, hogy egy-egy rendezvényüket emelték be az értéktárba. Egyes településeken, ahol rendezvény lett települési érték, sajnos arra is van példa, hogy ezen kívül semmilyen aktív tevékenység nincs, a bizottság pedig teljesen inaktívvá vált. Ilyen esetekben az értéktáró és mentő tevékenységek nem, vagy csak kevésbé valósulnak meg. A rendezvények

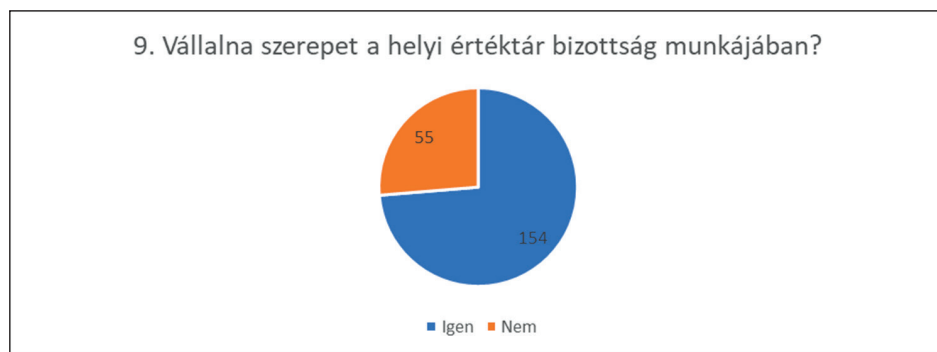
szervezésében a közművelődési szakemberekkel való együttműködés a jellemző, ritkább esetekben kizárólag az önkormányzat a szervező.

Megyei közművelődési szakemberek segítségét rendszeresen kérik a települések, gyakori a megkeresés, de a megkeresések kisszámú településről érkeznek, jellemzően kistelepülésekről.

A Közművelődési Foglalkoztatottak Képzési Programja (KFKP) kapcsán elért települések érzékenyítése folyamatosan történik. Az alakuló értéktárak és valamennyi folyamatban lévő értéktári bizottságnál egyértelmű a képzés hatása. A képzésen résztvevő asszisztensek jelenléte a településeken aktívabb bizottsági munkát is eredményezett.

A 2020. és 2021. évi kimagszó adatai jól mutatják, hogy a helyi értéktárak létrejöttéhez vagy tervezéséhez a KFKP program óriási lendületet adott. A képzések során több téma is foglalkozik az értékekkel, a hagyományokkal, különböző nézőpontokból elemzik és tipizálják egy-egy település értékeit. Az érték felismerésének képessége kulcskérdés a helyi tudatosítás folyamatában is, hiszen sok esetben a helyiek nincsenek tisztában saját településük emblematisztikus különlegességeivel. Ahogy a képzés jelentős segítséget nyújtott, úgy a külső szakemberek bevonásával, megtervezett segítségével, hatékonyabb lehet a helyi tudatosítás, a helyi értékek felmutatása, népszerűsítése.

A közművelődési foglalkoztatottak körében végzett felmérés eredményei azt mutatják, hogy a foglalkoztatottak többsége, közel háromnegyede vállalna szívesen feladatot helyi értéktári bizottság munkájában.

15. ábra: Vállalna-e feladatot a helyi közművelődési foglalkoztatott a helyi bizottsági munkában?
(Forrás: Saját kutatások. 2021. 03. 25.)

Arra a kérdésre, hogy „Mely feladatokat tartja fontosnak a saját településén?” kapott válaszok mennyisége alapján a következő ragsor állítható fel:

1. értéktár bizottság létrehozása
2. települési értékek kiválasztása
3. a helyi értékekre való figyelem felkeltése
4. értékőrző közösségek szervezése

5. a helyi értékeken alapuló rendezvények szervezése
6. a helyi lakosok és közösségek bevonása az értékek kiválasztásába
7. a helyi értékekre vonatkozó tudás terjesztése a lakosság körében
8. a helyi értékek helyi tananyagként való tanítása a településen
9. a helyi értékeken alapuló helyi gazdasági tevékenység

A válaszokat természetesen befolyásolta, hogy az adott településen hol tartanak a folyamatok, mennyire aktív a helyi bizottság, illetve az érintettek. A szakmai érdeklődés, a hozzáállás, a személyes indíttatás minősége azonban érzékelhető. E számok azt mutatják, hogy a közművelődési szakma képviselőivel való aktív kapcsolat hatékonyan segíthetné a helyi értékek felkutatását, népszerűsítését, tudatosítását.

Következtetések és javaslatok

A kutatás tapasztalatai a települési értékválasztási folyamat, az értékekhez való online hozzáférés, az információk megosztása tekintetében szerény eredményt mutatnak. A vizsgált települések önkormányzati honlapjain általában nehezen lehet tájékozódni, nincs beépítve kulcsszavas kereső, ami lassítja a kutatási folyamatot. Gyakori a honlapokon az elavult információ, ami ritkán változó tartalmak esetén nem jelent gondot, viszont a gyakoribb frissítés hozzájárulna az oldalt látogatók elégedettségének növekedéséhez. A problémák tehát könnyen kiküszöbölhetőek lennének a látogatói felület használatának korszerűsítésével, egyértelműsítésével, valamint a honlap rendszeres frissítésével.

Az értéktár bizottságok munkájáról, a helyi értéktárról folyamatosan kellene információt közölni. A gyakorlat azt mutatja, hogy többségében, ha van is külön oldala az értéktárnak, legfeljebb a törvény szövege vagy az értékek felsorolása található meg. Ha van közoktatási intézmény a településen, ott a helyi foglalkozási tervbe, vagy tantervbe be lehet építeni a település értékeinek bemutatását. Az Ifjú értékőr programot érdemes lenne alkalmazni a településeken, amivel kapcsolatban szintén információra, közvetítésre van szükség a települések számára.

Hasznos lehetne a közművelődési szakemberek számára tematikus továbbképzést tartani annak érdekében, hogy átlássák a teljes folyamatot a bizottságok megalakításától, az értéktárak létrehozástól, az értékfeltáráson át az értékek tudatosításáig, megőrzéséig. Az információátadás, szakmai módszertani segítség, jó gyakorlatok bemutatásának kiváló lehetősége a hálózatosodás, a hálózati támogatás. Sajnos erre jelenleg csekély példa van. A hálózatba szerveződésnek egyik fontos előképe, formája, a három baranyai tájegységi értéktár létrehozása, amelyek a települések összefogására, az erőforrások egyesítésére törekednek. Ahogy a tájegységi értéktárak esetében a közös táji/szomszédsági sajátosságok alapozzák meg az összefogást, egy megyei hálózat kialakításánál több szempont mentén

érvényesülhet a kapcsolatok kialakítása, pl. földrajzi, kulturális, gazdasági, társadalmi, nemzetiségi, ágazati, lakosságszám szerinti szempontok alapján.

A kialakítandó együttműködés módszerei: a települések érintettjeinek (önkormányzat, közművelődési szakemberek, civilek) tréning jellegű képzése, tanácsadás, ajánlás, folyamatos kapcsolat, hálózat kialakítása, természetes kapcsolódások segítése (tájegységi értékek kiválasztása, ágazati hasonlóságok, tevékenységtípusok módszertani kapcsolatai, nyilvánosság biztosítása stb.). Közösségfejlesztő hallgatók szakmai gyakorlatának közös szervezése (megyénél, településeken), együttműködési szándéknyilatkozat, adatgyűjtés egyeztetése, kölcsönös rendelkezésre bocsátása.

A kutatás során zajló vizsgálatok tapasztalatai a kölcsönös érdekek mentén több lehetőséget is felszínre hoztak. A települési önkormányzat Települési Értéktár Bizottságot hozhat létre, azonosítja a településen fellelhető nemzeti értékeket, létrehozza a települési értéktárat és nyilvántartás céljából megküldi azt a Megyei Értéktár Bizottság részére. A Baranya Megyei Értéktár Bizottság az elmúlt években jelentős mennyiségű adatot veszített el, amelynek pótlására kényszerül. Az bizottság tagjaival történt interjúk során megfogalmazódott a kölcsönös támogatás igénye mind a bizottság, mind a kutatócsoport részéről. Az adatok és információk cseréjén túl közösségsszervező hallgatók bevonására kerülhet sor szakmai gyakorlat keretében. A rendszeres és folyamatos, ugyanakkor aktuális tájékozottság érdekében megkerülhetetlen partnerek a NMI Baranya Megyei Igazgatóságának munkatársai. A hálózatba kapcsolt valamennyi Baranya megyei települési önkormányzat, érintett civil szervezet és települési intézmény teheti teljessé a kapcsolattrendszert, kiegészítve helyi aktív lakosokkal, gazdasági szereplőkkel.

A kutatás során összegyűjtésre kerülő adatok elemzését a folyamatot elindító 2012. évi törvény szándéka is nehezítette. A kerettörvény egyfajta szabályozási rendszer, amely a nemzeti értékek és hungarikumok körét alkotó fogalmak mellett a gyűjtőmunka lépéseit is meghatározza, egyfajta támpontot nyújtva a végrehajtóknak. Nem határozza meg az értéktárak tartalmát, azaz megadja az önkéntes és önálló döntés lehetőségét a helyi közösségeknek az értékek kiválasztásához és az értéktárak létrehozásához. Tulajdonképpen nem kötelezi a településeket, hogy nyilvántartásba vetessék a megyei bizottságoknál. Csupán útmutatást biztosít. Megadja az ágazati besorolás lehetőségét, de nem szabja meg, hogy mely értékeket tartalmazzák az egyes kategóriák. Így nem csupán az érték kiválasztása, hanem a besorolása is az érintettek értelmezési keretében zajlik, ami szintén a helyi szempontok, a helyi sajátosságok érvényesülését teszi lehetővé.

Valamennyi település számára adott a lehetőség, hogy helyi értékeit, helyi örökségét a helyi közösségek hasznosítsák, de hangsúlyozni szükséges, hogy ehhez nélkülözhetetlen a helyi tudáshoz való hozzáférés biztosítása, a helyi közösségek érdekelte tétele, bevonása az értékek kiválasztásába, az értékek birtoklásába. A közösségi identitás stabilizálásának feltétele a közösségi egyeztetés, a

közösségek véleménynyilvánítása és részvétele, mert enélkül sikertelenek lehetnek a helyi kezdeményezések és fejlesztések.

A hálózatosodás inspirálása a helyi szervezetek, intézmények, egyének és közösségek bevonásával módszertani segítséget nyújthat a települési értéktár bizottságok és más helyi aktorok számára. A kutatás eredményeihez való online hozzáférés remélhetőleg növelni fogja a társadalmi hasznosíthatóság lehetőségét, segítséget nyújthat további települési értéktárak alapításában, működtetésében, társadalmi és gazdasági hasznosulásában, a jövő kutatói számára pedig információforrást és a további kutatási lehetőségeket nyújthat.

Felhasznált irodalom:

- A. Gergely András (2001): Tér, idő, határ és átmenet. Politikai antropológiai esettanulmányok. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, Munkafüzetek 86. MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest.
- BERGHAUER, S. – SASS, E. – TARPAI J. – TÓTH A. (2020): A helyi termékekben rejlő turisztikai erőforrások Kárpátján. In: Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok 5: 3 pp. 57-73.
- Csepeli György (2001): Szociálpszichológia. Osiris Kiadó, Budapest https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_szociálpszichologia/ch04s06.html (Utolsó letöltés: 2021. 05. 14.)
- Erdősi Péter. (2000): A kulturális örökség meghatározásának kísérletei Magyarországon. In: Regio - Kisebbség, politika, társadalom 11.évf. 4.sz. pp. 26-44.
- Értékekre hangolódva. A nemzeti értékgyűjtés módszertani kézikönyve. (2016) Nemzeti Művelődési Intézet, Budapest. 122 p.
- Farkas Zoltán (2008): Az egyéni és kulturális érték fogalma és típusai. Jel-Kép, 2007. 4. sz. – 2008. 1. sz. pp. 67-86.
- Gonda Tibor – Angler Kinga – Csóka László (2021): The role of local products in tourism. European Countryside, 3:1 pp. 91-107. 17 p.
- Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.) (2016): Érték és közösség. A hagyomány és az örökség szerepe a változó lokális regiszterekben. Kriza Könyvek, 39. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár. 40 p.
- Lábadi Károly (2008): Élet a háború után. Etnikai, néprajzi és kulturális jelenségek a horvátországi magyarság körében az 1991-es déli szláv háború után. = Ethnic, ethnological and cultural phenomena among Hungarians in Croatia after the war in 1991. Munkabeszámoló. OTKA. http://real.mtak.hu/1349/1/46235_ZJ1.pdf (Utolsó letöltés: 2021. 02. 16.)
- Marton Gergely – Raffay Zoltán - Prisztóka Gyöngyvér - Raffay Ágnes - Kiss Róbert (2016): A Dráva-mente, mint határmenti, periférikus tér turizmusfejlesztésének problémái. In: Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok 1: 2 pp. 34-48.

- Minden értéknek legyen közössége! Értékfeltáró jó gyakorlatok. (2018) NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft., Budapest. 212 p.
- Nagyné Dr. Babics Éva (2016): Az értékközzvetítés és az értékrend változása. 109-111. portal.zmne.hu/download/bjkmk (Utolsó letöltés: 2021. 02. 19.)
- Paládi-Kovács Attila (2014) A nemzeti kulturális örökség fogalma, tárgya. In: Örökség, hagyomány, néprajz. Újra Ózdért Közhasznú Egyesület, Ózd, pp. 33-45.
- Sipos Norbert – Pap Norbert – Keresnyi János. – Jarjabka Ákos (2020): A Szigetvári Szulejmán Türbe Kulturális-Turisztikai Központ Projekt turisztikai megvalósíthatósági kockázatai. In: Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok 5: 3 pp. 4-21.
- Sipos Norbert – Pap Norbert – Gonda Tibor – Jarjabka Ákos (2021): Feasibility and Sustainability Challenges of the Süleyman's Türbe Cultural-Tourism Centre Project in Szigetvár, Hungary Sustainability 13 Paper: 5337, 20 p.
- Sonkoly Gábor (2000): A kulturális örökség fogalmának értelmezési és alkalmazási szintjei In: Regio - Kisebbség, politika, társadalom 11.évf. 4.sz. pp. 45-66.
- A horvátországi magyarok nemzeti értéktárának elemei. Kézikönyv. (2015) Horvátországi Magyarok Demokratikus Közössége, Belye, 24 p.
- Szeidl Klaudia – Aubert Antal (2019): The German Ethnicity in the Cultural Tourism Market of Hungary/ South Transdanubia. In: Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok 4: 1-2 pp. 49-59.
- Tóth Pál Péter (2004): Értékkörzés, értékteremtés. In: Szociológiai Szemle, 4.sz. pp 142-144.
- Varga Károly (2003): Értékek fénykörében. Akadémiai Kiadó Zrt., Budapest, 487 p.

Egyéb források

- Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye <https://net.jogtar.hu/> (Utolsó letöltés: 2021. 05. 12.)
- Hungarikumok Gyűjteménye – Magyar Értéktár <http://www.hungarikum.hu/hu/> (Utolsó letöltés: 2021. 02. 19.)
- A Kincses Baranya projekt házhoz megy. <https://www.bama.hu/kozelet/a-kincses-baranya-projekt-hazhoz-megy-613745/> (Utolsó letöltés: 2021. 08. 22.)
- Ösztöndíjprogram. Közművelődési Tudományos Kutatási Program 2020. <https://nmi.hu/szolgaltatasok/osztondijprogram/> (Utolsó letöltés: 2021. 05. 16.)
- <https://birosag.hu/civil-szervezetek-nevjegyzeke> (Utolsó letöltés: 2021. 05. 16.)

- <https://njt.hu/> (Utolsó letöltés: 2021. 08. 16.)
- <https://nyilvantarto.hu/hu/statisztikak?stat=kozerdeku> (Utolsó letöltés: 2021. 08. 16.)
- <https://or.njt.hu/> (Utolsó letöltés: 2021. 08. 16.)

A PTE BTK Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet kutatócsoport tagjai az ÉRTÉKTÉRKÉP és TUDÁSTÉR - A történeti Baranya helyi értékei a jelenkori helyi közösségi tudásban című kutatás a Nemzeti Művelődési Intézet Közművelődési Tudományos Kutatási Programja keretében:

- Cserép Vivien, Közösségsszervező szakos hallgató, PTE BTK HFMI
- Illés Emma, Közösségsszervező szakos hallgató, PTE BTK HFMI
- Marks Levente, Kulturális mediátor szakos hallgató PTE BTK HFMI, közművelődési szakember, NMI Baranya Megyei Igazgatóság
- dr. Minorics Tünde PhD, kutatásvezető, egyetemi adjunktus, PTE BTK HFMI
- Nagy Andrea, közművelődési szakember, NMI Baranya Megyei Igazgatóság
- Nemes Krisztina, igazgató, Nemzeti Művelődési Intézet Baranya Megyei Igazgatósága
- dr. habil Várnagy Péter, egyetemi docens, PTE BTK HFMI
- Vikár Csaba, közművelődési szakember, kulturális referens, Mohács

Tengely Adrienn:

A Mária-kongregációs könyvtárak a 20. század első felében

Megjelenés helye: 2017/1. szám

Absztrakt: A 20. század első felében a hitbuzgalmi társulatok, elsősorban a Mária-kongregációk jelentős kulturális tevékenységet fejtettek ki, melynek legfőbb színterei a kongregációs könyvtárak voltak. Ezen könyvtárak hármast szolgáltak. Egyrészt a kongreganisták életéhez hozzátartozott a lelkiélettel foglalkozó művek tanulmányozása, másrészt a könyvtárak lehetőséget nyújtottak a kongregációkba tömörülő katolikus elit műveltségének emelésére, harmadrészt pedig a 20. század elején a katolikus élet egyik alapvető kívánalmaként jelent meg a katolikus irodalom és sajtó pártolása és ezzel párhuzamosan az erkölcs- és vallásellenesnek tartott kiadványok elutasítása, melyek legcélravezetőbb módja a saját könyvtárak működtetése volt.

Abstract: In the first half of the 20th century the devotional societies, first of all the Mary-congregations expounded a considerable cultural activity whose the principal scenes were the congregation libraries. These served a triple aim. On the one hand the members of the congregations were necessary to read books about the spiritual life, on the other hand the libraries afforded the opportunity to the development of the education of the Catholic élite and third the requirement of the Catholic life was the favour of the Catholic literature and press and the refusal of the immoral and anti-religious works. These were the most simply achievable with own libraries.

A 20. század első felében a közösségi művelődés történetének még nagyon sok eleme feltáratlan, különösen igaz ez az egyházak esetében, mellyel kutatás még alig foglalkozott (Juhász – Simándi 2008). Bár a gyakran egyházi szervezésű népfőiskolák szerepe a kor művelődésében ismert, azonban ezzel szemben a hitbuzgalmi társulatok ilyen irányú munkája teljesen feltáratlan, holott ezek – különösen a Mária-kongregációk – szintén jelentős mértékű kulturális tevékenységet fejtettek ki, melynek legfőbb színterei a kongregációs könyvtárak voltak.

A Mária-kongregációk

A Mária-kongregációk a 20. század egyik legnépszerűbb katolikus hitbuzgalmi társulatainak számítottak, melyek egyedi sajátossága volt, hogy a legtöbb társulattal szemben kizárólag egyazon nemű, korú, illetve társadalmi helyzetű és műveltségű tagokat tömörítettek. A kongregációk elsődleges célját a személyes vallásosság és lelkiélet elmélyítése jelentette elsősorban Szűz Mária erényeinek követése által. Emellett a jezsuita szellemi irányítás következtében feladatuk volt a katolikus társadalmi elit kinevelése is, ezért ez a társulati forma elsősorban a felső- és középrétegekben, illetve a középiskolákban vált népszerűvé (Bangha 1911:3–9, 16–23; Löffler 1925:8–67; Kongreganisták kézikönyve 1937:3–5, 84–86).

A szervezet eredete a 16. századba nyúlik vissza: 1563-ban Jean Leunis páter a római jezsuita kollégiumban egy ifjúsági Mária-társulatot alapított a buzgóbb tanítványok számára, melyet XIII. Gergely pápa 1584-ben jóváhagyott. A Mária-kongregációk hamarosan az egész katolikus világban elterjedtek, de már nemcsak az ifjúság körében, hanem a társadalom szélesebb rétegeiben is. A kongregációk a barokk kori Magyarországon is az egyik legnépszerűbb társulati formának számítottak. II. József ugyan a többi társulattal együtt ezeket is feloszlatta, de a 19. század végétől a katolikus megújulás éveiben újra elterjedtek (Mohl 1898; Löffler 1925:68–83; Hermann 1973:332, 373, 442, 496; Tüskés – Knapp 1992:28, 33–34; Petruch 1992: I. 141–142, 260–261; Petruch 1994: II. 161–168, 335–348).

A kongregációs könyvtárak előzményei és céljai

Már egyes barokk Mária-kongregációk is jelentős könyvkiadási és terjesztési tevékenységet folytattak (Kádár 2013), a 20. század elején pedig már általános kíváncsalmnak számított, hogy a kongregációk saját könyvtárral rendelkezzenek, még ha ez igen szerény méretű volt is. *„Az olvasmány a szellem tápláléka s aki egészségtelen táplálékot szeret, maga sem lehet egészséges. Ezért helyez a kongregáció nagy súlyt arra, hogy a kongreganisták minél több jót s minél kevesebb rosszat olvassanak.”* – fogalmazta meg Bangha Béla páter (Bangha 1941:375).

A kongregációs könyvtárak hármas célt szolgáltak. Egyrészt a kongreganisták életéhez kötelezően hozzátartozott a lelkiélettel foglalkozó, a vallásos érzést elmélyíteni hivatott művek tanulmányozása, mely saját könyvtár működtetésével volt a legegyszerűbben kivitelezhető (Kongreganisták kézikönyve 1910:244.; Kongreganisták kézikönyve 1937:73–74). Másrészt a könyvtárak lehetőséget nyújtottak a kongregációkba tömörülő katolikus elit műveltségének emelésére: *„nálunk, hívő katolikusoknál, nagy hiba, hogy sokan vannak közülünk, akik lelkük művelésre s tudásuk gyarapítására nem fordítanak elég időt s fáradságot. Pedig ez nem*

helyes; nem szabad megengedni, hogy a vallás ellenségei képzettség és olvasottság dolgában túlszárnyalják a vallásosakat.” (Bangha 1941:376) Harmadrészt pedig a 20. század elején a katolikus élet egyik alapvető kívánalmaként jelent meg a katolikus irodalom és sajtó pártolása és ezzel párhuzamosan az erkölcs- és vallásellenesnek tartott kiadványok elkerülése, sőt, bojkottja, hisz „*az ellenség hitünk és katolikus erkölcsünk várát főleg a gonosz sajtóval és irodalommal ostromolja*”. (Bús 1927:134) Ez a kíváncsi a Mária-kongregációk körében is erőteljesen jelentkezett: „*Ameny-nyire azonban iparkodik a kongregáció, hogy tagjainak jó könyveket adhasson kezébe, ép [sic!] oly gondossággal óvja tagjait a jó erkölcsöt rontó rossz könyvek olvasásától. A kongregáció hű tagjai nemcsak maguk fognak óvakodni az ilyen könyvek vagy újságok olvasásától, még inkább a járatásától, hanem úgy tanuló éveikben, mint később is oda fognak hatni, hogy mások se olvassák azokat!*” (Az Erősség Tornyáról elnevezett 1908:6) Ennek legcélravezetőbb módja olyan saját könyvtárak létrehozása volt, amely ellenőrzöttén csak a „jó” sajtót és irodalmat tartalmazta, szemben a nyilvános könyvtárakkal (Bús 1927:134–139).

A könyvtárak megszervezése

A fenti okokból kifolyólag a könyvtárak megszervezésére rendszerint nem sokkal az egyes kongregációk megalapítása után sor került, általában könyv- és pénzadományok segítségével. Például a pécsi Miasszonyunk rendi Tanítónőképző Intézet 1901-ben alakult Mária-kongregációja esetében a társulatot felkaroló iskolai vezetőség hamarosan tervbe vette a kongregációs könyvtár létesítését is a tagok szellemi és lelki szükségleteinek kielégítésére. 1903 januárjában kezdtek meg a gyűjtést és egy hónap múlva – a vásárolt könyvekkel együtt – már 230 kötettel büszkélkedhettek, melyek egy részét adományként kapták, más részét pedig vásárolták. Az 1906–1907-es tanévben Dulánszky Mária, a kongregáció zászlóanyja 50 koronás adományából ismét jelentősen gyarapodott a könyvtár, így 1908-ban már háromszáz kötetből állt. Beszerzések és ajándékozások az elkövetkező években is történtek, így a könyvtár állománya folyamatosan gyarapodott (Szentkirályi 1908:160; A Miasszonyunkról nevezett 1907:19–20.; A Miasszonyunkról nevezett 1914:51–52.; A Miasszonyunkról nevezett 1915:42–43). Hasonlóképpen a Miasszonyunk rend Belső Polgári Iskolájában két évvel később, 1903-ban megszerveződött kongregáció szintén rendelkezett saját könyvtárral, melyet adományokból létesítettek a társulat megalakításával egy időben (Szentkirályi 1908:175–176; A Miasszonyunkról nevezett 1904:21–25; A Miasszonyunkról nevezett 1913:18–19). A zárdában 1906-ban a Külső Polgári Iskolában is megalakult a kongregáció, mely szintén azonnal megszervezte saját külön könyvtárát (A Miasszonyunkról nevezett 1907:23–24). De nemcsak az iskolai, hanem a felnőtt kongregációknak is volt saját könyvtára. Például ugyanitt a Felnőtt Leányok Szent Ágnesről nevezett Mária-kongregációja rendelkezett egy

„jelentős terjedelmű” könyvtárral – mely állományát farsangi műsoros teadélutánjaik bevételeiből gyarapították –, csakúgy, mint az Úrinők kongregációja (Szent Ágnes Mária-kongregáció 1931:5; A Pécsi Uri Nők 1931:4.; Pécsi Úrinők 1941).

A könyvtárak állománya

A kongregációs könyvtárak meglehetősen szerény méretűek voltak, általában pár száz kötetből álltak, például a fentebb említett három iskolai kongregáció könyvtára 1908-ban összesen csupán mintegy ötszáz könyvet tett ki (Szentkirályi 1908:160, 184). Hasonlóképpen Pécsen a Püspöki Tanítóképző Intézet Mária-kongregációjának könyvtára 1906–07-ben 130 kötetből állt, a következő évben pedig 164 kötetet számlált (A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet 1907:14–16; A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet 1908:8–11). Ezzel szemben a pécsi Úrinők kongregációja viszonylag gazdag könyvállománnyal rendelkezett: az 1940-es évek elején 800 kötetből állt (Pécsi Úrinők 1941).

A kongregációs könyvtárak állományát szigorúan ellenőrizték, nehogy véletlenül a tagok kezébe nem illő olvasmány kerüljön be, a társulat papi igazgatója, a prézes beleegyezése nélkül egy kötetet sem lehetett állományba venni (Kongreganisták kézikönyve 1937:129). A fentebb ismertetett céloknak megfelelően a kongregációs könyvtárak állományát lelkiélettel foglalkozó munkák, tudományos vagy ismeretterjesztő művek, illetve a konzervatív ízlésvilágot tükröző, sokszor vallásos témájú szépirodalmi művek alkották.

A lelki olvasmányt a kongregációk szabályzatai is előírták, bár a források szerint voltak társulatok, amelyekben erre nem helyeztek túl nagy hangsúlyt, holott Bangha Béla páter szerint *„a lelkük rendszeres ápolás és öntözés nélkül elszárad; a lelki olvasmány az, amely által mindig új és új meleg eső járja be az Úr Jézus vetését”* (Bangha 1941:376; Kongreganisták kézikönyve 1910:244; Kongreganisták kézikönyve 1937:73–74). A kongregációs életet irányító jezsuiták úgy vélték, hogy a rendszeres lelki olvasmány azért fontos, mert állandóan vallásos érzelmek között tartja a kongreganistákat és mindig új témát szolgáltat az elmélkedéshez. Leginkább az evangéliumokból, Szent Pál leveleiből, Szalézi Szent Ferenc műveiből, Kempis Tamás Krisztus követése, illetve Rodriguez Alfonz A keresztény tökéletesség gyakorlása című munkáiból, vagy esetleg a szentek életéből ajánlottak olvasni naponta egy-egy fejezetet. Úgy gondolták, hogy hatékonyabb, ha a kongreganisták nem egyszerre olvasnak sokat a lelki könyvekből, hanem gyakran kevesebbet (Bangha 1941: 376–377; Kongreganisták kézikönyve 1910:244; Kongreganisták kézikönyve 1937:73–74).

A tudományos és ismeretterjesztő művek esetében elsősorban a hittudományi munkák számítottak fontosnak. Bár egy művelt embernek természetesen tisztában kellett lennie a természet- és társadalomtudományos eredményekkel is, de a jezsuiták szerint a kongreganistáknak elsősorban a hittudományban kellett

jártasnak lenniük, természetesen mindenkinek a maga szintjén: a magas iskolai végzettségű úriembereknek a modern tudomány és a vallás kapcsolatát taglaló műveket ajánlották, míg az alacsonyabb műveltséggel rendelkezőknek, illetve az iskolásoknak az általános műveltséget elmélyítő, tudományos ismeretterjesztő jellegű könyveket, illetve a hitvédelmi irodalmat javasolták (Bangha 1941: 377–379).

A szépirodalmat sem tartották elvetendőnek, mivel „egy-egy jó költemény, elbeszélés, regény rendkívül erős nevelő hatással lehet, finomítja a lelket s megtanít az élet mélyebb ismeretére” (Bangha 1941:379). Azonban a szórakoztató olvasmányok kiválasztását rendkívüli odafigyelést igénylő kérdésnek tartották, ugyanis ezek esetében volt a legnagyobb esély – és kísértés – arra, hogy erkölcstelennek tartott könyvek kerüljenek a kongreganisták, főleg a fiatalok kezébe. Erősen óvták a kongreganistákat az olyan modern írók – például az érzéki jeleneteivel a korban nagy botránkozást kiváltó Zola – munkáitól, akik olyan témákat jelenítettek meg, „amelyekről tisztességes emberek beszélni sem mernek”. Ezzel szemben főleg az elkötelezett katolikus szerzőket ajánlották, vagy legalábbis olyan írókat, akik a konzervatív irodalmi hagyományok letéteményesei voltak, például Herczeg Ferenc, Gárdonyi Géza, Tormay Cécile, Gulácsy Irén (Bangha 1941: 379–381; Kongreganisták kézikönyve 1937:110; Bús 1927:134–139).

Az egyes kongregációs könyvtárak valóban ezt a felépítést követték. Például a pécsi Úrinők kongregációjának 1941-es könyvtárjegyzéke szerint a könyvállomány majdnem fele vallási tárgyú munka volt, közel 40 %-a szépirodalom, míg mintegy 5%-a tudományos mű. Ezek mellett megtalálhatóak voltak kis számban útleírások, illetve néhány közéleti témájú kötet is (Pécsi Úrinők 1941).

A kongregációs könyvtárakban természetesen a könyvek mellett megtalálhatóak voltak a különféle katolikus folyóiratok is, annál is inkább, mert a kongreganisták egyik fontos feladatának számított az éppen a jezsuiták tevékenysége folytán felvirágzó katolikus sajtó támogatása (Klestenitz 2005). Az egyes kongregációk társadalmi, nemi és korösszetételét tükrözték a járattott lapok. Például a pécsi Tanítónőképző Intézet kongregációs könyvtárába kimondottan a középosztálybeli, iskolázott fiatal nők érdeklődésének megfelelő katolikus lapok jártak: a Zászlónk című szépirodalmi ifjúsági folyóirat, a Nagyasszonyunk, a női Mária-kongregációk szépirodalmi és ismeretterjesztő folyóirata, A mi lapunk, a katolikus munkavállaló nők lapja és melléklete, a Dolgozó Nők Lapja, valamint a Katholikus Népszövetség (A Miasszonyunkról nevezett 1914:51–52). Hasonlóképpen a pécsi Úrinők Mária-kongregációja könyvtárába a „harcos katolicizmus” lapja, a Bangha Béla páter szerkesztette szépirodalmi és közéleti témájú Magyar Kultúra és a konzervatív szépirodalom egyik legnépszerűbb lapja, az Élet járt (Pécsi Úrinők 1941). Ezek mellett természetesen minden kongregációs könyvtárban megvolt a Mária-kongregáció című társulati közlöny is.

A könyvtárat a tagok közül választott könyvtáros kezelte, aki tisztségéből adódóan a társulat életét irányító magisztrátus tagjai is volt. A könyvtáros feladata

volt, hogy a beszerzett vagy ajándékba kapott könyveket azonnal ellássa számmal és pecséttel, bevezesse a könyvtár jegyzékébe és a megfelelő helyre rakja, illetve egy meghatározott időpontban kiadja a könyveket a kölcsönözni kívánó olvasóknak. Oda kellett továbbá figyelnie a könyvek jó állapotára is – különösen visszahozatalkor – és ha szükséges volt, gondoskodnia kellett a bekötésükről (Kongreganisták kézikönyve 1910:110, 271; Kongreganisták kézikönyve 1937:129). Ajánlatos volt a könyvtár állományáról két jegyzéket is vezetni szakok és szerzők szerint, melyeket kifüggesztettek vagy odaadtak a tagoknak, sőt, jelentősebb terjedelmű könyvtár esetén akár ki is nyomtathattak (Bús 1927:153).

A könyvtárak megszűnése

1946 és 1949 között a létrejövő kommunista hatalom feloszlatta a katolikus egyesületek többségét, köztük a Mária-kongregációkat is (Gergely 1985:57, 84; Havasy 1990:50). A feloszlattott kongregációk vagyónának, így könyvtárainak sorsa is bizonytalan. Előfordult, hogy a tagok hazamenekítették a könyveket és otthon őrizték tovább „szebb napokat” várva. De az is gyakori volt, hogy a társulat helységeibe költöző új „lakók”, általában valamilyen hivatal munkatársai az ott talált könyveket a PAHUBE-ba, a MÉH elődjébe küldték, ahonnan zúzdába kerültek, vagy egyszerűen szétszórták, elégették, tönkretették. Legjobb esetben a könyveket a hatalom emberei lefoglalták és átadták az Országos Könyvtári Központ munkatársainak, akik átvizsgálták az anyagot, majd a használhatónak vélt könyveket különböző könyvtárakba szállították, az elavultnak vagy politikai okokból „károsnak” vélt kiadványokat pedig a zúzdába küldték (Wix 1997:11–29, 53–55, 66; Horváth 1978:236, 239–244).

Konklúziók

A Mária-kongregációs könyvtárak bár általában nem rendelkeztek nagy könyvállománnyal és csak egy szűk réteg, a társulati tagság részére voltak első-sorban elérhetőek – bár tudunk egyes esetekben arról, hogy külsős személyek is használták (A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet 1908:8–11) –, de hatásukat tekintve jóval nagyobb jelentőséggel bírtak. Ugyanis alapvetően az egész katolikus közéletet irányító elit, illetve jövőendő elit alkotta a kongregációk tagságát, így ezen férfiak és nők, fiúk és lányok olvasmányélményei közvetett módon az egész katolikus társadalomra kihatással voltak.

Felhasznált irodalom:

- A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárdá nevelő- és tanintézetének értesítője az 1903–1904. iskolai évről (1904). Pécs, 1904.
- A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárdá nevelő- és tanintézetének értesítője az 1906–1907. iskolai évről (1907). Pécs.
- A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárdá nevelő- és tanintézetének értesítője az 1912–1913. iskolai évről (1913). Pécs.
- A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárdá nevelő- és tanintézetének értesítője az 1913–1914. iskolai évről (1914). Pécs.
- A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárdá nevelő- és tanintézeteinek értesítője az 1914–1915. iskolai évről (1915). Pécs.
- A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet értesítője az 1906–1907-iki tanévről (1907). Pécs.
- A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet értesítője az 1907–1908-iki tanévről (1908). Pécs.
- A Pécsi Uri Nők Mária-Kongregációjának szabályai (1931). Pécs, Taizs József.
- Az Erősség Tornyáról elnevezett Pécsi Állami Főreáliskola ifjúságának Mária Kongregációja (1908). Pécs, Wessely és Horváth.
- Bangha, Béla (1911): Mi a kongregáció? Budapest, Stephaneum.
- Bangha, Béla (1941): Kongreganisták és az olvasmány. In: Bangha Béla: A Nagyasszony zászlaja alatt I. Budapest, Szent István Társulat. 375–381. p.
- Bús, Jakab (1927): Kalauz a Mária-kongregációk számára. Budapest, Apostol Nyomda.
- Gergely, Jenő (1985): A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971. h.n., Kossuth.
- Havasy, Gyula (1990): A magyar katolikusok szenvedései 1944–1989. Budapest, Magánkiadás.
- Hermann, Egyed (1973): A Katolikus Egyház története Magyarországon 1914-ig. München, Aurora.
- Horváth, Viktor (1978): Könyvek és könyvtárak államosítása Magyarországon (1949–1960). In: Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1974–1975. Budapest, OSZK. 233–261. p.
- Juhász, Erika – Simándi, Szilvia (2008): Aus der Geschichte der ungarischen Erwachsenenbildung. In: Sári, Mihály – Huszár, Zoltán – Várnagy, Péter – Zalay, Szabolcs (szerk.): Regionalisierung – Internationalisierung. Pécs, Universität Pécs. 227–237. p.
- Kádár, Zsófia (2013): A pozsonyi jezsuita kollégium Mária-társulatának könyvkiadása és könyvterjesztése. In: Egyháztörténeti Szemle 14. évf. 1. szám, 5–45. p.

- Klestenitz, Tibor (2008): A Mária kongregációk és a sajtókérdés a dualizmus korában. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 17. évf. 3–4. szám, 83–100. p.
- Kongreganisták kézikönyve (1910). Budapest, Mária-kongregáció. 7. kiadás.
- Kongreganisták kézikönyve (1937). Budapest, „Mária-kongregáció” szerkesztősége. 16. kiadás.
- Löffler, Fülöp (1925): A Mária-kongregációk. Budapest, „Mária-kongregáció”.
- Mohl, Antal (1898): A Mária-kongregációk története. Különös tekintettel hazánkra. Győr, Győregyházmegyei Könyvnyomda.
- Pécsi Úrinők Mária-Kongregációjának könyvtárjegyzéke (1941). Pécs, Kultura Könyvnyomdai Műintézet – Mayer A. Géza és Társai.
- Petruch, Antal (1992): Száz év a magyar jezsuiták múltjából I. Kecskemét, Korda.
- Petruch, Antal (1994): Száz év a magyar jezsuiták múltjából II. Kecskemét, Korda.
- Szent Ágnes Mária-kongregáció (1931). In: Pécsi Katolikus Tudósító 9. évf. 4. szám, 5. p.
- Szentkirályi, István (1908): A pécsi Notre-Dame Nőzárda és iskolái. Pécs, Pécsi Notre-Dame Nőzárda.
- Tüskés, Gábor – Knapp, Éva (1992): Vallásos társulatok Magyarországon a 17–18. században. In: Néprajzi Látóhatár I. évf. 3–4. szám, 8–36. p.
- Wix, Györgyné (1997): A szerzetesi könyvtárak sorsa Magyarországon 1950–1952. Az Országos Széchényi Könyvtár füzetek 11. Budapest, OSZK.

Közművelődés Püspökmolnári területén a két világháború között

Megjelenés helye: 2020/2. szám

Absztrakt: A mai Püspökmolnári két világháború közti elődközségeiben gazdag közművelődési tevékenység folyt. Ennek fő színterei a különféle egyletek voltak, ezek közül több felekezeti alapon szerveződött. A szervezőmunkát elsősorban a katolikus és evangélikus iskolák tanítói végezték. Jelen tanulmányban ennek az 1920–44 közötti gazdag egyesületi életnek a bemutatására teszek kísérletet a fennmaradt források alapján.

Abstract: In the ancestor villages of today's Püspökmolnári was rich public education activities between the two world wars. Various associations were the main basis of this activities, several of which were organized on a denominational basis. The organizing work was mainly done by teachers from Catholic and Lutheran schools. In the present study, I attempt to present this rich associational life between 1920 and 1944 based on the surviving sources.

A falu fekvése és történeti előzmények

Püspökmolnári Vas megye déli részén, a Rába-folyó bal partján helyezkedik el. A Vasvári Járás egyik települése.

A tanulmány címe rögtön pontosításra is szorul, ugyanis a mai Püspökmolnári csak 1949-ben jött létre. Előtte a középkor vége óta 3 kisközség élte itt a maga külön életét: nyugaton Molnári, középen Szenttamás, keleten pedig Püspöki. E három községet azonban már a középkorban összekötötte a Szenttamáson álló templom, majd az újkorban az iskola. A reformáció és az ellenreformáció hatására a felekezeti megoszlás változatossá vált, ami azt eredményezte, hogy a 19. század második felére a katolikus elemi iskola mellé létrejött egy evangélikus iskola is. A katolikus plébános – a középkor után – 1832-től újra helyben lakott, az evangélikus hívek lelki gondozását a közeli Nemeskoltán élő lelkipásztor végezte. A templomot és az iskolákat a 3 falu lakossága közösen tartotta fenn, a Molnáriban élő nagybirtokos család segítségével.

A 3 falu az országos községnev-rendezést követően – megkülönböztetésül más ilyen nevű falvaktól – 1907-ben a Rába előnevet vette fel, s lett belőlük Rábamolnári, Rábasszenttamás, Rábapüspöki. A korszakunk elején a szomszédos

Rábahídvég körjegyzőségéhez tartoztak, 1922-ben azonban Rábamolnári székhellyel önálló körjegyzőséget hoztak létre. Az aprófalvak egyesítésének első lépése 1928-ban zajlott le, amikor Rábaszenttamást és Rámapüspökit összevonták, és lett belőlük Püspöktamási. Rábamolnári és Püspöktamási egyesítésére majd csak 1948-ban került sor; az így létrejött község 1949-től viseli a Püspökmolnári nevet.

A helyi közművelődés gyökerei

Bár már a reformkorban is léteztek egyletek, körök, de szélesebb körben, pl. a falvakban csak a kiegyezés után jelentek meg. Ezek – szakmai céljaikon (pl. tűzoltás, segélyezés) túl – a közösségi lét megéléséhez, az iskolán kívüli népműveléshez, önművelődéshez is keretet biztosítottak. Gyakran tartottak felolvasásokat, továbbképző előadásokat, de ebből kiindulva könyvtárat, egyesületi termet is kialakítottak. A hivatalos programokat követően gyakran előkerült valamilyen játék, pl. a kártya, és némi bor is kerülhetett az asztalra. Az egyesületi bálók a közösségek fő bevételi forrásai, továbbá a helyi sajtó érdeklődése által figyelt társasági események is lettek. A falusi körök nagy attrakciójának számítottak az amatőr színi előadások, vagy éppen verssel-dallal kísért különféle ünnepélyek (Címtár 2020:17).

Az amatőr színjátszásnak a községi Falukrónika szerzője is nagy jelentőséget tulajdonított:

„Községünkben a legrégebb népművelési forma a színjátszás volt. Minden téli estén összejöttek a fiatalok eleinte az iskola tantermében, később a kultúrotthonban, és évente megtanultak, bemutattak egy-egy háromfelvonásos színművet vagy több egyfelvonásos darabot. Ez volt a legfőbb szórakozásuk, szabadidejük nagy részét erre fordították. Szívesen csinálták, sőt megtiszteltetésnek vették, ha valakit alkalmasnak véltek és felkérték a szereplésre. Sok tehetséges fiataalt ismert meg a közönség, akik a mű mondani-valóját érzelemdúsan, jó hanggal, beszéd- és mozgáskultúrával tették érthetővé, közben szórakoztatták, kacagásra készítették a munkában elfáradt dolgozó falusi embereket. E fiatalokat szerették, közkedveltek és népszerűek voltak a faluban. A művek megtanítása több lelkes, közösséget szerető és érte dolgozni tudó ember nevéhez fűződik.” (Falukrónika¹)

A község területén két olyan egyletről van tudomásunk, amely már a Monarchia korában kulturális tevékenységet végzett. Az első a Szenttamási dalárda, amelyet 1873-ban hoztak létre. Célja volt „ének által a szívet és kedélyt nemesíteni”, és 1878-ban 20 taggal működött (Vargha 1880:316).

¹ Falukrónika: kartondobozban található, rajzlapokra írt, összefűzetlen kéziratos beragasztott képekkel és újságcikkekkel a Püspökmolnári Könyvtárban. Szerzők, oldalszám és keletkezési év nélkül. Készült kb. 1960-1975 között.

A korszakban másodikként a „*molnári-püspöki és szent-tamási tűzoltó egyesület*” alakult meg 1888. júliusában. Már működésének első éveiben számos táncvigalmat, farsangi mulatságot, díszgyakorlatot szervezett. 1904-re azonban elhalt. (Kuglics 2018:7-28)

A helyi népművelés feladatából nemcsak az egyesületek, hanem a tanítók is kivették a részüket. 1898-ban az 1848/49-es forradalom és szabadságharc évfordulóján mind a katolikus, mind az evangélikus népiskolában ünnepélyt rendeztek beszéddel, szavalatokkal, hazafias énekekkel. Az evangélikusok megemlékezését pedig nem is a tanító, hanem annak fia, egy tanítójelölt szervezte (V 1898.03.20. 3, V 1898. 04.10.12 és V 1898.04.14. 6).

1912 júniusában pedig arról olvashatunk, hogy „*A rábaszenttamási és rábapüspöki ifjuság folyó hó 13-án műkedvelő előadással egybekötött nyári mulatságot rendezett Szabó János vendéglőjében, Ifju Ferenc és Balikó Mihály tanítók vezetése alatt, mely úgy anyagilag mint erkölcsileg fényesen sikerült. Az „Agnes asszony” című népszínmű került színre, s a szereplők az egyes személyek ügyes alakításával s szép szülő és pompásan begyakorolt karénekeikkel valóban meglepték a hallgatóságot*” (VV 1912.06.30. 2).

A tanítók szerepe a két világháború közti kulturális életben

A helyi elemi iskolai tanítók nemegyszer személyükben is a jogfolytonosságot képviselték a dualizmus korától kezdve, így gyakran ugyanazt az iskolán kívüli népművelő, egyletszervező tevékenységet folytatták, mint korábban.

A Horthy-korszakban a helyi katolikus elemi iskolából 4 tanító neve ismert: 1912-1935 között Horváth József volt a vezető tanító, akit Pungor Imre váltott; ő 1935-57 között tanított a faluban. A másik tanítói poszton 1919-23 között Hegedűs Istvánt találjuk, 1923-26 között nem ismert a másodtanító neve, majd 1926-ban Sütő Mária érkezett ide. Ő később Pungor Imre felesége lett, és férjével együtt 1957-ig tanított a községben. A 4 évig tanító Hegedűs Istvánt kivéve mindegyikükről számos egyleti tevékenység ismert.

Horváth József 1931-ben a Püspöktamási Levente Egyesület jegyzője volt (F. Szabó 1931:477). Pungor Imréné Sütő Mária esetében az 1937-es minősítő lapja is fennmaradt. Ezen az Iskolánkívüli elfoglaltságai, tisztségei” rovatban az szerepel, hogy Szivgárda vezető, továbbá adatlapján a „népművelési tanfolyam” elvégzését tüntették fel.

A korszakban kántortanítói tisztséget betöltő Pungor Imrére a ma élő idősök is emlékeznek. Szigorú, de következetes tanítónak, egyúttal pedig rendkívül jó szervezőnek írják le, aki összefogta a fiatalságot (az elemi iskolából már kimaradt kamaszokat és a fiatal felnőtteket is). Kinevezésekor a vele szemben támasztott nevelői, kántori, vallás-erkölcsi elvárásokon túl ott találjuk az alábbiakat is: „*iskolánkívüli népművelés, leventeoktatás, szivgárda és ifj. énekkar vezetése*” (Tanítók

iratai: 1937). A még élő egykori tanítványai szerint leginkább a KALOT-on belül tudott kibontakozni: színdarabok, versek betanításával, énekléssel, sőt sportolással, futballal vonta maga köré a fiúkat. A helyi KALOT-ban végzett munkája eredményeként 1944. márciusában kinevezték espereskerületi KALOT-titkárrá (Historia Domus 1944.03.05.)².

A községben az evangélikusok a katolikusok mellett a felekezeti kisebbséget alkották, de azért önálló iskolát tudtak fenntartani. Velük kapcsolatban abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a korszak egészében – sőt, azon túl is: 1907-1947 között – egyetlen tanító működött itt, Balikó Mihály. Vagyis egy családból nemritkán két generáció tagjait is tanította, nevelte! Elismertségét jelzi, hogy tagja volt (1927-ben biztosan) a rábaszenttamási képviselő-testületnek, majd az összevonást követően 1929-ben Püspöktamási község képviselő-testületének is. Az evangélikus ifjúság összefogásán, szervezésén túl 1931-ben a Levente Egyesület főoktatója és a Rábamolnári Polgári Lövészegylet elnöke volt (F. Szabó 1931:478).

A tanítók személye mellett az iskolaépületek is fontos szerepet játszottak a korabeli közművelődésben: itt próbálták a színdarabokat, a verses-dalos műsorokat, itt tartottak tanfolyamokat, itt zajlott az ifjúsági egyesületek programjainak a szervezése.

Kulturális élet az egyesületeken belül

Amennyiben a két világháború között működött helyi egyesületeket szeretnénk megismerni, jó kiindulópontnak tűnhet a 2020-ban újra kiadott, A magyarországi egyesületek címtára a reformkortól 1945-ig. Vidéki egyletek és körök című munka. Sajnos a mai Püspökmolnári jogelődjei vonatkozásában ez a mű elég hiányos, ugyanis a korszakból mindössze a Gazdakört és a KALOT-ot említi meg Püspöktamásiból; Rábamolnári, illetve a korábbi névvariánsú községek egyletei pedig hiányoznak belőle (Címtár 2020:264).

Esetünkben jobb választásnak tűnik egy korabeli munka. A két világháború közötti korszaknak nagyjából a közepén megjelent 1931-es gazdacímtárban már sokkal több egyesületet találunk (F. Szabó 1931:476-479). Abban az évben Püspöktamásiban Önkéntes Tűzoltó Egyesület, Levente Egyesület, Polgári Lövészegylet és Gazdakör működött, Rábamolnáriban pedig Önkéntes Tűzoltó Egyesület, Levente Egyesület és Lövészegylet. És rajtuk kívül – mint azt látni fogjuk – több nem formális civil közösség is végzett hosszabb-rövidebb ideig kulturális, közművelődési tevékenységet. Lássuk őket egyenként!

2 Historia Domus: Holpert István: A Püspöktamási plebánia története című munkája oldalszámok nélküli kéziratos napló. A történeti szakirodalom ezt a forrástípust „historia domus” néven említi, amelyben a plébánosok a plébánia területén történt jelentősebb eseményeket rögzítették, különösen a templommal, a paplakkal, a plébános családjával és a katolikus hívekkel kapcsolatban. Oldalszámok helyett egy adott nap bejegyzéseire lehet hivatkozni.

1. Tűzoltók

A korábban létrejött egyesületek közül a tűzoltók külön, mindhárom faluban újjáalakultak az I. világháborút követően: Rábamolnáriban 1922-ben, Rábapüspökiben 1925-ben, Rábaszenttamáson 1927 vagy 1928 folyamán. Az első két település Önkéntes Tűzoltótestületének (akkor így hívták) alapszabálya fennmaradt, de abban kulturális tevékenység nincs nevesítve (Alapszabály: 1925). Ugyanakkor ez már a kezdetektől jelen volt, amelyről újságcikkek tanúskodnak.

Mivel a rábamolnári lánglovagok néhány éves előnyre tettek szert, így a hírek zöme róluk szól. Például 1926 tavaszán ezt olvashatjuk: *„A Rábamolnári tűzoltók felszerelésük javára húsvéthétfőn este 8 óra kezdettel az uradalmi épületben színielőadást rendeznek. Szinre kerül Barabás István 3 felvonásos kitűnő vígjátéka: „A tűzoltó”. Az előadás iránt az egész környéken szokatlanul nagy érdeklődés nyilvánul meg. A színjátékot táncmulatság követi”* (VU 1926.04.04. 6). Ugyancsak ők 1927 februárjában műkedvelői előadással egybekötött táncvigalmat rendeztek Berkes Lajos vendéglőjében (VU 1927.02.27. 3), október 7-én pedig szüreti mulatságot tartottak (VU 1927.10.07. 3). 1930-ból is van adatunk rábamolnári tűzoltók által tartott szüreti mulatságról (VU 1930.09.28. 4). Bár a község a Rába-völgyében helyezkedik el, és az elmúlt száz évből nem tudunk nagy kiterjedésű szőlőkről, de a szüreti mulatságnak már a 20. század elejétől nyoma van a forrásokban, vagyis itt a tűzoltók hagyományőrző és -átörökítő tevékenységet végeztek.

Egy különleges eseményre is sor került 1926-ban, amiről más évből nincs tudomásunk. Mindenszentek napján a rábamolnári tűzoltók és leventék, ill. a rábapüspöki leventék a két falu temetőjében jelentek meg a hősök sírjánál, rájuk emlékezve. A Magyar Hiszekeggyel kezdődő ünnepélyen a tűzoltóparancsnok körjegyző mellett Horváth József katolikus tanító mondott ünnepi beszédet (VU 1926.11.07. 3). A molnári falurészen egyébként a tűzoltótestületnek volt egy kis helyisége oktatás, egyéb összejövetelek céljára (Falukrónika)

1927-ben a rábapüspöki tűzoltók is feltűnnek a hírekben. Áprilisban a helyi kocsmában színielőadást és táncmulatságot rendeztek. Bemutatták a „Ha majd a Kárpátok megindulnak” című 2 felvonásos irredenta színművet és a „Tépett rózsa” című 3 felvonásos színművet (VU 1927.04.10. 3). Ők is tartottak szüreti mulatságot a falu kocsmájában, pl. 1940. október 6-án (V 1940.10.04. 6).

1. kép. Önkéntes tűzoltók egy műkedvelő előadással egybekötött mulatságon a rábamolnári kocsma udvarán 1942-ben

(Forrás: Molnár Józsefné püspökmolnári lakos)

2. Leventék

Az 1921. évi LIII. törvénycikk értelmében minden olyan 12 és 21 év közötti magyar fiatal, aki már nem járt iskolába, köteles volt hetente egy bizonyos óraszámot gimnasztikai gyakorlatokkal tölteni. Ez a törvény fektette le az alapjait a leventeképzésnek, amelynek keretében a létrehozandó levente egyesületek szolgáltak. Ezekhez egy 1941-es jogszabálymódosítás értelmében lányok is csatlakozhattak (Várdai 2019).

Bár ahogy arra fentebb már utaltam, 1931-ben is jelen volt községünkben a levente mozgalom, de az egyesületek közművelődési tevékenységéről csak a '30-as évek végétől van adat. 1939. december 26-án a rábamolnári leventecsoport Vadalma József vendéglőjében színelőadást és táncmulatságot rendezett, ahol előadták Hoffmann Vince helybeli szerző „Minálunk a Rábamentén” című 3 felvonásos népszínművét (V 1939.12.24. 19).

1942-ben egy leány-leventenapra került sor Püspöktamásiban, még hozzá a hírek szerint Vas megyében ez volt az első! Ezen a tervek szerint részt vettek Rábamolnári, Püspöktamási, Zsennye és Vasszécseny leányleventéi is, valamint vendégszerepelt vasvári leventezenekar. Az ünnepség du. fél 4-kor kezdődött a

Marton-malom melletti erdőben. Ezt egyfajta kulturális seregszemleként kell elképzelnünk, ugyanis a műsorban szerepeltek népies táncok, népdalok, torna-bemutatók, rövid tréfás számok, szavalatok és versenyek (V 1942.09.20. 11). Az eseményen megjelent a járási főszolgabíró, a vasvári plébános és a járási katonai parancsnok, utóbbi beszédet is mondott, majd a helyi plébános és a körjegyző szólt a megjelentekhez. A műsor a Himnusszal kezdődött. A megyei lap cikke szerint: „*A lezajlott program a még gyerekcipőben járó leányleventemozgalom máris nagy fejlődésnek indult nagyszerű és gyors önkéntes munkáját tárta a nézők elé. Az ünnepély megrendezése és az ott látottak csak elismerést váltottak kis a megjelentekből. Külön dicséret illeti Sely Etelkát, a Rábamolnári és Püspöktamási leányleventék vezetőjét. A kora esti órákban véget érő ünnepély után meleg hangulatban szórakozott a fiatalság*” (V 1942.09.25. 7).

1942-ben a leventék karácsonyfaünnepélyt rendeztek az iskola nagytermében. Diákok versmondásán kívül Balikó Mihály tanító emlékezett a harcát katonáiról. Eljátszották a leventék a „Bethlehemjárás” (!) c. karácsonyi jelenetet, majd kiosztották a honvédek hozzátartozói között az összegyűjtött ajándékokat (V 1942.12.24. 5).

„*Szépen működnek a rábamolnári és püspöktamási leányleventék*” – értékeli egy 1943-as újságcikk a Sely Etelka vezette közösség munkáját. Majd arról olvashatunk, hogy januárban 30 csomagot küldtek a honvédeknek, egy februári vasárnapon pedig műsoros estet rendeztek, melynek bevételét a sebesült honvédeknek juttatják el. Az esten a szolgabíró és a járási katonai parancsnok is megjelent. A cikk megemlíti, hogy a lányok most egy csecsemőkelengye elkészítésén dolgoznak. Jákfalvi György fronton lévő katonának ugyanis az 5. gyerke született, ennek a keresztanyaságát vállalták a lányok, a keresztapaságot pedig a járási katonai parancsnok” (V 1943.02.13. 6).

Végül még a leventék kulturális tevékenységénél említhetjük ezt is: „*1945 előtt falunkban „Levente” könyvtár működött. A néhány száz kötetnyi állományát a „szóróban” – mai Petőfi Sándor u. 49. sz. alatt helyezték el. Vezetője már meghalt*” (Falukrónika).

3. KALOT és KALÁSZ

1935-ben jött létre a Katolikus Agrárfűzési Legényegyesületek Országos Titkársága (KALOT), amely a földművesek és földmunkások legényegyleit összefogó országos szervezet volt. Célja a krisztusibb ember, a műveltebb falu, az életerős nép érdekében az agrárfűzés szellemi, anyagi támogatása, összefogása, érdekvédelme. A központ folyóiratokat és könyveket adott ki, a helyi szervezeteket színdarabokkal, előadások anyagával látta el, lelkigyakorlatokat szervezett. Női párja a KALÁSZ volt (Diós-Viczián 1993-2014: KALOT szócikk).

Püspöktamásiban viszonylag későn, 1941. március 15-én alakult meg a helyi KALOT- szervezet 23 alapító taggal (ebből 13 rábamolnári lakos volt), egyházi elnöke Holpert István plébános, világi elnöke Pungor Imre kántortanító lett (Egyesületi iratok).

A szervezet 1941-ben nótatanfolyamot rendezett, mely a katolikus iskolában október 9-én vasárnap este fél 8-kor műsoros est keretében fejeződött be. A mintegy másfél órás programot Pungor Imre kántortanító szervezte, amiben a KALOT és az iskolásgyermek is szerepeltek (V 1941.02.11. 5). A következő hónapban Holpert István plébános rendezésében a „Kláríca” című színdarabot adta elő 9 KALOT-tag (V 1941.12.12. 7 és Historia Domus: 1941.12.07).

1941 őszén a Szombathelyi Katolikus Tudósító című lapban így értékelték az eddigi munkájukat: *„A Püspöktamási és Rábamolnári KAL 42 taggal működik. A Döfi³ 40 példányban, a Magyar Vetés 10 példányban jár. Színdarabokat, kultúresteket rendeztek, közgyűlést tartottak. Egy legény részt vett a Népfőiskola kulturális tanfolyamán. Az őszi elinduláskor kevesen hittek az egyesület komoly munkaerejében, de kellemesen csalódtak. Az egész télen át tartó magyar nóta tanfolyam, a karácsonyi nagy sikerű színelőadás és a heti gyűlések nagy sikert jelentettek”* (SZKT⁴ 1941.09. hó 6).

1942 januárjában a Magyar Vetés c. lapból Püspöktamásiba már 70 példányban járt (SZKT 1942.01. hó 6). A következő hónapban farsangi műsoros táncmulatságot tartottak a Számedli-vendéglőben. A műsorban egyfelvonásos színdarabok, monológok és vidám, tréfás jelenetek adtak elő. A rendezői munkát Holpert István plébános végezte (V 1942.02.15. 10). Októberben a püspöktamási fiúk egy vígjelenettel vettek részt a vasvári esperesi kerület legénynapján (SZKT 1942.07. hó 4).

1942-43 folyamán a KALÁSZ-lányok önállóan is megjelennek a hírekben, de hivatalos egyeletalapításról nem maradt fenn adat. 1942 nyarán a *„Püspöktamási és Rábamolnári lányok nagy sikerrel játszotta a Kismama és Apróhírdetések c. színművet”* (SZKT 1942.06. hó 6). 1943 farsangján pedig színdarabbal szórakoztatták Püspöktamási közönségét (SZKT 1943.03. hó 6).

1944. febr. 20-án a plébános azt jegyezte fel a naplójába, hogy *„A vén bakancsos és fia, a huszár c. színdarabot játszotta a KAL és Kalász ifjúság. Nagy Károly rábamolnári KAL-legény mindenkit sírásra fakasztott a vén bakancsos szerepében”* (Historia Domus: 1944.02.20). Március 19-én pedig *„nagyon jól sikerült apák-napját rendeztünk a Szivgárda, Kalász és Kalot tagjaival”* (Historia Domus: 1944.03.19).

³ Döfi: a Dolgozó Fiatalok címmű, a KALOT Sajtóosztálya által kiadott lap közkeletű szellemes rövidítése

⁴ SZKT: a Szombathelyi Katolikus Tudósító című havilap. Terjedelmi okok miatt a hivatkozás során rövidítést használok.

2. kép: KALOT és KALÁSZ-tagok az 1944-es zászlószentelésén. A bal szélén Pungor Imre, középen (fehér kalapban) Pungor Imréné Sütő Mária
(Forrás: Szilasy Jánosné püspökmolnári lakos, volt KALÁSZ-tag)

A helyi katolikus legény és leányszervezetekről az utolsó kulturális vonatkozású hírünk 1944 áprilisából maradt fenn. Eszerint a zászlószentelésre készülő KALOT a zászlóalapja javára népszínművet adott elő Pungor Imre kántortanító, espereskerületi KALOT titkár betanításával (SZKT 1944.04. hó 5.a). Ugyanekkor azt is olvashatjuk, hogy „*a Lánykör vallásos tárgyú színművet adott elő március 25-26-án a KALOT és a Szívgyárdisták közreműködésével nagy erkölcsi és anyagi sikerrel*” (SZKT 1944.04. hó 5.b).

4. Evangélikusok

Az evangélikus felekezet körében folyó közösségi életéről, kulturális tevékenységről a korszak elejéről és végéről állnak rendelkezésre források.

1919. november 6-án járt Rábaszenttamáson Kapi Béla evangélikus püspök, melyről részletes jegyzőkönyv maradt fenn. Megtudjuk belőle, hogy az egyházközségben semmilyen egyesület nincs. Egyúttal felszólítja a vezetőséget, hogy a nőegyletet mielőbb szervezzék meg, hogy a gyülekezet női tagjai is jobban bekapcsolódhassanak a közösség életébe. Ugyanezt kéri a püspök az ifjúsági egyesület és énekkar vonatkozásában. Azt azonban örömmel nyugtázza, hogy a téli időszakban látogatott vallásos estélyt tartanak (Kapi 1919). Úgy tűnik, a püspök „kérése” meghallgatásra talált, mert néhány évvel később már élénk egyeleti életéről

olvashatunk. 1923-ban a felekezetenél 4 ünnepélyt tartottak: márc. 18-án Petőfi-ünnepélyt, júl. 2-án az ifjúsági egyesület bemutatkozó előadására került sor, nov. 5-én a reformációt ünnepelték meg, karácsony másnapján pedig vallásos estélyt tartottak. A Petőfi-ünnepély 5031 Korona bevételét az aszódi főgimnáziumnak küldték el, a többi jövedelme az ifjúsági egyesületé lett. (Erről a csoportról más adattal nem rendelkezem, valószínűleg nem formális egyesület volt, hanem a tanító által összefogott ifjúságot jelentette.) A műsorok során felolvasások, elmélkedések, szavaltatok, énekek hangzottak el (H 1924.02.03. 47). A cikk a tanítón kívül 12 szereplőt nevesít, köztük azt a Kristóf Kálmánt, aki később maga is evangélikus tanító lett, majd a Kossuth-díjas író, Kristóf Ágota apja. (Kuglics 2017.)

1925. szept. 6-án a felekezet vallásos jellegű irredenta ünnepélyt tartott. Ezen zsoltárok, vallásos énekek mellett klasszikus magyar költők (Berzsenyi, Petőfi, Arany) verseit szavalták, hazafias énekeket énekeltek. A cikk külön említi az egyesület férfikarát és női karát is (H 1924.02.03. 47).

1943 májusában ismét meglátogatta a püspöktamási gyülekezetet Kapi Béla evangélikus püspök. A látogatásról május 16-án felvett jegyzőkönyv 7. pontja ismerteti a – korabeli szóhasználat szerinti – egyháztársadalmi szervezet, azaz mai szóval az evangélikus gyülekezet nemformális közösségeit. A jegyzőkönyvhöz csatolt összefoglaló (valószínűleg a püspöknek előzetesen megküldött jelentés) szerint az ifjúsági egyesület 16 taggal, a leányegyesület 18 taggal, a nőegyesület 15 taggal működik, az énekkarnak pedig 16 tagja van. Megemlíti még az irat, hogy böjtben és adventben 2-2 vallásos estélyt tartanak, amelyek látogatottak (Kapi 1943).

5 Egyéb egyesületek

A katolikus egyesületek kapcsán említett Szívgyárda a 6-14 éves fiúk és lányok szervezete volt, a Jézus Szíve Szövetség gyermek tagozata. Célja volt a vallás-erkölcsi és hazafias nevelés, ezen belül a családi élet megszerettetése, a tekintélytisztelőre, a munkára és a kötelességteljesítésre nevelés. (Diós-Viczián 1993-20014: Szívgyárda szócikk) Életkorukból adódóan náluk elengedhetetlen volt a felnőtt pedagógusok (itt főleg Pungor Imréné Sütő Mária) szervezőmunkája. Önállóan csak két alkalommal szerepelnek sajtóhírben, mindkétszer amatőr színjátszással. Elsőként 1942 nyarán: „Püspöktamásiban a Szívgyárda áldozócsütörtökön (május 14-én – KG) ünnepelte az első áldozókat, édesanyákat és a jubiláló Szentatyát. A délutáni ünnepségen színdarabot adtak elő nagy sikerrel” (SZKT 1942.06. hó 5). 1944-ben pedig a Szívgyárdista-avatás alkalmából az új tagok színdarabot adtak elő a katolikus diákközpontok javára (V 1944.03.30. 6).

3. kép: Az 1942. áldozcsüdtörtöki műsor szivgárdista szereplői Holpert István plébánossal
(Forrás: Holpert 1942.05.14.)

Bár a kultúrától távolinak tűnő terület a gazdák érdekképviselése, de ott is jelen volt a művelődés. 1931. november 29-én megalakult a Püspöktamási Gazdakör, melynek alapító tagjai között volt Balikó Mihály evangélikus tanító (Egyesületi iratok). Bár alapszabályuk nem maradt fenn, de fontos célja lehetett a gazdák önképzésének segítése. Ezt bizonyítja, hogy a megválasztott tisztikarban ott találunk egy „könyvtáros” tisztséget is. A gazdakörnek volt egy szobája a püspöki falurészen, az egyik módos gazdánál, Piri Mihálynál. (Falukrónika) Idősek elmondása szerint itt volt néhány gazdasági szakkönyv, illetve folyóiratot is járattak, amiket a tagok kézről-kézre adva felváltva olvastak.

A szomszédos Rábamolnáriban már 1926-ban alakult gazdakör, de ott sem pedagógus, sem könyvtáros nincs említve. Annyit azonban tudunk, hogy „*A vezetőség a kör részére tágas szobát bérelt, ahol hetenként háromszor tartanak összejövetelt.*” (VU 1926.02.07. 3).

A Lövészegyletek működéséről nem maradt fenn információ.

Összegzés

Mindennek a gazdag egyesületi, kulturális életnek vetett véget a hazánkat elérő II. világháború, és az utána következő politikai fordulat. A szervezetek tagjai közül sokan elesetek a háborúban, vagy fogságba estek, kényszermunkatáborba

kerültek vagy megrokkantak. Az egyesületek zömét pedig a belügyi tárcát megkaparintó kommunista párt számolta fel vagy szervezte át.

A korszak közművelődésének két apró momentuma azonban napjainkban is megragadható. Egyrészt jelenleg is működik Önkéntes Tűzoltó Egyesület, habár már kulturális tevékenységet szinte nem is végez. A másik pedig az, hogy idősök elmondása szerint a mai falu központjában állt, majd elbontott egykori leventeotthon tégláiból épült fel 1948-ban a Béke Kultúrotthon, azaz a mai közösségi színtér jogelődje. Ily módon a két világháború közti kulturális élet a szocializmus évtizedeinek népművelésén át napjaink közösségi színteréig vezet.

Levéltári források:

- Alapszabály: 1925: A Rábamolnári és a Rábapüspöki Önkéntes Tűzoltók alapszabályai 1925-ből. Vas Megyei Levéltár IV. 458/1923.
- Egyesületi iratok: Vas Megyei Levéltár IV/440. Egyesületi iratok – Püspökmolnári
- Falukrónika: Kartondobozban található, rajzlapokra írt, összefüzetlen kézirat beragasztott képekkel és újságcikkekkel a Püspökmolnári Könyvtárban. Szerzők, oldalszám és keletkezési év nélkül (készült kb. 1960-1975 között): Kulturális életről és Tűzoltókról szóló részek
- Historia Domus: Holpert István: A Püspöktamási plébánia története. Kézirat (oldalszámok nélkül). Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár IV. 106. Püspökmolnári plébánia iratai 1. doboz
- Kapi (1919): Magyarországi Evangélikus Egyház Dunántúli Egyházkerület / 74. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek Vasi Közép-Egyházmegye 1919 / 1919 Vasi Közép-Egyházmegye, Kapi Béla püspök látogatásai / Rábaszenttamás (Szent-Tamás): https://library.hungaricana.hu/hu/view/Dunantuli_74/?pg=296&layout=s&query=R%C3%A1baszenttam%C3%A1s Letöltve: 2020. 12. 03.
- Kapi (1943): Magyarországi Evangélikus Egyház Dunántúli Egyházkerület / 81. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek 1940-43. / 1943. Vasi Közép-Egyházmegye, Kapi Béla püspöki látogatás/ Nemeskolta (Kolta)/Püspöktamási (Rábapüspöki, Rábaszenttamás) filia: https://library.hungaricana.hu/hu/view/Dunantuli_81/?pg=1373&layout=s&query=P%C3%BCsp%C3%B6ktam%C3%A1s Letöltve: 2020. 12. 03.
- Tanítók iratai: 1937: Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár IV. 106. Püspökmolnári plébánia iratai 9. doboz: Tanítók iratai

Újságcikkek:

- Harangszó (H):
- H 1924.02.03. 47. p.: A rábaszenttamási gyülekezetben... In: Harangszó 1924.02.03. 47. p.

- H 1925.09.27. 310. p.: A rábaszenttamási evang. ifjúsági egyesület... In: Harangszó 1925.09.27. 310. p.
- Szombathelyi Katolikus Tudósító (SZKT):
- SZKT 1941.09. hó 6. p.: A püspöktamási és rábamolnári KAL... In: Szombathelyi Katolikus Tudósító 1941.09. hó 6. p.
- SZKT 1942.01. hó 6. p.: A Magyar Vetés... In: Szombathelyi Katolikus Tudósító 1942.01. hó 6. p.
- SZKT 1942.06. hó 5. p.: Püspöktamásiban a Szívgyárda... In: Szombathelyi Katolikus Tudósító 1942. 06. hó 5. p.
- SZKT 1942.06. hó 6. p.: A püspöktamási és rábamolnári lánykör... In: Szombathelyi Katolikus Tudósító 1942. 06. hó 6. p.
- SZKT 1942.07. hó 4. p.: A vasvári kerület legényei... In: Szombathelyi Katolikus Tudósító 1942.07. hó 4. p.
- SZKT 1943.03. hó 6. p.: Farsangon... In: Szombathelyi Katolikus Tudósító 1943.03. hó 6. p.
- SZKT 1944.04. hó 5. p.: Püspöktamásiban zászlószentelésre... In: Szombathelyi Katolikus Tudósító 1944.04. hó 5. p.
- SZKT 1944.04. hó 5. p. második: Püspöktamásiban a Lánykör... In: Szombathelyi Katolikus Tudósító 1944.04. hó 5. p.
- Vasvármegye (V):
- V 1898.03.20. 3. p.: Szent-Tamás. In: Vasvármegye 1898.03.20. 3. p.
- V 1898. 04.10. 12. p.: Iskolai ünnepély: Vasvármegye 1898. 04.10. 12. p.
- V 1898.04. 14. 6. p.: Szent-Tamás. In: Vasvármegye 1898.04. 14. 6. p.
- V 1939.12.24. 19. p.: A Rábamolnári leventecsoporthoz. In: Vasvármegye 1939.12.24. 19. p.
- V 1940.10.04. 6. p.: Szüreti mulatság Püspöktamásiban. In: Vasvármegye 1940.10.04. 6. p.
- V 1941.02.11.5.p.: Nóta-tanfolyam. In: Vasvármegye 1941.02.11. 5. p.
- V 1941.12.12. 7. p.: Jól sikerült előadást... In: Vasvármegye 1941.12.12. 7. p.
- V 1942.02.15. 10. p.: A Püspöktamási KALOT táncmulatsága. In: Vasvármegye 1942.02.15. 10. p.
- V 1942.09.20. 11. p.: Leányleventenap Püspöktamásiban. In: Vasvármegye 1942.09.20. 11. p.
- V 1942.09.25. 7. p.: Nagy érdeklődés mellett... In: Vasvármegye 1942.09.25. 7. p.
- V 1942.12.24. 5. p.: Karácsonyfa ünnepélyek Vas vármegyében. In: Vasvármegye, 1942.12.24. 5. p.
- V 1943.02.13. 6. p.: Szépen működnek... In: Vasvármegye 1943.02.13. 6. p.
- V 1944.03.30. 6. p.: Szívgyárdista-avatás... In: Vasvármegye 1944.03.30. 6. p.
- Vasvári Ujság (VU):

- VU 1926.02.07. 3. p.: Gazdakör Rábamolnáriban. In: Vasvári Ujság 1926.02.07. 3. p.
- VU 1926.04.04. 6. p.: A rábamolnári tűzoltók... In: Vasvári Ujság 1926.04.04. 6. p.
- VU 1926.11.07. 3. p.: A rábamolnári önk. tűzoltók és leventék... In: Vasvári Ujság 1926.11.07. 3. p.
- VU 1927.02.27. 3. p.: Farsangi naptár. In: Vasvári Ujság 1927.02.27. 3. p.
- VU 1927.04.10. 3. p.: A rábapüspöki tűzoltók... In: Vasvári Ujság 1927.04.10. 3. p.
- VU 1927.10.07. 3. p.: A rábamolnári tűzoltók... In: Vasvári Ujság 1927.10.07. 3. p.
- VU 1930.09.28. 4. p.: A rábamolnári Önk. Tűzoltó Egylet... In: Vasvári Ujság 1930.09.28. 4. p.
- Vasvár és Vidéke (VV):
- VV 1912.06.30. 2. p.: A rábaszenttamási és rábapüspöki ifjúság... In: Vasvár és Vidéke 1912.06.30. 2. p.

Felhasznált irodalom:

- Címtár (2020): A magyarországi egyesületek címtára a reformkortól 1945-ig. Vidéki egyesületek és körök. Nemzeti Művelődési Intézet, I. kötet 17. p. és III. kötet 264. p.
- Diós, István-Viczián, János (1993–2014): Magyar katolikus lexikon, Budapest, Szent István Társulat, 1993–2014. online változat. Szívgárda szócikk: <http://lexikon.katolikus.hu/S/Sz%C3%ADvg%C3%A1rda.html> Letöltve: 2020. 12. 17. és KALOT szócikk: <http://lexikon.katolikus.hu/K/KALOT.html> Letöltve: 2020. 12. 17.
- F. Szabó, Géza (1931): Vas vármegye és Szombathely megyei város általános ismertetője és címtára az 1931–32. évre. Főszerk.: F. Szabó Géza. Budapest, é.n. (1931) 476–479. o.
- Kuglics, Gábor (2017): Adalékok Kristóf Ágota családjának történetéhez. In: Vasi Szemle LXXI. évf. 1. szám 105–108. p.
- Kuglics, Gábor (2018): A Püspökmolnári Önkéntes Tűzoltó Egylet 130 éve. Püspökmolnári, Szerzői kiadás.
- Ujvári, Gábor (2010): A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”. Budapest, Ráció Kiadó,
- Vargha, Gyula (1880): Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban. Budapest, Statistikai Hivatal, 316–317. p.
- Várdai, Levente (2019): A Levente – egy emblematisz ifjúságnevelő szervezet a Horthy-korszakból. 2019.05.24.: <http://ujkor.hu/content/levente> Letöltve: 2020. 12. 22.

Nemzetközi kitekintés

A Haáz Rezső Múzeum, mint a nem-formális tanulás színtere

Megjelenés helye: 2016/2. szám

Absztrakt: A tanulmány célja a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum kulturális tevékenységének bemutatása, különös tekintettel a múzeumpedagógiai tevékenységre. A vizsgálatban elsősorban a dokumentumelemzés és interjú módszereit használtuk. Az eredményekből egyértelműen kirajzolódik általánosan a múzeum gazdag programkínálata és sokrétű tevékenysége, sajtóosan pedig a pedagógiai irányultságú tevékenysége és a látogatók száma közötti korreláció. Az utóbbi években a múzeumpedagógiai jellegű kínálat a látogatottság számottevő növekedéséhez vezettek. Mindezek az eredmények azt jelzik, hogy a múzeumok vonzásának egy igen erős, meghatározó tényezője a gyermekek és fiatalok számára (is) létrehozott – többnyire interaktivitásra épülő – kiállítások.

Abstract: The goal of this paper is the presentation of the cultural activity of Haáz Rezső Museum from Odorheiu Secuiesc, Romania, with emphasise on the pedagogical activity. Our research is based on the document analyses and interview as scientific methods. We have find out a real correlation between the increased pedagogical activity of the museum and the number of visitors. This results underline that the educational offer of the museum creates a real motivational factor that can attract an increased number of visitors, first of all children and young people, but not only.

Bevezető gondolatok

Napjaink egyik meghatározó tanulási paradigmája az egész életen át tartó tanulás, amelyben kétségkívül központi szerepe van a formális, iskolarendszerű tanulásnak. Emellett azonban egyre nagyobb teret nyer a nem formális keretben végzett tanulás is, mint például a múzeumi tanulás, a helytörténeti klubokban, szakkörökben, olvasóköriekben megvalósítható programok. Ezek a helyszínek valamely adott témában kínálnak ismétlődő vagy folyamatos érdekes, izgalmas tevékenységet a közönségnek, az iskoláknak (Váczy 2012), és pótolják a formális tanulási keretek között kialakult hiányosságokat, hiányérzetet. Jelen tanulmány keretei között a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum tevékenységét mutatjuk

be, mint a non-formális tanulás színterét, elsődlegesen a múzeumpedagógiai vonulatra fókuszálva.

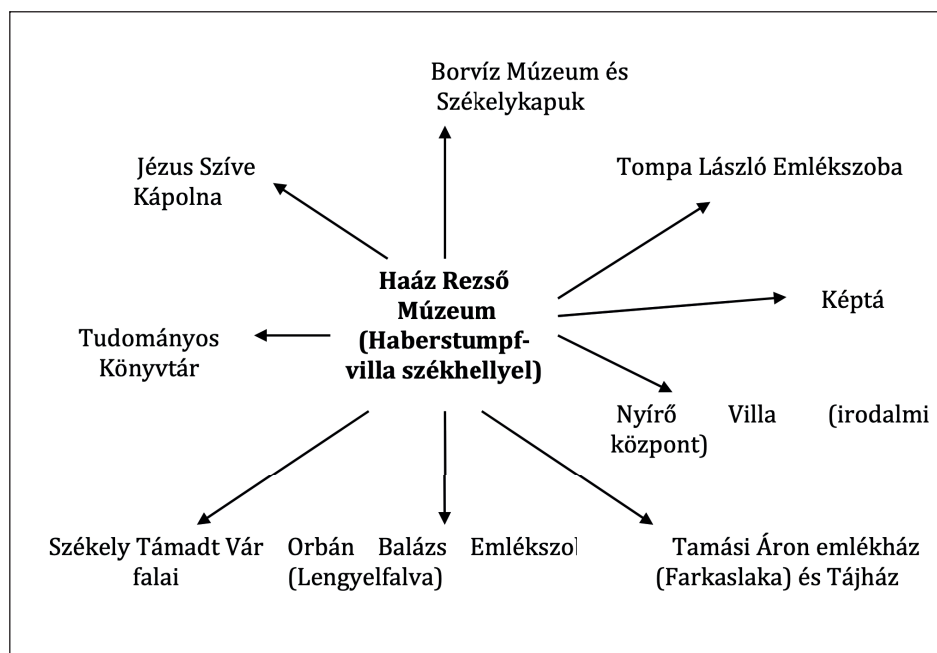
Az intézmény bemutatása

A székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum a város és egyben az egykori Udvarhelyszék néprajzi, helytörténeti, képzőművészeti és természetrajzi múzeuma. A múzeum a város tudományos-művelődési intézményeinek legrégebbike, ugyanakkor az egyik legrégebbi Erdélyben is (Zepeczaner 2005).

A Gróf Bethlen János udvarhelyszéki főkapitány által alapított református kollégium könyvtárának első, 1797-ből fennmaradt leltárkönyve (Protocollum) a bizonyíték arra, hogy a könyvtár mellett már ebben az időben lerakták a régiség-, az érem- és az ásványtár, valamint a fizikai-természetrajzi szertár alapjait is. Ugyanakkor már létezett a fizikai-természetrajzi szertár, a csodás természeti ritkaságok, a klenódiumok, a támogatók címereinek, és a zászlók gyűjteménye. Az iskolai gyűjtemények előfutárai és megalapozói a múzeum állományának. Az 1848-1849-es forradalom és szabadságharcot követő katonai megszállás, a világháborúk viszontagságai jelentős károkat okoztak a gyűjteményekben, de lassú gyarapodásuk töretlen maradt (Zepeczaner 2016).

A Haáz Rezső (1883-1958) rajztanár által létrehozott népművészeti gyűjtemény, mely 1913-tól vált nyilvánossá, és amelynek közel négyezer tárgya megteremtette az önálló múzeum alapjait. Az intézmény 1950-ben lett állami múzeum. Állandó székházat csak 1968-ban kapott, amely 1978-ban az Állandó Képtár épületével bővült. Az 1970-es években, meglehetősen hosszú előkészítő munka után jöhettek létre a múzeumhoz tartozó emlékszobák: a Tompa László, a Bányai János és a Tomcsa Sándor emlékszoba. Ezekkel egyidejűleg jön létre Szejkefürdőn a székelykapu-gyűjtemény (Zepeczaner 2005).

Újabb jelentős gyarapodás 1990-ben történt, amikor egyesült a város muzeális jellegű, 76.000 kötetes Tudományos Könyvtárával - amelyből egykor a múzeum maga is kinőtt. Az intézmény, megszabadulva az ideológiai-politikai kötöttségektől, új fejlődési lehetőséget kapott 1994-ben, amikor visszakerülve a város fenntartásába, jogi személyiség, önálló intézmény lett (Zepeczaner uo.).

1. ábra: A múzeum tevékenységi körébe tartozó helyszínek

Napjainkban múzeum tevékenységének sokszínűségét jelzi, hogy a székhelyén szervezett időszakos és állandó kiállítások, tárlatvezetések, múzeumpedagógiai jellegű foglalkozások mellett, ma is számos más helyszín tevékenységének a gondozása, ezek koordinálása is a hatáskörébe tartozik, amely által a célközönség megszólításának változatosabb módjait, a sokrétű igények kielégítésének lehetőségét is hatékonyabban meg tudja valósítani.

A fenti helyszínek tartoznak még a múzeum tevékenységi hatáskörébe: Tudományos Könyvtár, Képtár, Tompa László Emlékszoba, Nyírő Villa (irodalmi központ), Székely Támadt Vár falai, Borvíz Múzeum és Székelykapuk (Szejkefürdő), Jézus Szíve Kápolna, Tamási Áron emlékház (Farkaslaka) és Tájház (Szentlélek), Orbán Balázs Emlékszoba (Lengyelfalva).

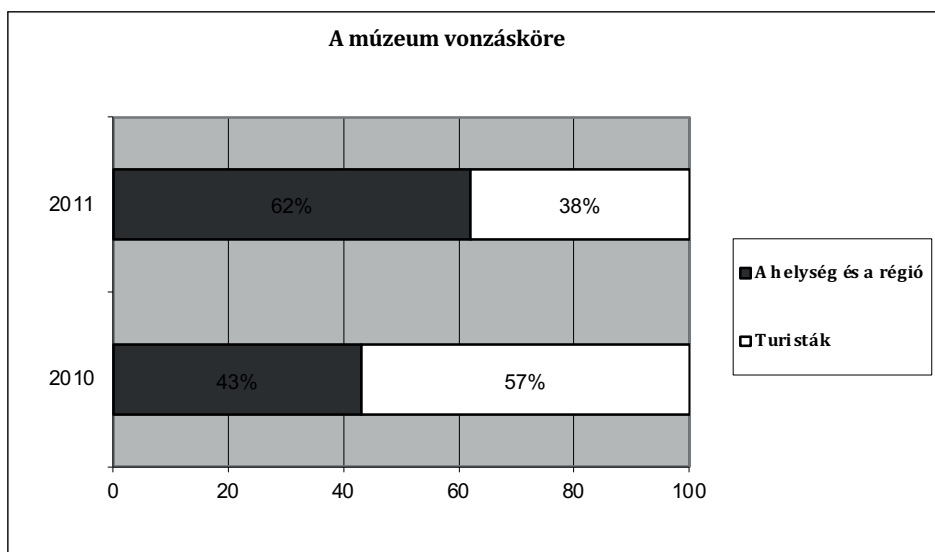
Az intézmény célja

A múzeum rendeltetése klasszikus értelmezésben a gyűjtés, a konzerválás, a kutatás és a tanítás volt. Napjainkban a legfontosabb változás, hogy az új megközelítések középpontjában a látogató, pontosabban a múzeum és a látogató viszonya áll, ellentétben a hagyományos, a bemutatott tárgyakra vagy gyűjteményekre fókuszáló múzeumfelfogással (Szabó, é.n.). Éppen ezért, egyre felerősödik a színes programok kínálata a múzeumi kultúrákövetítésben. Koltai Zsuzsa (2011)

szerint a múzeumi funkciórendszer változásának történetében, a XX. században a legfontosabb módosulás a múzeumok szórakoztató funkciójának megjelenése volt. A múzeumi kultúráközvetítés kapcsán a XX. század végén teret nyert a szórakoztatás és az oktatás angol kifejezésekből összevont „edutainment” kifejezés, mely pontosan kifejezi a múzeumok egyre elterjedtebbé váló új feladatát: szórakoztatva oktatni és/vagy oktatva szórakoztatni.

Az székelyudvarhelyi intézmény jelenlegi vezetősége egyértelműen felismer- te a funkcióváltás hazai adaptációjának szükségességét, és ennek értelmében, el- sődleges célként fogalmazza meg a múzeum társadalmi szerepének erősítését, a közösség irányába történő megjelenés és szolgáltatás maximalizálását, kulturá- lis-nevelő hatásának növelését, ezáltal pedig eleget tesz annak az alapvető elvá- rásnak, hogy a célközönséget úgy tartsa meg, hogy közben a szakmai minőségi elvárásokat maximálisan kielégíti. A múzeum fontos célként fogalmazza meg a térség kulturális intézményei körében pozíciójának erősítését. Ezért a regionális és lokális látogatóközönség megszólítása fontos vezérelv, és ők képezik a leg- fontosabb célcsoportot is. Sajátos célként fogalmazzák meg a vállalkozószférával való kapcsolatok folyamatos építését, s ezek olyan szintű kamatoztatását, hogy a különböző projektekre hosszútávon támogatásokat nyerhessenek. Az intézmény vezetője úgy értékeli, hogy az utóbbi években folytatott következetes tevékeny- ség megtérülni látszik. A múzeum kulturális szolgáltatásainak ismerete és ezek „fogyasztása” reális növekedést mutat. Ennek fenntartása érdekében fontosnak tartják a szolgáltatások maximalizálását, hiszen a tapasztalat azt igazolja, hogy a nyújtott szolgáltatás minőségére való törekvés visszatérő közönséget biztosít, *„még akkor is, ha az intézménynek nincs potenciálja igazi <múzeumi boom> jellegű projektek megvalósítására”* (M.Z.¹).

1 Az esettanulmány elkészítésének lehetőségét dr. Miklós Zoltán, a Haáz Rezső Múzeum igazgatójával ké- szített interjú biztosította.

2. ábra: A múzeumi szolgáltatások igénybevételének megoszlása

A diagram láttatja, hogy a 2011-es évtől kezdődően megfordult a látogatói arány a lokális és regionális látogatók javára. Természetesen az intézmény nem zárkózik el a turisták igényének kielégítése elől, de a célrendszere jelzi, hogy a helyi közösség művelődési életének szervezésében is érdemi szerepet vállal.

Az intézményi célok elemzése egyértelműen rávilágít arra, hogy a múzeum fontos feladatának tekinti a kultúraszervezést, valamint a kulturális nevelési célok megvalósítását, ami a tevékenység pedagógiai és andragógiai dimenziói felé történő irányultságát, ennek tendenciáját is jelzi.

Infrastruktúra

A múzeum 2016 tavaszáig a már említett, 1968-ban kapott székhelyen működött, amikor is új helyszínre költözés lehetőségével élt. Az intézmény épülete, az impozáns Haberstumpf villa, a város egyik Bethlen-negyedének része. Az intézmény vezetője szerint az új székhely elfoglalása már nagyon időszerűnek bizonyult, hiszen a régi székhelynek hátrányai voltak. *„A szakmai tevékenység (kutatás, gyűjtés, feldolgozás, kiállításszervezés) napi szintű végzésében is voltak korlátok. A helyiségek szűkössége reális gondot jelentett, s ez mind a munkafelületek, mind a raktárak tekintetében érezhető volt. A rendelkezésünkre álló ingatlan túlterhelt volt.”* (M.Z.)

A Haberstumpf-villa múzeumi székhellyé alakítási folyamata szakszerűen történt, figyelembe véve mindazon igényeket, amelyek ilyenkor lényegesek. Az ingatlan helyiségeinek felszerelése a rendeltetésnek megfelelően került megter-

vezésre, kivitelezésre. Az új, modern múzeumi környezet az egyébként magas minőségű szakmai munka lehetőségének kiteljesedését is kínálja.

Humánerőforrás

Jelenleg a múzeum 13 főállású alkalmazottal működik (akik címzetes állásokat töltenek be). Mivel ez a létszám kevés, annak érdekében, hogy a jelenkori múzeumi igényeknek megfelelő normatív működést tudjanak biztosítani, ezért további 5 személy szerződéses munkaviszonyt ápol az intézménnyel.

A Haáz Rezső Múzeumban két múzeumpedagógus dolgozik. Kezdetben mindketten szerződéses munkaviszonyban álltak alkalmazásban. Az egyik restauratori munkakörben vált az intézmény főállású munkatársává, de a múzeumpedagógusi teendőket továbbra is ellátja. Múzeumpedagógusi kompetenciájukat különböző szakirányú továbbképzéseken szerezték.

Az intézményvezető laza szervezeti keret érvényesítésére törekszik, abból a meggyőződésből fakadóan, hogy egy kulturális intézményben céltudatos, és önmagukat megvalósítani kívánó személyek munkálkodása tud igazán értéket menteni és teremteni felmutatható eredményként.

Az intézmény tevékenysége

Az intézmény tevékenységét a fő rendeletetésnek megfelelés szándéka határozza meg elsődlegesen, azaz a kulturális hagyaték megőrzése iránti elkötelezettség jegyében zajlik. Ez azonban nem csupán az ingó tárgyalomány védelmére és tudományos feldolgozására vonatkozik, hiszen a múzeum felelősséget vállal a város épített öröksége iránt is.

A múzeum tevékenysége alapvetően két síkon bontakozik ki: egyrészt a kiállítások rendezése révén igyekezett betölteni közszolgálati hivatását, másfelől pedig a muzeológusok kutatásait ösztönzi, és megteremti az ehhez a szükséges feltételeket.

A kiállítások, tárlatok szervezését elsődlegesen múzeumpedagógiai szempontból elemezzük a következő alfejezetben.

Az épített örökség védelmének és bemutatásának szándéka abban is tetten érhető, hogy a múzeum biztosítja a város két legrégebbi műemlékének látogathatóságát, dolgozik ezek tudományos kutatásán, a külső erőforrások megteremtésén, és hosszú távú értéke helyezésükön. (Mint ilyen, már harmadik éve működtetik a *Jézus kápolnát*, amely nem csupán a múzeumi nyitászrend szerint látogatható, hanem ugyanitt különböző tematikus programok megszervezésére is sor került. Ugyanakkor közel két éve, *Székelytámadt vár* is a múzeum ügykezelésébe került, ahol szisztematikus régészeti ásatásokat kezdeményeztek, és melynek hozadéka-

ként a közelmúltban a vár építéstörténeti és használati adatai eddig nem ismert részletekkel gazdagodtak, valamint a várfalakon látványos helyreállítási munkálatok zajlottak.)

Az intézmény egyik húzóágazatának számít a régészet, azáltal, hogy régészeti felügyeletet, illetve régészeti ásatásokat végeznek.

A tevékenységnek egy másik irányvonala a kortárs képzőművészetre való odafigyelés, melynek keretében programszerűen, éves rendszerességgel megrendezésre kerül a *Termés* című tárlat. Ugyanakkor más negyedik éve szervezik a *Pulzus* című székelyudvarhelyi művésztelepet is, amely révén az igen értékes helyi képzőművészeknek bemutatkozási és kibontakozási lehetőséget biztosít.

Újabbán a fiatal székelyudvarhelyi képzőművészek *GrUnd* nevű csoportosulása zárkózik fel a múzeum által biztosított intézményes keret mentén. Műtárgygyarapítás terén - az erőforrások miatt - kevés lehetőség mutatkozik nagyobb értékű tárgyak megvásárlására. A Pulzus művésztelep megszervezése által azonban évente 10 értékesnek minősíthető kortárs képzőművészeti alkotással gyarapodik a képtár műtárgyállománya.

A kiadványok terén is jeleskedik az intézmény. Nem kis erőfeszítéssel periodikát jelentetnek meg, ugyanakkor konferenciaköteteket, amelyekben elsődlegesen saját kutatási eredményeiket teszik közzé. Két éve egy második periodika megjelentetésében is jeleskedik a múzeum, mely egy félévente megjelenő tudományos igényű ismeretterjesztő folyóiratként kerül az érdeklődő olvasó kezébe.

Rendszerezve a kiadványokat, az alábbiakat emeljük ki:

- Időszakos kiadványok:
 - » Székelység. A Székelyföldet és népét ismertető folyóirat (1990-1991)
 - » ISIS. Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek (2001-2014)
 - » Lustra (2014-)
 - » Múzeumi Füzetek sorozat (1990-)
 - » Székely tájak, emlékek sorozat (1994-1996)
- Sorozatokon kívül megjelenő írások, például: Péter Attila (1994). *Keresztek Székelyudvarhelyen 1993-ban* (a legkorábbi), vagy Kovács Piroska (2012): *Orbán Balázs kapui* (a legutóbbi).
- Katalógusok, alkalmi kiadványok (1978-), amelyek többnyire az egyes kiállítások anyagainak megértésében, az elmélyülésben nyújtanak segítséget. A legutóbbi az ANNA. Asszonyors a XX. században kiállításához kapcsolódik.

A kiadványok szempontjából igen aktuális és jelentős kihívásnak tett eleget a múzeum, mely tudományos igényű tevékenységének minőségét is erősíti. Az intézmény fenntartója által kezdeményezett *Székelyföld története* című monografikus jellegű munka koordinálását nyerte el a múzeum. Az előkészítő és lebonyolító munka 22 neves történészszerzőt egybefogó projekt részeként jött létre. A végső termék, a 2200 oldalas három kötetes monográfia a napokban került az olvasóközönség elé.

A múzeum pedagógiai tevékenysége

Bíró Éva (2015) szerint a múzeumpedagógiai törekvések, a múzeum és az iskola kapcsolatának erősítése, az élményszerű személyiség- és képességfejlesztés lehetősége a múzeumokban a második világháborút követően vett újra lendületet. Maguk a múzeumok is megváltoztak, új témák, szokatlan perspektívák kerültek a múzeumok falai közé. Megváltozott a gyűjtemények bemutatásának módszere, a kiállítások képe, sőt, megváltozott a múzeumi gyűjtés szempont-rendszere is. Az élményszerzés (ami ebben az esetben a múzeummal kapcsolatban pozitív élményt jelent) módjának tervezésekor nem nélkülözhető az életkori sajátosságok figyelembevétele. Nem mindegy, mennyi időt töltenek a gyerekek a múzeumban, milyen és mennyi tárgyat látnak, és hogyan „dolgozzák fel” az élményt, a látottakat, a kiállítást. Az aktív jelenlét, a játék öröme megteremtheti a múzeumlátogatás élményszerűségét, ugyanakkor jelentős ismeretrögzítő szerepe van. A tanulás intenzitását fokozza a műtárgyakkal, műtárgymásolatokkal, illetve az egész kiállítási egységgel kialakított interaktív kapcsolat. Napjaink múzeumi kínálatával kapcsolatos kíváncsiságokat felismerve és szem előtt tartva a Haáz Rezső Múzeum klasszikus rendeltetése mellett – eleget téve a modern múzeumi szolgáltatási trendeknek (is) – erőteljesen nyit a múzeumpedagógiai kínálat bővítésének irányába.

Az intézményvezető szavai egyértelműen kirajzolják a múzeumpedagógiai tevékenységek helyét a kulturális intézmény működésének rendszerében: *„Korszerű múzeumi szolgáltatásról napjainkban csak a múzeumpedagógiai foglalkozások megléte esetében beszélhetünk. Éppen ezért prioritást jelent továbbra is ez a szegmens.”* (M.Z.)

A múzeumpedagógia céljának megvalósítását, azaz, hogy olyan múzeumba-rát, a kiállításokat megérteni és befogadni képes generációt neveljen, amely a múzeumlátogatást kulturális alapszükségletnek tekinti, élményszerű, a látogató célcsoport életkori sajátosságainak megfelelő programkínálattal biztosítja az intézmény. A múzeumban zajló fejlesztő-nevelő tevékenységnek több változatával is találkozunk. A pedagógusok számára készített – és az intézmény honlapján is közzétett – tájékoztató részletezi, hogy milyen jellegű pedagógiai tevékenységet kínálnak a gyerekeknek, fiataloknak:

- **Múzeumi óra:** amely tartalmilag szorosan kötődik az iskolai tananyaghoz (történelem, művészettörténelem, fizika, kémia, biológia, természettudomány, matematika stb.), a múzeumi anyag feldolgozásában érvényesíti annak szempontjait.
- **Kérdés-felelet:** a párbeszéd, a kérdésfeltevés kétoldalú, a múzeumpedagógus és a látogató egyaránt tehet fel kérdéseket és adhat válaszokat. A

párbeszéd folyamán rávezethetjük az egyenrangú partnernek tekintett látogatót, hogy maga ismerjen fel tényeket és összefüggéseket.

- **Múzeumi feladatlap:** különböző (képes, rajzos, játékos) feladataival önálló felfedezésre készíti a résztvevőt.
- **Kézműves foglalkozás:** az aktuális kiállítás témájához kapcsolódik. Egy-egy téma tartalmilag sokoldalú, módszertanilag a gyermek aktivitására és kreativitására épülő feldolgozása, ahol hangsúlyos szerepet kap a tárgyalás. Saját alkotásain keresztül formálja a gyermek művészeti látásmódját (vizuális nevelését). (Például: Húsvétra hangoló, Karácsonyváro, stb.)
- **Drámapedagógia:** olyan csoportos játéktevékenység, melynek során a résztvevők képzeletbeli világot építenek föl, majd ebbe a képzeletbeli világba szereplőként vonódnak be. A fiktív világon belül ugyanakkor valós problémákkal találkoznak, és ezekből a találkozásokból valós tudásra és tapasztalatra tesznek szert. (Például: Mátyás király udvara)

A múzeumpedagógiai szolgáltatásokat célirányosan először 2012-ben hirdette meg az intézmény. Ekkor, megtalálva a megfelelő anyagi támogatókat, 3000 gyerek múzeumi látogatását szervezték meg *Az ismeretszerzés örvényein* című projekt keretében, Udvarhelyszék vidéki iskolái számára.

Ezt a nyitányt követően számos, egyre változatosabb és szakmailag is magas minőséget képviselő kultúraterjesztő tevékenységet kínált fel az intézmény óvodások és iskolások számára egyaránt.

Rendszerezve a tevékenységi kínálatot, az alábbi múzeumpedagógiai tevékenységi változatokkal találkozunk:

- **Iskolai/óvodai fejlesztő-nevelő szorosan kötődő tevékenységek:** Tudj többet, legyél jobb!
- **Vallási ünnepekhez kapcsolódó (többnyire néphagyományőrző kézműves) foglalkozások:** Húsvétra hangoló; Karácsonyváro; Karácsony; Karácsonyra készülünk; Karácsony a múzeumban.
- **Tudomány és kultúra népszerűsítését szolgáló programok:** A táguló Gutenberg-Galaxis; Leonardo da Vinci zseniális találmányai; Művészet-történeti (fél)óra.
- **Helytörténeti, a szülőföld szellemi értékeinek megismerését szolgáló tevékenységek:** Anna-sorsok; Hincz Gyula: Erdély; Székely panteon; Agyagozás a múzeumban; Falanszter világ; Megismételt pillanat.
- **Komplex fejlesztő tevékenységek:** Felfedező nyári tábor; Múzeumok éjszakája; Családi délelőtt; Kreatív alkotóműhely a múzeumban; Őszi szüenidő a Haáz Rezső Múzeumban.

A foglalkozások egyre nagyobb népszerűségnek örvendenek (lásd 2. diagram). Az intézmény vezetője szerint „... egyre inkább igény mutatkozik a város egyes tanintézményei részéről a speciális múzeumpedagógiai foglalkozások, órák szervezésére”. Ez vonatkozik az interaktív rövid múzeumpedagógiai tevékenységekre

a pedagógusok részéről, de a komplex fejlesztő-nevelő alkalmakra egyaránt. A múzeumpedagógiai táborok szervezésére a szülők irányából tapasztalható a növekvő igény.

Tartalmilag a múzeumi foglalkozások témái részben az iskolai tananyag menetéhez, az állandó- és időszakos kiállítások anyagához, illetve az évszakokhoz, vallási ünnepekhez köthetők, a régió hagyományaihoz illeszkednek. Ez a jellemző segíti a múzeumi órák szervezését, hiszen amennyiben ezek összeilleszthetők a tantervi követelményrendszerrel, a pedagógusok motiváltabbak a múzeumlátogatások megszervezésében. A múzeumi foglalkozás-kínálat kiválóan összeegyeztethető az óvodai és kisiskolai tantervvel, nagyobb osztályokban az osztályfőnöki órák keretében (de más tárgyakba ágyazottan is) érdemben meg lehet találni a helyét a kulturális horizont tágítását, a helytörténeti ismeretek elmélyítését, a világ megértését szolgáló interaktív foglalkozásoknak. Ennek az illeszkedésre törekvésnek kiváló bizonyítéka, hogy a pedagógusoknak gyakran fejtörést okozó „iskola másként”² nevelési tevékenységek szervezésében változatos programokat kínál a megjelölt hétre a múzeum, a pedagógusok és gyerekek nagy számban, örömmel vesznek részt ezeken a tevékenységeken.

A múzeumpedagógiai foglalkozások szervezésére az új helyszín számos előnnyel rendelkezik, mely az intézmény ilyen jellegű tevékenységeinek megvalósítását érdemben megkönnyíti.

A kivitelezéshez szükséges szakmai tőkét két, az intézmény által szerződéses viszonyban alkalmazott munkatárs biztosítja. A kínálat népszerűsítését, a célközönség eredményesebb elérését, a pedagógusközösség hatékony megszólítását szolgálja a 2015 elején kiadott *Múzpeda programajánló*³ is. Ez, a szolgáltatások pontos adatolása mellett hasznos gyakorlati útmutatóként, múzeumpedagógiai „érzékenyítőként” szolgál az érdeklődők számára. A pedagógus nem csupán a kínálatot és lehetőségeket ismerheti meg és fel, hanem kedvet és motiváltságot is a múzeumpedagógiai tevékenységeken való részvételre. A programajánló ugyanakkor rejtett módon ugyan, de a múzeumpedagógia lehetőségeinek feltárását és tudatosítását is célozza, mely még csupán részben ismert a pedagógusok számára. A programajánló együttműködésre, közös gondolkodásra is ösztönzi a nevelőket. Ezt megkönnyítendő felvázolja azokat a lépéseket, amelyeket érdemes követnie a pedagógusoknak, amennyiben a kultúra fogyasztásának ezt az útját választják. Pontosítja a tevékenységek várható időtartamát, amelyet a program tervezői igyekeznek az iskolai tanóra időtartamához igazítani, hogy a felsőbb évfolyamokon ne legyen akadály az esetleges tanórákon átvélő időkeret. Fontos információként azt is tartalmazza, hogy a tevékenységek mely korosztály számára a legalkalmasabbak és leginkább élményszerűek, valamint azt is, hogy a részvétel által mely

2 Az „iskola másként”, napjainkban a „Tudj többet legyél jobb” mottóval szerveződő extracurriculáris tevékenység a román iskolarendszerben, a tanóra és tantárgy-keretet meghaladó integrált nevelés-fejlesztés lehetőségét adja egy hetes időtartamban, amikor a hangsúly nem a klasszikus tudásgyarápításon van, hanem a tapasztalati és élményszerű tanuláson.

3 Lásd: http://www.hrmuzeum.ro/image/file/muzeumpedagogia_fuzet.pdf

tantárgyak, illetve műveltségterületek követelményeinek megvalósításához járulhatnak hozzá. Végül, minden program ismertetése egyéb résztvevői visszajelzés megfogalmazásával zárul, melynek szintén a motivációs szándéka érhető tetten.

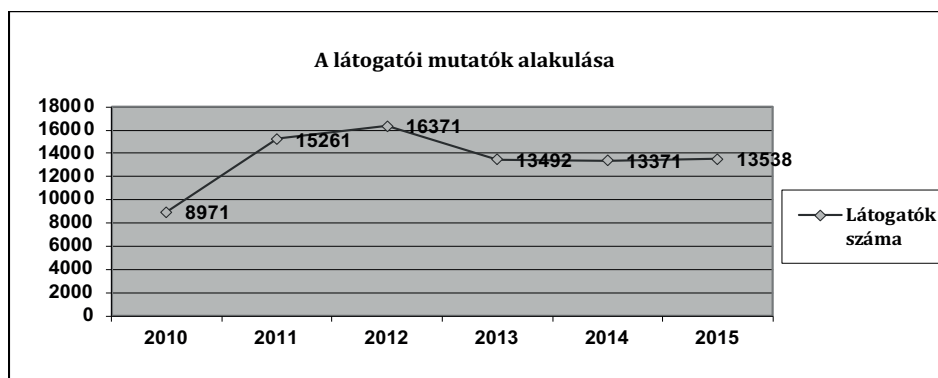
Az alábbi táblázatba összegeztük a Haáz Rezső Múzeum által az utóbbi években szervezett kiállítások, pontosítva azokat, amelyek múzeumpedagógiai tevékenységet, interaktív tárlatvezetést is kínáltak, és amelyek a látogatók számának jelentékeny növekedéséhez vezettek (legmagasabb látogatói számok a kiemelt tárlatokon).

1. táblázat: Múzeumpedagógiai tevékenységek

Évszám	Kiállítások száma	A legnépszerűbb múzeumpedagógiai tevékenységeket lehetővé tevő kiállítások
2011	16	<i>Trópusi lepkeház</i> <i>Fekete leves</i> Üzenet a múltból <i>A pénz beszél</i>
2012	14	<i>Leonardo da Vinci zseniális találmányai</i> <i>Az ismeretszerzés örvényein</i>
2013	14	<i>A tárguló Gutenberg-galaxis</i> (könyv- és nyomdatörténet); <i>Művészet a lapok között</i> (művészkönyvek); <i>Rajzoljunk Meséket – Meséljünk rajzokat</i> (mesekönyv illusztrációk); <i>Bogyó és Babóca</i> (bábos könyv); <i>Portrék, metszők, metszek</i> (könyvornamentika)
2014	21	<i>Templomok a föld alatt</i> <i>Variációk bat lábra</i> (rovartani tárlat) <i>Szóra bírt csontjaik</i>
2015	15	<i>ANNA – Asszonyors a XX. században</i> <i>A szabadságharc erekléi</i>

A látogatói adatok értékelése nyilvánvalóvá teszi, hogy a látogatószám alakulása egyértelműen a jelentősebbnek vélhető időszakos kiállítási kínálattól, illetve ezek jellegétől függ. A specifikusan gyerekek, fiatal generációk számára létrehozott kiállítások eleve eltolják a látogatói arányt ezen korosztály felé. Az alábbi diagram szépen kirajzolja a múzeum látogatási indexének jelentős növekedését a 2011-es évtől kezdődően, amikortól az intézmény első ízben hozott el Erdélybe egy olyan kiállítást, ami nagy létszámban mozgatja meg a gyerekeket, óvodásokat, iskolásokat egyaránt, sőt a családi múzeumlátogatásnak is kiváló alkalmát jelenti. A gyermekek motiválása következtében olyan szülők, hozzátartozók is

ellátogattak a múzeumba, akik korábban még soha nem jártak ott. Az intézmény nagyon jó stratégiát talált ezáltal arra, hogy a kevésbé érdeklődő felnőttek csoportját is megszólítsa és bevonzza a múzeumba.

3. ábra: A múzeum látogatottságának mutatói az utóbbi hat évben

A *Trópusi lepkesház* volt az első dobbantó. 2012-ben, látva az előző év sikerét, olyan különleges kiállítás szervezésében gondolkodtak, amely képes felrázni a helyi potenciális közönséget, illetve visszajáró múzeumlátogatókat teremteni. Az adatok jelzik, hogy ezt a célt sikerült a következő években is megvalósítani, hiszen az intézmény minden évben megtalálta azokat a tárlatokat, kiállításokat, tevékenységeket, amelyek a látogatói létszámot ebben a magasságban tarthatják.

Az előbbi táblázatban kiemelve jelöltük azokat a kiállításokat, amelyeknek a magasabb látogatói létszám köszönhető. Láthatjuk, hogy ezek mind múzeumpedagógiai tevékenységet (is) és/vagy interaktív tárlatvezetést felkínáló kiállítások. Mindez bizonyítéka és megerősítése is egyben annak az intézményi felismerésnek, hogy a szemléletmódváltás a múzeum kínálati módjában, a tevékenység „plázásítása” erős társadalmi elvárás, és a látogatóközönség megtartásának, sőt bevonzásának egyik legcélravezetőbb módja.

Múzeumpedagógiai perspektívák az intézményben

Az intézmény jövőképe alakulásában jelentős szerepe van a most birtokba vett új helyszíneknek, ugyanis ez jóval nagyobb teret és így lehetőségeket is jelent, megszünteti azokat a korlátokat, amelyek a szakmai tevékenységet korlátozták.

Természetesen továbbra is a fő cél modern múzeumi szolgáltatások nyújtása. Ebben a sorban egyre inkább központi szerepet nyer a múzeumpedagógiai lehetőségek feltérképezése és fejlesztése, annál is inkább, hogy ezáltal nem csupán a látogatói létszámok szinten tartása, illetve növekedése, hanem az intézmény kül-

ső megítélése is egyre pozitívabbá válik. Az intézmény egy élő kultúra-fogyasztó hellyé tud ily módon válni.

Az intézmény vezetője a múzeum gyenge pontjaként nevezi meg némely szakterületek lefedetlenségét, amelyek körébe andragógiai tevékenység is tartozik. Az intézmény nyit a terület irányába, bár ennek több akadálya is van egyelőre. Ezek között a legkiemelkedőbb a szakemberhiány.

Összegezve, a Székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum a klasszikus múzeumi feladatok teljesítése mellett és közben a város közművelődési életének is aktív szereplője. A jövőkép annak biztosítéka, hogy az elkövetkező időkben is kínáltaival lehetőséget nyújt majd a gyermekeknek (és távlatokban talán a felnőtteknek is) élményszerzésre, tudásgyarapításra, non-formális művelődésre múzeumpedagógiai (és andragógiai) tevékenységi keretben.

Felhasznált irodalom:

- Barabási Tünde (2014): A közművelődés jelene Székelyudvarhelyen. A Városi Könyvtár mint közművelődési színtér. In Juhász, Erika (szerk.): Községi művelődés – közösségi tanulás. Tudományos Konferencia Durkó Mátyás és Rubovszky Kálmán emlékére. Debrecen, Debreceni Egyetem TEK BTK Neveléstudományok Intézete – KultúrÁsz Közhasznú Egyesület
- Bíró Éva (2015): Múzeum, művészet, pedagógia. (Elérhető: http://magyarmuzeumok.hu/muhely/2872_muzeum_muveszet_pedagogia, letöltés: 2016. május 26.)
- Koltai Zsuzsa (2011): A múzeumi kultúrákövetítés változó világa. Iskolakultúra Könyvek 41. Veszprém, Iskolakultúra. (Elérhető: http://www.iskolakultura.hu/ikultura-folyoirat/documents/books/koltai_zsuzsa.pdf)
- Szabó József (é.n.): A múzeumok új kihívása: a múzeumandragógia. (Elérhető: http://www.hermuz.hu/muzeumandragogia/adatok/publikaciok/konferenciak/muzandr_20090511/szabojozsef.pdf)
- Váczy Zsuzsa (2012): Fejlesztési lehetőségek nem formális tanulási környezetben. Könyv és Nevelés, 2012/1. (Elérhető: http://olvasas.opkm.hu/portal/felso_menusor/konyv_es_neveles/fejlesztési_lehetosegek_nem_formális_tanulási_környezetben)
- Zepenczaner Jenő (2005): Haáz Rezső Múzeum Székelyudvarhely. Székelyudvarhely, Haáz Rezső Múzeum Kiadó.
- Haáz Rezső Múzeum honlapja (Elérhető: <http://www.hrmuzeum.ro/>)

A kulturális tanulás nemzetközi vonatkozásai

Megjelenés helye: 2017/1. szám

Absztrakt: A kulturális tanulás vizsgálata nemzetközi viszonylatban értelmezési kereteivel és tartalmával csak részelemekben jelenik meg, így ebben a tanulmányban a szerző és munkatársai arra vállalkoznak, hogy összefoglalják a kulturális tanulás nemzetközi vonatkozásait és azok alapján egy hazai értelmezési keretet állítsanak fel. A vizsgálat alapját a Német Tanulási Atlasz (Deutscher Lernatlas – DLA) adja, azonban emellett összegyűjtik a kultúra intézményrendszerét és aktivitásait, a sporttevékenységeket és a média eszközeivel történő tanulási folyamatokat vizsgáló kutatásokat. Végeredményben néhány hazai vonatkozás bemutatását követően a kulturális tanulás értelmezésére, és lehetséges fogalmának megalkotására tesznek kísérletet.

Abstract: Examination of cultural learning is presented only in part elements with its interpretation frameworks and content in international terms, so in this paper they undertakes to summarize the international aspects of cultural learning and to set up a national interpretation framework based on them.

The study is based on the German Learning Atlas (Deutscher Lernatlas – DLA), but it will also collect the institutional system and activities of culture, the sport activities and the researches which examine the learning processes with media tools.

In conclusion after introducing a few domestic aspects, it attempts to interpret the cultural learning, and to create a possible concept.

A kutatás előzményei

A kulturális tanulás vizsgálata nemzetközi viszonylatban értelmezési kereteivel és tartalmával csak részelemekben jelenik meg, így ebben a tanulmányban arra vállalkozunk, hogy összefoglaljam a kulturális tanulás nemzetközi vonatkozásait és azok alapján egy hazai értelmezési keretet állítsunk fel. A vizsgálat alapját a Német Tanulási Atlasz (Deutscher Lernatlas – DLA) adja, amely a tanuló régiók vizsgálatát és a tanulás társadalmi-gazdasági hatását 4 tanulási dimenzióhoz kötődően (formális tanulás, szakképzés, személyes tanulás, társadalmi tanulás) vizsgálja (v.ö. Schoof et al. 2011). Az általunk vizsgált kulturális tanulás dimen-

ziót a DLA ún. „Persönliches Lernen” dimenziója alapján alakítottuk ki elsődlegesen, ami személyes tanulásként is fordítható. Ezt a német modellben használt főbb mutatók alapján az informális tanulás és a nonformális tanulás egy speciális dimenziójaként határoztuk meg, amely elkülönül a formális (pl. köz- és felsőoktatási) tanulási rendszerektől, és a nonformális tanulás szakképzési és felnőttképzési területeitől.

Ebben a „Persönliches Lernen” dimenzióban a német kutatók (DLA) négy fő területet vizsgálnak: az általános (tovább)képzéseket, a kulturális életben való részvételt, a sporttevékenységeket, valamint a média eszközeivel történő személyes tanulást (Schoof et al. 2011). Magyarországi viszonylatban az általános felnőttképzések nehezen választhatók szét a felnőttképzés egyéb területeitől: a szakképzéstől és a nyelvi képzésektől, mivel egységes törvény hatálya alá tartoznak (2013. évi LXXVII. törvény a felnőttképzésről). Így a kutatásban az általános képzések területét nem tudjuk vizsgálni, azt a DLA-ra építve egy szakképzési-felnőttképzési dimenzióban érdemes vizsgálni (lásd Györgyi et al. 2015), hanem a másik három területet (kultúra, sport, média) illesztjük egy egységes keretbe, amelyet egy tágabb értelemben vett kulturális tanulásként értelmezünk vizsgálatunkban. A továbbiakban azt kívánjuk bemutatni, hogy a különböző nemzetközi vizsgálatok alapján milyen lehetséges mutatószámokat, indikátorokat állíthatunk fel a kulturális tanulás mérhetővé tétele során. Ehhez a kulturális tanulás három aldimenziójának nemzetközi kutatásait tanulmányozzuk: a kulturális intézményrendszer által, a sport és a média eszközeivel történő tanulási formákat.

Kulturális tanulás a kulturális intézményrendszer által

Jelen tanulmányban nem kívánunk foglalkozni a kultúra többszáz definíciójával és azok értelmezéseivel, ezt már más kutatók megtették (l. pl. Maróti 2005, Koncz – Németh – Szabó 2008, Kroeber – Kuckhohn 1952). Mindössze néhány vizsgált kutatási forrás megközelítését nézzük meg a kulturális tanulás lehetséges indikátorai oldaláról.

A Deutscher Lernetlas (DLA) két elemre leegyszerűsíti a kulturális élet vizsgálatát, ezek a múzeumlátogatás, valamint a színház- és koncertlátogatás köre. Vizsgálatunkban ezt mindenképpen kevésnek tartjuk, és további értelmezéseket kerestünk.

Az UNESCO Kulturális világjelentése (World Culture Report 1998) a kulturális indikátorok szerkesztése során igyekezett definiálni a kultúra fogalmát (Terry McKinley, Amartya Sen, Prasanta Pattanaik), amely meglehetősen tág meghatározás: „annak módja, ahogy az emberek egymásra hatva és együttműködve együtt élnek – azzal párosulva, hogy miként igazolják az ilyen kölcsönhatásokat hiedelmek, értékek és normák valamilyen rendszerével.” (Bellavics 2000:307) A kultúra itt leíró és nem normatív jellegű kifejezés, az emberi fejlődést jelenti. A

jelentés indikátorainak célja, hogy az emberi fejlődést kulturális perspektívából vizsgálják.

A kanadai kutatók kifejlesztették az ún. Composite Learning Index (CLI) indikátor- és mérőeszköz rendszert, amely négy pilléren nyugszik, és alkalmasnak tűnik országos, regionális, kistérségi és települési szinten a tanulási aktivitások mérésére. A négy pillér közül a megtanulni létezni/élni (learning to be) elnevezésű pillér vonatkozik a kulturális élet különböző aspektusaira. Azokat a képességeket és tevékenységeket értik alatta, amelyek a személyes fejlődéshez (testi, léleki, szellemi gyarapodáshoz) járulnak hozzá. A kulturális élethez/művelődéshez két mutatót rendeltek:

- A kultúra/művelődés általi tanulás (learning through culture). Ez az indikátor azt fejezi ki, hogy a kanadai háztartások mennyit költenek olyan kulturális/művelődési tevékenységekre, mint a múzeum látogatás, a zenei fesztiválok, vagy a művészetek.
- A kulturális forrásokhoz való hozzáférés (access to cultural resources). Ez az indikátor azt mutatja, hogy mennyi idő szükséges a múzeumok és művészeti galériák eléréséhez.

Az Európai Unió Kulturális Statisztikája országonként tartalmaz statisztikai adatokat, közte Magyarországról is, és ebből a legfrissebbek (2016) is elérhetők, adataik elsősorban a kulturális fogyasztásra vonatkoznak (European Union 2016).

Az UNESCO Statisztikai Intézete is rendszeresen állít össze kulturális statisztikákat (UNESCO Institute for Statistics 2009). 2006-ban az UIS kiküldött egy jelentést az EU modell (Eurobarometer) kulturális tevékenységekkel kapcsolatos tesztelésére a fejlődő országokba. A jelentés a következőképp definiálja a kultúra alkalmazásait:

- „otthoni használatú” (Home-based) (pl. tévézés, olvasás, internet használata)
- „látogatáshoz kötött” (Going-out) (pl. mozi, színház, múzeum látogatása)
- „öntudatformálás” (Identity building) (pl. amatőr kulturális tevékenységek, egyesületi tagság).

Az UNESCO Kulturális világjelentése (World Culture Report 1998) által megfogalmazott kultúra definíció kapcsán a következő indikátorokat kapcsolja a kulturális tevékenységekhez:

előadó-művészetek: látogatottság, külföldi turnék, intézmények, előadások és látogatottság,

levéltárak, múzeumok: archivált anyagok méterben, látogatások, a személyzetre kivetített látogatottságuk, múzeumlátogatottság, a személyzetre kivetített látogatottságuk.

Kulturális tanulás a szabadidősport által

A sport informális és nonformális nevelési területen is értelmezhető terület. A különféle szakirodalmak más-más elemét emelik ki a sport nevelő hatásának, de abban egyeznek, hogy bármilyen típusú és célú sportnak nevelő hatása van, nem csak a testi fejlesztő és egészségügyi karbantartó hatása érvényesül. A sportra vonatkozó nevelési folyamatok közül ki kell emelnünk a testi, erkölcsi, értelmi, esztétikai és közösségi nevelést. A sportsiker, legyen az élsport, vagy a szabadidő-sportban az egyéni célok elérése megköveteli a sportoló jellemének következetes fejlesztését. „A sport, és nemcsak testnevelés, hanem a léleknek is a legerőteljesebb és legnemesebb nevelő eszköze... egy sportcsapata társadalom kicsinyített képe, a mérkőzés az életért való nemes küzdelem szimbóluma. Itt a játék alatt tanítja meg a sport az embert rövid idő alatt a legfontosabb polgári erényekre: az összetartozásra, az önfeláldozásra, az egyéni érdek teljes alárendelésére, a kitartásra, a tettekézségre, a gyors elhatározásra, az önálló megítélésre, az abszolút tisztességre és mindenekelőtt a „fair play” a nemes küzdelem szabályaira.” (Szent-Györgyi 2006[1930]:40.)

Snyder és Spreitzen (1981) szerint a sport és a szocializáció kapcsolatát két irány jellemzi: az egyik a szocializáció a sport világába, a másik pedig a szocializáció a sport révén. Az előbbi esetén fontos, hogy a hatékony sporttevékenység egy tanulási, szocializációs folyamat, így az erre irányuló kutatások azt vizsgálják, hogy milyen fizikai és mentális tényezők befolyásolják a részvételt valamely sporttevékenységben. Másik oldalról pedig fontos, hogy a sportolás általában közösségi tevékenység (még az egyéni sportteljesítmény mögött is általában min. egy edző vagy testnevelés tanár áll), így számos szocializációs szerepe van. A sportban történő szocializációs folyamatok olyan értékek elsajátítását jelentik, mint az önmeghatározás, céltudatosság, sportszerűség, versenyzés, a kemény munka értékelése. (Frey – Eitzen 1991).

A kutatások terén különbséget jelent, hogy mely típusát vizsgálják a sportnak, nem jellemző ugyanis, hogy egyszerre, együtt vizsgálják a versenysportot és a szabadidősportot. A versenysportot a szabadidősporttól és a játéktól az különbözteti meg leginkább, hogy rendszerint a normák nagyobb változata és a formális előírások (azaz a szabályok) nagyobb abszolút száma jellemző a versenysportra. Továbbá több és szigorúbb szankció figyelhető meg a versenysportokban (Loy 1974:41). E szabályok közé tartoznak – az adott sportág játékszabályain kívül – pl. az edzések látogatásának mennyiségi és minőségi kritériumai: hányszor, milyen felszerelést magával hozva kell hetente edzésre járni, az önkontroll, fegyelem és kitartás gyakorlása az edzéseken, amelyek mindegyike hozzájárul az egyének lelki, mentális és személyiségjegyeik fejlődéséhez. A sportközegbe kerülő fiatal új környezetbe kerül, új tevékenységet tanul, mindez pedig azzal jár, hogy új érték- és normarendszer veszi körül.

A vizsgálati dimenziókat a Deutscher Lernatlas (DLA) kutatásban szintén úgy értelmezik, hogy a sport nemcsak a testi erőnlét fontossága miatt elsődleges, hanem társadalmi és kompetenciafejlesztési, nevelési funkciói miatt is (önszervezés, önbizalom, felelősségtudat, csoportmunka stb.). Úgy vélik, hogy a sport összetartja a helyi társadalmat, integráló hatása van, a település vonzerejét is növeli. Itt is érvényesül azonban, hogy nagyon szűk területen vizsgálja: a sportegyesületeknek egy régió művelődési életére, társadalmi tőkéjére, gazdaságának fejlesztésére irányuló hatásait nézi. (Schoof – Blinn Ribbe – Wiek 2011)

A Composite Learning Index (CLI) kutatásban vizsgált négy dimenzió közül a „megtanulni létezni/élni” nevesíti a sport területét. Ezen belül a sportolás általi tanulás (learning through sports) jelenik meg, amivel a kanadai kutatók a sportolási és rekreációs tevékenységét mérik. Ezen túl azonban a megtanulni együtt élni dimenziójában is megjelenhet, mivel a sport sok esetben közösségi cselekvés, így az együttéléshez szükséges szabálytanulás, értékek elsajátítása, sportlétesítményekbe járás, sportegyesületekbe, sportklubokba való csatlakozás is fontos eleme. (Canadian Council on Learning 2010)

A további fellelt nemzetközi kutatások és főbb indikátoraik főként a sport szociológiai aspektusait (Washington – Karen 2001), módszereit (Johanssohn – Turowetz – Gruneau 1981), társadalmi hatását (Mansfield 2007) stb. vizsgálják, amelyek a jelenlegi kutatásnak csak határterületei. A Fehér könyv a sportról (2007) külön foglalkozik a sport szerepével az oktatásban és képzésben. Úgy véli, hogy a formális és a nem formális oktatásban betöltött szerepe által a sport megerősíti Európa humán tőkéjét. A sport által közvetített értékek hozzájárulnak a tudás, motiváció, készségek fejlesztéséhez, valamint a személyes elkötelezettség iránti hajlandóság fokozásához. Az iskolában és egyetemen sporttevékenységgel töltött idő egészségügyi és oktatási előnyökkel jár, amelyeket fokozni kell. A Bizottság a 2004-es „A sporton keresztül történő nevelés európai éve” során szerzett tapasztalatok alapján az oktatás és képzés területén tett különböző politikai kezdeményezéseken keresztül a sport és fizikai aktivitás támogatására bátorít, ideértve a szociális és állampolgári kompetenciák fejlesztését a 2006-os élethosszig tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciákról szóló ajánlással összhangban.

Kulturális tanulás a média eszközeivel

A média eszközein keresztül történő tanulás létét ma már nem kell hangsúlyozni. Általános elvárás egyre többek részéről, hogy valamilyen módon mérhetővé tegye az informális és nonformális tanulás során megszerzett tudását, bárhol is szerezte. A nonformális és informális úton szerzett tudások becsátornázása a formális iskolarendszerű képzésekbe régóta foglalkoztatja a szakembereket szerte a világon. Salomon elemzésében rámutat, hogy az információ átvétele a televízióból sokszor ún. „csöpögtető hatás” (drip-effect)

révén alakul ki: a néző akkor is felszed információkat és tudást, ha a tévét csak szórakozásból nézi. Még a kevésbé igényes műsorokból érkező ismételt állítások is beépülnek a befogadó tudati sémáiba, és befolyásolják a gondolkodását, véleményét (Salomon 1981).

Comstock és Scharrer (1999) a televíziózás motivációinak három csoportját alkották meg, ezek fontossági sorrendben a következők: menekülés a valóságból, önértékelés megerősítése összehasonlítás útján és információkeresés.

Brown, Steele és Walsh-Childers (2002) „médiagyakorlat modell”-je szerint az, hogy valaki mit tanul meg a médiából, függ a néző motivációjától, a befogadói szituációtól, a saját érzékeitől, az identitásától és a megélt tapasztalataitól is. A megélt tapasztalatok faktorai: a fejlődési szint, a nem, a faji hovatartozás, a társadalmi-gazdasági szint, és minden más, ami az egyik embert elkülönítheti a másiktól.

A vizsgálati dimenziók tekintetében a Deutscher Lernasatlas (DLA) kutatás ehhez az aldimenzióhoz sorolja a tömegkommunikációs eszközök, az internet és a könyvtár szerepét a tanulásban. A magyar viszonylatot figyelembe véve¹ ebből a könyvtári témakört a kulturális intézmények aldimenziójába soroltuk át, így a média aldimenzióban a média négy alapvető eszközével történő tanulás vizsgálata jelenik meg: sajtó, rádió, televízió és internet. (Schoof – Blinn Ribbe – Wiek 2011)

A Composite Learning Index (CLI) kutatásban vizsgált megtanulni létezni/élni dimenzió nevesíti a média területét. Ezen belül a média használat (exposure to media) indikátora jelenik meg, amely a kanadai háztartások hagyományos (könyvek, folyóiratok) és modern média (internet) eszközökkel való ellátottságát fejezi ki, illetve használatuk gyakoriságáról közöl információkat. A másik szintén ebben a körben vizsgált indikátor (Szélessávú internet használat/hozzáférés – broadband internet access) a nagy sebességű, széles sávú internethez való hozzáférhetőség mértékét fejezi ki. (Canadian Council on Learning 2010)

A nemzetközi vizsgálatokból Van Evra (2004) elemzését tartottuk témánkhöz leginkább illeszkedőnek, amelyben az involválódást vizsgálja a televízió kapcsán. Nézete szerint a tévét kétféleképpen lehet nézni: egyrészt komolyan, erőfeszítést téve arra, hogy a tartalomból információt és tudást szerezzen a néző. A másik tévénezési típus az, amikor a néző a tévét pusztán kikapcsolódásból, figyelemelterelésből és szórakozásból nézi. Ennek nyomán Van Evra vizsgálja a nézők közötti interakciót is: az egyik nézőt jobban befolyásolja a tartalom, a másikat pedig kevésbé. A tévénezők társadalmi-gazdasági státuszát tekintve arra a megállapításra jut, hogy a jelentős időtartamban tévénezők között olyan csoportok vannak, mint az etnikai kisebbségek, a hátrányos helyzetűek, a fiatalok, az idősek, a kevésbé iskolázottak. Ők inkább hagyatkoznak a televízióból szerzett értesülésekre, és kevesebb vagy kevésbé változatos alternatív forrásaik vannak.

1 A magyarországi törvénykezésben az 1997. CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről egyaránt a kulturális intézmények közé sorolja a múzeumokat, könyvtárakat és közművelődési intézményeket.

A nézői preferenciákat vizsgálva pedig megállapítja, hogy aki információt keres, annak a tartalomválasztása egészen más lesz, mint azé, aki csak a szórakozást keresi. Ezek alapján a televíziót tanulási céllal használók is különböznek. A televíziót tudatosan tanulási eszközként használók jobban válogatnak a tartalmak között, azt kritikusán szemlélik, és a befogadás során jelentős mentális erőfeszítést tesznek az információk feldolgozásával. Míg a televíziót tudattalanul tanulási eszközként használó, de más információforrással kevésbé rendelkező nézők csaponganak a műsorok és tartalmak között, az információ „véletlenül” talál rájuk, és azt nagyobb mértékben elhiszik, befogadják.

A 2006. január 1. – 2008. június 30. között zajló „Enhanced Learning Unlimited (ELU)” elnevezésű projektben magyar konzorciumi partner is dolgozott. Ennek céljai között szerepelt, hogy megismertesse, és elterjessze a digitális TV-n keresztüli tanulás lehetőségét otthon, az irodában, vagy az iskolában. (ORT France 2009)

Összegzés helyett – a magyar vonatkozásokról

A nemzetközi kutatások vizsgálata segíti azt, hogy egy magyar rendszerhez illeszkedő mérőrendszert dolgozhassunk ki.

A kulturális intézmények és aktivitások vonatkozásában Magyarországon az Emberi Erőforrás Minisztérium a kulturális intézményektől kötelező statisztikai adatszolgáltatást kér, ez az ún. Kulturális statisztika (EMMI 2015). A fő elérhető indikátorok ebben az intézményekről és a kulturális fogyasztásról szólnak. Emellett az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete által megtervezett és koordinált (az egykori Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma által kezdeményezett), a határon túli magyar kulturális intézményrendszerrel átfogó képet adó kutatásban is alapvetően intézményi kutatásról van szó (Blénesi – Mandel – Szarka 2005). A kérdőíves felmérés szakmai jellegű kérdései között hangsúlyt kaptak az egyes művészeti csoportok, ismeretterjesztő körök műfaji behatárolása mellett, a repertoár jellegére, a tagság jellemzőire, az előadások látogatottságára vonatkozó kérdések. A közgyűjtemények esetében (múzeumok, levéltárak, más gyűjtemények) az állomány összetétele, feldolgozottsága, látogatottsága, nyitvatartása képezték a legfontosabb kérdésköröket. A komplex kulturális intézményekre/szervezetekre vonatkozó kérdések elsősorban az adott intézmény/szervezet jellegére, tevékenységi körére, rendezvényeinek számára, valamint a résztvevők számára, és az eseményeinek látogatottságára irányultak.

A sport, és különösen az amatőr sport vizsgálatáról kevés átfogó, országos ismeretünk van, és az országos sportstatisztika is várat magára. Ezért főként helyi, vagy kisebb térségekre vonatkozó sportkutatásokat említhetünk, azonban ezek a nemzetközi vonatkozásokhoz képest újabb dimenziókat nem adnak a jelenlegi vizsgálathoz.

A magyarországi médiakutatás során jelentősek a témában fellelhető adatbázisok, amelyek közül kiemelkedik a Központi Statisztikai Hivatal, az AGB Nielsen és a Médiahatóság adatbázisa. Ezek a médiaszolgáltatókra és a médiafogyasztásra vonatkozóan egyaránt tartalmaznak adatokat, nehezebb azonban a konkrét tanulással összefüggő vonatkozásokat azonosítani.

A kulturális tanulás összességében értelmezésünkben a kultúra széleskörű intézményrendszere és eszközrendszere által megvalósuló nonformális és informális tanulási forma, amely különböző intenzitással és eszközhasználattal, de az egyén egész életében jelen van. A kulturális tanulás intézményei a közművelődési, muzeális és könyvtári intézmények, az előadóművészet különféle szinterei (színház, mozi, cirkusz, zenei intézmények, táncművészeti intézmények, vidámparkok stb.), a sportszervezetek és a média (sajtó, rádió, televízió, internet). A kulturális tanulás eszközrendszere a passzív, befogadó műfajoktól (pl. színházi előadás, bábjáték, koncert vagy sportmérkőzés látogatása, televíziónézés, rádióhallgatás) az aktív, alkotó műfajokig (pl. amatőr művészeti csoportban tagság, hagyományörző tánc tanulása, szabadidős sporttevékenység, internetes tartalmak megosztása stb.) széles körben elérhető. A kulturális tanulás különböző formái az egyes életkorokban változó aktivitással, de folyamatosan jelen vannak az egyén életében. Ez a jelenlét történhet autonóm, tudatos tanulási folyamatként, amikor az egyén saját elhatározásából, önmaga fejlesztése céljából kezd el tanulni a kulturális intézmény- és eszközrendszer segítségével valamit irányított formában (nonformális tanulás) vagy önirányító módon (informális tanulás) (Forray – Juhász 2009). De a kulturális tanulás jelenléte spontán, akaratlan jelleggel is megfigyelhető folyamat, amikor véletlenszerűen, vagy nem tanulási (pl. szórakozási) céllal látogat az egyén kulturális intézményt, és ott előre nem tervezett módon a kulturális tanulás által gazdagodik.

Felhasznált irodalom:

- 1997. CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről
- 2013. évi LXXVII. törvény a felnőttképzésről
- Bellavics, István (2000): Kulturális világjelentés: kultúra, kreativitás, piac 1998. Budapest, Osiris Kiadó
- Blénesi, Éva – Mandel, Kinga – Szarka, László (2005): A kultúra világa: a határon túli magyar kulturális intézményrendszer. Budapest, MTA Etnikai - Nemzeti Kisebbségkutató Intézet
- Brown, J. D. – Steele, J. R. – Walsh-Childers, K. (2002): Introduction and overview. In: Brown, J. D. – Steele, J. R. – Walsh-Childers, K.: Sexual teens, sexual media: Investigating media's influence on adolescent sexuality. Mahwah NJ, Lawrence Erlbaum Associates Inc., 1-24. p.
- Canadian Council on Learning (2010): The 2010 Composite Learning Index (CLI). Canada, Ottawa, University of Ottawa.

- Comstock, G. – Scharrer, E. (1999): Television: What's on, who's watching and what it means. San Diego, CA: Acedemic
- Emberi Erőforrások Minisztériuma (EMMI) (2016): Kulturális statisztika 2015. Elérhető: kultstat.emmi.gov.hu, letöltés ideje: 2017. 06. 01.
- European Union (2016): Cultural Statistics. 2016 Edition. Luxemburg, Publications Office of the European Union
- European Commission (2007): Fehér könyv a sportról. Elérhető: http://ec.europa.eu/sport/documents/white-paper/whitepaper-short_hu.pdf, letöltés ideje: 2012. 04. 30.
- Frey, James H. – Eitzen, D. Stanley (1991): Sport and Society. Annual Review of Sociology. 17. sz. 503–522. p.
- Györgyi Zoltán – Benke Magdolna – Juhász Erika – Márkus Edina – Szabó Barbara (2015): Nem formális tanulás. In: Kozma Tamás és munkatársai: Tanuló régiók Magyarországon. Debrecen, CHERD
- Koncz, Gábor – Németh, János – Szabó, Irma (2008): Közművelődési fogalomtár. Budapest, OKM
- Kroeber, A. L. – Kuckhohn C. (1952): Culture. A Critical Review of the Concepts and Definitions. Cambridge, Papers of Peabody Museum of Archeology and Ethnography
- Johanssohn, Kurt – Turowetz, Allan – Gruneau, Richard (1981): Research Methods in the Sociology of Sport: Strategies and Problems. Elérhető: <http://ehis.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?sid=7e9e1160-03a7-4474-a646-6ea2f0ba9ba9%40sessionmgr4&vid=4&hid=2>, letöltés ideje: 2012. 05. 02.
- Mansfield, Louise (2007): Involved-Detachment: A Balance of Passion and Reason in Feminisms and Gender-related Research in Sport, Tourism and Sports Tourism. Elérhető: <http://ehis.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?sid=7e9e1160-03a7-4474-a646-6ea2f0ba9ba9%40sessionmgr4&vid=5&hid=2>, letöltés ideje: 2012. 05. 02.
- Loy, John W. Jr (1974): A sport természete: meghatározási kísérlet. In: Schiller János: Sportpszichológia szöveggyűjtemény II. Budapest, Tankönyvkiadó, 38–56. p.
- Maróti, Andor (2005): Sok szemszögből a kultúráról: Irányzatok a kultúra elméletében és filozófiájában. Budapest, Trefort
- ORT France (2009): Az Enhanced Learning Unlimited (ELU) projekt. Elérhető: <http://elearning.sztaki.hu/elu>, letöltés ideje: 2014. 12. 04.
- Washington, Robert E. – Karen, David (2001): Sport and Society. 2001. Elérhető: <http://letsbreal.files.wordpress.com/2009/02/sports.pdf>, letöltés ideje: 2012. 05. 02.
- Salamon, G. (1981): Communication and education: Social and psychological interactions. Beverly Hills, CA: Sage

- Schoof, Ulrich –Blinn, Miika –Schleiter, André – Ribbe, Elisa –Wiek, Johannes (2011): Deutscher Lernatlas (DLA). Germany, Gütersloh, Bertelsmann Stiftung
- Snyder, E., Spreither, E. (1981): Sport, Education and Schools. In: Lüschen, G., Sage, G., Sfeir, L.: Handbook of Social Science of Sport. 119-146. p.
- Szent-Györgyi, Albert (2006): Az iskolai ifjúság testnevelése. Mester és Tanítvány, 3. 10. sz. 39-43. Elérhető: <http://www.btk.ppke.hu/uploads/files/10.pdf>, letöltés ideje: 2014. 12. 12.
- UNESCO (1998): World Cultural Riport. Paris, Unesco
- UNESCO Institute for Statistics (2009): The 2009 UNESCO Framework For Cultural Statistics (FCS). Montreal. Elérhető: http://www.uis.unesco.org/Library/Documents/FCS09_EN.pdf, letöltés ideje: 2014. 12. 15.
- Van Evra, Judith (2004): Television and child development. Mahwah, Lawrence Erlbaum Associated Publishers

Márkus Edina:

Az erdélyi magyar kulturális intézményrendszerre vonatkozó kutatások 2000–2020

Megjelenés helye: 2020/4. szám

Absztrakt: A tanulmány háttérében az erdélyi kulturális intézményrendszer helyzetét feltárni kívánó kutatás áll. Ennek a célja, hogy megvizsgáljuk a kulturális intézmények személyi és működési feltételeinek helyzetét Erdélyben. A munkánkban a vizsgálat előzményeit jelentő kutatásokat igyekszünk áttekinteni, elemezni. Figyelmet fordítunk arra, amennyiben a forrásaink lehetővé teszik, hogy megismerhető legyen a kutatás célja, módszere, az elért minta, a fontosabb kutatási kérdések, témakörök és összefoglalóan a vizsgálatok eredményei. Számosságában kiemelkednek a nonprofit szervezetekre vonatkozó vizsgálatok. Ezen túl hangsúlyosak a Hargita Megyei Kulturális Központ 2003–2009 között végzett kutatási programjai, amelyek a vidéki közművelődés formáit vizsgálják. A kutatások eltérő léptékűek, vannak országos és megyei hatókörű, kvantitatív és kvalitatív jellegű vizsgálatok. Megjelennek kérdőíves, interjú, valamint adatbázisok másodelemzésének módszerét alkalmazó kutatások is. Az általunk megismert elemzések egy köre az intézményrendszer és működési jellemzői feltárásának igényével készült, egy másik köre a kapcsolati kultúra jellemzőit, a hálózatosodás mértékét kívánta feltárni.

Abstract: The background of the study is research aimed at exploring the situation of the Transylvanian cultural institutional system. The aim of this is to examine the situation of the personal and operational conditions of cultural institutions in Transylvania. In our work, we try to review and analyze the research that represents the antecedents of the above study. We pay attention to the fact that our resources allow us to get to know the purpose of the research, the method, the achieved sample, the most important research questions, topics and, in summary, the results of the research. Studies on non-profit organizations stand out in their number. In addition, the research programs of the Harghita County Cultural Center between 2003 and 2009, which examine the forms of rural public education, are emphasized. The research is of different scales, there are national and county studies. There are quantitative and qualitative studies. Research using questionnaires, interviews and secondary analysis of databases is also published. One of the researches we got to know was made with the need to explore the institutional system and its operational characteristics, another circle

wanted to explore the characteristics of the relationship culture and the degree of networking.

A kutatási folyamatot és a tanulmány elkészítését a Nemzeti Művelődési Intézet Közművelődési Tudományos Kutatási Program Tudományos kutatócsoportok számára alprogramja támogatta.

A kárpát-medencei magyar kulturális intézményrendszerre vonatkozó átfogó, meghatározó vizsgálatra közel húsz évvel ezelőtt, 2003-ban került sor. A romániai magyar intézményeket érintően is ez a kutatás volt a legmeghatározóbb.

Azóta több jelentős kutatás is megvalósult, amely a romániai magyar kulturális szféra működését igyekezett feltárni, azonban azok vagy egy térségre vagy egy intézményi körre (kulturházak, csak nonprofit szervezetek) vagy egy területre (kapcsolati háló, kommunikáció, erőforrás-ellátottság) irányultak.

Számosságában kiemelkednek a nonprofit szervezetekre vonatkozó vizsgálatok, többek között a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet kutatásai. Számunkra ezek azért érdekesek, mert a 2003-as átfogó vizsgálatban azt tapasztalták a kutatók, hogy a határon túli magyar kulturális szervezetek 70%-a nonprofit szervezeti formában működött, így az általunk vizsgálni kívánt kulturális célú szervezeti kör is feltehetően nagy arányban a nonprofit szervezetek köréből kerül ki.

Ezen túl hangsúlyosak a Hargita Megyei Kulturális Központ 2003–2009 között végzett kutatási programjai, amelyek a vidéki közművelődés formáit vizsgálják.

A kutatásunk elméleti részének ebben a fejezetében ezeket a korábbi vizsgálatokat igyekszünk áttekinteni, figyelmet fordítottunk arra, amennyiben a forrásaink lehetővé tették, hogy megismerhető legyen a kutatás célja, módszere, az elért minta, a fontosabb kutatási kérdések, témakörök és összefoglalóan a vizsgálatok eredményei. Teljeskörűsége nem törekszünk, de igyekszünk a vizsgált időszakban végzett kulturális intézményi, szervezeti vonatkozású jelentősebb kutatásokat számba venni. Továbbá próbálunk azokra a kérdésekre fókuszálni, amelyek a mi kutatásunk szempontjából is relevánsak lehetnek.

A kutatások eltérő léptékűek, vannak országos és vannak megyei hatókörű vizsgálatok, kvantitatív és kvalitatív jellegű vizsgálatok. Megjelennek kérdőíves, interjú, valamint adatbázisok másodelemzésének módszerét alkalmazó kutatások is.

Az általunk megismert elemzések egy köre az intézményrendszer és működési jellemzői feltárásának igényével készült, egy másik köre a kapcsolati kultúra jellemzőit, a hálózatosodás mértékét kívánta feltárni, így ilyen tematikus bontásban tekintjük át ezeket kronologikus sorrendben.

Intézményrendszer és működési jellemzői, erőforrás-háttér

Az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézete (ENKI) által koordinált *Határon túli magyar kulturális és közművelődési szervezetek katasztervizsgálata (2003–2004)* elnevezésű kutatás a hét szomszédos ország kisebbségi magyar kulturális és közművelődési intézményhálózatára terjedt ki. Az egyes szakmai területek sajátosságait figyelembe véve egységes, kérdezőbiztosok által lekérdezett kérdőívekkel gyűjtötték össze az intézmények és a szervezetek címadatait, valamint személyi összetételükre, gazdasági adottságaikra, működési feltételeikre és eredményeikre vonatkozóan a kutatási programban meghatározott adatokat (Szarka 2005: 6).

A kárpát-medencei magyar kulturális intézményekről és szervezetekről (határon túli szervezetek) 2003-ban végzett átfogó vizsgálat (N=2642) a kultúra egész területét egységes – ugyanakkor a szakmai területek sajátosságait is figyelembe vevő – kérdőíves módszerrel vizsgálta (Mandel 2004). A kulturális intézményi adatbázis létrejöttének elsődleges célja az volt, hogy lehetőleg teljes és átfogó képet nyújtson a kárpát-medencei magyar kulturális intézményekről és szervezetekről, azok személyi és működési feltételeiről, szakmai tevékenységéről. A kutatás további célja volt, hogy – a kulturális intézmények adatait (elérhetőségét, szakmai tevékenységük jellemzőit) egy egységes és átlátható, mindenki számára hozzáférhető rendszerbe foglalva – lehetővé váljanak az adatbázisra alapozott összehasonlító vizsgálatok és regionális elemzések, valamint egy-egy szakmai terület részletes feltérképezése.

A vizsgálati eredmények arról tanúskodnak, hogy a magyar kisebbség kulturális intézményrendszere évről évre egyre több lábon álló hálózatot jelent, amelyben az egyes intézményi szereplők különböző keretek között és eltérő tulajdonosi-működtetési struktúrában tevékenykednek. Az utóbbi másfél évtized egyik legfontosabb jelensége, hogy folyamatosan nő a civil kezdeményezések, az állami szférától független finanszírozású és irányítású intézmények, és főleg szervezetek szerepe. A szervezetek közel 70%-a alapítványi és egyesületi formában működik. (Fábi 2004: 101).

A működési formák előfordulásait az intézménytípusok szerinti bontásban vizsgálva (1. táblázat) a közgyűjtemények körében a költségvetési intézmények vannak kimagasló arányban (67,0%). A társadalmi szervezeteknek is magas az aránya (26,2%), amely azonban a többi főbb intézménytípushoz mérten még mindig a legkisebbnek számít. Itt nem valamiféle speciális könyvtárakról, egyéb közgyűjteményekről van szó, hanem elsősorban arról, hogy sok társadalmi szervezet, egyesület saját könyvgyűjteménnyel rendelkezik, amelyet mások is kölcsönözhetnek, megtekinthetnek, és így ezek a civil szervezetek olykor kifejezetten könyvtári közgyűjteményi tevékenységet folytatnak. A művészeti intézmények, szervezetek esetében éppen az egyesületi és egyéb szervezeti forma a legjellemzőbb (76,7%), mint ahogy a komplex kulturális tevékenységet folytató intézmé-

nyek között is. Utóbbiaknál azonban mindenképp meg kell említeni az alapítványok magas arányát: közel egyötödük (17,6%) ebben a formában működik. Végül a kiadók és a különböző nyomtatott és elektronikus média intézményeire hívnánk fel a figyelmet, hiszen kiugróan itt a legmagasabb a gazdasági szervezetek aránya (33,6%). Ebből látszik, hogy a könyvkiadás és a média a kisebbségi kulturális intézményrendszer leginkább piacosodott, profitorientált – még ha olykor csupán szerény „profitot” is termelő – területe (Fábri 2004:103).

1. táblázat A működési forma és intézménytípus összefüggése N=2642

(Forrás: (Fábri 2004:103)

A főbb intézménytípus szerinti megoszlás (%)					
	Költségvetési	Alapítványi	Társadalmi szervezet, egyesület	Gazdasági szervezet	Összesen
Közgyűjtemények	67,0	5,9	26,2	0,9	100,0
Kiadók, média	20,8	8,2	37,4	33,6	100,0
Művészeti szervezetek, intézmények	13,4	9,1	76,7	0,8	100,0
Komplex kulturális intézmények, szervezetek	19,4	17,6	62,1	0,8	100,0
Összesen	25,6	11,7	57,4	5,4	100,0

Balló a *Hargita Megye Tanácsa által 2003–2007 évben támogatott pályázatok statisztikai* kutatásának célja, hogy képet nyújtson a vizsgált megye pályázati rendszeréről, milyen területeken játszik szerepet, milyen hiányosságai vannak, illetve a pályázók gyakorlatáról is árnyaltabb képet adjon. A székelyföldi és azon belül a Hargita megyei civil szféra pályázási gyakorlatáról 2002–2004 között készült hasonló átfogó kutatás¹. Ez a kutatás szűkebb térségre a megyei tanács kulturális alapjaiért pályázó Csíkszéki civil szervezetekre fókuszál, a megyei pályázatok egy részéről nyújt áttekintést.

Vizsgálták többek között a nyertes pályázatok gyakoriságát, a Hargita Megye Tanácsa által támogatott pályázatok számát, a csíkszéki nyertes és nem nyertes pályázatok gyakoriságát, a program kivitelezését aszerint, hogy egy intézmény egyedül vagy partnerségben használja fel a pályázati forrásokat, a pályázatok célját, az önrész nagyságrendjét, valamint az önkéntesek részvételi arányát.

Hargita Megye Tanácsa 2000 óta minden évben fordít a költségvetéséből bizonyos összegeket a kulturális célú pályázatok számára, amely összeg 15%-a román, a fennmaradó összeg pedig a következő régiók között oszlik el: Csíkszék

¹ MTA Nemzeti Kisebbségi Főosztály, a Hargita Megyei Kulturális Központ és a KAM-Regionális és Antropológiai Kutatások Központja együttműködésében.

– 37%, Udvarhelyszék – 42% és Gyergyó – Maroshévíz 21%. Az arányok a régiók lakosságszámának megfelelően oszlanak el (Balló 2008:149).

Az eredmények azt mutatják, hogy a legtöbb nyertes pályázat 2005-ben, a legkevesebb pedig 2006-ban valósult meg. Csíkszékre vonatkozóan 2007-ben volt a legkedvezőbb a nyertes pályázatok aránya, 93%, a legkedvezőtlenebb arány a vizsgált időszakban pedig 2003-ban alakult, 49,1% (Balló 2008: 150).

Az együttműködés kis mértékét mutatják a vizsgálatok a 2003-2004-es évet illetően, a nyertes pályázatok többsége nem partnerségben jön létre. 2005-ben figyelhető meg változás, a partnerek azonban nem más civil szervezeteket tesznek ki, hanem önkormányzatokat, közoktatási intézményeket. Az önkéntesek száma jelentős a pályázatok lebonyolításában. A legtöbb pályázat a hagyományörzés, néptánc, irodalom területéről érkezik, valamint egyre több a visszatérő pályázók aránya (Balló 2008: 159).

Kiss 2006-os *Az erdélyi magyar civil szféráról* írott munkájában megkísérel egy modellt alkotni a kisebbségi intézményrendszerre vonatkozóan.

Makroszinten alrendszereket különböztet meg: közigazgatási, politikai, gazdasági, vallási, oktatási-tudományos és művelődési alrendszereket. A gazdasági alrendszer kivételével az alrendszereknek két nagy területét határozza meg, az egyik a magyarnak tekinthető költségvetési intézmények, a másik a nonprofit keretek között létrehozott és működő intézmények (Kiss 2006: 144).

Összeveti a nyugati szakirodalomban elemzett civil szférát az erdélyi magyar civil szervezetekkel. Megállapítja, hogy *„Bár az erdélyi magyar nonprofit szervezetek halmaza jogi értelemben olyan, mint a nyugati szakirodalomban tárgyalt civil szféra, valójában „civil” jellegük teljesen háttérbe szorul alrendszerei betagolódásukhoz képest. Tévesek tehát az olyan következtetések, amelyek a jogi értelemben vett erdélyi magyar civil szervezetek relatív nagy számából az erdélyi magyarság fokozott civil öntudatára, a civil kezdeményezések bőségére következtetnek. Egyszerűen csak arról van szó, hogy a többségi társadalmak államilag létrehozott és fenntartott intézményeinek azon részét, amelyet a kisebbségi elit a kisebbségi társadalom szempontjából szükségesnek tart, és amelynek állami létrehozására nincs lehetőség, nonprofit keretek között hozza létre és próbálja működtetni (Kiss 2006: 144).* Példát is hoz az Erdélyi Múzeum Egyesületet, amelyet véleménye szerint a nemzeti tudományos akadémiák analógiájára hoztak létre, és szerinte nem tekinthető hagyományos értelemben vett civil szervezetnek.

Ezt az elképzelést a saját felmérésünkbe bevont intézmények esetében is érdemes majd vizsgálni, elsősorban az alapítási motivációk feltárása és konkrét tevékenység elemzése mentén lehetséges ez.

Kiss a fontosabb magyar intézményeket elhelyezi az általa létrehozott rendszerben, mindezek helyzetéről részletesen ír is.

Közigazgatás	Oktatási-tudományos rendszer	Vallási intézmények	Politikai szervezetek	Művelődési intézmények	Gazdaság (művelődés-orientált gazdasági intézmények)
Megyei tanácsok Városi önkormányzatok Községi önkormányzatok	Iskolarendszer Egyetemek	Történelmi egyházak Neoprotestáns egyházak	RMDSZ Platformok	Színházak Könyvtárak (városi, községi) Múzeumok, egyéb gyűjtemények Művelődési házak Közzszolgálati média	könyv- és lapkiadók, szerkesztőségek, könyvesboltok, írott és elektronikus média egy része, irodalmi kávéházak, művész-kocsmák gazdasági egységek kulturális program-szervező háttér-intézményei
Kistérségi társulások Település-fejlesztő egyesületek és alapítványok	Oktatást támogató alapítványok Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége	Vallási intézmények (CE Szövetség)	Más magyar pártok Szövetségek, egyesületek mint működő pártok háttér-intézményei (pl. Communitas)	Program-szervező int. (TranzitHáz) Tánc-zene csoportok, községi folyóiratok	
	Tudományos-kutatóintézetek (EME) Egyetemi háttér-intézmények Szakfolyóiratok szakkönyvtárak	Vallási közösségek (Hit Gyűlekezete) Szórványügyi intézmények Egyházi ifjúsági körök Nőszövetségek	Ifjúsági politikai szervezetek (MIÉRT stb.)	Színjátszó csoportok Tájházak, egyéb gyűjtemények	
	Diáktanácsok (középiskola) Diák-érdekvédelmi szervezetek (OMDSZ, KMDSZ)	Egyházi kórusok Klubszerűen működő ifjúsági házak			
	Ismeretterjesztő intézmények	Egyházi könyvtárak Egyházi folyóiratok			

1. ábra A fontosabb magyar intézmények elhelyezkedése az intézményrendszer alrendszeri szerkezetében (Forrás: Kiss 2006: 146)

A művelődési-kulturális háttér-intézmények létjogosultságát az oktatási háttér-intézményekéhez hasonlóan abban látja, hogy „... a román állam megbízhatatlansága (hivatkozni szokás például az utóbbi évszázadban bekövetkezett államosításokra), a pályázati rendszerekbe való bekapcsolódás lehetősége, a szerzett források könnyebb pénzügyi kezelése, a szabadabb intézményépítés stb. Az önálló nonprofit művelődési intézmények ritkák, a létező pályázati rendszerekre nehezen lehet folya-

matos működésű intézményeket építeni. A létezők közül egyesek valamely szűkebb művészeti ágba próbálnak professzionális intézményként működni, mások kulturális programszervezésben próbálnak szakszerűek lenni.” (Kiss 2006:149).

Kiemeli a művelődési alrendszerhez kötődő legkiterjedtebb kört, amely a jogi formával nem rendelkező egyesületi szféra: tánc- és zeneművészeti csoportok, színjátszó körök, tájházak és egyéb gyűjtemények. Véleménye szerint azért lehet ilyen nagy arányú ez a kör, mert az ilyen jellegű szervezetek a szocialista évtizedekben is alakíthatók és működtethetők voltak (Kiss 2006).

Mi a kutatásunkban a művelődési intézményekre, művelődésorientált gazdasági intézményekre vonatkozó megállapításait tudjuk vizsgálni, arra összpontosítva, hogy közel 15 év távlatában történt-e változás ezeknek az alrendszereknek a működésében. Különösen érdekes lehet az, hogy az Európai Unió csatlakozás, az onnan érkező források esetleg hoztak-e átrendeződést, funkcióbővülést, forrásokat ezen a területen.

Szőcs (2006) *Kimutatások a megye vidéki kultúrházainak tevékenységi köeiről, állapotáról és az önkormányzatok közművelődési tevékenységéről* munkájában egy olyan kutatást mutat be, amely két témakört vizsgál. Egyrészt Hargita megye vidéki önkormányzatainak művelődési téren kifejtett tevékenységét, másrészt pedig a művelődésre szolgáló épületek infrastrukturális ellátottságát és funkcióit. Az önkormányzatok, a polgármesterek részére is kidolgoztak egy kérdőívet, és az intézmények részére is, amelyet a kulturális intézmények vezetőinek szántak.

A kutatás módszere a kérdőív volt, 62 önkormányzatot és 147 kultúrházat értek el. A kérdőívekben a főbb kérdések a kultúrházak esetében azok vezetőire, felszereltségére, rendezvényeire, közösségeire vonatkoztak, míg az önkormányzatok vonatkozásában a kérdések a finanszírozásra, a civil szervezetekre és a hagyományörző, valamint műkedvelő csoportokra fókuszáltak.

A felmérés eredményei jól mutatják, hogy vidéken a közművelődés nem intézményesített, azonban a kultúrházak többségében van kinevezett személy az igazgatásra. Mindazonáltal egy személy akár több kultúrházat is vezet. Az épületek többsége nehezen, vagy egyáltalán nem fűthető, és a technikai felszereltség sem a megfelelő. A kultúrházak többségében megjelennek a hagyományörző és műkedvelő csoportok, ők elválaszthatatlanok az eseményektől, hiszen vagy szervezők vagy résztvevők. A kultúrházak többségében megtalálható amatőr színjátszó csoportok (60%) és néptáncsoport (56%) is (Szőcs 2006).

A nem műkedvelő és hagyományörző csoportok által szervezett események többsége iskolai rendezvény, családi rendezvény vagy bál. A vidéki kultúrházak nagy részének funkciója ezeknek az eseményeknek helyszínül szolgálni (Szőcs 2006).

Az önkormányzatok nagyrészt falunapokat, megemlékezéseket, hagyományörző eseményeket, műkedvelő tevékenységeket, bálakat és fesztiválokat támogat. Az önkormányzati szervezésű események fő célja az identitás kialakítása és erősítése.

A legtöbb civil szervezet (ha nem is a közművelődés a fő profilja) végez közművelődési feladatokat, szervez rendezvényeket. Ennek fő oka, hogy a magyarországi pályázatokat főleg közművelődési események szervezésére írják ki.

Összességében elmondható, hogy Hargita megyében vidéken jellemző és fontos a spontánság és önkéntesség. A vezető szerepe gyenge, nincs elég háttérük és képzettségük arra, hogy „gazdasági alapokra helyezték a kultúrát”. A jövőben kérdés, hogy megerősödnek az intézmények és bekebelezik a társadalmi csoportokat, vagy gyengülnek, és a csoportok veszik át az irányítást (Szócs 2006).

A 2006-ban került sor Hargita megyei falusi kultúrotthonok és vezetőik kutatására, adatlapos statisztikai és interjú módszerrel. A *Falusi kultúrotthonokról Hargita megyében* kutatás részeként 13 interjút készítettek el, olyan személyekkel, akik településük kultúrotthonainak igazgatói, felelősei vagy oktatói. Az interjúalanyok kiválasztásánál szerepet játszott a személyes jó kapcsolat, a helyismeret és az a szándék, hogy Hargita megye régiói arányosan jelenjenek meg. Az interjúk nyitott kérdéseket tartalmaztak és egy kérdéslistát. A kérdésekkel főként egy-egy jellemző szerepfelfogásra keresték a választ. További célja volt a kutatásnak, hogy különböző társadalomtudományok szempontjából próbálja értelmezni a „közművelődésnek” nevezett jelenséget (Ferencz 2006).

Fontosabb kérdések, amelyeket a kutatás vizsgált: Hogyan, milyen eszközökkel, milyen módszerekkel lehet témát nyitni a vidéki közművelődés, szerveződési formák megismerése és megértése felé? Hogyan lehet helyzetképet nyújtani a falusi kultúrotthonok helyi közösségében betöltött szerepéről, a helyi közművelődési élet szereplőiről, sajátos problémáiról?

Az interjú vizsgálat eredményei alapján problémaként jelennek meg a konfliktusok, amelyek nehezítik a szervezői munkákat, valamint a szaktanácsadás, információs ellátottság hiánya. A kutatás eredményei alapján megállapítható továbbá, hogy igény van a hosszútávú tervezésre, források bevonására, a településeken kívüli kapcsolatépítésre, szakképzésre és tanulásra is. Megoldás lehet a többfunkciós kultúrház, amely a közművelődés intézménye lehet, ahol kulturális tevékenység folyik, szórakozás, szórakozva-művelődés, kézműves tevékenységek, művészeti foglalkozások, de mindemellett a helyi média is működhet és a teleház funkció is kiteljesedhet (Ferencz 2006).

Kiss (2010) *Romániai magyar nonprofit szervezetek – 2009–2010. A szervezetek adatbázisának bemutatása és a nonprofit szektor szociológiai elemzése* című munkája a romániai magyar civil szervezeteket vizsgálja, a szervezetek száma; területi-, tevékenységek szerinti megoszlása; anyagi-, humán- és infrastrukturális erőforrás háttere szempontjából. A teljes szervezeti körre vonatkozik az elemzés, amelynek részei az általunk vizsgálni kívánt kulturális célú szervezetek is. Igyekszik a feltárt adatokat összevetni, romániai magyar civil szervezetek szektorát összehasonlítani a romániai és magyarországi nonprofit szektorral. A kérdőíves vizsgálat 2009–2010-ben zajlott, 907 szervezetet értek el.

Összefoglalóan Kiss megállapítja, hogy az elemzett nonprofit szektor méretében kisebb, mint az a romániai magyar népesség nagysága alapján indokolt lenne; viszonylag egyenletes szervezetsűrűség a jellemző, a szervezetek területi megoszlása követi a magyar lakosság térbeli elhelyezkedését, némileg magasabb a szörvány megyékben. Magas a falusi szervezatarány, a romániai magyar nonprofit szervezetek egyharmada működik falun. A kulturális szervezetek túlsúlya a meghatározó. A szektor több mint felét a magukat fő tevékenységük alapján kulturális szervezetként megnevező szervezetek alkotják. A hazai pályázati források a szféra legfontosabb anyagi fenntartói. Az utóbbi három év alatt jelentősen visszaszorultak a korábban fő helyen álló közvetlenül külföldi (elsősorban magyarországi) források (Kiss 2019: 28). Ez a 2009–2010-es adatfelvétel óta változhatott, érdemes majd a pályázati források tekintetében vizsgálni.

Dániel és Kiss (2014) *A romániai magyar kulturális szervezetek erőforrásainak szociológiai vizsgálata* című munkája a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet 2009-es kutatási adatbázisának másodelemzésén alapul. A vizsgálat célja, hogy bemutassa és elemezze a romániai magyar kulturális célú szervezetek erőforrásokkal való ellátottságát, a kulturális szervezetek alapjellemzőire, az infrastrukturális ellátottságára, a pénzügyi és humán erőforrásaira, illetve a más intézményekkel kialakított kapcsolataira összpontosít (Dániel – Kiss 2014).

Valamint egyéb tevékenységi területen működő - sport és szabadidő, oktatás-kutatás, szociális segítségnyújtás, gazdaság, -település és közösségfejlesztés (N=767) - szervezetekkel való összehasonlításra törekszik. A kulturális célú szervezetek mellett ilyen tevékenységű szervezetek vannak még meghatározó számban.

Összevetve a magyarországi nonprofit szektorral, megállapítható, hogy a szabadidő-hobbi, sport és kulturális célú szervezetek vannak itt is túlsúlyban. A magyarországi statisztikai módszertan a Nonprofit Szervezetek Nemzetközi Osztályozási rendszerén alapul, eltérően a romániai adatfelvételtől a sport és a szabadidő-hobbi területe külön szerepel.

A 80-as évektől kezdődő nagy nemzetközi a nonprofit szférára vonatkozó összehasonlító kutatások (Salamon-Anheier 1995, 1999) is megállapítják azt, hogy a nonprofit szektor területén a kultúra és szabadidős szervezetek aránya domináns a kelet-közép-európai országokat tekintve. Ennek hátterében a folytonosságot vélik a kutatók felfedezni, amely alatt azt értik, hogy ezek a szervezetek rendszerváltás előtt is léteztek és ennek köszönhető, a magasabb arány, valamint, hogy a szervezetek infrastruktúrával, képzett, kapcsolatokkal, rendelkező vezetőkkel működnek (Márkus 2016: 95).

Az eredmények azt mutatják, hogy a romániai magyar kulturális szervezetek az esetek kisebb arányában rendelkeznek saját tulajdonú székházzal. Az önkormányzat csak azokon a területeken vállal nagyobb szerepet, ahol a magyarság népsűrűsége magasabb. A pénzügyi erőforrások megfelelnek a román nonprofit szektor egésze átlagának, legfontosabb bevételi forrás a hazai pályázati forrás,

valamint a más külföldi forrás, valószínűsíthető, hogy a magyarországi pályázati támogatások. A humánerőforrás magasan képzett, az önkéntesbevonási képesség megfelel az átlagnak. A szervezetek leginkább más civil szervezetekkel és a helyi önkormányzatokkal állnak közelebbi kapcsolatban, emellett az egyház is szerepet játszik a kapcsolati tőkében (Dániel – Kiss 2014:103).

A bevételi források és kapcsolatok tekintetében eltérések figyelhetők meg a különböző tevékenységi területeken működő szervezeteknél, az oktatási-kutatói intézményekben összességében magasabb az ellátottság szintje, mint a többi szervezetnél. A szociális szervezetek több alkalmazottal dolgoznak, azonban a kulturális szervezeteknél magasan képzett a munkaerő. (Dániel – Kiss 2014: 105).

Hatos (2019) a *Kulturális források és kultúrafogyasztás Bihar megyében – helyzetelemzés 2019 végén* című összefoglalója a megyei stratégiai fejlesztési terv helyzetelemzéseként jelent meg. Múzeum-könyvtár-színház hármasában értelmezi a kultúrát. Infrastrukturális, látogatottsági adatokat mutat be. Valamint van egy fejezet a kulturális gazdaságfejlesztésről, a kreatív iparról is, ebben a hagyományos kulturális ágazatok (építészet, színház, képzőművészet, múzeum stb.) vannak részletezve.

A Magyar Civil Szervezetek Erdélyi Szövetsége 2013-tól adja ki az Erdélyi Magyar Civil Évkönyvet. A 2019-es kötetben megjelenő *A megyei kulturális központok szerepe a magyar közösség hagyományos kultúrájának megőrzésében és fejlesztésében* tanulmány egy kutatás összefoglalója. 15 megyei kulturális központot kérdeztek arról, hogy ezek a központok hogyan járulnak hozzá a hagyományörzéshez. A kérdőív 12 kérdést tartalmazott, amelyben megkérdezték a kulturális intézményeket arról, hogy milyen román és magyar kisebbséggel kapcsolatos események szervezésében működnek együtt a civil szervezetekkel. A kulturális központok intézménystruktúrájára vonatkozó kérdéseken túl megjelent az is, hogy milyen pénzügyi kerettel milyen hagyományörző román és magyar rendezvények kerülnek megszervezésre, milyen témákban kérik a civil szervezetek a kulturális központok anyagi, emberi erőforrás támogatását, segítségét (Briznan 2019).

Kapcsolati kultúrára, hálózatosodásra vonatkozó kutatások

Gergely *Kulturális intézmények kapcsolati kultúrája* című tanulmánya a 2006-ban a Regionális és Antropológiai Kutatások Központja és a Hargita Megyei Kulturális Központ közreműködésével lebonyolított kutatás keretében az erdélyi magyar kulturális intézmények kapcsolatait (helyi, önkormányzati, civil, média stb.) vizsgálta, illetve a kapcsolatok eredményességét.

A kutatás kvantitatív módszerrel, önkitöltős kérdőíves felmérés formájában valósult meg. A kérdőíveket Brassó, Kovászna, Hargita és Maros megyék kulturális intézményeihez juttatták el a kutatók, összesen 205 intézménytől érkezett válasz. A megkérdezés során több témával kapcsolatban is kérték a válaszadók

véleményét, ilyen volt például, a kapcsolatok minőségén kívül az is, milyen előnyökkel járhat egy jó kapcsolat, miben segíthet, hogyan lehet tartani a kapcsolatot a legeredményesebben.

Jelenlegi kutatásunk szempontjából összehasonlítási alapként szolgálhat ez a felmérés, de jelentős változások is várhatóak, hiszen 15 év alatt rengeteget változtak az emberi kapcsolatok, a kommunikáció formái, csatornái.

A megkérdezett erdélyi kulturális intézmények többségében a helyi médiával tartják a kapcsolatot (85%), a szervezetek közel kétharmada nem ápol semmiféle kapcsolatot az országos médiával. Ez annak tekintetében, hogy ezen intézmények többnyire lokális feladatokat látnak el talán nem is annyira meglepő. Viszont a fejlődés és szélesebb körben való elérés érdekében érdemes lenne az országos médiaszolgáltatók felé is kezdeményezni (Gergely 2008:15).

Alapvetően elmondható, hogy a legjobb kapcsolat a többi helyi intézménnyel alakult ki, ilyen az iskola, vagy az egyház. A jó kapcsolat kialakítása és fenntartása függ a vezetőtől is, ezzel kapcsolatban megállapították, hogy ahol a vezető választott, közös döntést követően szerzi meg a pozíciót, ott ezek a kapcsolatok lényegesebben nagyobb számban fordulnak elő és stabilabbak is (Gergely 2008:16).

A jó kapcsolatok a válaszadók szerint 3 fontosabb eredményre vezetnek, ezek pedig a következők: több információhoz lehet jutni, könnyíti a szervezés folyamatát, illetve nagyobb ismertségre lehet szert tenni (Gergely 2008:17).

A megkérdezettek 95%-a gondolta úgy, hogy a kapcsolattartás akkor a legeredményesebb, ha személyes interakcióval megy végbe. Ez azért is lehet érdekes, mert a kutatás óta eltelt 15 évben rendkívüli mértékben fejlődött tovább a technológia, a kommunikációs platformok sokasága használható és bármikor, bárhol elérhetőek lehetünk munkatársaink számára. Ez mégsem helyettesítheti a személyes kontaktust, viszont jelenlegi helyzetünk megköveteli életünk, munkánk egyes részeinek online térbe való átvitelét és az alkalmazkodást.

Egy kapcsolat gyengeségét, a közös érdek hiánya jelenti a válaszadók szerint, hiszen ez az előfeltétele a jó kapcsolatnak, de igen erőteljesen megjelenik a nemtörődömség is. Megoldásként leginkább a több találkozási alkalmat látják, illetve fontos lenne az utazás, a látótér tágítása, a szakmai fejlődés is (Gergely 2008:21).

Alapvetően elmondható, hogy a kapcsolati tőkét, hálózatot mindegyik megkérdezett intézmény fontosnak tartja. Megoldásra vár a kapcsolattartás módjainak elmélyítése, hogy előre léphessenek a szervezetek és a helyi igényeket továbbra is felmérve és kihasználva, képesek legyenek változtatni és megismerjék, majd kihasználhassák a lehetőségeket (Gergely 2008).

Bíró (2007) *Regionális hálózati modellek kialakítása az erdélyi magyar közművelődési-kulturális intézmények számára* című tanulmányának alapját az a 2006-ban végzett csíkszeredai kutatás adja, amelyet a Regionális és Antropológiai Kutatások Központja végzett az Illyés Közalapítvány támogatásával. A tanulmány a kutatás eredményeit foglalja össze, illetve a Székelyföldi térség kulturális intézményeinek ismérvei alapján bemutatja egy térségi szolgáltató központ modelljét.

Bíró kiindulópontként kiemeli, hogy az utóbbi években egyre hangsúlyosabban jelentkeznek azok az érvek, amelyek a rurális, periférikus vidékekre irányuló helyi fejlesztésben, a térségi fejlesztésben a „kultúra” fontos szerepét hangsúlyozzák. Ezek az érvek többféle irányból, többféle megfontolás alapján fogalmazódnak meg. Az ilyen érvek és megközelítések a „kultúra” fogalom jelentését már nem csupán a „művelődéssel”, a kultúrafogyasztás különféle aktív és passzív formáival azonosítják. Ehelyett azt mondhatjuk, hogy a „kultúra” a közösségi élet különféle formális és kevésbé formális szerveződéseinek, eseményeinek összességét is jelenti, a beépített és nem beépített közvetlen környezettel való együttélés sajátos módját (Bíró 2008: 60).

A kutatási programban szakmai publikációk, kutatási jelentések, interjúanyagok, adatbázisok kerültek elemzésre, amelyek a térségi kulturális helyzetképpel foglalkoztak. Az elemzés négy nagy témakört ölel fel: a térségi intézmények halmaza, a térségi kultúrafogyasztási gyakorlat, a térségi „önkép” a kulturális helyzetről, a térségi kulturális folyamatokról, elemzések és tanulmányok a kultúragazdaság szemszögéből (Bíró 2008).

A kutatás abból a szempontból vizsgálta a helyzetet, miként válhat egy intézményi hálózat egy tágabb léptékű fejlesztési irányelv vagy gyakorlat integráns részévé. Bíró megjegyzi, hogy a kulturális intézmények fejlesztése akkor ígérkezik igazán hasznos társadalmi beruházásnak, ha a fejlesztés során kialakított új funkciók és tartalmak a tágabb léptékű helyi vagy regionális fejlesztés integráns részeivé válnak (Bíró 2008: 61).

A kutatás eredményei között kiemelendő, hogy a kulturális intézményhálózat jellemzőire vonatkozóan fontos megállapításokat tesz.

A vizsgált terület térségi kultúrájáról egyértelműen állítható, hogy a térség földrajzi területéhez, településsűrűségéhez és lakosságszámához mérten jelentős számú összetevőt tartalmaz, mindezek mellett működőképes (Bíró 2007: 62).

A kulturális mező pontszerűen épül fel, tehát az intézmények nem kapcsolódnak egymáshoz, önálló pályán mozognak. Nagyszámú formális és nem formális intézmény van, és újabb intézmények létrehozására is van törekvés. Ennek következményeként létrejött egyfajta funkcionális heterogenitás, változékony működés (Bíró 2007:62).

Minden intézmény csak olyan mértékben formalizálódik, amilyen mértékben ezt saját tartalékai (tudása, erőforrásai, szervezeti kultúrája stb.) lehetővé teszik. A kulturális intézmények, rendezvények, programok elfogadottsága, társadalmi támogatottsága az esetek túlnyomó többségében magas (Bíró 2007: 62).

Javaslatokat is tesz a professzionalizálódási folyamatokra és a hálózatosodás elősegítésére. Véleménye szerint ebben a helyzetben hasznos lehet egy komplex szolgáltató csomag, amely ösztönzi az intézményesülési folyamatokat.

A szolgáltató - fejlesztő intézményi struktúrát a pontszerű működési mód szakmai tudomásulvételére, valamint fokozatos megváltoztatására kell alapozni. Egyidőben, egy projekt keretében kell megoldani két nagyon fontos feladatot: a

térségi szereplők felé irányuló szolgáltatáscsomag kialakítása és működtetése; a térségi szereplők meghatározó körét bevonó, hálózati jellegű fejlesztési - tanulási platform kialakítása és működtetése (Biró 2007: 65).

Bali *A határon túli magyarok kulturális hálózata* 2020-as tanulmánya egy olyan átfogó kutatást mutat be, amelynek a célja az, hogy komplex képet nyújtson a határon túl élő magyarok kulturális hálózatáról.

A főbb kutatási kérdések közé tartozik, hogy a Kárpát-medencében a magyarok lakta külhoni régiókban milyen sűrű a kulturális intézményhálózat, illetve az anyaország mennyiben vállal szerepet ezen hálózatok fejlesztésében. A tanulmány a formális intézményeken keresztül mutatja be a hálózatosodás helyzetét, így a könyvtárak, múzeumok, kultúrházak, felsőoktatási intézmények kerülnek előtérbe, de civil szervezetek és egyéb kulturális intézmények is a megfigyelés terepét képezik.

A vizsgálat eredményeit tekintve a könyvtárak esetében az Elektronikus Információs szolgáltatás Nemzeti Program által kiépített hálózatnak már 34 tagja van a Kárpát-medencében. Erdélyben a könyvtári hálózat komplex, hiszen területi hatóköri és fenntartási szintekre bomlik. 379 könyvtár áll a magyarság rendelkezésére ezen a területen, azonban nagy az eltérés az egyes könyvtárak között az ellátottságban és az előrehaladás mértékében is (Bali 2020:39).

A Magyar Vidéki Múzeumok Szövetsége által létrejött felhívás lehetővé tette a határon túli muzeális intézmények csatlakozását, amelynek köszönhetően már 26 határon túli tag csatlakozott. Az Erdélyi Múzeum Egyesület egy akadémiai jellegű intézmény, amely a Magyar Tudományos Akadémiával ápol elsődlegesen kapcsolatot (Bali 2020: 40).

A kultúrházak, vagy más kifejezésekkel művelődési házak, közösségi terek, a határon túli magyar kulturális hálózat fontos, általában komplex feladatokat ellátó intézményei. Vannak települések, ahol része a könyvtár és az előadótér (színpad) is, vagyis a szabadidő-eltöltés különböző gyakorlatainak is teret ad. Bali a kultúrházakat vizsgálva megállapítja, hogy az esetükben a legalacsonyabb a hálózatosodás mértéke. A kisebb településekre a komplex kultúrákövetítő intézmények a jellemzőek, míg a nagyobb városokban külön intézmények látják el a feladatokat (Bali 2020: 41).

Erdélyben a hálózatok kialakítására jó példa az Székelyudvarhelyi Egyetemi Központ, amely négy magyarországi felsőoktatási intézménnyel van kapcsolatban. Képzéseit a Magyar Akkreditációs Bizottság akkreditálta, azonban a megszerzett végzettség Romániában is érvényes. A 2014-2020-as pályázati ciklusban lehetősége nyílt a határon túli civil szervezeteknek és kulturális intézményeknek kulturális hálózatépítés céljából pályázni.

Nagy szerepet játszanak a kutatási műhelyek a kulturális hálózatban. Kolozsváron, a Nemzeti Kisebbségkutató Intézetben az erdélyi magyarság kapcsán folytatnak társadalomtudományi kutatásokat, illetve megemlíthendő Csíkszeredában a Regionális és Antropológiai Kutatások Központja is. Magyarország Kormánya

2010 óta kiemelten fontosnak tartja a határon túli magyarság támogatását, kulturális önszerveződését. Kárpátaljára, Erdélyre, Vajdaságra és Felvidékre fókuszál az a munka, amely a rendezvényszervezés, a gyűjteményezés és az élő hagyományátadás szegmenseit foglalja magába (Bali 2020: 42).

Összegzés

Az elmúlt két évtizedben a határon túli kulturális intézményrendszerre vonatkozóan találhatunk vizsgálatokat, a 2000-es években nagyobb kutatói érdeklődés tapasztalható ezen a területen. A 2003-as kárpát-medencei magyar kulturális intézményekről és szervezetekről szóló kutatás valószínűleg adott egy lendületet, és a kutatást követő években még ezért is találkozhatunk sok vizsgálattal, amelyek ugyan kisebb hatókörűek, inkább egy-egy résztemára összpontosítanak, de gyakran akár felvállaltan is inspirációt merítettek ebből a vizsgálatból.

A kutatásunk fontos előzményeit sikerült feltérképeznünk. Mivel a kutatásunk célja, hogy megvizsgáljuk a kulturális intézmények személyi és működési feltételeinek helyzetét Erdélyben, valamint készítsünk egy intézményi adatbázist. Fel kívánjuk tárni a kulturális intézmények és szervezetek működésének általános jellemzőit; az intézmények anyagi és humán erőforrásai (bevételek és kiadások alakulása, pályázati források igénybevétele, foglalkoztatottak és önkéntesek alakulása). Ezen túl az intézmények területi és településtípusonkénti megoszlását, az intézmények tevékenységterület szerinti megoszlását, a kulturális intézmények megalkulásának és bejegyzésének jellegzetességeit, valamint az intézmények működésének általános jellemzőit (működési forma, ingatlanhasználat, eszközellátottság, gazdálkodás, a bevételek forrásai, a bevételek nagyságrendje, a bevételek intézménytípusonkénti megoszlása) kívánjuk vizsgálni, így a bemutatott kutatások jó alapot szolgálnak a vizsgálatunkhoz.

Kifejezetten az intézményes háttérre, a működésre, fenntartói háttérre, erőforrás-ellátottságra vonatkozó munkák adhatnak hasznos támpontokat. A kérdésfeltevéseinket segítik, hozzájárulnak ahhoz, hogy hasonló felépítésű és tematikájú kutatási eszközeinkkel lehetővé váljon az összehasonlíthatóság. Figyelembe véve azt is, hogy az azóta eltelt időszakban jelentős változások történtek, pl. a kapcsolattartás eszközeinek megváltozása, a digitális eszközök elterjedése, az Európai Unió források általánossá válása és a magyarországi források növekedése (pl. Bethlen Gábor Alap, Nemzeti Kulturális Alap pályázatai).

Felhasznált irodalom:

- Bali János (2020): A határon túli magyarok kulturális hálózata. In: Tudomány határok nélkül: Magyar kutatóhelyek a Kárpát-medencében. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ 38-45.

- Balló Beáta (2008): A Hargita Megye Tanácsa által 2003–2007 évben támogatott pályázatok statisztikái. In: Biró A. Zoltán – Csomortáni Erika (szerk.): Kultúra – Térség – Jövőkép – Székelyföldi kultúrakutatások, Csíkszereda, Alutus Kiadó 149–160.
- Biró A. Zoltán (2007): Regionális hálózati modellek kialakítása az erdélyi magyar közművelődési-kulturális intézmények számára. Szín 2-3. szám 60–66.
- Briznan Antal Krisztina (2019): A megyei kulturális központok szerepe a magyar közösség hagyományos kultúrájának megőrzésében és terjesztésében. In: Bodó Barna (szerk.) Erdélyi Magyar Civil Évkönyv 2018 – 2019. Kolozsvár, Magyar Civil Szervezetek Erdélyi Szövetsége 419–430.
- Dániel Botond – Kiss Dénes (2014): A romániai magyar kulturális szervezetek erőforrásainak szociológiai vizsgálata. Civil Szemle 4. szám 71–106.
- Fábri István (2004): A határon túli magyar kulturális intézményrendszer vizsgálata. In: Blénesi Éva – Mandel Kinga – Szarka László: A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézmények. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet
- Ferencz Angéla (2006): Kultúrházak és helyi közösségek. In: Ferencz Angéla (szerk.): Kultúrázók. Falusi kultúrotthonok Hargita megyében. Csíkszereda, Hargita Megyei Kulturális Központ 7–15.
- Gergely Orsolya (2008): Kulturális intézmények kapcsolati kultúrája. In: Biró A. Zoltán – Csomortáni Erika (szerk.): Kultúra – Térség – Jövőkép – Székelyföldi kultúrakutatások, Csíkszereda, Alutus Kiadó 15–24.
- Hatos, Adrian (2020) Resursele culturale și consumul cultural în județul Bihor. Analiza situației la sfârșitul anului 2019, Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană
- Kiss Dénes (2006): Az erdélyi magyar civil szféráról. Civil Szemle 2. szám 139–154
- Kiss Dénes (2010): Romániai magyar nonprofit szervezetek – 2009 – 2010. A szervezetek adatbázisának bemutatása és a nonprofit szektor szociológiai elemzése. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet
- Mandel Kinga (2004): A kulturális intézmények felmérése. A kutatás céljai és módszerei. In: Blénesi Éva – Mandel Kinga – Szarka László: A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézmények. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet
- Márkus Edina (2016): Amikor a harmadik az első. A civil szektor többféle nézőpontból. Debrecen, Csokonai Kiadó
- Salamon, Lester M. – Anheier Helmut K. (1999): The Emerging Sector Revisited – A Summary. Baltimore, The Johns Hopkins University Institute for Policy Studies

- Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. (1995): Szektor születik. A nonprofit szektor nemzetközi összehasonlításban. Budapest, Nonprofit Kutatócsoport
- Szőcs Lóránt (2006): Kimutatások a megye vidéki kultúrházainak tevékenységi köreiről, állapotáról és az önkormányzatok közművelődési tevékenységéről. In: Ferencz Angéla (szerk.): Kultúrázók. Falusi kultúrotthonok Hargita megyében. Csíkszereda, Hargita Megyei Kulturális Központ, Csíkszereda. 16 – 36.

A regionális, lokális kulturális örökségek és a lokális identitás összefüggései – a helyi értéktárak funkcióinak felmérése a Vajdaságban

Megjelenés helye: 2020/3. szám

Absztrakt: A tanulmány a szerbiai Vajdaság Tisza menti településein a magyar kulturális hagyománynak a közművelődésben, közösségépítésben és a lokális identitás erősítésében betöltött szerepét elemzi, valamint az ebben a munkában fontos szerepet betöltő Vajdasági Magyar Értéktár működését, hatását vizsgálja. Arra szeretnénk rávilágítani, hogy milyen intézményi keretek között történik a közösségi és kulturális hagyományok ápolása, mi a művelődési intézmények és a lokális hagyományőrző egyesületek szerepe ebben? A 2016-ban létrehozott Vajdasági Magyar Értéktár hogyan járul hozzá a vizsgált településeken a hagyományok fenntartásához, hol, milyen módon tudatosul az értékek megőrzése és átörökítése? Kutatási módszerünk a szakirodalmi alapozás mellett a honlapelemzés és az interjúkészítés volt. Interjúalanyaink a térség településeinek közösségi, kulturális életében dolgozó szakemberek, kulturális és művelődési intézmények, szervezetek vezetői és munkatársai voltak, akik meghatározó egyéniségei a helyi magyar közösség kulturális életének.

Abstract: The paper analyzes the role of Hungarian cultural traditions in education, community building and the strengthening of local identity in the communities along the Tisza in Vojvodina, Serbia. Furthermore, it examines the operation and impact of a vital actor in this process, the Hungarian Repository of Values in Vojvodina. The paper wishes to illuminate the institutional framework within which the preservation and maintenance of local cultural traditions: what is the role of cultural institutions and local civil groups in this process? How does the Hungarian Repository of Values in Vojvodina, established in 2016, contribute to the endeavors of maintaining local traditions in the selected communities, where and how does this process being realized? Besides reviewing relevant literature, our methodology is based on website analysis and conducting interviews. Our interviewees are working in different capacities in the local cultural life of their communities, as leaders of cultural and educational institutions, who are all fulfilling vital roles in the preservation of Hungarian cultural values in the region.

„...a hagyomány-alapú társadalom a helyi kulturális értékek megbecsülésére épül, s a kisközösségek belső kezdeményező erejére épít, ezáltal újra meg újra feltölti a közösség alkotókedvét. A hagyományok ébrentartása ily módon az önbecsülés, az egészséges lokális identitás forrása lesz, a tradíció ily módon összeköti a múltat és a jövőt.” (Hoppál 2017:7)

Bevezető

Az NMI 2019–2020. évi Közművelődési Tudományos Kutatási Programjának támogatásával egy vajdasági közművelődési téma kutatására vállalkoztunk. Szeged és a Szegedi Tudományegyetem, azon belül is a Művelődéstudományi Intézet nagyon sok szállal kötődik a közeli határon túli magyarok lakta térséghez.¹ A 2007-ben megalakított Intézeti Identitáskutató Műhelyünk munkájába is több alkalommal bekapcsolódtak vajdasági kutatók, valamint a jelenlegi pályázati kutatócsoportnak² is három vajdasági tagja van. Kutatási programunk az NMI által ajánlott tematikák közül elsősorban „a közművelődés szerepe és funkciója a magyarságtudat megőrzésében – határokon át”, valamint „a helyi értéktárak és a kulturális örökség szerepe a közművelődésben és a közösségépítésben” témakörhöz kapcsolódott.

Kutatási területünk a „Tisza mente” tájegységhez kötődött, Szerbián belül a Vajdaság Autonóm Tartomány északi részét érintette. A kutatás során a Tisza menti térségből a bácskai és a bánáti részből is választottunk olyan városokat, falvakat, melyekben a magyarság többségben, vagy jelentős számarányban él. A vizsgált települések – Magyarkanizsa, Martonos, Törökkanizsa, Csóka, Zenta, Tornynos, Ada, Törökfalu, Óbecse, Péterréve, Törökbecse – mindegyike a Tisza menti községekhez³ tartozik. Néprajzi értelemben a Tisza mente a magyar határtól délre, a Vajdaság északi részén, a Tisza alsó folyásának jobb partján, a Hortostól Titelig húzódó terület összefoglaló megnevezése, „máig Bácska leginkább magyar vidéke” (Ortutay 1982:297–298). A terület a Vajdasági Magyar Értéktárban is önálló témaként szerepel, mint külhoni érték, természeti környezet.

1 A közös történelmi–regionális kapcsolatok újabb fejezetét, egyben a Vajdaságból Szegedre települők (részben az 1991-ben kitört délszláv háborúk miatt menekülők) identitásörzését bizonyítja a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége Szegedi Tagozatának működése 1992-től kezdődően: <http://www.vmdk-szeged.hu/> [2020.04.20.]

A térség történelmi–gazdasági hagyományait és lehetőségeit felismerve, az Európai Unió eurorégiós politikájával összefüggésben 1997-ben megalakult a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió Arad, Temes, Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok megyék és a Vajdaság részvételével: <http://dkmt.net/hu/> [2020.07.30.]

2 A kutatócsoport tagjai, oktatók: *Dr. habil. Újvári Edit* (kutatásvezető) *Bozsó Renáta*, *Dr. Nagy Angelika*, *Dr. Szűcs Norbert*; kulturális szakemberek: *Barát Tóth Lívia*, *Máriás Endre*; hallgatók: *Székely Zsófia*, *Balán Valéria*, *Kifut Viktória* (Közösségszervezés BA 2. évf. nappali tagozat).

3 Szerbiában a község olyan (a magyarországi járásnak megfelelő) közigazgatási egység, amely több települést ölel fel, tehát a községekhez városok és falvak is tartoznak.

Az indoklás a következő: „A Tisza, melyet általában a legmagyarabb folyónak tartunk, Vajdaságnak is a legmagyarabb részén, a magyarok által legnagyobb arányban lakott területen folyik. Nagy szerepet tölt be az itt élők életében, a múltban pedig még inkább meghatározta az emberek teljes életmódját: ételmet adott, foglalkozást biztosított, megihlette a népköltészetet, éltette a hagyományokat, örök témát ad a művészeteknek. Nem hiába mondogatják végig a folyó mentén: Ki a Tisza vizét issza, vágyik annak szíve vissza.”⁴ A Tisza mente szubregió kulturális örökségének meghatározó intézménye a Zentai Városi Múzeum, melynek állandó néprajzi kiállítása „Zenta mezővárosának, illetve az alsó Tisza mente magyarságának a népeletéről szól” (Nagy Abonyi 2004:5).

Kutatási célként a vizsgált településeken a lokális kulturális örökség, a helyi értékek, valamint a közösségi élet és a lokális identitás kapcsolatrendszerének elemzését tűztük ki. Azt vizsgáltuk, hogy milyen tradicionális kulturális örökség maradt fenn, illetve milyen újabb kulturális törekvések alakultak ki a vizsgált terület településeinek közösségi és kulturális életében az elmúlt évtizedben? Milyen intézményi keretek között történik a közösségi és kulturális hagyományok ápolása, mi a művelődési intézmények és a lokális hagyományörző egyesületek szerepe ebben? Valamint, a 2016-ban létrehozott Vajdasági Magyar Értéktár hogyan járul hozzá a vizsgált településeken a hagyományok fenntartásához, hol, milyen módon tudatosul az értékek megőrzése és átörökítése?

Kutatási módszerünk a szakirodalmi alapozás mellett a honlapelemzés és az interjúkészítés volt. Interjúalanyaink a térség településeinek közösségi, kulturális életében dolgozó szakemberek, kulturális, művelődési intézmények és szervezetek vezetői, munkatársai voltak, akik meghatározó egyéniségei a helyi magyar közösség kulturális életének. A kutatócsoport vajdasági tagjainak előkészítő munkája nyomán huszonöt félig strukturált interjú és egy kerekasztal beszélgetés valósult meg 2020. január 17–20-a között. Az adatgyűjtés fókuszpontjai a lokális értékek, hagyományápolás, közösségi élet tanulmányozása, valamint a Vajdasági Magyar Értéktár voltak. Abból az előfeltevésből indultunk ki, hogy a helyi köz-művelődési csoportoknak fontos szerepe van a vajdasági Tisza menti térség magyar lakosságának közösségi életében, identitásának megőrzésében, alakításában.

1. A lokális kulturális értékek és a közösségi identitás kapcsolatrendszere

1.1. A kutatás alapfogalmai

Az egyes lokális területek történeti öröksége, sajátos kulturális hagyománya alapot biztosít a helyi kultúra fennmaradására és ezáltal az identitás formálódására. A helyi kulturális tradíciókat ápoló kluboknak, csoportoknak, közösségeknek

4 <http://ertektar.rs/ertektar/ertek/A-Tisza-mente/116> [2020.03.25.]

éppen ezért meghatározó szerepük van a lakosság identitásának megerősítésében, kifejezésében, ahogy erre számos kutatás rávilágít (Hoppál 2010:7, Csurgó – Szatmári 2014). Egy közösség tagjainak csoportjuk melletti elköteleződése, a kollektív identitás soha nem „önmagában” létezik, ahogy ezt Jan Assmann is kiemeli (Assmann 1999:131). A közösséggel való azonosulás a cselekvésekben, az eleven kapcsolatokban realizálódik, tehát meghatározó jelentősége van az aktivitásnak, a közösségi programok megélésének.

A kulturális örökség fogalomrendszerében az UNESCO közgyűlése által 2003-ban elfogadott szellemi kulturális örökség⁵ fogalmához kapcsolódik mindaz, amelyet lokális hagyománynak nevezünk. „A szellemi kulturális örökség lehet szokás, ábrázolás, kifejezési forma, tudás, készség – valamint az ezekkel összefüggő eszköz, készítmény és kulturális színhely –, amelyet a közösségek kulturális örökségük részeként elismernek. Ez a nemzedékről nemzedékre hagyományozódó szellemi kulturális örökség, amelyet a közösségek állandóan újratestülményeznek, közös identitást és folytonosság érzést nyújt számukra” (Csonka-Takács 2011:55). Az Egyezmény ösztönzi a lokális örökségek azonosítását, dokumentálását, nyilvántartását, a hozzáférés biztosítását, az ezzel kapcsolatos jogalkotást, valamint az ismeretterjesztési és oktatási formák alkalmazását.

A kultúrával szoros összefüggésben álló identitás multidiszciplináris kutatási programokkal tárható fel, a társadalomtudomány számos területe elemzi különböző aspektusait. A szociálpszichológia, a kultúrtörténet, a néprajztudomány, a szociológia és a kulturális antropológia egyaránt vizsgálja, más-más vonásait tárva fel. Az identitáskutatással foglalkozó szociálpszichológiai szakirodalom az egyén létében és a társadalom szerkezeti működésében is elengedhetetlen feltételként határozza meg az önazonosságot és a csoporttal való azonosulást (Pataki 1997:514). Ennek kialakításában a közösségi kultúrának, a lokális hagyományoknak meghatározó szerepe van, hiszen mind a közösséghez tartozó egyének, mind a csoport számára „a hagyomány a közösség kulturális memóriája, egy olyan emlékeztető, amely a közösség önazonosításához szükséges információkat tárolja” (Hoppál 2017:6). A lokális kulturális örökség, helyi hagyományok és értékek döntően összefonódnak azzal a térséggel, ahol kialakultak, a térség egyediségét is magukon viselik (Czene 2002).

Mivel kutatásunk során a vajdasági Tisza menti térség magyar lakosságának közösségi életét, a lokális értékek, hagyományok ápolását, és ennek közösségi identitásra gyakorolt hatását vizsgáltuk, ezért a térségben a közelmúltban lefolytatott identitásvizsgálatok fontos kiindulópontot jelentettek. Badis Róbert több, a 2000-es években publikált kutatási eredmény alapján hangsúlyozza, hogy a megkérdezett magyaroknak elsősorban a regionális és a lokális identitása erős,

5 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage <https://ich.unesco.org/en/convention> [2020.06.15] (vö. Hoppál 2010). Az UNESCO egyezmény magyarországi szakmai koordinálásáért felelős intézmény: Szabadtéri Néprajzi Múzeum Szellemi Kulturális Örökség Igazgatóság <http://szellemikulturalisorokseg.hu/> [2020.06.15]

azaz a Vajdasághoz és a településükhöz kötődnek leginkább, amelyet a szubregióval (Bácska, Bánát, Szerémség) való azonosulás követ (Badis 2008:321–323). Kutatásunk is azt támasztotta alá, hogy a közösségi tudat formái közül a vajdasági magyarság számára a földrajzi területhez kapcsolódás kiemelkedően releváns.⁶ A lakóhelyhez való kötődésben meghatározó az adott térség hagyományaival való azonosulás is, amelyet a szellemi örökségként határoz meg a szakirodalom, amely a közösség által felhalmozott és birtokolt szellemi javak, értékek, viszonyulások egészét jelenti, benne az identitást is (Czene 2002).

1.2. A kulturális tradíciók ápolása és a lokális identitás a Vajdaságban

A vajdasági magyarság szellemi örökségét és identitáskonstruálási folyamatait a 20. század történeti dimenzióiban elemző Ózer Ágnes hangsúlyozza, hogy a Vajdaság autonóm státuszának elnyerését követően, az 1950-es évektől kísérhető nyomon a kulturális identitás erősödése. A vajdasági magyarság oktatási és műveltségi szintjének növekedése alapot biztosított a lokális identitás megerősödéséhez, a helyi hagyományok és tradíciók tudatos megőrzéséhez, „Előkerült népviselete, népdalai, volt már, aki mesélt, és lettek meséi. Megíródott irodalomtörténete, múltjáról szakavatott történészek értekeztek és értekeznek. Tehát a vajdasági magyarságnak lett saját múltja, lett élete és végérvényesen birtokba vehette a ráháruló résszel együtt szellemi örökségét” (Ózer 2008:593). Az oktatás és kutatás intézményei mellett a helyi néphagyományok értékeit őrző, fenntartó kulturális életnek is fontos a szerepe. Pejin Attila a vajdasági kollektív emlékezet megnyilvánulási formái, megerősítői közé sorolja a néphagyományokat, ebbe beleértve a szokások, szájhagyomány szellemi kulturális örökségét is, valamint az építészeti örökséget (objektumok, építmények, emlékhelyek, szobrok) és az évfordulók, jeles napok rendszeres megünneplését, az ezekhez kapcsolódó szimbólumok, jelvények használatát (Pejin 2008:111). A helyi magyar hagyományok és értékek ápolását, fenntartását, a szellemi és épített örökség jelentőségének tudatosítását a Vajdaság magyarok lakta településein működő kulturális intézmények és civil csoportok vállalják fel, éppen ezért munkájuk meghatározó a helyi magyar kultúra fennmaradása szempontjából. Kutatásunk éppen az ő erőfeszítéseikre fókuszált.

A vajdasági magyarságot sokan sokféle megközelítésből vizsgálták már. Ezt jól példázza az a két szerkesztett kötet is, melyet a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet jelentetett meg 2007-ben és 2008-ban, felsorakoztatva a valálástól a történelmin át a néprajzi, irodalmi és oktatási vonatkozású írásokat.⁷

6 A közösség definiálásának egyik klasszikus formája szerint „a közösséget földrajzilag meghatározva, geográfiai alapról kiindulva” lehet meghatározni (Tóth G. 2002. 11).

7 Hajnal Jenő (szerk.) (2007): *Délvidék/Vajdaság*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.

Papp Richárd – Szarka László (szerk.) (2008): *Bennünk élő múltjaink*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta.

A helyi gyűjtéseken, helytörténeti publikációkon túl⁸ a lokális értékek számbavételének utóbbi időszakban zajló kezdeményezéseire jó példaként szolgál a 2015-ben, a Lakiteleki Népfőiskola szervezésében megalakított Zenta Kollégium, mely Zenta község településein végzett empirikus kutatómunkát. Ennek a Kollégiumnak társ szervezője, Fodor István is interjúalanyaink között szerepelt. A Fodor István és Hágen Ádám által szerkesztett *Zenta Kollégium* című kötetben az értékeket hordozó helyi hagyományok ápolását felvállaló zentaiak voltak az interjúalanyok, a kutatás a külhoni magyar értéktár bővítésének jegyében zajlott. A Lakiteleki Népfőiskola által koordinált zentai értéktár program a 2012-ben elfogadott magyar nemzeti értékekről szóló törvénnyel állt összefüggésben (Fodor – Hágen 2016).

1.3. Az értéktár

„Az értéktári mozgalom közvetett – nem tárgyiasuló és tárgyiasítható – közösségi értékei további mintaként szolgálhatnak bármely szűkebb-tágabb közösség számára. Ilyen az identitás, a vendégszeretet, a civil kurázi, a büszkeség, a tolerancia, a vállalkozói kedv, az összefogás és sok más hasznos emberi megnyilvánulás, mely az összefogás erejében mutatkozik meg leginkább.”

(Értékekre hangolódva 2016:29.)

A 2000-es években a magyarság értékeit összegezni és rendszerezni kívánó mozgalom indult el Magyarországon, amely „hungarikum mozgalom”-ként került be a köztudatba. Ennek alapvető célja, hogy a magyar nemzet értékeit összegyűjtse, értéktárakba rendezze, ezzel biztosítva azok nyilvántartását, védelmét, ugyanakkor az utókor számára a megőrzés lehetőségét. A mozgalom a kezdetektől hangsúlyozza, hogy az értékek a nemzeti identitás részét képezik, ugyanakkor hagyományaink megőrzése és népszerűsítése turisztikai és (kül)gazdasági haszonnal is jár(hat) (Értékekre hangolódva 2016:26). Az Országgyűlés 2012. április 2-án elfogadta a magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló törvényt, mely a kulturális örökségvédelmi egyezmények és törvények szakmai és jogszabályi kategórián alapul. A törvény önálló értékfogalmat nem határoz meg, a nemzeti érték fogalmi keretében mozog.

8 Például: Burány Béla (2004, 2005): *A juhászok így élnek, úgy élnek I., II.* Újvidék, Forum Könyvkiadó.
Cs. Simon István (1997): *Virul-e még szülőföldem?* Zenta, Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre.
Klamár Zoltán (2006): *Tanyák, parasztgazdaságok Magyarkanizsa vidékén (1900–2000)*. Szabadka, Kiss Lajos Néprajzi Társaság.
Korcsik Anikó – Cseszák Balázs (2008): *Cika ide párom. Magyar népi gyermekjátékok Óbecséről*. Óbecse, Petőfi Sándor Magyar Kultúrkör.
Szerda András (2010): *Óbecse napsugaras oromzatai*. Óbecse, Historiae Óbecsei Történeti és Hagyományörző Társulat.
Tripolsky Géza (1992): *Nem bánom, hogy juhásznak születtem. A Tisza-vidék néprajzához és folklórához*. Újvidék, JMMT.
Fejős Sándor, – Forró Lajos – Kávai Szabolcs (2013): *Kanizsai Képeslapok*. Szeged, Délvidéki Kutató Központ Alapítvány.
Forró Lajos – Kávai Szabolcs – Tandari Erzsébet (szerk.) (2008.): *Martonosi emléképek a 20. századból*. Szeged, Délvidék Kutató Központ

„nemzeti érték: a magyarság és a magyarországi államalkotó nemzetiségek tevékenységéhez, termelési kultúrájához, tudásához, hagyományaihoz, a magyar tájhoz és élővilághoz kapcsolódó, nemzetünk történelme, valamint a közelmúlt során felhalmozott és megőrzött minden szellemi és anyagi, természeti, közösségi érték vagy termék, illetve a tájhoz és élővilághoz kapcsolódó materiális vagy immateriális javakat magába foglaló tájérték, amely tanúskodik egy emberi közösség és az adott terület történelmi kapcsolatáról” (2012. évi XXX. tv. 1.§ (1))

A törvény rendelkezik a nemzeti értékek azonosításáról és rendszerezéséről, azonosítja a különböző kategóriájú (települési, tájegységi) értékeket, hungarikumot, az értéktár és az értéktár bizottság fogalmát. Az értékgyűjtés nem központilag irányított, hanem helyi szinten történik. Egy település közössége számára azok a helyi értékek fontosak igazán, amelyek az elődök mindennapi életének részét képezték. Ezek az értékek a település lakói számára különös jelentőséggel bírnak, meghatározóak, ezért arra törekszenek, hogy gyermekeik, unokáik is ismerjék, magukénak vallják azokat. Bármely, a helyiek számára fontos érték bekerülhet a települési vagy tájegységi értéktárba így válva nemzeti értékke. Minden érték esetében javaslatot kell benyújtani az illetékes bizottságnak. Az értékek alulról felfelé építkező piramis rendszerében az első szint a települési / tájegységi értéktár.

„települési értéktár: a települési önkormányzat területén fellelhető nemzeti értékek adatait tartalmazó gyűjtemény” (2012. évi XXX. tv. 1.§ (1))

„tájegységi értéktár: több földrajzi, történelmi vagy néprajzi szempontok alapján szomszédos település, illetve földrajzi, történelmi vagy néprajzi szempontok alapján egységet alkotó tájegység területén fellelhető nemzeti értékek közül az adott Tájegységi Értéktár Bizottság által tájegységi értékke nyilvánított értékek adatait tartalmazó gyűjtemény” (2012. évi XXX. tv. 1.§ (1))

A határon túli értékek esetében a magyarországi gyakorlat mintájára a külhoni települési / tájegységi értéktárba felvett nemzeti értékeket a külhoni nemzeti rész értéktárhoz kell felterjeszteni (Értékekre hangolódva 2016:53–55).

A rendszer második szintje a megyei értéktárba, az ágazati értéktárba vagy a külhoni nemzeti rész értéktárba felvett nemzeti értékek Magyar Értéktárba történő felvétele. A Magyar Értéktárba történő felvétellel párhuzamosan a nemzeti érték kiemelkedő nemzeti értékke válik. A rendszer harmadik szintjén, a piramis csúcsán találhatók a hungarikumok.⁹

A Külhoni Nemzeti rész Értéktárak létrehozásának jogi háttérét a 2015. évi LXXX. törvény tette lehetővé, amely a magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvény módosítása. A Földművelődésügyi Minisztérium Hungarikumok Főosztályának koordinálásával a magyar állam a Kárpát-medencei régióban is meghirdette annak lehetőségét, hogy az akkor még kialakuló értéktár adatbázisába bekerülhetnek határon túli magyar értékek.

⁹ Lásd: Melléklet, 1. ábra

A Magyar Országgyűlés úgy döntött, hogy a Magyar Állandó Értekezleten (MÁÉRT) részt vevő határon túli szervezetek a saját országukban önálló, külhoni nemzetrész értéktárat, valamint azok működtetésére önálló külhoni nemzetrész bizottságot hozhatnak létre. 2015-ben és 2016-ban a Földművelődésügyi Minisztérium Hungarikumok Főosztálya HUNG-15 és HUNG-16 pályázatai a külhoni értékek gyűjtésének erősítését támogatta.¹⁰

A Vajdasági Magyar Értéktár Bizottság állandó szakmai partnere a Magyar Nemzeti Tanács által társalapított Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, amely ellátja a bizottság adminisztrációs feladatait, valamint állandó kapcsolatot tart fenn a helyi és a tájegységi értéktár bizottságokkal, összhangban a hungarikum mozgalom alapelveivel.¹¹

2. Kutatási eredmények, elemzések

Kutatásunkban meghatározó szerepet töltöttek be a terepen, helyi közművelődési csoportok munkájáról készített interjúk (lásd: Melléklet, 5. ábra). Kutatócsoportunk két tagját, a vajdasági médiában, kultúrában dolgozó szakembereket kértük fel, akik hely- és intézményszeret birtokában szakértői alapon, majd hólabda módszerrel választották ki a mintába került interjúalanyokat. Voltak közöttük fiatalok, középkorúak és idősek is, gazdaságilag aktívak és nyugdíjasok, férfiak és nők vegyesen, akik jelenlegi vagy egykori foglalkozásuk tekintetében is sokszínűséget mutatnak (a bútorfestőtől vagy banki ügyintézőtől, óvónőn, tanáron át bolti eladón és számfejtőn vagy éppen vegyész-mérnökön keresztül a villanyszerelőig). Vannak közöttük kis- és nagyobb településen, tömbben és szórványban élők és dolgozók egyaránt. Ami közös bennük, hogy Vajdaságban született magyarok, akik jellemzően gyermekkoruktól kötődnek a népművészetek valamely ágához és többségükben szabadidejükben, térítésmentesen végzik tevékenységüket, legyen az egyesület vezetése, népzenelés, gyűjtés, táncoktatás vagy akár tájház működtetése. Egy részük alapítója vagy tagja a helyi értéktár bizottságnak, mások – ha tudnak is az Vajdasági Magyar Értéktár létezéséről – ettől teljesen függetlenül végzik az értékmentő és értékőrző munkát. 25 interjúalanyunk¹² – Fodor István¹³ szavaival élve – ahhoz a kovászhoz tartozik, ami élteti a helyi közösséget, hagyományokat (lásd Melléklet, 5. ábra).

10 <http://www.hungarikum.hu/hu/hirek/megjelent-hung-2015-palyazati-felhivas> <http://www.hungarikum.hu/hu/hirek/megjelent-hung-2016-palyazati-felhivas> [2020.06.20.] (Értékekre hangolódva 2016. 62–63.)

11 <http://hungarikum.hu/hu/hirek/megalakult-vajdasagi-magyar-ertektar-bizottsag> [2020.06.20.]

12 23 egyéni és 1 páros terepi interjú készült, valamint egy fókuszcsoporthoz tartozó kerekasztal-beszélgetés a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet munkatársaival.

13 Fodor István a Zentai Levéltár nyugalmazott igazgatója, a Zenta Kollégium társszervezője.

2.1. Demográfiai és nemzetiségi arányok

A vajdasági magyarságra irányuló kutatásoknak az utóbbi évtizedekben egyik vagy fő motívuma a kisebbség megmaradása, demográfiai helyzete, létszámbeli fogyatkozása, elöregedése. Az alacsony termékenységi mutatók mellett a statisztikailag is kimutatható népességcsökkenés oka a megélhetési célú elvándorlás, a nemzetközi migráció. Ezek nem csak a magyarságra jellemző tünetek a Tisza mentén, de az ő mutatóikat tovább rontja a vegyes házasságok nyomán megfigyelhető fokozatos asszimiláció is.

„Csókán is, amikor végigmegyünk az utcán, siralmas a látvány, minden harmadik-negyedik ház egyes utcákban lakatlan.” (Kiss Tóth Erika, a Móra Ferenc Magyar Művelődési Egyesület elnöke, Csóka)

„azt meg nagyon nem értem, hogy amikor bombáztak bennünket, lőttek tényleg minden irányból, akkor azt mondom, hogy tényleg két fiatal ment ki. Most meg havi szinten családok mennek, két-három gyerekkel ...és kimegy...és eladja házáát” (Tóth Ugyonka Frigyes, az Ady Endre Művelődési Egyesület ügyvezető elnöke, Tornyos)

2.1.1. A népességszám alakulása, kivándorlás

Szerbiában a legutóbbi népszámlálás 2011-ben volt, az általunk vizsgált településeket magukban foglaló községeknek¹⁴ ekkor összesen 150 ezer lakosa volt, 56%-ban magyarok¹⁵. Ez már az azt megelőző 2002-es népszámláláshoz képest is alacsonyabb lélekszám, például Zenta községhez tartozó települések esetében ez a csökkenés átlagosan 11.5%-os volt (Fodor 2016), és azóta érzékelhetően tovább fogyott.¹⁶ Interjúalanyaink arról számoltak be, hogy településükön tragikus mértékben megcsappant a gyermekek, azon belül a magyar gyermekek száma, ami veszélyezteti nem csak a magyar osztályok indulását, hanem a magyar anyanyelvű gyermek- és ifjúsági művészeti csoportok utánpótlását is. Ahol van még elég kisgyermek, ott is az az általános tendencia, hogy a falvakból középiskolába más településre járnak, gyakran ekkor elhagyják a csoportot. Nem is beszélve arról, hogy az egyetem a többséget már még távolabbra szólítja, ahonnan szinte csak látogatóba járnak haza. Felnőttként pedig, ha nem települnek át másik országba, akkor is nagy számban napi szinten ingáznak át a határon Magyarországra dolgozni. Ezzel csökken a szabadidő és nem tudnak tevékenyen bekapcsolódni a helyi folyamatokba.

„amikor jön a középiskola, akkor van egy nagy szóródás, most meg különösen, mert már elmennek Szegedre tanulni középiskolába nagyon sokan, és utána, ha maradnak is akkor jön az egyetem, akkor ott megint van egy nagy szóródás” (Tóth Ágnes, a Tisza Néptáncgyesület elnöke, Magyarkanizsa)

14 Ada község, Csóka község, Magyarkanizsa község, Óbecse község, Törökbecse község, Törökkanizsa község, Zenta község, vö. 4. lábjegyzet.

15 <http://media.popis2011.stat.rs/2012/Nacionalna%20pripadnost-Ethnicity.pdf> 94. p. [2020.07.20]

16 A térség központja, Zenta község (Zenta városa és a hozzá tartozó falvak) lakossága 23316 fő, ebből 18441 fő magyar. Zenta jelenlegi demográfiai helyzetéről szóló kutatás: lásd http://www.zenta-senta.co.rs/dokumenti/Najnovije_vesti/javna-rasprava-demografia-2014-2017-hu.pdf [2020.07.20]

Márpedig a mostani értékőrök szinte kivétel nélkül ezekből a csoportokból kerültek ki, álltak szervezetük, intézményük és így a helyi hagyományőrző mozgalom élére. *„Ez a demográfiai hanyatlás, ami nálunk van, ez szellemileg eléggé lefejezett bennünket”* foglalta össze a nekünk adott interjújában Fodor István, arra utalva, hogy a helyben maradó emberek között kevés az, aki elkötelezett a hagyományok mellett és tevőlegesen is képes részt venni az értékmentésben. Ez utóbbinak több akadályát is tapasztalják a megkérdezettek. Egyrészt a jelenlegi értékőrök jellemzően önkéntes munkaként végzik e tevékenységet, melyet egyre kevesebben engedhetnek meg maguknak a magas társadalmilag kötött idő és emelkedő nyugdíjkorhatár mellett. Másrészt kevés olyan ember marad a településeken, aki egyszerre ért az adott művészeti ághoz, vállalkozó szellemű, kreatív, jó szervező és képes pályázatot írni, vagy megírni pl. egy érték hivatalos felterjesztését.

Mindent megtesznek azért a helyi szakemberek, hogy maradásra bírják a fiatalokat (pályázatokat írnak, alapítványi támogatásokat szereznek, a magyar kormány is számos pályázati lehetőséget nyújt), de maguk is látják, hogy *„nem tud erősebb lenni a nemzeti öntudat, mint a mindennapi kenyér”*¹⁷. A külföldre távozó vajdasági magyarok egy-két kivételtől eltekintve nem térnek vissza szülőföldjükre. Identitásuk így még összetettebbé válik, őshonos kisebbségből önkéntes kisebbségi létre válnak. S bár nosztalgikus kommenteket írnak egy-egy közösségi oldalra feltöltött fotó alá, de a hagyományoknak, értékeknek sem teremtésében, sem őrzésében nem vesznek már részt tevőlegesen. A szerencsésebb településeken még megtalálható egy mag, maga *„a kovász, ami elteti a falut”,* kolompos, aki *„vezeti a nyáját”,*¹⁸ de ők jellemzően idősebbek, akik maguk is aggódnak amiatt, hogy kinek adják át saját feladataikat idővel. A településeken az átlagéletkor már jóval 40 év felett jár (Fodor 2016), ami az amatőr művészeti tevékenységet folytatók körében sokszor még ennél is magasabb.

„a tamburások között majdnem én vagyok a legfiatalabb, de... mondjuk már én is 57 éves vagyok. Itt az asszonykórus átlag életkora szerintem 70 év körül van. A tamburások között van egy bőgős bácsink, az 76 éves” (Tóth Ugyonka Frigyes, az Ady Endre Művelődési Egyesület ügyvezető elnöke, Tornyos)

A kivándorlás és az elöregedés veszélyezteti a határon túli magyar kultúra fennmaradását, értékeit. Egyrészt azért, mert – ahogyan láttuk – egyre kevesebben maradnak azok, akik továbbörökíthetnék, másrészt nem csak az elhalálozó, hanem minden kivándorló emberrel is értéket veszít a közösség.

„azzal, hogy egy ember kivándorol külföldre, azzal már veszítünk értéket, nem csak magát az embert, hanem azt a tudást, amit ők elvisznek. Vannak olyan szokások, amik azért szűntek meg, mert már nincs, aki tovább vigye.” (Varga Tamás, a VMMI kulturális referense, a VMÉB elnöke, Zenta)

17 Forrás: Újhelyi Nándorral a Törökkanizsáért Egyesület alapító tagjával készült interjú.

18 forrás: Fodor Istvánnal a Zenta Kollégium társ szervezőjével, a Zentai Levéltár nyugalmazott igazgatójával készült interjú

Viszont arra is van példa, hogy éppen a hagyományápolásban, a közösségi életben való részvétel az, ami maradásra bírja a családokat.

„...van olyan család, aki pont azért maradt Adán és maradt a szülőföldjén, mert a gyerekei nem akarták a Vadvirágot elhagyni.” (Varga Livia a Vadvirág Hagyományápoló Kör elnöke, Ada)

2.1.2. A nemzetiségi arányok

Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a Tisza jobb oldalán elterülő Bácskában nagyobb tömbökben, a folyó bal oldalán, a bánáti részen szórványban élnek magyarok.¹⁹ Az arányok településenként eltérőek és folyamatosan változnak egyrészt az imént tárgyalt kivándorlás, másrészt a vegyesházasságok miatt. Általánosságban elmondható, hogy a magyar és a szerb lakosság együttélése mára konfliktusmentes. Ahol a magyar lakosság alkotja a lakónépesség többségét, ott a szerbek értenek és többségében beszélnek is magyarul (míg a magyarok nem biztos, hogy megtanulnak szerbül), tiszteletben tartják egymás ünnepeit, de külön csoportokat működtetnek, külön rendezvényeket szerveznek. Már a gyermekek sem keverednek, sőt míg régebben a közös játék során megtanulták egymás nyelvét, mára ez nem jellemző. A vegyes házasságokban született gyermekek többsége beszéli mindkét nyelvet.

„Ada egy különleges község, a mai napig is, szinte 90%-ban magyarok élnek, és ez nagy nehézséget jelent az ide települő szerbek részére, mert hát itt ahogy a népszokás szerint mondják vagy megszoksz vagy megszöksz, vagyis vagy megtanulnak magyarul, vagy elmennek.” (Sóti Éva, az Aranykapu Művelődési Egyesület művészeti vezetője, Ada)

„olyan környezetbe élünk, hogy errő szomszéd szerb, arról szomszéd szerb, tehát elengedhetetlen. Azt hiszem, hogy a magyarok itt a bánáti részen, Törökkanizsán is, hogy ha három magyar van egy csoportba és egy szerb akkor is okvetlen szerbül beszélünk” (Kovács Magdaléna, a Tiszagyöngye Művelődési Egyesület elnöke, Törökkanizsa)

„a vegyes házasságban élő gyerekeken kívül a magyar gyerekek egyáltalán nem tudnak szerbül, a szerb gyerekek pedig egyáltalán nem tudnak magyarul. Nincs közös találkozási pont, nincsenek olyan helyek, rendezvények, ahol együtt lennének jelen” (Nadrjlanski Tornai Erika, a Cnesa Oktatási és Művelődési Intézet igazgatója, Magyarkanizsa)

„sok a vegyes házasság, több a magyar lány, szerb férjhez megy, kevesebb a fordított... az esetek többségében, nem lehet azt mondani, hogy mindig, elhagyják a magyart” (Szerda András, a Petőfi Sándor Magyar Kultúrkör Botra férfi kórusának a vezetője, népzeneész, Óbecse)

¹⁹ Vö. 16. jegyzet.

A nemzetiségi szempontból kevert családokban mindkét fél ünnepeit megülik (fenntartva a korábban említett kollektív emlékezet egyik megnyilvánulási formáját), de gyermekeik – különösen ott, ahol az édesapa a szerb nemzetiségű – már többnyire szerb osztályba járnak, hogy jobban boldoguljanak, ha az országban maradnak. A magyar nemzeti kisebbségen belül az összefogást szórványban erősebbnek érzékelik interjúalanyaink, míg ott, ahol többségben vannak a magyarok, széthúzásról számolnak be, hiányolják az egységességet, összefogást. Ez alól kivételt képeznek azok a gyerekek és fiatalok, akik a helyi egyesületekbe járnak, szabadidejük jelentős részét együtt töltik. Ők összekovácsolódnak és életre szóló barátságokat kötnek. A felnőtt együttesek és tagok között is működik ez az összefogás, egymás kölcsönös segítése. Nem utolsó sorban pedig párkapcsolatok, szerelmek szövődnek e közösségeken belül, mely kapcsolatokból születő gyermekek rendre követik szülei példáját, maguk is táncolnak, énekelnek vagy éppen szervezik a helyi kulturális életet. Ez szintén az amatőr művészeti tevékenység kivételes helyi jelentőségére irányítja a figyelmet.

„amire úgy én büszke vagyok, hogy ismerik egymást a Vadvirágosok. Egy összetartó csapat, ezt a pedagógusoktól halljuk vissza az iskolából, hogy ott is segítik egymást” (Varga Livia a Vadvirág Hagyományápoló Kör elnöke, Ada)

„Tambura zenekar, nekünk mit tudom én, lebetegedett egy bögösünk. Van kettő is, van, amikor egy sincs. Csantavériket felhívom, ráérsz? Rá! Eljössz? El! Mivel tartozom? Majd visszasegíted! Elmúlt három hónap. Telefon csöng péntek este. Holnap mit csinálsz? Nem tudom! Jössz velünk, megyünk Új-Bezdába!” (Tóth Ugyonka Frigyes, az Ady Endre Művelődési Egyesület ügyvezető elnöke, Tornynos)

„Azok a fiatalok, akik együtt kezdtek az Aranykapuba táncolni, mai napig barátok, segítenek egymásnak, közösen járnak az éjféli misére, most születnek a kisgyerekek, tehát ez egy fantasztikus dolog...” (Sóti Éva, az Aranykapu Művelődési Egyesület művészeti vezetője, Ada)

„a csapatban több házasság is létrejött, tehát együtt táncoltak és hát, bár mostan együtt is élnek. Gyerekek is vannak, gyerekek járnak ide táncolni” (Ilia László, a Jókai Mór Magyar Művelődési Egyesület ügyintéző titkára, Törökbecse)

2.2. Közösségi élet, kulturális hagyományőrzés

Az interjúkból egyértelműen körvonalazódik a lokális értékek fenntartásának tudatossága, közösségösszetartó erejének, a szülőföldön maradás céljának hangsúlyozása. Mind az intézményi, mind pedig a civil működtetésű művelődési csoportok a szellemi kulturális örökség ápolásának megannyi formáját működtetik: például asszonykórus, néptánc, citera-, tamburazenekar, kézimunka, irodalmi, helytörténeti csoportok. A hagyományápolás a mindennapokkal, a közösségi élettel, élményekkel szoros összefüggésben áll, a helyi kulturális életet szervező szakemberek ezt is tudatosítják.

„A magyar nemzeti közösség kulturális örökségének a megőrzésével, tehát Ada közösségbe található örökségnek a megőrzésével, ápolásával, összegyűjtésével foglalkozunk, a

mottónk pedig: Gyerekeinknek, szüleink örökségét.” (Sóti Éva, az Aranykapu Művelődési Egyesület művészeti vezetője, Ada)

„[a két évtizede működő törökbecsei Teleházzól] A beindítástól kezdve az volt a cél, hogy a közösséget összefogni, közösséget szervezni és a közösségek összefogása pedig benne van ezekben a megemlékezésekben, közösségi napokban ...” (Báló Tibor, a Rákóczi Szövetség elnöke, Törökbecse)

„... mindig igény volt, ahol a magyar lakosság van többségben, egy ilyen helyszínre... ahol ugye a kultúrát és a művészetet ápolni tudjuk. Legutóbb is a 90-es években is azért alapult újra a Petőfi Kultúrkör, hogy a magyar lakoságnak ezt az igényét kielégítse, tehát a kultúrával a magyarságnak szánt programokkal gazdaggá tegye.” (Cseszák Balázs néptáncoktató, Petőfi Sándor Kultúrkör, Óbecse)

„... a Zenta községben lakó magyar... polgároknak a művelődéssel való ellátása, közösségi terek létrehozása, ahol mindenki ki tudja fejteni a maga véleményét, aktivitását, ...magas kultúrát, illetve népi kultúrát biztosítani.” (Hugyik Richárd, a Thurzó Lajos Művelődési és Oktatási Központ igazgatója, Zenta)

„...a Tisza menti hagyományokat fogjuk feleleveníteni. És itt a népszokásokat, a népdalkincsünket, a néptáncot és népzeneét említettük meg. (...) az, hogy jól érezzék magukat ott, az összetartás, a szülőföldön maradás a lényeg”. (Varga Lívია a Vadvirág Hagyományápoló Kör elnöke, Ada)

„...A hagyományokat nem a könyvből kellene kiolvasni, az internetről leszedni, hanem a napjainkba kellene beépíteni.” (Kiss Tóth Erika, a Móra Ferenc Magyar Művelődési Egyesület elnöke, Csóka)

A gyermekek számára szervezett hagyományörző programok (foglalkozások, táborok, vetélkedők, néptáncsoportok stb.) sokrétűek, az egész kicsiknek például színezőkönyvet készítettek Zentán „azzal a céllal, hogy a gyerekek már fiatal korban megismerjék, hogy mi az érték, a helyi jellegzetességek, épületek, szimbólumok” (Laskovity Kornél igazgató, Zenta Község Idegenforgalmi Szervezete, Zenta)

Ugyanakkor ennek a küldetésként vállalt munka sikerének számos tényező ellene hat. A szellemi kulturális örökség átadásának nehézségeit is megfogalmazták az interjúalanyaink, nehéz a fiatalabb korosztály bevonása, pedig ezen magának az értékeknek, hagyományoknak az átörökítése, fennmaradása múlik. A szülőföldről való – már említett – elvándorlás különösen nagy gondot jelent.

„Hiába hirdetjük meg, hogy műhelymunka van az egyesületben, nem jönnek a gyerekek. Ha bemegyünk az iskolába, akkor nagyon szívesen fogadnak és szívesen dolgoznak is, kézműveskednek.” (Kiss Tóth Erika, a Móra Ferenc Magyar Művelődési Egyesület elnöke, Csóka)

„...Nincs utánpótlás, mert a fiatalok legkésőbb középiskolában elmennek a településről máshova tanulni.” (Tóth Rozália, Móra Ferenc Magyar Művelődési Egyesület, Csóka)

A helyi értékek turisztikai kiaknázására is több helyen törekednek, természetesen ehhez megfelelő intézményi keret, szakember elengedhetetlen, például

Zentán Idegenforgalmi Szervezet is működik, amely a néphagyományokra épülő programok turisztikai vonzerejére épít, valamint az 1997 óta, a 300. évforduló alkalmából városnapként ünnepelt zentai csata,²⁰ a lokálpatriotizmus erősítésén túl „turisztikai termékké” vált.

„Az a lényeg, hogy minél több ... turistát vonzunk Zentára... minden területi egységnek megvoltak a saját hagyományai, saját szokásai és ez a turizmus számára egy marketing eszközt tud biztosítani, hogy igen, tudjuk magunkat jó szívvel és érdekes színfoltként feltüntetni. (...) Nálunk azért azt gondolom, hogy a Tisza-virág fesztivál, a városnap is, egy olyan rendezvény, amikor az emberek szeretik már a barátaitaik hívni, és bemutatni, hogy ez... ez van nálunk. Ez a mi rendezvényünk. Tehát azért mondom, hogy van egyfajta ilyen közösségépítő szerepe is, és jellege is ezeknek a rendezvényeknek.” (Laskovity Kornél, igazgató, Zenta Község Idegenforgalmi Szervezete, Zenta)

„Az egyesület 2010-ben alakult.... az volt a célunk, hogy minden egyes magyarlakta területen újrászervezzük a művelődési életet. a különböző értékeknek a megővése. Gondolok itt ugye azokra a történelmi értékekre, ami számunka, vajdaságiak számára fontosak. ... Emlékházat működtetünk és az elkövetkezendő időszakban szeretnénk komolyabban foglalkozni vidéki, vagyis falusi turizmussal is.” (Újhelyi Nándor, a Törökkanizsáért Egyesület alapító tagja, Törökkanizsa)

A magyar többségű településeken a szerb lakosokkal való együttélés, kulturális kapcsolat fenntartása is kézenfekvő, néhány interjúalanyunk ezzel kapcsolatban is megfogalmazta tapasztalatait, valamint a békés együttélést erősítő közösségi programok jelentőségét. Mindez különösen fontos a térség központjában, Zentán, ahol a magyarok mellett jelentős létszámban szerbek is laknak.

„Magyar nyelvű és szerb nyelvű nagykoncertekre kerül sor. Van egyfajta ilyen szórakoztató része is a dolognak, de van egyfajta ilyen közösségi összekovácsoló erő, ami a különböző ellentéteken felül emelkedik, és itt a magyar és a szerb nyelvű lakosságot is... tehát ez tipikusan zentai közös, ami fölül emelkedik a nyelvi, nemzetiségi különbségeken.” (Hugyik Richárd, a Thurzó Lajos Művelődési és Oktatási Központ igazgatója, Zenta)

„...nem csak magyar nyelven, hanem szerb nyelven ... Próbálunk odafigyelni úgy az egyik nép kultúrájának a neves ünnepeire, mint a másik népnek.” (Kobrehel Éva, a Csóka Művelődési és Oktatási Központ igazgatója, Csóka)

Viszont kisebb településeken nem jellemző, hogy egymás rendezvényeit látogatnák a magyarok és a szerbek kivéve, ha híres előadó lép fel.

20 A zentai csata, amely 1697. szeptember 11-én zajlott le, a török hódoltság alatti magyarországi területek visszafoglalásának egyik legjelentősebb ütközete volt az osztrák Savoyai Jenő herceg vezette nemzetközi Szent Liga seregeivel.

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1697_szeptember_11_savoyai_jeno_zentanal_gyozelmet_arat_a_torokok_felett/ [2020.06.22.]

2.3. Lokális identitás

A korábbi identitáskutatási eredményekkel egybeesően, interjúalanyaink lokális identitása erőteljes és határozott, valamint megfogalmazódott a bánáti térség szegedi kötődése is. Jugoszlávia széthullásának történelmi hátterét is megemlítették a vajdasági regionális, lokális identitás 20. század végi erősödésének háttereként. A családi környezet és az iskolai oktatás mellett a magyar identitás erősítésében a hagyományápolás, a néptánc jelentőségét és a személyes példaadást is kiemelték. Tehát megállapítható, hogy a közösségi életnek, hagyományápolásnak meghatározó jelentőséget tulajdonítanak a vizsgált térségben, mindez döntően hozzájárul a vajdasági magyar identitás őrzéséhez, fennmaradásához. A kulturális területen (is) tevékenykedő megkérdezettek szinte kivétel nélkül kisgyermekkorban kialakult kulturális kötődésről tettek említést. Ezért aggasztó számukra a vegyesházasságok kötése, családok külföldre költözése és a termékenység csökkenése. Ki viszi tovább a hagyományokat? Mi lesz így a hagyományörzéssel és az identitással hosszú távon?

„a Vajdaságot és a Tisza mentét tartom az otthonomnak (...) mi természetföldrajzi értelemben a nagy magyar Alföldhöz tartozunk.” (Hugyik Richárd, a Thurzó Lajos Művelődési és Oktatási Központ igazgatója, Zenta)

„És bánátinak kicsit mindig ... úgymond fővárosunk az Szeged. Hiszen egész le a Dunáig ugye ezt a részt a törökök kiűzése után szegedi kirajzású településekkel, vagy településekről telepítették be magyarsággal és tulajdonképpen a nyelvjárást és a vallást is illetően mink Szegedhez tartozunk” (Újhelyi Nándor, a Törökkanizsáért Egyesület alapító tagja, Törökkanizsa)

„...ez a Tisza mente az, ahol koncentrálódik mondjuk a magyar lakosság. Én itt érzem úgy jól magam. A Tisza mentén. (...) mit vagy kit idealizál vagy tart példaképnek, hogy ez nagyon hozzá tud járulni, hogy itt a magyar kultúra, vagy a magyarságtudat, vagy nemzeti identitás az megmaradjon.” (Szerda András, a Petőfi Sándor Magyar Kultúrkör Botra férfi kórusának a vezetője, népzeneész, Óbecse)

„Semmi hagyománya nem volt itt Adán a néptáncnak és a népzenenek... És a 90-es évek, ott valahogy, 91-be vót azt hiszem az országnak a szétszakadása, és akkor valahogy mindenkibe ez a magyarság valahogy úgy fölébredt.” (Sóti Éva, az Aranykapu Művelődési Egyesület művészeti vezetője, Ada)

2.4. A Vajdasági Magyar Értéktár szerepe, sajátosságai

A Külhoni Nemzetrész Értéktárak létrehozásának jogi hátterét a 2015. évi LXXX. törvény tette lehetővé, amely a magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvény módosítása. Az előkészítő munkafolyamatot Vajdaságban Hajnal Jenő, a VMMI korábbi igazgatója irányította, ennek során vajdasági szakemberek (néprajzkutatók, a kulturális szférában dolgozó szakemberek, biológusok) 64 értéket javasoltak a készülő Külhoni Nemzetrész Értéktár adatbázisába. A Vajdasági Magyar Értéktárral kapcsolatos feladatok szakmai háttérintézménye a Zentán működő Vajdasági Magyar Művelődési In-

tézet (VMMI). A VMMI szerteágazó tevékenységébe jól illeszkedik a vajdasági értéktár bizottságok szakmai támogatása, amely egyúttal teljes mértékben összhangban van azzal a korábban megfogalmazott célkitűzéssel, amelyet a MÁÉRT Kulturális Szakbizottságának 2005. májusi ülésén benyújtott előterjesztés tartalmaz. Ennek értelmében olyan magyar művelődési intézet felállítását szorgalmazták a Kárpát-medence minden régiójában, így Vajdaságban is, amelynek feladata többek között a kulturális értékek bemutatása, a nemzeti közösség kultúrájának kutatása és dokumentálása.

2.4.1. Az Értéktár létrehozása a Vajdaságban

A HUNG-16 pályázati felhívásra a zentai székhelyű, Gondi Martina igazgatásával működő VMMI is nyújtott be pályázatot. Ennek eredményeként 2016. júniusában alakult meg a Vajdasági Magyar Értéktár Bizottság (VMÉB) Varga Tamás színházi szakember, a VMMI kulturális referense elnökségével.²¹ Működési szabályzatot alkottak, valamint döntöttek arról is, hogy a Külhoni Értéktárban szereplő 64 érték közül melyeket jelölik a nemzeti értékpiramis magasabb szintjeire. Úgy vélték, hogy kiemelkedő nemzeti értékke vagy hungarikummá válhat például a bácsi királyi és érseki lovagvár, az aracsi templomrom vagy a nándorfehérvári diadal és a déli harangszó. A bizottság feladata lett, hogy ösztönözze és szakmailag segítse a helyi értéktárak munkáját, valamint megszervezze a nemzeti értékek azonosítását, döntsön a külhoni nemzettrész értéktárba bekerülő nemzeti értékeiről. A pályázati támogatásból létrehozták a VMÉB honlapját (er-tektar.rs) és meghirdették a Vajdaság értékeinek megismerését és népszerűsítését célzó a „Kerek e vidéken” vetélkedőt az általános és középiskolások számára, kiadványokat publikáltak (lásd: Melléklet, 3–4. ábra).

A bizottság munkájáról és a vajdasági értéktár mozgalom tevékenységéről kerekasztal beszélgetés keretében kérdeztük a VMMI értéktár munkacsoportjának tagjait.²² Az értéktár hatékony működésének szakmai feltételrendszerét a Vajdasági Magyar Művelődési Szövetséggel együttműködve biztosítja a VMMI. Tartományi intézményként azokkal a magyar nemzeti kisebbséghez tartozó egyesületekkel, intézményekkel tartanak kapcsolatot, amelyek közművelődési, közgyűjteményi vagy tudományos területen tevékenykednek. Az intézet szerteágazó feladatkörének csak egy szegmense az értéktárral kapcsolatos tevékenység, de egyúttal jó lehetőség is, hiszen így segíteni tudják azokat az egyesületeket, amelyek önkéntes munkában végzik a hagyományápolást egy-egy településen. A

²¹ <https://www.vajma.info/cikk/vajdasag/20198/Megalakult-a-Vajdasagi-Magyar-Ertektar-Bizottsag.html;http://hungarikum.hu/hu/hirek/megalakult-vajdasagi-magyar-ertektar-bizottsag> [2020.06.20.]

²² Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2020. január 17. A zentai kerekasztal résztvevői: *Gondi Martina*, a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet igazgatója, *Varga Tamás*, a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet kulturális referense, a Vajdasági Magyar Értéktár Bizottság elnöke, *Fehér Viktor* doktorandusz és *Vázsonyi Csilla* a Vajdasági Magyar Értéktár Bizottság munkatársai, valamint a kutatócsoport részéről *dr. Újvári Edit*, *dr. Nagy Angelika*, *Bozsó Renáta*.

VMMI tizenegy alkalmazottjából jelenleg három munkatárs lát el feladatokat az értéktár munkacsoportban. Varga Tamás mellett Vázsonyi Csilla könyvtárosi feladatai mellett 2015 óta látja el az értéktárral kapcsolatos teendőket, ő felel a kommunikációért is. Fehér Viktor néprajz szakos doktorandusz 2018 óta külső munkatársként kapcsolódik be az értékgyűjtésbe, az ő főállású foglalkoztatására sajnos egyelőre nincs lehetőség. Csilla és Viktor közösen szerkesztik és karbantartják a honlapot, valamint az Értéktár Facebook oldalát, kezelik a beérkező jelöléseket. Elsősorban operatív feladatokat látnak el, az adatbázis működéséért és az értéktár program népszerűsítéséért felelősek. Havonta több alkalommal járnak terepre, próbálják meggyőzni a helyi közösségeket, a hagyományápoló szakembereket, hogy kapcsolódjanak be a programba. Segítséget nyújtanak a helyi szakembereknek és önkénteseknek az értékek felkutatásában, leírásában, dokumentálásában.

„Viktor és Csilla a szakmai oldalait képezik a dolognak, addig én meg Martina próbálunk megágyazni ennek az egész dolognak, hogy gördülékenyebben tudjuk összehozni az életét ennek a folyamatnak.” (Varga Tamás, a VMMI kulturális referense, a VMÉB elnöke, Zenta)

2.4.2. Az Értéktár működtetése

Az értékek felkutatásának a gyakorlatban alapvetően két módja van: vagy a VMMI munkatársai veszik fel a kapcsolatot a helyi közösséggel, és a személyes találkozás(ok) eredményeképpen jönnek létre települési értéktár bizottságok, vagy a településről érkezik megkeresés, részvételi szándék. A kutatócsoport által vizsgált települések közül Péterréve és Tornynos esetében az utóbbi eljárás szerint kerültek ajánlások az értéktárba. Péterrévéről egy fiatalember önként jelentkezett és kért információt arról, hogy a saját települését hogyan lehet bekapcsolni az értékgyűjtés folyamatába. A VMMI munkatársainak szakmai tájékoztatása, segítsége után aktivizált öt-hat helyi embert és létrehoztak egy kis bizottságot a település értékeinek számbavételére. Tornyoson pedig a helyi tájházat fenntartó kézműves óvónő a VMMI-ben tartott egyik képzés alkalmával értesült az értéktár tevékenységéről, és kérte a munkatársak segítségét.²³

„Tornyoson ez az első a tájház. ... utána jött nekem az ötlet, hogy nem csak a tájház, van itt érték Tornyoson, miért ne lehetne a többit is bevenni, fölmérni ... és tehát, összehívtam egy csapatot, ... Na, akkor hívtam a Viktort, meg a Csillát, hogy én úgy látom, hogy ezt meg kell alapítani, és ennek kell valahol egy fészket csinálni, hogy az Értéktár tudja, hogy innen indul, itt szervezzük, itt csináljuk, tehát, valamilyen formában azt szerettem volna elérni, vagyis szeretném még mindig elérni, hogy a falut összefogja. Hogy ne érezze azt senki, mert mi dominálunk, ti meg félre meg hátra. Össze kell fogni.” (Szabó Magda, a Magda-lak tájház alapítója, Tornynos)

²³ 2019 márciusában Szegeden is ismertették a Vajdaságban zajló értéktár tevékenységet, bemutatták a tornyosi néprajzi gyűjteményt (lásd: Melléklet, 2. ábra).

A terepmunka során a VMMI koordinátorai többször szembesülnek azzal, hogy bár az értéktárról hallottak már a helyi közösségek, az értéktár adatbázisa szerint meg is alakult a helyi értéktár bizottság, ugyanakkor az értékgyűjtés folyamatát nem ismerik, az adatbázis számára nem érkezik javaslat.

„Nagyon gyakran előfordul, hogy ennek a formai háttere ismeretlen a helyiek előtt és nehezíti azt a fajta szabályrendszert közvetíteni feléjük, ami számunkra mindennapos.” (Fehér Viktor, VMMI külső munkatársa, a VMÉB koordinátora, Zenta)

A helyi értéktár bizottságok létrejötte több helyen nagyon hirtelen és előkészületlenül történt a Földművelődésügyi Minisztérium által meghirdetett, fentebb említett pályázati lehetőségnek köszönhetően.

„Amikor 2016-ban meghírdették ezt a testvérvárosi pályázati lehetőséget, hogy magyarországi települések tudtak pályázni, azok, akiknek van Kárpát-medencében testvértelepülésük és amely testvértelepülésnek van értéktára. Akkor két nap alatt körülbelül tízen akármennyi értéktár jött létre úgy, hogy nem is tudták a települések, hogy mi az az értéktár bizottság, amit ők létrehozhatnak” (Gondi Martina, a VMMI igazgatója, Zenta)

A koordinátorok a személyes találkozásokon fontosnak tartják tudatosítani az emberekben, hogy minden, ami a helyiek számára érték, az a program szempontjából is érték. Minden találkozás alkalmával arra biztatják a helyieket, hogy ők döntsék el, hogy mi fontos a számukra. Az NMI és a Lakiteleki Népfőiskola a hungarikum törvény alapján meghatározott egy besorolási rendszert, de a terepi munka során a munkatársak tapasztalata szerint a helyiek számára könnyebb, ha nem a besorolási rendszer kategóriáiból, hanem saját tapasztalataikból kiindulva gyűjtik össze a maguk által értékesnek és lényegesnek tartott tevékenységeket, tárgyi emlékeket (Értékekre hangolódva 2016).

„Magát az értéket úgy fogalmaznám meg, hogy valami, ami a helyiek számára érték. Tehát a saját fókuszomnak azt tartom, hogy ebben a hierarchikusan egymásra épülő rendszerben a legalsó szintet ragadjuk meg és juttassuk fel a digitális adatbázisba, azaz a települési értéktárba és azon keresztül följebb, mikor már a szakma is úgy tartja jónak.” (Fehér Viktor, VMMI külső munkatársa, a VMÉB koordinátora, Zenta)

Az értékgyűjtés és értékörzés folyamatában fel kell hívni a figyelmet az ember és az érték közötti elválaszthatatlan kapcsolatra is. Az értéktár bizottságok munkájuk során elsősorban az értékekre helyezik a hangsúlyt: elsődleges fontosságú számukra az érték felkutatása, dokumentálása és átmentése a következő generációkra. Ugyanakkor nem szabad megelégedezni arról, hogy az értékörzésben maga az ember a legfőbb érték.

„Tehát az az ember, aki az értékkel foglalkozik. Ha az ember, aki az értékkel foglalkozik nem létezik, az érték se lesz értékes, akkor az csak egy rom lesz, egy térszta lesz. Tehát azoknak az embereknek a fontossága az elsődleges ebből a szempontból, akik az értéket értékékké minősítik.” (Varga Tamás, a VMMI kulturális referense, a VMÉB elnöke, Zenta)

„... én például arra építék, hogy azok, akik a településükön valamilyen önkéntes tevékenységet vállalnak, azokat valamilyen érzelem köti a településükhöz ... ebből profitálni tud a falu.” (Fehér Viktor, VMMI külső munkatársa, a VMÉB koordinátora, Zenta)

Az értéktár előnye, hogy kiemeli azon személyek munkáját, akik hagyományápolással, értékőrzéssel foglalkoznak. Ezáltal érezhetik, hogy fontos a tevékenységük, nemcsak az értéktár, hanem a saját településük és szubregiójuk számára is.

„... részben ők már végzik az értékőrzést, értékgyűjtést, így mi csak egy új fogalmat szeretnénk használni a munkájukra és ezen keresztül is értékelni azt, amit csinálnak.” (Gondi Martina, a VMMI igazgatója, Zenta)

A helyi közösségeket, az embereket könnyebb megszólítani, ha ismerik a programot vagy hallottak róla, ezért a terepi munkatársak igyekeznek népszerűsíteni az értéktár fogalmát, ehhez az írott sajtó és a Pannon TV nyújtotta lehetőségeket is kihasználják.

„A Hét Nap hetilappal együttműködünk ... és kéthetente megjelenik egy úgynevezett értéktár vagy értékszámológ sorozat, egy kétoldalas cikk, amelyben bemutatunk egy települést, egy-egy települési értéket és ezzel felhívjuk a figyelmet az adott településre és az adott értékre. És e mellett van egy Pannon Televízió, amelyben szintén megjelenik egy-egy rövid kis blokkocsk”²⁴ (Fehér Viktor, VMMI külső munkatársa, a VMÉB koordinátora, Zenta)

A Vajdaságban a mai napig tapasztalható a szomszédos települések közötti rivalizálás, amit figyelembe véve dolgoznak a munkatársak:

„és nagyon sokszor rájátszunk arra, amit a néprajzban rátótiádáknak hívunk. Tehát mindig van egy feszültség két szomszédos magyar-szerb vagy magyar-magyar település közt, és ha érzékelik, hogy a szomszéd faluban adattárba gyűjtötték, akkor ők is szeretnék” (Fehér Viktor, VMMI külső munkatársa, a VMÉB koordinátora, Zenta)

A tájegységi értéktár (Értékekre hangolódva 2016:46) a Tisza menti térség és a vajdasági magyar közös identitását is erősíthetné.

A településekkel való kapcsolattartás és a tájékoztatás hatékony eszköze a Vajdasági Magyar Értéktár – Vajdaság kincsei honlap²⁵ és Facebook oldal²⁶, valamint rendszeres a telefonos megkeresés is. A kiterjedt kommunikációs rendszer ellenére a VMMI munkatársai szerint lehetnek még olyan települések, ahol nem hallottak az értéktárról. A kutatócsoport által készített 25 interjú során csupán egy interjúalany nem hallott az értéktárról, három interjúalany azt nyilatkozta, hogy bár hallott az értéktárról, de nincs kapcsolat a szervezete és a Vajdasági Magyar Értéktár között, valamint egy fő nyilatkozta azt, hogy hallott már az értéktárról, de a program működésére vonatkozóan nem rendelkezik semmilyen információval. Kutatási eredményünk alapján megállapítható, hogy összességében eredményes az eddigi szervezőmunka.

24 <https://hetnap.rs/rovat/1/Ertektar-321.html> [2020.06.15.]

25 Vajdasági Magyar Értéktár – Vajdaság kincsei: ertektar.rs

26 Vajdasági Magyar Értéktár – Vajdaság kincsei: <https://www.facebook.com/vajdasag.kincsei>

2.4.3. A Vajdasági Magyar Értéktár előnyei és működési nehézségei

A terepi munka során a koordinátorok hangsúlyozzák az értéktárhoz kapcsolódás előnyeit. Sok olyan közösség működik, de vannak akár egész települések is, melyek soha nem jelennek meg a médiában, az interneten. Az értéktár lehetőséget kínál a fentebb említett módokon a médiában és az interneten való megjelenésre. A Vajdaságban a '60-70-es években nagy hagyománya volt a települési monográfiák kiadásának. Ebben az időben nem minden településnek adatott meg a lehetőség a helytörténeti összeállítás megjelentetésére. Azon települések számára, amelyek nem rendelkeznek települési monográfiával, jó lehetőség az értéktárhoz való csatlakozás.

„És ami most egy új ötlet, és amiben az intézet most támogat minket, hogy minden településen, ahol javasolták az értékeket, legyen egy saját füzetecskéjük.” (Fehér Viktor, VMMI külső munkatársa, a VMÉB koordinátora, Zenta)

Az értéktárba való bekapcsolódás másik előnye, amire a terepi munkamunkatársak a program népszerűsítésekor a közösségekkel folytatott beszélgetések alkalmával mindig felhívják a figyelmet, a településen található értékek mint turisztikai attrakcióknak a kiaknázása. A településre érkező látogató az értéktár adatbázisa alapján könnyen tud tájékozódni, hogy mit érdemes megtekinteni.

„... amikor egy idegen odaér egy településre, akkor nem tudja, hogy mit nézzen meg. Ha pedig van egy gyűjtő feleület, akkor rá tud keresni. ... Az értéktárnak nagyon jó a támogatottsága a Google-ban. Ha rákeresünk, pl. Péterréve településre, akkor a 3-4. helyen az erctar.rs oldal jön ki, ami pedig biztosítja, hogy magyar nyelven olvashatóvá válik a faluról nagyon sok minden.” (Fehér Viktor, VMMI külső munkatársa, a VMÉB koordinátora, Zenta)

Ugyanakkor az értéktár mozgalomban rejlő potenciális lehetőségek és a bizottság aktivitása ellenére a Vajdaságban a helyi értéktárak tevékenysége, működése, a gyűjtés folyamata nehézkes. A VMMI munkatársai ennek egyik fő okát a humán erőforrás hiányában látják. Ez a probléma összetett, megjelenik a szakmai háttértámogatónál és helyi, települési szinten egyaránt. A legtöbb településen az értékmegőrzést önkéntes munkaként végzik, főállás mellett, szabadidőben. Nehéz megtalálni azokat az embereket, akik az értékgyűjtést nemcsak szívügyüknek tekintik, hanem erre időt is tudnak fordítani.

„... vagy nincs, vagy mi nem találtuk meg ... azokat a mozgató embereket, akiken keresztül ez a minimum három ember összejön és megalakítsa [a helyi értéktár bizottságot]. Vagy nem jókor találtuk meg, vagy tényleg nem azt találtuk meg, akit kellett volna.” (Fehér Viktor, VMMI külső munkatársa, a VMÉB koordinátora, Zenta)

„Az, hogy egy településen létrejön-e értéktár vagy nem, az abszolút az egyénen, tehát egy vagy maximum kettő személyen múlik, aki ebben meglát valamit, hogy nekünk szükségünk van egy helyi értéktárra. És mindenkinek megvan a maga vesszőparipája, mint pl. Tornyoson a gyűjtő, aki magán tájházat hozott létre ... a fontos, hogy ezek az egyéni vesszőparipák ne maradjanak egyéniek, hanem mögé álljon a közösség. Néha már ezt is nehéz összehozni, hogy az a három ember összegyűjjön, akik

megalakítják a helyi értéktár bizottságot, és azt mondják, hogy igen, ez szerintünk is érték”. (Vázsonyi Csilla, a VMMI könyvtárosa, a VMÉB koordinátora, Zenta)

A kutatás során tartott kerekasztal beszélgetésen hangsúlyozták, hogy a VMMI és a VMÉB esetében is a humánerőforrás hiánya nehezíti az értékőrző tevékenységet, negatívan befolyásolja a munka folytonosságát. Sokat jelentene, ha az infokommunikációs feladatokra lenne külön szakember, mert az operatív ügyeket, terepmunkát ellátó munkatársaknak nem az a szakterületük, de kénytelenek foglalkozni vele, külön térítés nélkül.

„A Vajdasági Magyar Művelődési Intézet a Vajdasági Értéktár Bizottságnak a legnagyobb és egyetlen támogatója, merthogy ő fizeti a munkaerőt a saját fizetésén belül.” (Varga Tamás, a VMMI kulturális referense, a VMÉB elnöke, Zenta)

„Másképp nálunk is erőforrás- humánerőforrás hiány van, tehát nincs kapacitásunk nagyon sokszor arra, hogy egy-egy településsel folyamatosan tartsuk a kapcsolatot. Mert látszik az, hogy például Törnyos esetében, ahol időt és energiát használtunk fel, tehát négyszer vagy ötször kiutaztunk, a tájház vezetőjét elvittük Szegedre²⁷, bemutattuk a kiállítását, tehát látszik az, hogyha sok energiát bele tudunk fektetni, akkor annak van eredménye.” (Fehér Viktor, VMMI külső munkatársa, a VMÉB koordinátora, Zenta)

A harmadik terület, ahol a humánerőforrás hiánya megmutatkozik, és mind a VMMI munkatársak, mind pedig a településeken dolgozó hagyományápoló emberek munkáját megnehezíti, az az értékgyűjtő munka szempontjából releváns szakemberek hiánya.

„És a humánerőforrás alatt nem csak a mozgató embereket értem, hanem mi úgy látjuk belülről, akik szerkesztjük ezeket a felületeket, hogy szükség van egy települési bizottságnak minimum egy helytörténész alkatú figurára, aki legtöbbször a bázisát adja a szövegeknek azzal, hogy már eleve összegyűjtötte a falujáról vagy a városáról a jeles dolgokat. E mellett szükség van egy civil szférában járatos, pályázatokkal kapcsolatos közösség-szervező tevékenységet ellátó egyénre is, mellé még pár bölcsre, idősrre, fiatalra, tanárra, aki még hozzájárul ahhoz, hogy ez működjön. És ugye nagyon sok településen, ha csak az egyik pillér hiányzik, az már elegendő.” (Fehér Viktor, VMMI külső munkatársa, a VMÉB koordinátora, Zenta)

A VMMI munkatársai megpróbálják pótolni egyes helyek esetében a helytörténész szerepét, interjút készítenek a gyűjtőkkel, és az ő révükön kerülnek be az értékek az adatbázisba, de ez így nagyon sok munkát és energiát igényel(ne).

A vajdasági értéktár mozgalom legnagyobb hátráltatója az anyagi források hiánya. A szakmai támogatás nyújtásán, és a különböző, az értéktár mozgalmat népszerűsítő, több generációt is megszólító programok szervezésén kívül az értékgyűjtő folyamat pénzügyi finanszírozását a VMMI nem tudja biztosítani.

27 Lásd Melléklet 2. ábra. A törnyosi „Magda-lak” Tájház Egyesület ismertetése a Vajdasági Magyar Értéktár honlapján: <http://ertektar.rs/ertektar/ertek/-Magda-lak-helytorteneti-gyujtemeny-Tornyos/139> [2020.07.18.]

„Nekünk nem áll módunkban támogatásokkal segíteni ezeknek a közösségeknek az életét. Mi az ingyenes szakmai segítségnyújtással tudjuk ezt megtenni. ... segítiünk nekik abban is, hogy hol találhatnak erre még szakirodalmat, vagy a meglévő értékeket hogyan tudják ... hasznosítani bárhol, egy fesztiválon, a saját közegükben.” (Gondi Martina, a VMMI igazgatója, Zenta)

A Kárpát-medencei Művelődési Intézetek és maga a VMMI is több sikeres programot szervez, ha nem is „értéktár” címmel, de hasonló tartalmakkal (Kerek e vidéken, Négyhatáron át, Hétköznapi hősök), melybe bekapcsolódnak fiatalok, csoportok és lényegében értékgyűjtést is végeznek. Szóba jött már ennek kapcsán a diák értéktárak „kinevezésének” lehetősége is. Azokon a településeken, ahol egyébként is jól működik a hagyományőrző közösségi élet, ott az értékgyűjtés is működik. Az értéktár mozgalom keretében az NMI, a Hungarikum Főosztály, valamint a határon túli művelődési intézetek több, az egész Kárpát-medencei régióra kiterjedő vetélkedőt szervez. Ezen versenyek hatékonysága vajdasági szinten lényegesen kisebb, mint a VMMI saját vetélkedőié, mert szűkebb körhöz jut el a versenyfelhívás. A központi vetélkedő- és versenyfelhívások kommunikációjába a külhoni értéktárbizottság nem kerül bele, így a versenyekről is általában csak a lelkesebb vagy magyarországi kapcsolatokkal rendelkező pedagógusok értesülnek. Ebből kifolyólag a versenyeken is lényegesen kevesebb a vajdasági versenyző, mint a VMMI által hirdetett vetélkedőkön.

A Nemzeti Művelődési Intézet szakmai segítséget nyújt, képzéseket tart a külhoni értéktárbizottságok munkatársai számára, de a határon túli stratégia és munkamódszer kialakítása a külhoni értéktár bizottságok és a támogató szervezetek, vajdasági szinten a VMMI feladata, hiszen ők rendelkeznek a megfelelő helyi ismerettel és a kapcsolati tőkével (Értékekre hangolódva 2016:53–55). Az általuk biztosított háttértámogatás nemcsak a szakmai segítségnyújtást és a humán erőforrás biztosítást jelenti, hanem magában foglalja a stratégiai és a hozzá kapcsolódó módszertani rendszer kidolgozását is. Varga Tamás és Fehér Viktor szerint a szintek közötti munka számos tekintetben összehangolatlan: a magyarországi oldalon a határon túli általános stratégiára kellene fókuszálni, a külhoni értéktár bizottságok pedig a saját helyi stratégiájukat kidolgozva tudnának kapcsolódni a Kárpát-medence régióira vonatkozó általános stratégiához.

Magyarország részéről a határon túlra is kell gondolkodni, és egy olyan általános stratégiát biztos, hogy össze kell nekik állítani, amik aztán támogatják a határon túliakat.” (Varga Tamás, a VMMI kulturális referense, a VMÉB elnöke, Zenta)

„A stratégia részünkről itt létrejön lokalizálva, azonban egy főntől jövő stratégiára volna szükség.” (Fehér Viktor, VMMI külső munkatársa, a VMÉB koordinátora, Zenta)

A VMMI és a VMÉB folyamatos kapcsolatban van a többi külhoni értéktárral, a magyarországi szervezetekkel és a Kárpát-medencei Közművelődési Kerekasztallal, amelynek a határon túli művelődési intézetek a tagjai, és amelyek egyúttal koordinálják a külhoni értéktárakat helyi szinten. A külhoni értéktárak

közül a Felvidéki Értéktár Bizottság hatékony munkáját emelték ki a vajdasági szakemberek:

„Ott vannak olyan művelődési központok, melyeket az önkormányzat működtet több településen vagy a régióban, ahol ehhez nagyon komoly anyagi forrást rendel hozzá az önkormányzat.” (Gondi Martina, a VMMI igazgatója, Zenta)

Ugyanakkor jól működik az erdélyi és kárpátaljai értéktár is, ahol sok programot szerveznek (értéktár-fesztiválok, versenyek, értéktár-táborok).²⁸

A Tisza menti településeken folytatott kutatásunk során az interjúalanyok megerősítették azt a VMMI munkatársak által vázolt problémát, amely szerint a humánerőforrás hiánya mellett a hagyományápolásban résztvevők időhiánya is nehézséget okoz.

„... egy kicsit ebben lemaradtunk, de ez a mi hibánk, mert nem volt még olyan sok időnk ezzel foglalkozni, de nagyon sok mindent szeretnénk az értéktárba javasolni mi is. ... ez azt hiszem, hogy nagyon jó lehetőség.” (Újhelyi Nándor, a Törökkanizsáért Egyesület alapító tagja, Törökkanizsa)

„Lehet, hogy itt én vagyok az, aki nem vagyok elég agilis, de hát az az igazság, hogy elég sok mindennel foglalkozom és lehet, hogy egy kicsit túl vállaltam magam ezzel kapcsolatban.” (Szerda András, a Petőfi Sándor Magyar Kultúrkör Botra férfi kórusának a vezetője, népművész, Óbecse)

„Általunk még nem kerültek be értékek, erre nem jut kapacitás. Tehát, hogy nincs emberi erőforrás, hogy ezekután, és nem is fektettünk rá, ez a másik, hogy nem is fektettünk rá még akkora hangsúlyt.” (Tóth Ágnes, a Tisza Mente Néptáncgyesület elnöke, Magyarkanizsa)

„... annyi anyag lenne, így nekem vagy nekünk, hogy mondjuk, otthon, a becséi betlehemezés a cítera és a többi, csak ezekre le kell ülni és megírni. És hát ez a rész döcög (nevet).” (Szerda Balázs, a Fokos zenekar vezetője, Óbecse)

2.4.4. A Vajdasági Magyar Értéktár fejlesztési perspektívái

Az értéktár mozgalom vajdasági szereplői szerint egy állandó pályázati rendszer kiépítésével lehetne mérsékelni a pénzügyi és humánerőforrás hiányát, ezzel párhuzamosan segíteni kellene a települési értékgyűjtő munka folytonosságát, hatékonyságát.

„De azt mondták, hogy állítólag, majd lehet pályázni, és én attól várom a változást, hogy tényleg van, aki professzionális, ezért ki van fizetve, hogy menjen és írja össze az értékeket, vagy elemezze, szedje össze vagy fogadja ... ha lenne egy állandó ember, aki ezzel foglalkozik. Vagy nem is, hogy állandó, de mondjuk egy négybónapos megbíratást kapna.” (Laskovity Kornél, igazgató, Zenta Község Idegenforgalmi Szervezete, Zenta)

A magyarországi modell vajdasági adaptálása is csak projekt szinten tud megvalósulni, amihez szintén pályázati forrásokra lenne szükség. A pénzügyi forrás

²⁸ Felvidéki Magyar Értéktár www.ertektar.sk/csevadok.sk; Erdélyi Magyar Értéktár www.kjnt.ro/ertektar; Kárpátaljai Magyar Értéktár www.karpataljainepfoiskola.com [2020.07.10.]

önmagában csak rövid távon segítené a rendszer működését – jól bizonyítja ezt 2016-ban a települési bizottságok megalakulásának fellángolása –, olyan módszer kidolgozására van szükség, amely az értékőrző munka folytonosságát is képes biztosítani.

„Azt a modellt, ami Magyarországon létezik, hogy az önkormányzatok kötelesek létrehozni értéktár bizottságot, és ezeket valamilyen szinten működtetni is, azt valóban csak így lehet nálunk, hogy projekt szinten, és ahhoz mindegy, hogy találmány-ságot vagy pénzt rendelünk hozzá, de úgy maguktól nem fognak megmaradni, mert egyszerűen kell nekik adni valamilyen célt a kezükbe, amiért dolgozniuk kell.” (Gondi Martina, a VMMI igazgatója, Zenta)

A rendszer kiépítésének jelenlegi szakaszában reális célként tűzték ki egyelőre azt, hogy minden településen sikerüljön elérni azokat az embereket, akiken keresztül működni tud egy-egy települési értéktár, hogy aztán létrejöhessen egy regionális értéktár, ahonnan tovább lépve kisebb központokat építhetnének ki a földrajzilag távolabbi települések elérésére is. A honlap fejlesztése is közép- illetve hosszú távú tervek között szerepel.

„A hosszú távú cél, hogy legyen egy olyan többnyelvű portál, amely segítségével az érdeklődők megtudják, egy-egy településen mit érdemes megnézni, kik a helység jeles szülöttjei, hol lehet helyi termékeket vásárolni, melyek a legfontosabb események.” (Fehér Viktor, VMMI külső munkatársa, a VMÉB koordinátora, Zenta)

A tervek szerint a jelenlegi magyar ismertetőket minden esetben angol fordításban is szerepeltetik (jelenleg csak a nyitó oldal olvasható angolul: <http://ertektar.rs/en>), viszont szerb nyelvű ismertetőket nem terveznek. A VMÉB hosszú távú elképzelése között szerepel annak a lehetőségnek a kidolgozása is, hogy miután számba veszik az értékeket, jó lenne azokat használni is, ezért nemcsak a turizmus, hanem a kereskedelem és más gazdaság területek felé is kiterjeszthető lenne.

„Egy értéktár bizottság logója, ha rákerül egy bizonyos termékre, mert hogy az érték, az innentől kezdve – ha lenne ennek is egyfajta piaca – akkor ez is ösztönző tudna lenni.” (Varga Tamás, a VMMI kulturális referense, a VMÉB elnöke, Zenta)

3. Összefoglalás

„Mert mindig, mikor nagyanyával takarítás közben csináltuk, akkor »jaj, arra vigyázzál, mert az a nem tudom mi«, és akkor mindig elmondta, »arra vigyázz«, mindenre vigyázni kellett. És akkor így bennem maradt, hogy régi dolgokra, azokra csak vigyázni kellett.” (Szabó Magda a tornyosi „Magda-lak” Tájház vezetője)

A kutatás során készített interjúk határozott tudatosságot, elkötelezettséget és érzelmi motivációt jeleztek a hagyományok megőrzése, ápolása terén. Bebizonyosodott, hogy bár a legtöbb településen nehézségekbe ütközik az önkéntes ha-

gyományápolás, kulturális szervezőmunka mellett a dokumentálással, adminisztrációval járó értéktárba ajánlás, viszont ahol ez megtörténik, az értéktári rögzítés hozzájárulhat a lokális kulturális örökség, települési értékek további megőrzéséhez, jelentőségük tudatosításához, ismertté válásához és turisztikai felhasználásához.

Az interjúk alapján megállapítható, hogy jelenleg sok idejét és energiáját elveszi a hagyományokat, értékeket őrzőknek az, hogy az anyagi forrásokat évről évre több forrásból kell előteremteni, ami utánajárást igényel és nehezíti a tervezést. Példának okáért egy Vajdaságban működő, átlagosnak tekinthető egyesület évente pályázik a Magyar Nemzeti Tanácshoz, a tartományhoz, a községi önkormányzathoz, a Nemzeti Kulturális Alaphoz, a Bethlen Gábor Alaphoz, de akár a Szerb Köztársaság Kulturális Minisztériumához is, miközben anyaországi és egyéb támogatókat is gyűjt. Ennél talán egy összefogottabb és egyszerűbb, több éves ciklusra vonatkozó támogatási rendszer is felépíthető lenne. Ezen felül egy-két olyan – erre a célra foglalkoztatott – főállású alkalmazottra lenne szükség, akik (akár a VMMI keretén belül vagy ahhoz kapcsolódva) a terület településeinek értékeit, értéktárait és kulturális rendezvényeit összefogják, összehangolják, és egy adatbázisba rendezik, mely aztán különböző célokra hasznosítható lenne, akár kulturális alapú gazdaságfejlesztésre is (legyen az védjegy bevezetése vagy idegenforgalmi tevékenység). Mindez erősítené az identitást és további embereket tarthatna helyben, mérsékelve az elvándorlás aggasztó mértékét. Hasonlóképpen meghatározó kérdés a fiatalok bevonása. Nem csak az amatőr művészeti tevékenységen keresztül lehet őket a hagyományok irányába terelni. A gyermekek bekapcsolódását célzó programok mellett a középiskolás korosztályt be lehetne vonni a helyi értékgyűjtésbe és értékőrzésbe, a „diák értékőrök” kinevezése előre mutató gondolat a VMMI munkatársainak részéről.

Részben a kutatásunkkal összefüggésben, kutatócsoportunk egyik tagjának, Barát Tóth Líviának a kezdeményezésére megalakult a Csókai Települési Értéktár Bizottság is.²⁹ A *Vajdasági Magyar Értéktár – Vajdaság kincsei* Facebook oldal folyamatosan frissülő hírei között a Törökkanizsai Értéktár Bizottság 2020. júliusában történt megalakulásáról is olvashatunk, tehát a vajdasági magyar értékek számbavétele folyamatosan zajlik.³⁰ Ugyanakkor a Vajdasági Magyar Értéktár Bizottság munkatársai rávilágítottak: a lokális hagyományok, értékek digitalizálása fontos és hasznos, viszont nem helyettesítheti az élő, fennmaradó hagyományokat, valóságos értékeket. Az ember a lényeg!

Felhasznált irodalom:

- Assmann, Jan (1999): A kulturális emlékezet. Budapest, Atlantisz.
- Badis Róbert (2008): *A vajdasági magyarság identitásstratégiái*. In: Papp Richárd, Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tu-*

29 *Bánati Újság* 2020.01.30. LXXV. évf. 5. szám <https://hetnap.rs/cikk/Megalakult-a-Csokai-Telepulesi-Ertektar-Bizottsag-30508.html> [2020.07.22.]

30 <https://www.facebook.com/vajdasag.kincsei> [2020.07.22.]

- dat – kulturális emlékezet. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 319–328. p.
- Czene Zsolt (2002): A kulturális örökség területfejlesztési megközelítése. *Tér és Társadalom*, 16. évf. 4. szám, 25–38. p.
 - Csonka-Takács Eszter (2011): A szellemi kulturális örökség egyezmény (2003) és magyarországi végrehajtása. In: Bassa, Lia (szerk.) *Tanulmányok az örökségmenedzsmentről 2. Kulturális örökségek kezelése*. Budapest, Információs Társadalomért Alapítvány. 53–68. p.
 - Csurgó Bernadett – Szatmári Anita (2014): Vidéki kultúra, helyi közösség és lokális identitás. *Metszetek*, 3. évf. 3. szám, 33–51. p. http://metszetek.unideb.hu/videki_kultura_csurgo_bernadett_szatmari_anita_2014_03 [2020.02.15]
 - Értékekre hangolódva. A nemzeti értékgyűjtés módszertani kézikönyve. (Szerző n.) NMI, Budapest, 2016. https://nmi.hu/wp-content/uploads/2019/10/E%CC%81rte%CC%81kekre-hangolo%CC%81dva_egyben.pdf [2020.04.20.]
 - Fodor István és Hágén Ádám (szerk.) (2016): *Zenta Kollégium. Lakitelek, Antológia* Kiadó.
 - Hoppál Mihály (2010): *A szellemi kulturális örökség megőrzése*. Budapest, Európai Folklor Intézet.
 - Hoppál Mihály (2017): *Etnopolitika, lokális hagyomány és nemzetépítés. Zempléni Múzsza*, 17. évf. 1.5–10. p. http://epa.oszk.hu/02900/02940/00065/pdf/EPA02940_zempleni_mujsza_2017_01_005-010.pdf [2020.06.15.]
 - Nagy Abonyi Ágnes (2004): *A Zentai Városi Múzeum állandó néprajzi kiállítása*. Zenta, Thurzó Lajos Közművelődési Központ.
 - Ortutay Gyula (főszerk.) (1982): *Magyar Néprajzi Lexikon V*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
 - Ózer Ágnes (2008): A vajdasági magyarság szellemi örökségének szerepéről. In: Papp Richárd, Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 587–595. p.
 - Pataki Ferenc (1997): *Identitás – személyiség – társadalom*. In: *Szociálpszichológia. Szöveggyűjtemény. Válogatta: Lengyel Zsuzsanna*. Budapest, Osiris, 512–523. p.
 - Pejin Attila (2008): *Lokális és/vagy nemzeti?* In: Papp Richárd, Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 107–139. p.
 - Tóth G. Péter (2002): A „közösség”. Egy fogalom megalkotása, kiteljesedése, széthullása és felszámolása. In: Pócs Éva (szerk.): *Közösség és identitás*. Budapest - Pécs, L'Harmattan – PTE Néprajz Tanszék. 9–32. p.

Internetes források az értéktárról

- 2012. évi XXX. törvény a magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200030.tv> [2020.06.15.]
- 2015. évi LXXX. törvény a magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvény módosításáról <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1500080.TV> [2020.06.15.]
- Magyar Értéktár <http://www.hungarikum.hu> [2020.06.15.]
- Hungarikumok gyűjteménye – Magyar Értéktár <http://hungarikum.hu/hu/hirek/megalakult-vajdasagi-magyar-ertektar-bizottsag> [2020.06.10.]
- Vajdasági Magyar Értéktár – Vajdaság kincsei <http://ertektar.rs/en> [2020.07.25.]
- Vajdasági Magyar Értéktár - Vajdaság kincsei <https://www.facebook.com/vajdasag.kincsei>

Ahogy azt az amerikaiak elképzelik... Szervezeti kultúra és kulturális sztereotípiák

Megjelenés helye: 2018/1. szám

Absztrakt: A globális tömegkultúra egyik legnagyobb hatású műfaja az amerikai kommersz film, a hollywoodi iparszerű filmgyártás terméke. Mint minden tömegkulturális alkotásra, erre is az egyértelműségekre való törekvés, a nagyfokú sztereotipizáltság jellemző. A kulturális különbségek eltűnnek a nemzetkarakterológiai általánosítások mögött, a sztereotípiák nagyon mélyen gyökereznek a hagyományban. Írásomban azt vizsgálom, hogy az amerikai kommersz filmek milyen képet rajzolnak az orosz (szovjet) társadalom szervezeti kultúrájáról, a szervezeten belüli hierarchiáról, a parancselvű és az individuális döntési folyamatokról. Mivel utóbbiak legtisztábban a militáris közegben követhetők nyomon, olyan filmeket elemzek, amelyek mind cselekményükben, dialógusaikban, mind pedig az ábrázolt világ jeleiben a katonai/rendőri viszonyrendszereket tükrözik. Megítélésem szerint az amerikai filmek szovjet-képe egy közel 50 éves állapotot rögzít, tehát a sztereotíp gondolkodás- és ábrázolásmód ebben is tettenérhető.

Abstract: American commercial film, the product of the industrial production of Hollywood, is one of the genres with the most impact. As with all mass cultural works, it tries to be unambiguous and is stereotyped to a great extent. Cultural differences disappear behind the nation character generalizations, even though these stereotypes have their roots deep in the cultural tradition. In this paper I investigate the image american commercial films show of the russian (soviet) society's organization culture, hierarchy inside the organization and the decision making process of an individual and in command. As the latter can be found most clearly in military mediums, I study films which reflect on the army/police relations in their plot, their dialogues and the signs of the displayed world. In my view, the soviet-image of the american films froze with a 50 year old state, thus the stereotypical thinking and portrayal can be found here too.

Megfontolásra érdemes előzmények

1931-ben Borisz Pilnyak, orosz író lehetőséget kapott¹, hogy Amerikába utazzon. Útinaplója, az *OKÉ* (ОКЭЙ – Американский роман) a szovjet polgár találkozásától szól az amerikai valósággal, amelynek során (hivatalosan elvárt/megkövetelt?) öntudattal értékeli az Egyesült Államok nagy mítoszait: a demokráciát, az individualizmust, az alkotó szellemet, az amerikai identitást. Különösen izgalmas az az érzékelési mód és identifikációs folyamat, amelyen keresztül Pilnyak a maga „szovjet” önazonosságát igyekszik megfogalmazni. Ebben az időben – mint a szovjet irodalom és művészet oly sok alkotója – ő maga is szembesül azzal, hogy az 1917 és 1922 közötti időszakot jellemző kulturális sokszínűséget egyre inkább felváltja a szocialista realizmus, a „társadalmi megrendelés”, a kollektív alkotás sematizmusa. Pilnyak mintegy feledtetni igyekezve korábbi, szuverén alkotói szerepét, „nyilvános önkritikát, bűnbánatot tanúsított és – hibáit megvallva s olykor ügyesen alakítva a lelkesült szovjet állampolgár szerepét – néha 'előírászerű' műveket is közzétett. Úgy vélte, hogy az ország vezetői méltányolni fogják eme lépéseit.” (Sentalinszkij 2000: 192) Nemzetközi elismertsége és tekintélye miatt nem lett volna szerencsés döntés megakadályozni, hogy 1931-ben „írói minőségben” (12²) elutazzon az Egyesült Államokba. Talán nem túlzás azt állítani, hogy az *OKÉ* című útirégény egyike azoknak az „előírászerű” műveknek, amelyekkel a hatalom jóindulatát igyekezett visszaszerezni³.

Hollywoodba „mint bolsevikot” (135) hívták meg, hogy „szovjetizáljon” egy „szovjetbarát” filmet. Az „amerikai-hollywoodi recept” alapján készült forgatókönyvet az író „tökéletes marhaságnak” minősíti, és mivel a történeti hűség (értsd: a szovjet aktuálpolitika hivatalos történetfelfogása) összeegyeztethetetlennek tűnik Hollywood – nemzeti öntudattal átítatott románc⁴ – filmsablonjával, Pilnyak visszautasítja a megbízást. A hollywoodi „alkotói” módszerek (iparosított teremtés) azonban sajátos írói ars poetica megfogalmazásra is ragadtatják a szerzőt:

1 Borisz Pilnyak (1894–1937) orosz író, *Meztelen év* (Голый год) című regényét az ornamentális próza csúcsteljesítményének tekintik. Forradalom-képét és közéleti tevékenységét nem nézte jó szemmel a sztálini kultúrpolitika, így amerikai utazását (Hollywoodba hívták egy szovjet tárgyú film szakértőjének) valóban lehetőségként kell értelmeznünk. 1937-ben államellenes szervezkedés vádjával halálra ítélik, 1938-ban az ítéletet végre is hajtják.

2 A továbbiakban az *OKÉ* című regényből a Pilnyak, Borisz 1983: *OKÉ*; Magvető, Bp. című kiadás oldalszámaira való hivatkozással idézek.

3 Lásd erről részletesebben: Szirmai 2011

4 „Morgan a Szovjetunióba utazik dolgozni abból a célból, hogy tanulmányozza a tervgazdálkodás nagyszerű elveit és a későbbiekben alkalmazza tapasztalatait hazájában”. Tányát kiutasítják Amerikából – az ottani szóhasználat: deportálják –, mert kommunista és sztrájkot vezetett Amerikában. Tánya és a burzsoá Morgan osztályellenségek, de tekintetük találkozik, és anélkül, hogy sejténék, beleszeretnek egymásba. Elhajóznak a Szabadság-szobor mellett. Tánya az alsó fedélzetről átkokat szór az amerikai szabadságra. Morgan a felső fedélzeten az amerikai himnuszt füttyörszi.” (137.) Szovjetunióbeli kalandjaik, menekülésük során – természetesen – beteljesül a szerelmük és visszatérnek Amerikába. „Amikor hajójuk elhalad a Szabadság-szobor mellett, az elbűvölő Tánya boldogan kitarja felé a karját, Morgan pedig az amerikai himnuszt éneкли. (Ugyanarról a Szabadság-szoborról van szó, amelynek szoknyája alatt hosszú évekig börtön volt.) Ezen a helyen Morgan – amerikai fogalmak szerint abszolút magától értetődően – elnyeri Tánya kezét és szívét az összes tartozékokkal, nem hiányzik más, csak a nemzeti lobogó!” (139.)

„a művészet csak akkor eleven, ha új formákat, új eszméket, új élményeket nyújt, ha felráz, nem pedig elaltat – mivel a művészet csak akkor művészet, ha forradalmi, és a művészet csak akkor művészet, ha meggyőződés fűti” (134–135).

Mindaz, ami Pilnyak számára sajátos kettősségként jelenik meg, a 20. század második harmadától, a hollywoodi kommersz mozi fokozott térhódításának időszakától, a kultúraelmélet számára is központi kérdés. Az autonóm (vagy magas) kultúra és a tömegkultúra egymás mellett élése felveti a globális tömegkultúra értelmezési kereteinek és lehetőségeinek kérdését, ezzel együtt az interkulturális kommunikáció konfliktusos voltát. Még a 21. század elején is voltak olyan elméletek, amelyek a globális tömegkultúrát a mi *lingua francánkként* (Caroll 1998), közös nyelvünként tételezték, amelynek használata egyfajta kultúrafelettséget eredményez, értelmezésében nincsenek releváns különbségek sehol a világon. A mcdonaldizáció (Ritzer 1997) és a disneyzáció (Bryman 1999 és 2004) (vagy disneyfikálódás) fogalmai egyfajta kiegyenlítő folyamatra utalnak, amelyek a globalizáció és az amerikanizáció közé tesznek egyenlőségeket. Ritzer a mcdonaldizáció jelenségében a Max Weber által definiált bürokratizálódást és racionalizálási törekvéseket, illetve a szalagtermelésre épülő új rendszert látja megjelenni, és a társadalmi folyamatokra gyakorolt hatásán túl a kultúrában is érzékelhetőnek gondolja ezt. Ugyanakkor azonban éles kritikát fogalmaznak meg Ritzer elméletével szemben azok, akik a lokális kulturális hagyományt tekintik a mcdonaldizáció elleni védekezés lehetséges eszközének (Kellner 1999; Münch 1999; Smart 1999). Maga Ritzer is sok tekintetben finomította elméletét, amennyiben elismeri a hibrid kultúrák létét és szerepét a tömegkultúra piacán (Ritzer – Dean 2015: 215). A kultúrafelettség, a globális és lokális kultúra egymáshoz való viszonya olyan kultúraelméleti és értelmezési kérdéseket vet fel, amelyek megközelítéséhez termékeny talajnak bizonyulhatnak a mcdonaldizálódás és disneyzálódás kapcsán megfogalmazódó dilemmák és megközelítésmódok.⁵

Mint ahogy a McDonald's és a Disney azonnal fogyasztható, választási kényszereket nem támasztó és erőfeszítések nélkül magunkévá tehető termékeket kínál, a 20. század tömegkultúrája ugyanilyen típusú üzeneteket állít elő. A mai tömegkultúra egyértelműen a fogyasztói társadalmak kiépülésének és a globális terjedés eszközrendszerének köszönheti létét. G. Friedmann definíciója szerint „a tömegkommunikáció segítségével, az ipari civilizáció keretében a szó legtágabb értelmében vett közönség rendelkezésére bocsátott kulturális fogyasztási javak összessége”⁶ (idézi Kłoskowska 1971: 81). Noël Caroll még egyértelműbben határozza meg azt a feltételrendszert, amelyben a tömegkultúra (nála: *mass art*, ill. 2013-as kötetében *pop culture*) értelmezhető. Ahhoz, hogy bármely műalkotás tömegkulturálisnak legyen nevezhető, három feltételnek kell teljesülnie: 1) sokszorosított; 2) előállítása és terjesztése tömeges; 3) strukturális vonásaiban

⁵ Lásd erről részletesebben: Szirmai 2017

⁶ Friedmann, G. 1962: *Enseignement et cultura de masse. L. Communications*, Centre d'Etudes de Communications de masse de l'Ecole Pratique des Hautes Etudes, Paris, 3. old.

(mint pl. narratív formái, szimbolizmusa, kiszámított hatása vagy akár a tartalma szintjén) a képzetlen vagy relatíve képzetlen nagyközönség számára a lehető legkisebb erőfeszítéssel való befogadásra törekszik (Carroll 1998: 196).

De vajon képes-e a tömegkultúra valóban közös nyelvként, közös kulturális tapasztalatként funkcionálni? A globális tömegkommunikáció, a plaza- és multiplex-kultúra, a multinacionális magazin- és könyvkiadó vállalatok, napjainkban pedig a hálózatoság kultúrája alapján kézenfekvőnek látszik az igen válasz a kérdésre. Az informatikai rendszerek, a kommersz filmek és a *mass cult* olyan műfajai, mint a lektűr, a szappanopera, a popzene feltételez egyrészt egy alapszintű angol nyelvtudást, de ennél is fontosabb, hogy azt a képességet, amely alkalmassá tesz a vizuális információk dekódolására.

Nemzetek és kultúrák

Jurij Lotman kultúraelméletének fontos eleme az, ami a szemioszféra fogalmával írható körül. Lotman gyakran idézett definíciója szerint a kultúra „valamennyi nem örökletes információ, az információ szervezési és megőrzési módjainak összessége” (Lotman 1973: 272). A kultúra és kommunikáció bár elválaszthatatlannak egymástól – mondja Lotman –, mégsem alkalmazható rájuk automatikusan a jakobsoni kommunikációs modell, amely feladó és vevő közötti közvetett vagy közvetlen módon, valamely fizikai csatornán keresztül megvalósuló információcserére épül. Ahhoz ugyanis, hogy működni tudjon, „be kell ágyazódnia a szemioszféra közegébe. A kommunikáció minden résztvevőjének rendelkeznie kell már valamilyen előzetes tapasztalattal, szemiotikai készségekkel. (...) Bármely különálló nyelv valamiféle szemiotikai térbe van ágyazódva, s csakis azért tud funkcionálni, mert kölcsönhatásban áll ezzel a szemiotikai térrel” (Lotman 2002: 89–91). Lotmanhoz hasonlóan Edward Hall is arra a következtetésre jut a nyugati és távol-keleti (Japán) kultúrák értelmezési lehetőségeit kutatva, hogy „a felületes szemlélő nem lát, nem hall különbséget e csoportok között, de a felszín alatt számos, ki nem mondott, meg sem fogalmazott különbség rejlik: az idő, a tér, az anyagok és emberi kapcsolatok strukturálódása tekintetében. Pontosan ezek az – életünknek értelmet adó tényezők okozzák, hogy a különböző kultúrkörökhöz tartozó emberek interakcióiban a jó szándék ellenére is eltorzulhatnak a jelentések (Hall 1987: 21). Hall „magas kontextualitásúként”⁷ határozza meg azokat a kultúrákat, amelyek értelmezéséhez mély kulturális tapasztalattal kell rendelkezni, a felszíni jelenségek nem adnak teljes jelentést. Olyan ez, mondja Hall, mintha turistaként mozognánk egy számunkra új közegben, a bejáratott

7 A high-context communication or message is one in which most of the information is either in the physical context or internalized in the person, while very little is in the coded, explicit, transmitted part of the message. A low-context communication is just the opposite; i.e. the mass of information is vested in the explicit code.” (HALL 1976: 91)

útvonalakon, de a város néma marad számunkra. Hofstede hagyma-modellje a szervezeti kultúra felszíni és mély rétegeit írja le a csak az adott kultúra tagjai számára értelmezhető, de bárki által megfigyelhető szimbólumoktól, a hősökön és rítusokon keresztül az értékekig. Az értékek egészen kisgyermek kortól, a szocializáció folyamán épülnek be, míg a másik három „réteg” – a gyakorlatok – egy tudatosabb tanulási folyamat eredményeként (Hofstede – Hofstede 2005: 39–41).

Ezek az értelmezések felmerülnek természetesen a szervezeti kultúra kapcsán is. A GLOBE (Global Leadership and Organizational Behavior Effectiveness) Hofstede kulturális dimenziói nyomán olyan kultúráváltozókat határoz meg, amelyek „együttesen képesek a kultúrák közötti érdemi különbségtételre” (Bakacsi 2012: 14). A GLOBE dimenziói – bizonytalanságkerülés, hatalmi távolság, kollektivizmus, nemi egyenlőség, rámenősség, jövőorientáció, teljesítményorientáció, humánorientáció, individualizmus/kollektivizmus (Heidrich 2001: 90–91) – Bakacsi szerint nem függetlenek egymástól, visszavezethetők néhány gyökérváltozóra, illetve „egy faktoranalízis segítségével néhány fő faktorba rendezhetők” (Bakacsi 2012: 12). A Bakacsi által meghatározott fő faktorok (fejlesztésorientáltság – status quo orientáltság; versengés – kooperáció; tekintélyelvű – független <independens> kultúra) hasznos kiindulási pontot jelenthetnek további elemzéseinkhez.

A fent említett (szervezeti) kultúraelméletek a nemzetnél nagyobb kulturális egységekben gondolkodnak, a törésvonalakat a felsorolt dimenziók mentén határozzák meg, de óhatatlanul tudomást kell venniük azokról a rendszerelemekről, amelyek a közös hagyományban, értékekben, normarendszerben, modellértékű viselkedésmintákban, „és ezen alapuló közös jelentés- és valóságinterpretációkban” (Bakacsi 2012: 13) ragadhatók meg⁸. A 19. századtól különleges jelentőségre szert tett, a 20. században időnként rosszemlékű hagyományt teremtő nemzetkarakterológia hasonló elveket követ, tehát megkeresi azokat az elemeket, amelyek mentén megkülönböztethetőnek látja (véli látni) az egyes nemzeteket. Rónay Jácint, a hazai nemzetkarakterológiai tanulmányok úttörője 1847-ben megjelent kötetében a nyelv, az éghajlat, a „tápszer” (élelmiszer) által látja meghatározhatónak a szokásrendet és jellemet. „A millyen a nemzet jelleme, olyanok szokásai, törvényei, álladalma, s a milyen ez, olyan jövője. Az emberek hamar átlátták, miként minden egyesnek kell valamit jogaiból és szabadságából engedni, hogy az egésznek jogai, és szabadsága biztosítva legyen. Minden attól függ, mennyit engedének a nemzetek jogaikból, s kinek engedék azt” (Rónay 1847: 27).

⁸ A globalizációban éppen ennek a kulturális hagyománynak a veszélyeztetését, eltűnésének folyamatát látják, bár Moran és Harris szinergia elmélete szerint „képesek vagyunk saját kulturális örökségünket hátrahagyva valami jobbat létrehozni hozzájárulásunk és az együttműködés által. A kulturális szinergia az azonosságokra épít és összeolvasztja a különbözőségeket. A kulturális szinergia az azonosságokra épít és összeolvasztja a különbözőségeket, amely így hatékonyabb szervezetekben és akciókban nyilvánul meg. Az emberek különbözősége nagyon jól használható probléma megoldási tevékenységre építő akciónál” (idézi Heidrich 2001: 120)

Az oroszokról a következőket írja: „... népeinél túlnyomó a sajátyszerű szláv jellem (...). Az orosz ritka kivétellel, magas termetű, erős, munkabíró testalkatu; érző létszerei közt legkifejlettebb a látás és hallás; (...) Homloka rövid, szemei aprók, orra pisze, ajkai, szája keskeny; arcvonalaiban a szelid engedékenységek és dacznak, az őszinte nyíltságnak és sunnyogó fondorlatnak különös vegyítékét látni nem éppen ritka tünemény. Taghordása és járása mindig jellemző, az urnak egyenes tartásából, bátor, feszes lépteiből, s a szolgának görbedt állásából, sunnyogó félénk kullogásából sehol sem olvashatni az uralgó szenvedélyt, a szű ügyesen leplezett titkait olly világosan, mint itt” (uo. 149–153). Ha nem is először jelenik itt meg, de legalábbis jellegzetes, hogy a 19. századi orosz-kép szinte minden elemét tartalmazza ez a rövidke jellemzés: a drabális testalkat (gondoljunk itt az ábrázolásokban hagyományosan megjelenő orosz medvére), a „szláv lélek”, az érzelmesség egyaránt ismerős lehet az orosz irodalomból⁹ és az orosz társadalomról alkotott 20. századi sztereotípiákból. Az általánosítás „a társadalomról és az emberről való gondolkodás és tapasztalatgyűjtés ’természetesen adódó’ fázisa <az>”, hogy a rendszert kereső és kínáló tudomány ambíciójával népek, nemzetek jellemzőit igyekeztek leírni és magyarázni” (Hunyady 2001: 8).

Amerikai oroszok

Mint ahogy Borisz Pilnyak példáján már láttuk, a sorozatgyártásra, tömegkulturális termékek létrehozására szakosodott amerikai filmiparban az egyértelmű üzenet létrehozására, a (kis)polgári igények kielégítésére szakosodott „alkotók” előszeretettel használják fel azokat a sztereotípiákat, amelyek egyrészt a 19. századi hagyományokból táplálkoznak, másrészt az 1917 utáni, a kora 80-as évekig tartó történelmi időszak propagandisztikus közhelyein alapulnak. Azt gondolhatnánk, hogy az USA és a Szovjetunió viszonyának folyamatos változása a „bolsevikbarát” időszaktól a II. világháború szövetségi mítoszain keresztül a hidegháborúig és a felbomló, identitásválságban szenvedő, nagyhatalmi jellegét folyamatosan elvesztő Szovjetunióig tükröződik az amerikai filmekben is. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy két jellegzetes hóstípus jelenik meg meglehetősen következetességgel: a hatalmas szláv lélekkel rendelkező, érzelmes, sőt érzелgős (a turgenyevi Hamlet), illetve a fanatikus, a kollektív érdeknek, a szovjet eszmének mindent alárendelő bolsevik. Hirsch Tibor elképzei azt a szovjet filmet, amely képes megteremteni a Szovjetunió külföldön is eladható mítoszát. Ha a felkért alkotó egyébként tehetséges manipulátor, sok-sok *Zsivago doktort* rendel. „Mozgalmas történelmi melodramákat, melyekben vörösek és fehérek gyilkolják egymást, a fogolytáborok lakói vízierzöművet emelnek, az ártatlanul elítéltek megfagynak és éhen-halnak, de közben büszkék hazájuk teljesítményére,

⁹ Gondolhatunk itt pl. Turgenyev 1860-ban megjelent írására, amelyben az orosz (irodalmi) hős két archetipusát különbözteti meg, a Hamleteket és Don Quijotékat.

és a jól végzett kényszermunkára. A rendezőnek ügyelnie kellett volna rá, hogy mítosz-célú filmjeiben úgy keveredjenek a brosúraszövegek és a nagy orosz lélek Dosztojevszkij idéző gondolatkitörései, hogy a nyugati világ legszórakozottabb mozinézője is beleborzongjon a vasfüggöny mögötti egzotikum érintésébe” (Hirsch 1990). Ugyanennek a törekvésnek esnek áldozatául a klasszikusok műveiből készült adaptációk, a happy end kötelező – bár Anna Karenina történetének végét „nem lehet szerencsésre módosítani, de a *Feltámadás* végét már kissé el lehetett kenni, oly módon, hogy legalábbis reményt nyújthasson a közönségnek” (Magyar 1974: 187).

A vizsgált filmek¹⁰ mindegyikére jellemző, hogy a sztereotip gondolkodás- és ábrázolásmód felülírja a kulturális tényeket, a globális tömegkultúra befogadóját turistaként vezetgeti egy olyan világban, amely éppen egyediségét, sokszínűségét, jelentéssel telítettségét veszíti el ennek következtében. Ha már turista: a *Vörös zsarú* kezdő képsorai mindent megmutatnak, ami a Brezsnyev-éra utolsó éveiben hozzáférhető volt a nyugati utazók számára. Mintha Moszkvai képeslapokat látnánk, a Vörös térrel, a Kremllel, a Vaszilij Blazsennij székesegyház hagymakupoláival, Vera Muhina szoborkompozíciójával. Ha nem tudnánk, hogy a film első néhány percét valóban Moszkvában forgatták, komputeranimációra gyanakodhatnánk. De a következő jelenetek (Druzsba kávézó) már egy másik Kelet-Európát mutatnak, Budapestet, grúzokat játszó magyar színészekkel és statisztákkal. A Budai Vár átveszi a Kreml szerepét – persze, csak vizuálisan. A katonai temetésen mozgalmi dalt énekelnek („A rablánc a lábon nehéz volt...”), a *Vadászatban* pedig a szovjet himnuszt – amelynek pedig ebben az időben nincs kodifikált szövege. Ivan Danko a neve alapján sokkal inkább ukrán, Ramius kapitány pedig észti, de habitusában mindkettő hozza az orosz medve robosztusságát. A kelet-európaiság mint közös kulturális tapasztalat az amerikai nézőnek természetesen nem mond semmit, alapélménye a felcserélhetőség, az ideológiai blokkokban gondolkodás, a sztereotip kiegyenlítés. Shaw szerint Schwarzenegger tökéletesen alkalmas a szeszélyes, de megbízható és végsősoron szeretnivaló Ivan Danko szerepére, de ebben benne van a kelet-európaisága is (Shaw 2007: 288).

Az *Atomcsapdában* a két főhős, Vosztrikov és Polenyin tökéletesen megtestesítik azt a két archetípust, amelyet fentebb említettem, előbbi a film kezdetén tökéletes parancsnok és parancsvégrehajtó, számára kizárólag a közösségi érdek létezik. Polenyin az ellenpontja, az empatikus, érzelmei által vezérelt, az emberi kapcsolatokat a parancs fölé helyező figura. Krízishelyzetben kifejezetten antimilitáris: „Ne adjon parancsot, kérjen!” – tanácsolja Vosztrikovnak. Egyáltalán

10 *Zsivago doktor* (*Doctor Zhivago* – 1965, amerikai-brit filmdráma, R: David Lean, zene: Maurice Jarre, főszereplők: Omar Sharif, Julie Christie, Geraldine Chaplin, Tom Courtenay, Rod Steiger); *Vörös zsarú* (*Red Heat* – 1988, R: Walter Hill, főszereplők: Arnold Schwarzenegger, James Belushi, Ed O’Ross); *Vadászat a Vörös Októberre* (*The Hunt for the Red October* – 1990, Rendezte: John McTiernan, főszereplők: Sean Connery, Alec Baldwin, Scott Glenn, Sam Neill, James Earl Jones); *Rendőrákadémia 7. – Moszkvai küldetés* (*Police Academy 7: Mission to Moscow* – 1994, R.: Alen Metter, Főszereplők: George Gaynes, David Graf, Leslie Easterbrook, Michael Winslow, G. W. Bailey); *Atomcsapda* (*K-19: The Widowmaker* – 2002, R: Kattryn Bigelow, főszereplők: Harrison Ford, Liam Neeson);

nem véletlen, hogy „valóságidegennek találták a hidegháború idején balesetet szenvedett szovjet atomtengeralattjáróról szóló *K-19: The Widowmaker* című film számos jelenetét a katasztrófa túlélői. Az amerikai alkotás oroszországi bemutatója után a K-19 egykori legénységéből életben maradt kormányos azt mondta, a filmnek kevés köze van a tényekhez. Valentyin Sabanov szerint mindössze két olyan esemény szerepel a moziban, ami az életben is megtörtént: a tengeralattjáró vízrebocsátásakor valóban nem tört össze az avatásra használt pezsgőüveg, és tényleg történt nukleáris katasztrófa a hajón. A veterán tengerész szerint a film többi része Uncle Sam meséje”¹¹. A dezertálni készülő Ramius kapitányra az amerikai válságstáb minden olyan attribútumot ráír, ami a szovjet katonaképeket megalapozza. „Az oroszok budira sem mennek anélkül, hogy tervet készítenének...” – mondja Ryan, miközben ő tökéletes antikatona, mint ahogy Schwarzenegger oldalán „a farmeros, loboncos Belushi is a lazaság, vagányság amerikai mintapéldája akar lenni” (Kárpáti é. n.) Az amerikai tömegfilmben tehát az orosz medve ábrázolása vagy a fanatikus bolsevikre épül, aki a nyers erő, a bürokratikus elkötelezettség alapján az irányító, eredményorientált vezetőt testesíti meg, vagy éppen ellenkezőleg, az érzelmes „szláv lélekre” építő, támogató, részt vevő irányítót, és velük szemben, mintegy ellentétként, menetrendszerűen feltűnik a paranccsal nyíltan szembeszegülő, laza amerikai. Az amerikai hősök magányos farkasok, véletlenszerűen csapódnak egymás mellé, laza közösségekbe tömöríti őket a közös cél, hogy aztán azt elérve újra magányosan lovagoljanak el lemenő nap felé. *A hét mesterlövész*¹² vagy *A piszkos tizenkettő* ugyanolyan sztereotip képet ad az amerikai hősekről, ugyanazt a sablont követi, de itt legalább a kulturális utalások (többnyire) a helyükön vannak.

Mint láttuk, azok a sztereotípiák, amelyeket a hollywoodi filmgyárak termékei következetesen alkalmaznak, igen mélyen gyökereznek egy, az átlag amerikai néző számára szinte teljesen ismeretlen kultúrában. A globális tömegkultúra mindent elkövet, hogy a leegyszerűsített, egyértelműsített jelentés minden fogyasztója számára elérhető és egyszerűen befogadható legyen. Hogy mindeközben elveszíti az aktív felfedezés, a más kultúrák megismerésének lehetőségét, elhanyagolható veszteségnek tűnik számára, hiszen a profit kárpótolja, a néző pedig azt kapja, amiért beül a moziba: egy stabil és átlátható struktúrában, megszokott formanyelvi eszközökkel megjelenített általánosan elfogadott értékrendet. Biztonságot és kiszámíthatóságot. Pattogatott kukoricát és kólát.

¹¹ <http://www.origo.hu/filmklub/20021007szovjet.html>

¹² John Sturges 1960-as filmje bevallottan Kurosava 1954-es *A hét samurájának* adaptációja. Külön elemzést érdemelne a két kultúra formanyelvi eszköztárának felhasználása.

Felhasznált irodalom:

- Bakacsi Gyula (2012): A GLOBE-kutatás kultúráváltóinak vizsgálata faktoranalízis segítségével; *Vezetéstudomány* 4. 12–22.
- Bryman, Alan (1999): The Disneyization of Society; *The Sociological Review*, 47. 25–47. Wiley Online Library: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1467-954X.00161/pdf> <2017.08.25>
- Bryman, Alan (2004): *The Disneyization of Society*; Sage Publishers, London – Thousand Oaks – New Delhi.
- Carroll, Noël (1998): *A Philosophy of Mass Art*; Clarendon Press, Oxford
- Hall, Edward T. (1987): *Rejtett dimenziók*; Gondolat Kiadó.
- Heidrich Balázs (2001): *Szervezeti kultúra és interkulturális menedzsment*; Human Telex Consulting, Budapest.
- Hirsch Tibor (1990): Kedvenc ellenségünk – USA vs SzU; *Filmvilág*, 12. sz. 4–9. http://filmvilag.hu/cikk.php?cikk_id=4753 <2017. 08. 25.>
- Hofstede, Gert – Hofstede, Jan (2008): *Kultúrák és szervezetek – Az elme szoftvere*; McGraw-Hill 2005 – VHE Kft, Pécs.
- Hunyady György (2001): *A nemzeti karakter talányos pszichológiája*; in uő (szerk.): *Nemzetkarakterológiák*; Osiris Kiadó Budapest. (7–50)
- Kárpáti György (é. n.): Az amerikai filmek Kelet-Európa képe; *Filmkultúra* – a Magyar nemzeti Digitális Archívum és a Filmintézet online magazinja; http://www.filmkultura.hu/archiv/planok/cikk_reszletek.php?cikk_azon=142 <2017. 08. 25.>
- Kellner, Douglas 1999: *Theorizing/Resisting McDonaldization: A Multiperspectivist Approach*; In: Smart, Barry (szerk.) 1999: *Resisting McDonaldization*; London, Sage Publications Ltd. 186–206.
- Kłoskowska, Antonina 1971: *Tömegkultúra (Kritika és védelem)*; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Lotman, Jurij (1973): *Szöveg – modell – típus*; Gondolat Kiadó Budapest.
- Lotman, Jurij (2002): *Kultúra és intellektus – Válogatott tanulmányok a szöveg, a kultúra és a történelem szemiotikája köréből*; Szerk: Sztár Katalin, Argumentum Kiadó, Budapest.
- Magyar Bálint (1974). *Az amerikai film*; Gondolat, Bp.
- Münch, Richard 1999: *McDonalized Culture: The End of Communication?*; In: Smart, Barry (szerk.) 1999: *Resisting McDonaldization*; London, Sage Publications Ltd. 135–147.
- Ritzer, George – Dean, Paul 2015: *Globalization – a Basic text*; Wiley-Blackwell Ltd.
- Ritzer, George 1997: A társadalom mecdonaldizációja; *Replika*, 27. szeptember, 103–116.
- Rónay Jácint (1847): *Jellemisme vagy az angol, franczia, magyar, német, olasz, orosz, spanyol nemzet, nő, férfi és életkorok jellemzése lélektani szempontból*; Győr.

- Sentalinszkij, Vitalij (2000): *A feltámadott szó – A KGB irodalmi archívuma*; Nagyvilág Könyvkiadó
- Shaw, Tony (2007): *Hollywood's Cold War*; Edinburgh University Press.
- Smart, Barry (szerk.) 1999: *Resisting McDonaldization*; London, Sage Publications Ltd.
- Szirmai Éva (2011): *Zászlóra tűzött identitás – nemzeti jelképek és identitáskonstrukciók*; in Szirmai Éva, Újvári Edit (szerk.) (2011): *Az identitás szemiotikája*, SZTE JGYPK felnőttképzési Intézete, Szeged. 189–200. pp.
- Szirmai Éva (2017): *Érthető-e az egyértelmű? A multikulturális tömegkultúra jelei*; in Balázs Géza – Minya Károly (szerk.): *Multikulturalitás. Kultúra-köziség a tudományban, művészetekben, médiában, mindennapokban*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest. 205–217.

Junior kutatóműhely

Népfőiskolák, a közművelődés megújuló színterei

Megjelenés helye: 2018/2. szám

Absztrakt: A Kulturális Törvény (2017. évi LXVII tv.) független közoktatási intézményekként határozza meg a népfőiskolákat. A teljes megértéshez a népfőiskolák koncepciójának és a jelen helyzetnek a bemutatása szükséges. Az intézettípus (mozgalom) koncepciója amely a közösségi kultúra és a felnőttoktatás határterületén helyezkedik el, nem egységes. A régi forma amely a rendszerváltás idején főként civil szervezeti háttérrel lendületet kapott, az utóbbi időben hanyatlott mind finansziális értelemben, mind a nagyobb főiskolák számát tekintve, miközben hivatalos felnőttoktatás alig történt. A 37 regisztrált főiskola az összes regisztrált kurzus mindössze 0,14%-át adja, miközben jelenleg csak 4 működik belőlük az országban.

Abstract: The cultural law (LXVII/2017) defines folk highschoools as independent public education institutions. The introduction of high folkschool's concept and the current situation is necessary. The concept of the type of institution (movement) located in the border area of community culture and adult education in Hungary is not uniform. The form that was once again gaining momentum in the area of the regime change, mainly based on a civil organization background, has been declining in recent times, both in financial terms and in the number of major colleges, while official adult education is barely made. The 37 registered college colleges are 0.14% of the total number of registered courses, with only 4 colleges continuing.

Bevezetés a népfőiskolákról

A legrégebbi, egyben legismertebb és legnagyobb hálózattal működő skandináv eredetű felnőttoktatási modell a népfőiskola, mely az általános műveltség mellett a szakmai műveltségre is hangsúlyt fektet.

Dánia területének 95%-ában mezőgazdasági termelés folyt az elmúlt századokban. A parasztokat 1788-ban felszabadították, ez jelentősen elősegítette az agrárium fejlődését. A korszerű mezőgazdaság irányába történő elmozdulás óhatatlanul is szükségessé tette a fejlett agrároktatást és gazdaképzést, melynek kiemelkedő intézménye volt a népfőiskola (Szávai 1996: 46–47). A népfőiskolák elméleti megalapozója Nikolaj Frederik Severin Grundtvig dán író, költő,

evangélikus lelkész volt, aki angliai útjáról hazatérve tett javaslatot bentlakásos intézmények létrehozására. Az általa megfogalmazott intézmények gyakorlati képzési feladatokkal a közösségi nevelés otthonai lettek (Maróti 2007: 177). Nevelésfilozófiáját befolyásolták negatív gyermekkori élményei, amelyek a hagyományos iskolákhoz kötődtek, de a korszakára jellemző gazdasági nehézségek és hadifenyegetettség miatti kiszolgáltatottság is, amelynek hatására kezdte el megfogalmazni a dán lakosság, különösen a gazdálkodók ismereteinek általános és szakirányú bővítésére, valamint az állampolgári részvételre összpontosító népfőiskolák rendszerét (Benedek, Csoma és Hargitai 2002: 88.). A Grundtvig által megfogalmazott nevelésfilozófiai elveket Christen Kold dán tanító ültette át a gyakorlatba, az első népfőiskola 1844-es megszervezésével (Kormos 1999: 232).

A népfőiskolák magukat a falusi társadalmat is át kívánták alakítani a kisbirtok szerkezet, valamint a kistermelés megőrzésével, miközben a helyi társadalmat és közösséget is ápolni kívánták (Kozma 2012: 135). A kistulajdonok azonban korszerű összefogással versenyképesek tudtak lenni. Ez az összefogás volt a szövetkezet. „A mozgalom háttérében történetileg kisparaszti, árutermelő gazdaság társadalmi demokráciája állt. Az önszerveződés gazdasági formája a szövetkezeti mozgalom (...), kulturális formája a népfőiskola volt.” (Bordás, Sz. Tóth és Tencsényi 1998: 45) A dán szövetkezeti és népfőiskolai mozgalom közötti kapcsolat nem csak a demokrácia, az önszerveződés, a közösségi együttműködés párhuzamos példái azonban, de szorosan össze is kapcsolódtak. A népfőiskolák adták azt a humán tudásbázist, amire a szövetkezetek építeni tudtak. A sikeres szövetkezetek tagjai általában korábbi népfőiskolai hallgatókból kerültek ki (Hilscher 1990: 79–81). A társadalmi önszerveződés ezen komplex fejlesztése már a népfőiskolák kezdeti időszakában, a 19. század második felében is gazdasági fejlődést eredményezett Dániában (Benedek, Csoma és Hargitai 2002: 88).

A népfőiskolák elsődlegesen a parasztokat célozták meg, ám a számukra kínált felnőttképzési modell nagy népszerűségnek örvendett a nagyobb birtokok között is, akik már 1867-ben megalakították az első téli gazdasági iskolát maguk számára, ám az oktatási elv nem sokban különbözött a mintától (Szávai 1996: 47). Grundtvig oktatással kapcsolatos központi gondolata az volt, „hogyan az ember nem érthet meg többet az életből, mint amit megtapasztal benne”, ezért a népfőiskoláknál a tapasztalati tudás válik meghatározóvá. A népfőiskolák hosszútávúak és bentlakásosak voltak mind a diákok, mind az oktatók számára. A társadalom lényeges kérdéseit közösen vitatták meg (Borát 1989: 10–11). A diákok nem passzív befogadók, hanem aktív párbeszédre ösztönzik őket a tanárokkal, és lehetőséget teremtenek arra, hogy egymástól is tanulhassanak. Az önszerveződés, részvételre nevelés, a közösségben való feladatvállalás és munka annyira meghatározó volt már a kezdetekkor is, hogy Grundtvig fontosabbnak tartotta magát a nevelés módszert, mint azt, hogy milyen tantárgyakat tanítsanak a népfőiskolákon.

A népfőiskolák eredetileg a szegényebb származású, végzettség nélküli fiataloknak nyújtanak lehetőséget, olyanoknak, akiknek esélyük sincs bekerülni az elitiskolákban. A célcsoport köre mára jelentősen kibővült, ám a hátrányos helyzetűek felzárkóztatása ma is kiemelten fontos a számukra, így a népfőiskolák a kulturális esélyegyenlőség elvének hordozói.

Pedagógiai elveik szerint nincs osztályzat, nincs hagyományos értelemben vett felet, vagy vizsga sem, ám a kezdetekben végzettséget sem kaptak (Arapovics 2013: 18). Ez később változott, ma már Svédországban pl. középfokú végzettségűnek számítanak azok, akik népfőiskolát végeznek.

A népfőiskolák a mai napig meghatározó intézményei Finnországnak (Harangi 2000: 51–54), Svédországnak (Uo. 72–73), Dániának (Uo. 94–96), de a Skandináv térségen túl Németországnak (Uo. 105–143) és Hollandiának (Uo. 172) is, illetve az egész világon elterjedtek (Balázs 2017: 293–294). A népfőiskolák nagyjából egyszerre jelentek meg Közép-Európa országaiban az 1910–20-as években (Hinzen 1998: 129–146). Magyarországon ezekben az évtizedekben a Magyar Gazdaszövetség kezdte szorgalmazni a népfőiskolák bevezetését, az általa képviselt réteg ismereteinek hiányosságát felismerve (Borát 1989: 13). Az 1930-as években egészen a II. világháború végéig a népművelés meghatározó intézményei voltak. A kommunista hatalomátvételt követően azonban felszámolták őket, és csupán a rendszerváltást követően tudtak újjá alakulni, szövetségekbe tömörülni.

A hazai népfőiskolák jelenlegi helyzete szekunder kutatás alapján

Dolgozatomban a népfőiskolák jelenlegi helyzetét szekunder kutatással kívánom bemutatni. A magyar Országgyűlés 2017-ben elfogadta a LXVII. számú törvényt, a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény és egyes kapcsolódó törvények módosításáról (Magyar Közlöny 2017. évi 85. sz: 8400–8410). A törvénybe új közművelődési intézménytípusként került bele a népfőiskola, amely „olyan nyitott tanulási, képzési közművelődési intézmény (művelődési ház, művelődési központ vagy kulturális központ), amelynek elsődleges tevékenysége az egész életre kiterjedő tanulás feltételeinek biztosítása, különösen a felnőtt korosztály számára szakmai képzések szervezése.” (78/D §) Érdemes tehát megvizsgálni, hogy a jelenleg főként civil keretek között működő (még nem intézményesült) népfőiskolák miként kapcsolódnak a felnőttképzéshez, egyáltalán mekkora a számuk, területi eloszlásuk stb.

Problémák a témával kapcsolatban

A fenti törekvés több szempontból is nehézséget okoz. Egyrészt a népfőiskolák meghatározása nem egyszerű feladat. Mit tekintünk népfőiskolának? Azokat a szervezeteket, amelyek tagjai a népfőiskolai szövetségek valamelyikének? Azokat a szervezeteket, amelyek nevükben viselik a népfőiskola kifejezést? Azokat a szervezeteket, amelyek népfőiskolai módszerrel zajló kurzusokat szerveznek? A fenti kérdések újabb problémákkal szembesítenek bennünket:

- Nem minden népfőiskola tagja népfőiskolai szövetségnek. Erre semmilyen kötelezettséget nem ír elő semmilyen jogszabály. A szövetségek tagszáma azért sem jelenthet biztos adatot a számunkra, hiszen előfordulhat, hogy egy népfőiskola akár több szövetségnek is tagja egyszerre, vagy egyiknek sem.
- Nem minden szervezet viseli nevében a népfőiskola kifejezést. Jó példa erre a Tudományos Ismeretterjesztő Társaság, amely a rendszerváltás előtt a népfőiskolai előadásokat szervezte, és azóta is a mozgalom tagjának tekintti magát.
- A jogszabályok ugyan próbálják meghatározni, hogy mit tekintenek népfőiskolának, ám teljeskörű közmegegyezés a mai napig nincs, így azt sem tudjuk egyértelműen meghatározni, hogy mely szervezeteket tekintünk népfőiskoláknak, vagy népfőiskolai kurzusokat szervezőknek.

Kérdések megfogalmazása

A problémák meghatározása után vegyük számba, hogy mely kérdésekre kívánunk választ találni:

- A népfőiskolák hazánkban legjellemzőbb működési formája a civil szervezet. Bár magánszemély alapításában, vállalkozásként, önkormányzati vagy kormányzati intézményként is működhetnek, ám erre példát nem találtam. A civil szervezetekről bírósági nyilvántartás van, így ez alapján kiszűrhetők azok a szervezetek, amelyek nevükben viselik a népfőiskola kifejezést. Ez alapján érdemes megvizsgálni, hogy hány népfőiskolai civil szervezet működik jelenleg Magyarországon? Az összes civil szervezetből mekkora a népfőiskolai szervezetek aránya? Hogy alakul civil népfőiskolák területi eloszlása?
- A népfőiskolák, mint felnőttképzést folytató közművelődési szervezetek hivatalos, nyilvántartásba vett képzéseket is folytathatnak. Ezek vizsgálata is szükséges. Hány nyilvántartásba vett népfőiskolai képzés van jelenleg? Ezeket hány népfőiskola szervezi? Az összes nyilvántartásba vett képzés közül mekkora a népfőiskolai képzések aránya? A népfőiskolai képzések milyen típusú képzéseket takarnak?

- Az iskolarendszeren kívüli szakképzők vizsgaengedélye is nyilván van tartva. Ezek alapján vizsgálható kérdés, hogy hány népfőiskolai szervezet rendelkezik ilyen engedéllyel? Ilyen tevékenységet hány népfőiskola folytat?

Előfeltevések

A fenti kérdésekből adódóan előfeltevéseim a következők:

- Az összes civil szervezet közül a népfőiskolák elenyésző arányt képviselnek.
- A népfőiskolai szervezetek az ország területén arányosan helyezkednek el.
- Felnőttképzést viszonylag kevés népfőiskola folytat és inkább a kötetlenebb művelődési forma a jellemző rájuk.
- A nyilvántartott felnőttképzések száma is csekély.
- A nyilvántartott felnőttképzések a törvény szerinti „d” kategóriába tartozó egyéb képzések jellemzőbb módon.
- Iskolarendszeren kívüli szakképzési vizsgatevékenységet is meglehetősen kevés számú népfőiskola folytat.

Kutatás

Az Országos Bíróság honlapján található civil szervezetek névjegyzéke szerint jelenleg Magyarországon összesen 75 olyan civil szervezet található, amelyek nevükben viselik a népfőiskola kifejezést (birosag.hu 2018.)¹ A KSH nonprofit szervezeteket 2005-től vizsgáló adatsora szerint 2016-ban összesen 61 616 működött hazánkban (KSH 2018.). Az elmúlt években a civil szervezetek száma, igaz nem jelentős arányban, de 2012 óta folyamatosan, kb. ezerrel csökkent a KSH fent hivatkozott adatsora szerint, így véleményezhető, hogy hasonló mozgás 2016 óta is történt. Mivel azonban hiteles adat 2016-ból áll rendelkezésünkre, így annak vizsgálatára, hogy az összes szervezetről mekkora a népfőiskolák aránya, ebből indulunk ki, ám a valószínű csökkenés miatt kerekíteni fogok.

¹ Megjegyzendő, hogy lehetnek olyan civil szervezetek, amelyek népfőiskolaként működnek, akként is tekintenek magukra, tagjai valamelyik népfőiskolai szövetségnek, ám nevükben nem viselik a népfőiskola kifejezést. Emlékezzünk rá, hogy csak a Magyar Népfőiskolai Társaság 100 feletti tagságról számol be. Ugyanakkor lehetnek a szövetségnek olyan tagjai is, amelyek elsősorban nem népfőiskolaként tekintenek magukra, hanem például támogatják a népfőiskolai mozgalmat, vagy melléktevékenységükben ilyen profillal is rendelkeznek. A vizsgálat során abból indulok ki, hogy az a nonprofit szervezet, amely elsősorban népfőiskolaként tekint önmagára, az nevében is jelzi ezt.

1. táblázat. Népfőiskolák aránya az összes nonprofit szervezeten belül Magyarországon
(Forrás: saját szerkesztés)

Összes nonprofit szervezet (2016)	Civil népfőiskolák (2018)	%
61 000	75	0,12

Mint látjuk az 1. táblázatban, az összes Magyarországon bejegyzett nonprofit szervezet között a népfőiskolák száma elenyésző. Dániában, a népfőiskolai mozgalom hazájában nagyjából 100 bentlakásos népfőiskola működik (Benedek, Csoma és Harangi 2002: 89. o.). Ehhez képest a magyar népfőiskolák száma arányaiban nem tűnik kevésnek², ám a dán adat csak az aktív bentlakásos népfőiskolákat tartalmazza. A magyar népfőiskolai egyesületek között pedig valószínűleg nem mindegyik aktívan működő.

A jelenkori népfőiskolák területi elhelyezkedésének, eloszlásának vizsgálatára 2012-ben történt kísérlet (Baka József 2012: 133–144). A szerző nem az összes népfőiskolát vizsgálja, hanem a Magyar Népfőiskolai Társaság tagjait tekinti mintának. Akkor a szövetség adatközlése szerint 136 tagszervezetből állt a Társaság. A megyék szerinti bontásban Tolna kiemelkedik (19 szervezet). A Budapest nélküli szervezeti átlag megyénként 6,85 volt. A megyei eloszlás nem egységes, és megállapítható, hogy a rosszabb gazdasági és társadalmi helyzetben lévő térségekben magasabb a népfőiskolák száma (a népfőiskolával rendelkező térségek fele hátrányos helyzetű).

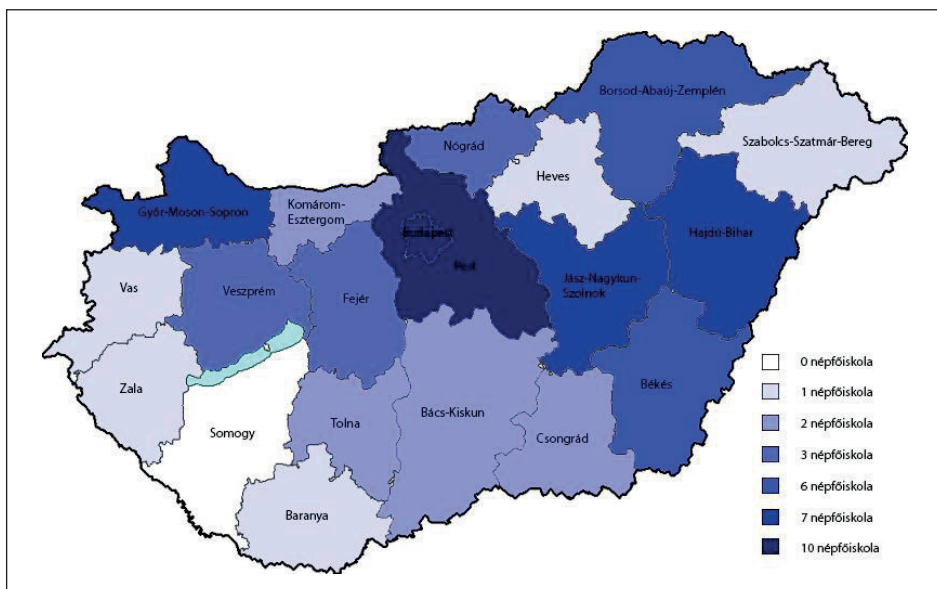
A 2012-es vizsgálathoz képest eltelt 6 évben jelentős változások történtek akár csak a támogatási rendszerben is, ami kihathatott a népfőiskolák működésére. Érdeemes lett volna a kutatást megismételni, ám a Magyar Népfőiskolai Társasárol nem sikerült friss tagi adatbázist beszerezni. A népfőiskolák területi eloszlásának vizsgálatát tehát a fent említett, civil szervezetek névjegyzékéből kellett végezni. A kiszűrt népfőiskolákat egyesével megvizsgálva megállapítható az adott szervezet székhelye. Ebből a 2. táblázatban láthatóvá válik a megyék szerinti eloszlásuk, amely alapján képet kaphatunk a népfőiskolák területi eloszlásáról.

² Igaz, ehhez érdemes hozzátenni, hogy Dánia lakosságszáma majdnem fele a magyarországinak.

2. táblázat. Civil népfőiskolák megyék szerinti megoszlása Magyarországon (2018)
(Forrás: saját szerkesztés)

MEGYE/FŐVÁROS (ABC SORRENDEN)	NÉPFŐISKOLÁK SZÁMA
Bács-Kiskun megye	2
Baranya megye	1
Békés megye	6
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	6
Budapest	10
Csongrád megye	2
Fejér	3
Győr-Moson-Sopron megye	7
Hajdu-Bihar megye	7
Heves megye	1
Jász-Nagykun-Szolnok megye	7
Komárom-Esztergom megye	2
Nógrád megye	3
Pest megye	10
Somogy megye	0
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	1
Tolna	2
Vas megye	1
Veszprém megye	3
Zala megye	1
ÖSSZESEN	75

A fenti táblázatból már látható, hogy viszonylag nagy eltérések adódhatnak megyénként a népfőiskolák számában. Ez magyarázható lehet a megye lakosság-számának nagyságával is, ti. a nagyobb lakosságszámú területek esetében szem-betűnő, hogy több a bejegyzett népfőiskola. Szemléletesebb a megyei népfőisko-lai lefedettséget ábrán bemutatni.

1. ábra. Népfőiskolák megyénkénti eloszlása (2018)

(Forrás: saját szerkesztés)

Az 1. ábrán megfigyelhetjük a területi eloszlásban lévő eltéréseket. Baka József fent idézett tanulmányában leírt megfigyelés, mely szerint a hátrányos helyzetű területeken nagyobb a népfőiskolák száma, itt is beigazolódik: Kelet-Magyarországon magasabb a számuk, míg Nyugat-Magyarországon alacsonyabb. Kiugró számot produkál a központi régió: Budapest és Pest megye, ám ez természetes, tekintve, hogy az országos szerveződések nagyrészt itt működnek (pl. a Magyar Népfőiskolai Társaság is).

A Pest Megyei Kormányhivatal honlapjáról elérhető országos felnőttképzési nyilvántartásban (kormanyhivatal.hu 2018.) jelenleg 25460 képzés van regisztrálva. Ebből mindössze 37 olyan képzés létezik, amelyet népfőiskolák szerveznek.

3. táblázat. Népfőiskolai képzések aránya az összes nyilvántartásba vett érvényes képzésen belül

Magyarországon (2018)

(Forrás: saját szerkesztés)

Összes nyilvántartott képzés	Nyilvántartott népfőiskolai képzés	%
25 460	37	0,14

A 3. táblázatból szemléletesen kitűnik, hogy a nyilvántartott népfőiskolai képzések száma és aránya az összes nyilvántartott képzésen belül meglehetősen alacsony. (Érdemes összevetni az 1. és a 3. táblázatot! A bejegyzett népfőiskolai civil szervezetek aránya az összes nonprofit szervezethez képest, valamint a nyilvántartott népfőiskolai képzések aránya az összes nyilvántartott képzéshez viszonyítva szinte megegyezik.)

A nyilvántartott népfőiskolai képzések vizsgálatakor kíváncsiak vagyunk arra, hogy hány népfőiskola végzi az adott képzéseket, mik ezek a képzések és milyen képzési körbe tartoznak?

4. táblázat. Nyilvántartásba vett felnőttképző népfőiskolák, képzések megnevezése és képzési körök (2018)
(Forrás: saját szerkesztés)

Népfőiskola neve	A képzés megnevezése	Képzési kör (A=OKJ, B=szakmai, C=nyelvi, D=egyéb)
Bihari Szabadművelődési és Népfőiskolai Egyesület	Első lépések a digitális világba - IKER 1. szintű képzés	D
Bihari Szabadművelődési és Népfőiskolai Egyesület	Önállóan használok az informatikai eszközüket - IKER 2. szintű képzés	D
Bihari Szabadművelődési és Népfőiskolai Egyesület	Kőműves Burkoló	A
Bihari Szabadművelődési és Népfőiskolai Egyesület	Szobafestő	A
Bihari Szabadművelődési és Népfőiskolai Egyesület	Húsipari termékgyártó	A
Bihari Szabadművelődési és Népfőiskolai Egyesület	Pályaorientáció-határok nélkül	D
Bihari Szabadművelődési és Népfőiskolai Egyesület	Kulcskompetenciák fejlesztése	D
Bihari Szabadművelődési és Népfőiskolai Egyesület	Karriermenedzsment-határok nélkül	D
Bihari Szabadművelődési és Népfőiskolai Egyesület	Önmenedzsment-határok nélkül	D
Bihari Szabadművelődési és Népfőiskolai Egyesület	Aktív állampolgárság-határok nélkül	D
Bihari Szabadművelődési és Népfőiskolai Egyesület	Társadalom és közösségfejlesztés-határok nélkül	D
Bihari Szabadművelődési és Népfőiskolai Egyesület	Kulturális tudatosság-határoknélkül	D
Bihari Szabadművelődési és Népfőiskolai Egyesület	Konfliktuskezelés-határok nélkül	D
Bihari Szabadművelődési és Népfőiskolai Egyesület	Kommunikáció-határok nélkül	D
Bihari Szabadművelődési és Népfőiskolai Egyesület	Tanulástechnika-határok nélkül	D
Dunamenti Regionális Népfőiskola Közhasznú Egyesület	Tanulástechnikai tréning	D
Dunamenti Regionális Népfőiskola Közhasznú Egyesület	Konfliktuskezelési képességek fejlesztése, mediáció tréning	D
Dunamenti Regionális Népfőiskola Közhasznú Egyesület	Munkahelyi beilleszkedést segítő tréning	D
Dunamenti Regionális Népfőiskola Közhasznú Egyesület	Kulcskompetenciák fejlesztése tréning	D

Népfőiskola neve	A képzés megnevezése	Képzési kör (A=OKJ, B=szakmai, C=nyelvi, D=egyéb)
Dunamenti Regionális Népfőiskola Közhasznú Egyesület	Ismeretfelújító, kompetenciafejlesztő képzés	D
Dunamenti Regionális Népfőiskola Közhasznú Egyesület	Első lépések a digitális világba - IKER 1. szintű képzés	D
Dunamenti Regionális Népfőiskola Közhasznú Egyesület	Önállóan használom az informatikai eszközümet - IKER 2. szintű képzés	D
Dunamenti Regionális Népfőiskola Közhasznú Egyesület	Kőműves, Burkoló	A
Dunamenti Regionális Népfőiskola Közhasznú Egyesület	Betonszerkezet-készítő, betonelem gyártó	A
Dunamenti Regionális Népfőiskola Közhasznú Egyesület	Ács	A
Dunamenti Regionális Népfőiskola Közhasznú Egyesület	Festő, mázoló, tapétázó	A
Dunamenti Regionális Népfőiskola Közhasznú Egyesület	Képességfejlesztő és motivációs tréning	D
Dunamenti Regionális Népfőiskola Közhasznú Egyesület	Személyiségfejlesztő és önismereti tréning	D
Dunamenti Regionális Népfőiskola Közhasznú Egyesület	Munkaerőpiaci tréning	D
Dunamenti Regionális Népfőiskola Közhasznú Egyesület	Életmód és életvezetési tréning	D
Dunamenti Regionális Népfőiskola Közhasznú Egyesület	Digitális készségek mindenkinek - az alapoktól az ECDL-ig	D
Magyary Zoltán Népfőiskolai Társaság	Munkaerő-piaci képzés	D
Magyary Zoltán Népfőiskolai Társaság	Kompetenciafejlesztő képzés	D
Megyei Népfőiskolai Egyesület Debrecen	Információfeldolgozás az audiovizuális informatikában	D
Megyei Népfőiskolai Egyesület Debrecen	Fiatalkorúak konfliktus helyzeteinek erőszakmentes feloldási módjai	D
Megyei Népfőiskolai Egyesület Debrecen	Az iskolai erőszak elleni fellépés új lehetőségei	D
Megyei Népfőiskolai Egyesület Debrecen	Kulcskompetenciák a mindennapokban	D

A 4. táblázatból kitűnik, hogy a 37 nyilvántartott népfőiskolai felnőttképzést mindössze 4 népfőiskola szervezi. A képzések közül 7 tartozik az A képzési körhöz, vagyis nyújt OKJ-s bizonyítványt. 30 képzés a D jelzésű egyéb képzéshez tartozik. Nyilvántartott B, vagy C, tehát szakmai, vagy nyelvi képzést nem végeznek jelenleg a népfőiskolák.

A fentiekben túl szándékunkban állt vizsgálni az iskolarendszeren kívüli szakmai vizsgaengedélyeket. Konkrétan azt, hogy a népfőiskolák folytnak-e ilyen tevékenységet, és ha igen hányan, milyen jellemzőkkel. A iskolarendszeren kívüli szakmai vizsgaengedélyek nyilvántartása az Oktatási Hivatal honlapján érhető el (https://www.oktatas.hu/szakkepzes/iskolarendszeren_kivuli/szakmai_vizsgaengedelyek_nyilvantartasa). A nyilvántartásban azonban népfőiskola nem szere-

pel (2018. április 2-án vizsgálva), így ilyen irányú tevékenységet egy népfőiskolai szervezet sem végez.

Következtetések

A kutatás alapján az előfeltevésben leírtak részben beigazolódtak, kisebb részben azonban nem. Az összes civil szervezet közül a népfőiskolák valóban nagyon csekély arányt képviselnek, azonban az ország területén nem arányosan helyezkednek el. (Ennek okairól fentebb már szóltam.) Kevés a nyilvántartott képzés, amelyet népfőiskolák folytatnak és az is elsősorban egyéb képzést takar, amely kötetlenebb, a legkevésbé formalizált lehetőségnek számít. Kisebb részben OKJ-s képzést is találtunk. A képzéseket mindösszesen négy népfőiskola folytatja. Mivel a bejegyzett népfőiskolák száma ennél jóval nagyobb, így valószínűsíthető, hogy az előfeltevésben megfogalmazottak szerint inkább az egyéb kategóriájú, D jelű képzéseknél is kötetlenebb művelődési formában dolgoznak (pl. előadásorozatok szervezése). Iskolarendszeren kívüli szakképzési vizsgatevékenységet egy népfőiskola sem folytat.

A bejegyzett népfőiskolák száma tehát nem túlságosan nagy, ám közülük sem él a többség a felnőttképzés hivatalos formájával, azt valószínűleg tágan értelmezik, vagy a népfőiskolák eredeti céljával szemben nem felnőttoktatási/nevelési/képzési tevékenységet végeznek.

Összefoglalás

A rendszerváltozás után a művelődési területen a népfőiskolák, valamint a civil társadalom iránti megújuló érdeklődést Katona Attila történész a múltba fordulás útjának tekinti (szemben az általa nyugati példának tekintett felnőttképzéssel) (2013: 94). Igaza lenne? Egyrészt a civil közösségi művelődési törekvések, a népfőiskolák pedig különösen a felnőttképzés, -nevelés területén (is) működnek. Másrészt ezek is jellegzetes nyugati minták, amelyek (láthattuk) Európa gazdaságilag fejlettebb részén egyszerűen működnek, a kommunista hatalomátvétel előtt kifejezetten progresszívnek számítottak, ám a külföldi országokban manapság sem poros, múltba révedő intézmények. Harangi László (2009) is felteszi azt a kérdést, hogy a 21. században milyen szerepe lehet a népfőiskoláknak. Szerinte a szegények felzárkóztatása, a foglalkoztathatóság javítása, az aktív állampolgárságra való nevelés területén a népfőiskolák igenis képesek megfelelni a mai kor elvárásainak.

Katonának azonban annyiban mindenképpen igaza van, hogy Magyarországon nem sikerült gyökeret verniük a népfőiskoláknak. Amíg a profitorientált felnőttképzők megerősödtek, addig a non-profit, önszerveződő forma a 1990-es

évek fellángolása után inkább elhalt. Az okok persze sokrétűek: az önszerveződő közösségek (legyen szó lakóhelyi közösségről, közös érdeklődésen alapuló civil szervezetekről, vagy akár szakszervezetekről) hazai gyengesége, a népfőiskolai mozgalmon belüli rivalizálás, ellentétek, amely lehetetlenné tették a közös érdekérvényesítést, a népfőiskolák szabályozatlansága, vagy akár a hiányzó 21. századi módszertan létrehozása a népfőiskolákon belül.

A népfőiskolák feladata az általános művelődés terjesztése kezdetben parasztok, majd általában a leszakadók, szegények számára, a hátrányos helyzetben lévők felzárkóztatása felnőttművelődési, -nevelési eszközökkel. Ez akkor volt hatékony megoldás, amikor még a közoktatásban résztvevők száma csekély volt, a fiatal (vagy idősebb) felnőttek oktatása pedig gyakorlatilag nem létezett. Jelenleg bőven akadnak hibák a rendszeren belül Magyarországon, ám 16 évig mindenkinek kötelessége a tanulás, ezt követően pedig mindenkinek lehetősége van képességei szerinti végzettséget (érettségi, diploma) szerezni ingyen. A magyar állampolgárok két szakképesítést is szerezhetnek térítés mentesen. Ráadásul a rendszerváltás után erősödött, mára megszilárdultak a profitorientált, jól menedzselte, korszerűen és hatékonyan működő felnőttképző vállalkozások, akik akár rövid idő alatt, rugalmasan képesek új szakmákat, vagy akár csak ismereteket, készségeket, tudásokat kínálni.

Ilyen közegben a lassabb, önkormányzatiságon nyugvó, legtöbbször hosszabb ideig tartó kurzusokat kínáló népfőiskolák hagyományos funkciója úgy tűnhet, hogy valóban felesleges. Szerepük az állampolgári nevelésben, a demokratikus részvételre nevelésben lenne, másrészt pedig a valóban kilátástalansággal küzdő „szocirétegek”, válságrégiók azok a csomópontok, ahol hatékonyan tudnának működni.

A fentiekén túl a folyamatosan és egyre gyorsabb mértékben változó világban, a digitalizáció által meghatározott térben, az információstáradatban való tájékozódást is segíthetnék a korszerű népfőiskolák. A változó környezet olyan nagyságú és mélységű tudást igényel, amelyben segítség nélkül nem feltétlenül boldogul az állampolgár, ám a munkaerőpiacra összpontosító más, nem ennyire a közművelődési rendszerhez kötődő felnőttképzési ágak nem fordítanak figyelmet. A népfőiskolák így a digitális leszakadókra koncentrálnak valóban 21. századi válaszokat kínálhatnának.

Az elmúlt, mintegy 170–180 évben többször alakultak át, formálódtak a népfőiskolák. Magyarországon is voltak időszakok, amikor a művelődés, felnőttnevelés meghatározó, vagy fontos szerveződései voltak. A figyelmét a kisközösségekre fordító művelődéspolitikát most törvényi, költségvetési, stratégiai eszközökkel újra helyzetbe kívánja hozni a mozgalmat, új csomópont, a lakitelki Népfőiskola Alapítványra épülő hálózattal. Az ehhez a hálózathoz csatlakozó, vagy a korábbi szövetségek keretén belül működő, estleg mindenkitől függetlenül működő népfőiskoláknak van reális esélye, hogy a társadalom új kérdéseire és kihívásaira ér-

vényes válaszokkal szolgáljanak, és megújuló színterekként megtalálják helyüket a közművelődési és a felnőttképzési rendszerek határmezsgyéjén.

Felhasznált irodalom:

- 2017. évi LXVII. törvény A muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény és egyes kapcsolódó törvények módosításáról. In: Magyar Közlöny, 2017. évi 85. szám
- Arapovics, Mária (2013): A közösség tanulása, a tanulók közössége és a közösségfejlesztők fejlesztése. In: Parola, XXIII. évf. 1. szám
- Baka, József (2012): A Magyar Népfőiskolai Társaság szervezeti eloszlása alapvető területi kategóriák szerint. Act Sci Soc, 37. szám
- Benedek, András – Csoma, Gyula – Harangi, László (főszerk.) (2002): Felnőttoktatási és -képzési lexikon. Magyar Pedagógiai Társaság–OKI Kiadó–Szaktudás Kiadó Ház, Budapest
- Borát, Erika (1989): A népfőiskolákról. B.A.Z. Megyei Közművelődési Módszertani Központ, Miskolc
- Bordás, István – Sz. Tóth, János – Trencsényi, Imre (1998): A közművelődési törvény és a népfőiskolák. Magyar Népfőiskolai Társaság, Sárospatak
- Harangi, László (2000): A non-formális felnőttoktatás helyszínei és aktorai. In: Harangi László–Podány Sarolta: Felnőttképzés a közművelődésben. MMI, Budapest
- Harangi, László (2009): Népfőiskolák Magyarországon a XXI. század küszöbén. <http://ofi.hu/tudastar/felnottoktatatas-kepzes/nepfoiskolak> Letöltve: 2018. február 9.
- Hilscher, Rezső (1990): Az északi népfőiskola. In: Esély, 2. évf. 3. szám
- Hinzen, Herbert (1998): A népfőiskolák 1919-es alapítása fennállásuk 75. évfordulója alkalmából megjelent emlékkönyvek tükrében. In: Wilhelm Filla, Elke Gruber, Heribert Hinzen, Jurij Jug: A felnőttképzés története Közép-Európában: A felvilágosodástól a II. világháborúig. Német Népfőiskolai Szövetség–Nemzetközi Együttműködési Intézet, Budapest
- Katona, Attila (2013): A Főnix halála? – A közművelődési szakemberképzés második negyedszázada az intézményben 187–2012. In: Czövek Zoltán, Katona Attila és Murányi Péter (szerk.): 50 éve indult Szombathelyen a népművelő–könyvtáros képzés. Savaria University Press, Szombathely
- Kormos, Sándor (1999): Közművelődési intézmények és szervezetek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Kozma, Tamás (2012): Oktáspolitikai. <http://mek.oszk.hu/11200/11203/11203.pdf> Letöltve: 2018. február 12.
- KSH statisztika: Idősoros éves adatok - Gazdasági és nonprofit szervezetek, vállalkozások teljesítménye: A nonprofit szervezetek száma, megoszlása és összes bevétele településtípus szerint (2005–). <https://www.ksh.>

hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qpg003.html Letöltve: 2018. április 7.

- Maróti, Andor (2007): Gondolatok a kultúráról, a műveltségről és a köz-művelődésről. Trefort Kiadó, Budapest
- Pest Megyei Kormányhivatal országos felnőttképzési nyilvántartása. <http://www.kormanyhivatal.hu/hu/pest/szervezeti-egysegek-elkerhetose-gei/szakepzesi-es-felnottkepzesi-foosztaly/felnottkepzesi-osztaly/kapcsolodo-anyagok-felnottkepzes/nyilvantartasok> Letöltve: 2018. április 8.
- Szávai, Ferenc (1996): Gazdaképzési rendszerek – A mezőgazdasági szak-képzés története a XIX–XX. századi Európában. Pannónia Könyvek, Pécs

Pető Lilla:

A hálózatelemélet és a közművelődés kapcsolatának elméleti áttekintése

Megjelenés helye: 2021/1. szám

Absztrakt: Jelen tanulmányban a legdinamikusabban fejlődő tudományterület, a hálózat elmélete és a közművelődés rendszere közötti párhuzamokat igyekszem vizsgálni. Igyekszem párhuzamot vonni a közművelődés és a matematikai hálózatelemélet között és keresni egy utat, amivel feltérképezhető ez a komplex rendszer, melyben tevékenykedünk.

Abstract: In the present study, I try to examine the parallels between the most dynamically developing field of science, network theory and the system of public culture in connection. I try to draw a parallel between public education and mathematical network theory and find a way to map this complex system in which we operate.

A kutatási folyamatot és a tanulmány elkészítését a Nemzeti Művelődési Intézet Közművelődési Tudományos Kutatási Program Tudományos Diákköri munkát végzők számára alprogramja támogatta.

Bevezetés

Jelen tanulmányomban célul tűztem ki, hogy a napjainkban egyre inkább népszerűvé váló hálózatelemélet és hálózatkutatót, amelyet elsőként matematikai és fizikai problémák kapcsán vizsgáltak, a közművelődés viszonyában elemezzem.

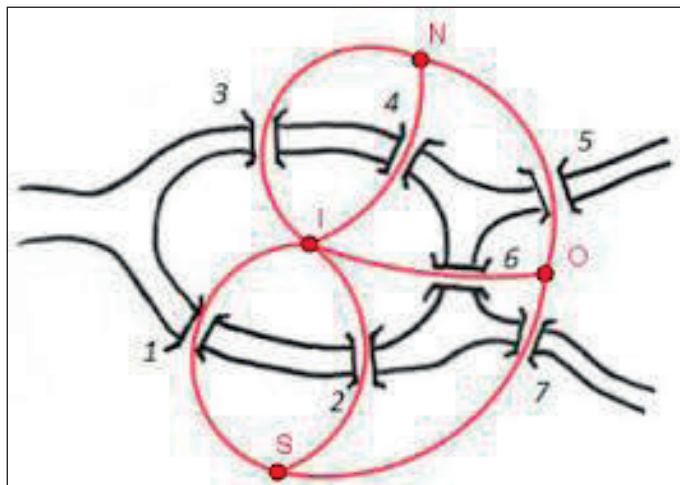
A szakirodalom felkutatása kapcsán elsőként Barabási Albert László fizikus e témában alkotott könyveit és tanulmányait tekintettem át (Barabási 1999; 2016), majd általa jutottam el Mark Granovetter szociológushoz (Granovetter 2010), és tértem át az e témában keletkezett társadalomtudományi és hálózattudományi cikkek vizsgálatához.

A könyvek és tanulmányok feldolgozása kapcsán egyértelművé vált számomra, hogy a közművelődés hálózattudományi vizsgálata olyan új módot tud adni a kutatásra, amely mint komplex rendszert képes összehasonlítani a közművelődési intézményeket és színtereket, azok kapcsolatait a közművelődés egyéb szereplőivel. A huszonegyedik században elengedhetetlen a komplex rendszerek vizsgálata, így a közművelődésé is, hiszen számos olyan kapcsolatot, mintázatot lehet

felderíteni, amelyekkel az együttműködések, az egymáshoz való viszonyokat, az információ áramlását lehet felkutatni. Továbbá a hálózatkutatás segítségével mérhető akár a feladatellátás hatékonysága is. A szakirodalom feldolgozása kapcsán igyekeztem párhuzamot vonni a közművelődés, mint komplex rendszer, és más hálózatok között.

Törvényszerűségek a hálózatelméletben

A hálózatkutatás jelenleg az egyik legdinamikusabban fejlődő tudományterület, világszerte jelennek meg a témában a szakterületről publikációk. Mára szinte nem maradt olyan tudományterület, amely ne alkalmazná ezt a fajta megközelítést (történelemtudomány, szociológia, neveléstudomány, pszichológia, közgazdaságtudomány stb.). A hálózatokat, mint komplex rendszereket, eredetileg a fizika és a matematika alkalmazta először, a fogalmait ezek határozták meg. „*A hálózaton olyan rendszert értenek, ahol az egyes alkotó egységek között kölcsönhatás található, melynek következtében a rendszer viselkedése az egyes egységektől eltérő sajátosságokat mutat.*” Napjaink egyik legfontosabb feladata a rendszerben való gondolkodás megteremtése, a hálózat alapú gondolkodás. (Rab 2019:39.)

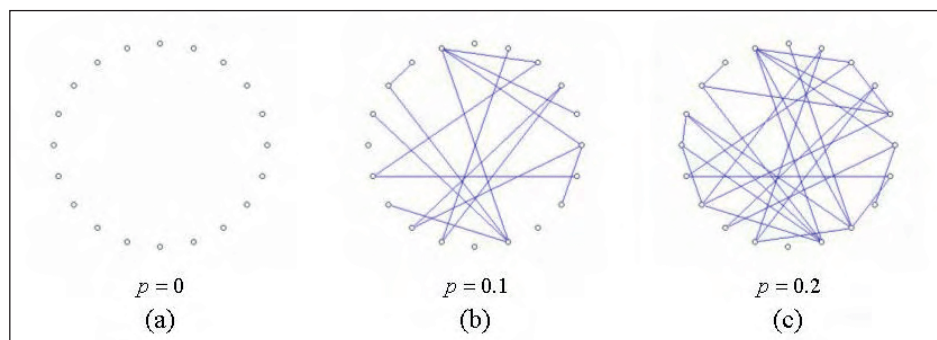
1. ábra: Königsbergi híd probléma
(Forrás: Grund 2018 április 1.)

A gráfokról (hálózatokról) való gondolkodás atyja Leonhard Euler svájci matematikus és fizikus, aki egy hétköznapi fejtörő kapcsán alkotta meg azt. „*A probléma története, hogy a poroszországi Königsberg (most Kalinyingrád, Oroszország) városban hét híd ívelt át a várost átszelő Prégel folyón úgy, hogy ezek a folyó két szigetét is érintették. A königsbergiek azzal a kérdéssel fordultak Eulerhez, vajon*

végig lehet-e menni az összes hídon úgy, hogy mindegyiken csak egyszer haladjanak át, és egyúttal visszaérjenek a kiindulópontba. 1736-ban Euler bebizonyította, hogy ez lehetetlen, azaz nem lehet átkelni az összes hídon úgy, hogy mindegyiken csak egyszer haladjanak át.” (lásd 1. számú ábra). (Rab 2019: 40.)

A probléma bizonyítása során Euler a helyzetet a gráfelmélet nyelvén fogalmazta meg, azaz leegyszerűsítette azt. A földeket, tehát a folyó partjait, beleértve a szigeteket is, csomópontoknak, a hidakat pedig éleknek tekintette a mai megfogalmazás szerint. Az így létrehozott csomópontok és élek pedig egy gráfot¹ határoznak meg. (Rab 2019: 40.)

A hálózatok vizsgálatánál a kategorizálás és a hálózatok tulajdonságai foglalkoztatták a matematikusokat és a fizikusokat Euler munkája révén. Ám Erdős Pál² és Rényi Alfréd³ megalkották a **véletlen gráfok modelljét**, amely egy merőben más vizsgálati szempontot jelentett az eddigiekhez képest. A modell lényege, hogy az egyes csomópontok véletlenszerűen kapcsolódnak össze, ezáltal mindegyik egyenrangú, mindnek ugyanannyi esélye van a másikkal való kapcsolatra. (Barabási 2003: 20.)

2. ábra: Erdős-Rényi féle véletlen gráf modell
(Forrás: David Newth: ResearchGate)

A véletlen gráfok elméletet tovább vizsgálva rájöttek, hogy az egyes pontok között a távolság igen kicsi, bármilyen nagy is az elemszám. Stanley Milgram amerikai szociálpszichológus megalkotta ezen állítás alapján a **hat lépés távolság** elméletét, amelynek egyik érdekessége, hogy a jelenséggel már 1929-ben Karin-

1 „Gráfnak nevezzük pontoknak és éleknek a halmazát, ahol az élek pontokat kötnék össze, illetve az élekre pontok illeszkednek úgy, hogy minden élre legalább egy, legfeljebb két pont illeszkedik.” (Forrás: <https://tudasbazis.sulinet.hu/hu/matematika/matematika/matematika-11-osztaly/bevezetes/grafelméleti-alapfogalmak-tetelek>) (Letöltés ideje: 2021.02.16)

2 „1913–1996 ErdősPál, a világhírű matematikus, a magyar matematika, a modern kombinatorika és gráfelmélet egyik legmeghatározóbb alakja.” forrás: <http://www.matud.iif.hu/2013/11/12.htm> (letöltés ideje 2020.11.19)

3 „Rényi Alfréd (1921–1970) Tudományos munkássága lefedi a matematika majdnem valamennyi ágát, sok területen alkotott maradandót. Kombinatorikában az ő nevéhez (is) fűződik az első véletlen gráfmodell, az úgy nevezett Erdős-Rényi véletlen gráf definíciója és az első néhány ehhez kapcsolódó tétel bizonyítása.” (Forrás: <https://www.renyi.hu/hu/intezeti-bemutakozas-hu/az-intezet-tortenete/renyi-alfred>) (Letöltés ideje: 2020.11.19)

thy Frigyes is foglalkozott a Láncszemek⁴ című novellájában. Stanley Milgram a teóriát csak 1967-ben bizonyította. *„Az amerikai szociálpszichológus az 1960-as években végzett kísérletet az Amerikai Egyesült Államok középnyugati részén. Arra kérte az önkénteseket, hogy saját ismerőseik láncolatán keresztül egy képeslap küldésével találjanak meg egy bostoni ismeretlent. A kísérlet szerint akkor átlagosan öt emberre volt szükség, így hat lépésen át lehetett eljutni egyik embertől bármelyik másikig a világon.”* A hat lépés távolság jelenséget, más néven kis világ tulajdonságnak nevezzük. Egy ilyen gráfban a csúcsok közötti átlagos távolság a csúcsok számához képest kicsi. Ez számos hálózatra jellemző, mint például az internetre is. (Barabási 2003: 32-47.)

Az újabb komoly felfedezést a hálózatalméletben Mark Granovetter tette. A gyenge kötések ereje⁵ és az A gyenge kötések ereje: a hálózatalmélet felülvizsgálata cikkeiben⁶ a hálózatalmélet szociológiai megközelítésével foglalkozott. Első cikkét, amely disszertációjának rövid kivonata, 1973-ban írta, amely az ego, egyén társadalmi hálózatának gyenge kötéseit, azaz távoli ismerősi kapcsolatait vizsgálta a munkakeresési rutinjuk kapcsán. (Rab 2019:47.)

Granovetter állítása szerint a **gyenge kötések híd szerepet** töltenek be a csomópontok között. Amennyiben egy egyén kevés gyenge kötéssel rendelkezik, úgy a társadalom távoli híreiről nem értesül. *„A kommunikációelmélet makroszkopikus oldala az, hogy a gyenge kötések nélküli társadalmi rendszerek széttöredezettké és inkoherensekké válnak.”* (Mark Granovetter 2010: 315.) Barabási Albert László 1999-es kutatásaiban hasonló megállapításra jutott a gyenge kötések kapcsán.

Granovetter szerint a **társadalmi rendszerek fejlődésében a gyenge kötéseknek a legfontosabb a szerepük**, mert a munkamegosztás, szakosodás és a kölcsönös függés kapcsán létfontosságúvá váltak az egyén számára. Elmélete sok szempontból komoly fordulópontot hozott a hálózatok társadalmi vizsgálata vonatkozásában, mivel addig a gyenge kötések nem tekintették fontosnak. Azonban számos területen, így a közművelődés rendszerében is úgy vélem, a gyenge kötéseknek van nagyobb szerepe. (Mark Granovetter 2010: 315.)

A város szociológiai, orvosi, közgazdasági és politikatörténeti kutatások összefoglalóiból két releváns forrást említenék meg a tanulmányában, amelyeket részletesebben is áttekintek.

Az első Fine és Kleinman cikke A szubkultúra újragondolása: egy interakcionista elemzés címet viseli. A szerzőpáros megállapítja, hogy a kulturális eszmék és szimbólumok a társadalom széles metszetén keresztül gyenge kötések útján terjednek. Továbbá foglalkoznak a kultúra rendszerével is. *„Ami azután a kulturális terjesztést lehetővé teszi az, hogy a kultúra megosztására hajlamos összetartó*

4 A novella elérhető: <http://mek.niif.hu/07300/07367/html/01.htm#54>

5 A cikk elérhető: https://www.jstor.org/register?redirectUri=%2Fstable%2F10.2307%2F2776392%3Fread-now%3D1%23page_scan_tab_contents&refreqid=excelsior%3Af2fd0b2aac8ce414b7f4903b304e7c32 (Letöltés ideje: 2020.04.13)

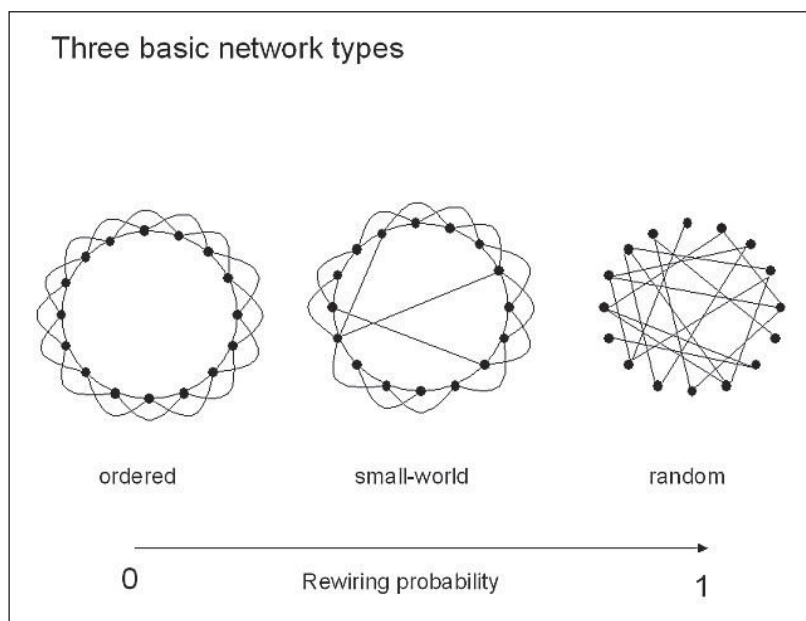
6 A cikk elérhető: https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_19_Tarsadalmi_retegzodes_olasokonvy_szerk_Gecser_Otto/ch06s03.html#ftn.id585688 (Letöltés ideje: 2020.04.13)

kiscsoportok nem annyira összetartóak, hogy teljesen zártak legyenek, hanem inkább a más hasonló csoportoktól származó eszmék áthatolnak hozzájuk a gyenge kötések közvetítésével... a kultúra gyakorlása választott viselkedésekből áll... A kultúrát lehet stratégiailag alkalmazni és nem szabad úgy felfogni, mint egy feltételes reflexet. A kultúra gyakorlása feltételezi a motivációkat és főként a kulturális témák használóival való azonosulást. Így az értékek, normák, viselkedések és tárgyak csak annyiban alkotnak egy szubkultúrát, amennyiben az egyének egy olyan közösség részének látják magukat, melynek tagjai különleges jelentéseket tulajdonítanak ezen objektumoknak.” (Fine és Kleinman 1972:12-13., Mark Granovetter 2010: 322.) Tehát a kulturális rendszer és eszme kapcsán a fentiek alapján megállapítható, hogy a csoport nem feltétlenül összetartó, azaz inkább a gyenge kötések jellemzik, és nem feltétlen csak azok tartoznak egy csoportba, akiket oda sorolnánk, hanem azok is, akik odatartozónak vallják magukat.

A másik pedig Blau elmélete: *„A gyenge kötések túlzott dominanciája, még ha strukturált is, ehelyett egy olyan szituációt hoz létre és tart fenn, amelyekben mindegyik alhálózat nagymértékben átfed sok másikat és a nagyszámú gyenge kötés hídszerű funkciót tölt be.”* (Blau1980: 20-21.)

Ezt a megállapítását Blau egy orvosi intézet vizsgálatát illetően hozta, amely intézmény kimondatlan szabálya, hogy baráti kapcsolatok nélkül, laza kapcsolatokkal rendelkezzenek a benne dolgozók. Tehát erős kötések nincsenek a hálózatban, csupán gyenge hídszerű kötések, mégis az intézet kiegyensúlyozottan és jól működik. (Blau1980: 20-22.)

Az Erdős-Rényi féle modellt Granovetter elméletével Duncan Watts szociológus és Steven Strogatz matematikus fogta össze (Strogatz matematikusként Duncan Watts szociológus konzulenseként került kapcsolatba, közös munkájukból számos hálózattudományi munka született). Kutatásukban vizsgálni szerették volna a társadalom csoportfelépítését, ezáltal mérni is azokat, így megalkották a csoporterősségi együtthatót. Ha kiválasztanak egy tetszőleges A és B pontot, akkor hány élen, kapcsolaton keresztül lehet eljutni hozzájuk. Ez a vizsgálat azért érdekes, mert ez adja ki a **csoporterősségi együtthatót** (tényleges kapcsolatok száma osztva az összes kapcsolattal, ami lehetséges), azaz azt, hogy milyen szoros az összetartása a rendszernek, továbbá ezzel fellelhetőek az összekötő főbb csomópontok is. (Barabási 2003: 53.)

3. ábra: Watts-Strogatz modell

(Forrás: Cornelis J Stam, Jaap C Reijneveld: *Nonlinear Biomedical Physics* 2007;1: 3)

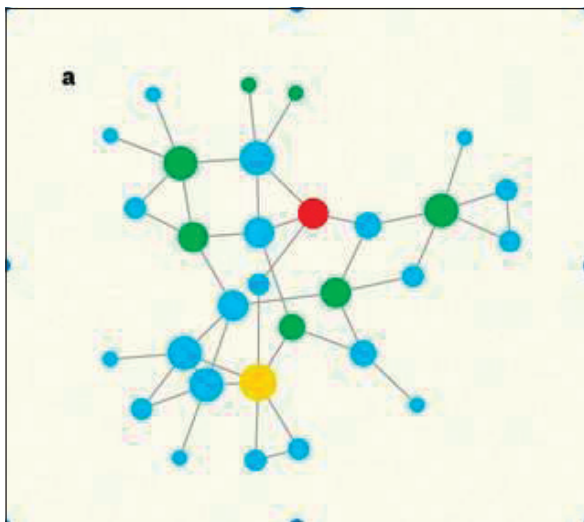
Watts és Strogatz legfontosabb felfedezése ezen vizsgálat kapcsán az volt, hogy a komplex rendszereknek – azaz a hálózatoknak – a csoportképződés fontos és általános tulajdonsága is, amely mindegyikre jellemző. (Rab 2019:48.)

Ez a felfedezés alapjaiban változtatta meg az eddigi hálózatkutatókat. A szerzőpáros 1988-ban a *Nature* című folyóiratban publikálta a hálózatok egy újabb modelljét. A csoportképződést újfajta megközelítésből vizsgálták, amelynek lényege, hogy néhány él (kapcsolat) hozzáadásával az egyes pontok közötti távolság nagymértékben csökkenthető, azonban a csoporterősségi együttható nem csökken, változatlan marad. A modell rávilágít arra, hogy a nagy hálózatoknak nem kell minden kapcsolatának véletlennek lennie ahhoz, hogy a kis világ jelenséget mutassák, elég csupán néhány távoli kapcsolattal rendelkezniük. (Barabási 2003: 60-61.)

Barabási Albert László 1999-ben a világhálót tanulmányozta, és arra a megállapításra jutott, hogy vannak olyan hálózatok, amelyekben kiemelkedően magas számú olyan csomópont található, amelyeknek számtalan kapcsolata van. Barabási és kutatócsoportja a komplex kapcsolati rendszereket tovább vizsgálva arra a felfedezésre jutottak ezáltal, hogy bizonyos rendszerekben a középpontokhoz kapcsolódnak újabb pontok, amelyek így létrehozzák a **hatványfüggvény eloszlást**. (Barabási 2003:63-73.)

Ez a megállapítás nagymértékben különbözik az Erdős-Rényi és a Watts-Strogatz modelltől egyaránt, mellyel a véletlen modell két alapvető törvényszerűsége

gét kérdőjelezte meg. Az egyik, hogy a hálózatban a pontok száma rögzített, a másik, hogy minden pont egyenrangú. (Rab 2019:50.)

4. ábra: Skálafüggetlen hálózat modellje
(Forrás: barabasi.com)

Barabásiék a két feltételezést elhagyva megállapították, hogy a komplex rendszereknek, **hálózatoknak saját szabályaik vannak**, amelyek szerint működnek, és a szabályok irányítják az egyes pontokat. A kutatócsoport meghatározta, hogy a komplex rendszereket, amelyek a hatványfüggvénnyel leírhatóak, **két fő törvény** irányítja és mozgatja. Az egyik a **növekedés**, azaz a folyamatos bővülés. Ezt úgy vizsgálták, hogy egy tetszőleges elemszámú hálózathoz további pontokat adtak, amelyeket véletlenszerűen kötöttek össze. Ám ekkor észlelték a másik fontos szabályt, a **népszerűség** elérését, ugyanis hiába osztották el véletlenszerűen az egyes pontok kapcsolatait, mégsem lettek egyenértékűek az új pontokkal. Ezt a jelenséget a **„gazdag egyre gazdagabb”** fordulattal jellemezte Barabási, amelynek lényege, hogy minél régebb óta tagja egy hálózatnak a csomópont, annál több ideje van kapcsolatokat gyűjteni, így az adott csomópont annál nagyobb (népszerűbb). Azaz a **„győztes minden visz”**, tehát bizonyos csomópontok megszerzik a kapcsolatok legnagyobb részét függetlenül attól, hogy mekkora a rendszer. Az ez alapján felállított hálózat skálafüggetlen modell néven vált ismertté. (Barabási 2003: 90-105.)

A „győztes mindent visz”, és a „gazdag egyre gazdagabb” elmélet határozza meg a kutatócsoport szerint leginkább az ezen törvények által létrehozott rendszert. A fizikusok és matematikusok a szabályok kapcsán vizsgálják a rendszer stabilitását is az alapján, hogy vajon hány pontot kell eltávolítani ahhoz, hogy egy hálózat darabjaira essen, mennyi csomópontot (összekötőt) kell eltávolítani,

hogy széttöredezzon a hálózat. Ez a **stabilitási vizsgálat** megmutathatja, hogyha bizonyos csomópontot vagy összekötőt eltávolítunk, annak milyen hatása lehet a hálózat egészére. (Barabási 2003: 98-105.)

A további kutatások alapján a hálózattudománnyal foglalkozó fizikusok és matematikusok meghatározták a pontoknak egy újabb típusát (egyszerű pontok, csomópontok), azokat a középpontokat, akiket újtóknak neveztek el. Az újtók a hálózat befolyásolására, a döntések irányítására alkalmas pontok. (Barabási 2003: 123.)

Vizsgálják a kutatók továbbá a hálózatok **modularitását** is, amelynek lényege, hogy egy csomópont melletti két szomszédos pontot elemeznek akként, hogy mennyire vannak összekötve egymással, hány szállal kapcsolódnak egymáshoz. Amennyiben a modularitás vizsgálatánál hierarchiát fedeznek fel, úgy azon rendszer egymástól külön is képes fejlődni. (Barabási 2003: 216-235.)

A matematikusok és fizikusok mellett számtalan társadalomtudós is foglalkozott a hálózatelmélettel (pl. Granovetter). Magyarországon Szántó Zoltán az, aki a társadalmi hálózatokat vizsgálja kollégáival. Munkái közül a számomra legmeghatározóbb cikkét emelném ki a témában. Szántó Zoltán és Tóth István György A társadalmi hálózatok elemzése című⁷ munkájukban a **szociológia hálózatelméleti** vizsgálatának lehetőségével, módszertanával foglalkoznak. A hálózatelemzés elméleti előzményei szerintük a szociometria néven ismertté vált szociálpszichológiai elemzések. A **szociometria vizsgálatok** az emberi kapcsolatok mérésével foglalkoznak a társadalmi szerkezet és jólét összefüggésében. Emellett előzménye a hálózatelmélet vizsgálatának a **triád- kapcsolatok** is, amik a társadalom geometriájának megalkotásában, a társadalmi kapcsolatok módszeres leírásával foglalkozik. Lényege, hogy kölcsönhatásokat vizsgálnak az egyes pontok között, tehát a konfliktusokat, együttműködéseket és az alá-fölé rendelt kapcsolatokat határozzák meg vele a tudósok. (Szántó – Tóth 1993: 32-35.)

Az egyik legfontosabb eredménye a cikknek, hogy a hálózatok jellemzőit társadalomtudományi szempontból határozza meg, ezek alapján beszélünk:

- *alanyokról – pontok/csomópontok*
- *viszonyokról – élek/ kapcsolatok, kötődések* (Szántó – Tóth 1993: 36.)

Szántó Zoltán és Tóth István György állítják, hogy a pontokat a **viszonyok által összekötve hálózatnak** tekintjük, és amennyiben ezen viszonyok típusai többféleképpen rendezhetőek, többféle halmazba sorolhatók, akkor többretegű hálózatról beszélünk. Ez fontos fordulópont volt számomra, mert én is arra hajlok, hogy minden bizonnyal a vizsgált téma kapcsán is egy többretegű hálózatról beszélhetünk, hiszen a Nemzeti Művelődési Intézet megyei igazgatóságai külön alrészre a közművelődés hálózatának, de a közművelődéssel foglalkozó civil szervezetek is. (Szántó – Tóth 1993: 42-45.)

⁷ http://www.socialnetwork.hu/cikkek/szanto_toth_cikk.pdf (Letöltés ideje: 2020.03.16)

A viszonyok kapcsán további fontos megállapítást a cikkben, miszerint „*A kapcsolatok különbözhetnek egymástól a kapcsolatok irányítottsága szerint. Ebből a szempontból a hálózati kapcsolatok lehetnek irányítás nélküliek vagy irányítottak, ez utóbbiak pedig szimmetrikus vagy aszimmetrikus irányultságúak. A rokonszenvi-el-lenszenvi választások esetén könnyen előfordulhat, hogy az egyik egyén választja a másikat anélkül, hogy választása viszonzásra találna.*” (Szántó –Tóth 1993: 37.)

A tanulmány emellett számba veszi azokat a fontosabb mutatókat, amelyeket érdemes vizsgálni egy ilyen típusú kutatásnál:

- „hálózati pont foka, kapcsolatainak száma
- kapcsolatainak iránya alapján
 - » kimenő
 - » bejövő
- multiplexitás – kapcsolatok rétegzettsége
- rétegzettségi index
- sűrűség – egymáshoz kapcsolt pontok sűrűsége
- elérhetősége – mennyire jól lehet megközelíteni a többihez képest egy adott egyént/pontot
 - » centrális szereplők száma
 - » elszigeteltek száma
- *presztízs vizsgálat, amennyiben hierarchikus egy hálózat, úgy a fogadott kapcsolatok alapján vizsgálendő*
- *kohéziós erő/kölcsönös választások mennyisége*” (Szántó –Tóth 1993:42-43.)

A közművelődés rendszere

Az alábbi fejezetben áttekintem a közművelődés rendszerének kialakulását, amelyet négy nagyobb történeti egységre bontottam. Ebben Sári Mihály által felvázolt közművelődési intézményrendszer tipológiáját használtam fel, és egészítettem ki. Sári az alábbi korszakokat határozta meg:

1. *Átmenet az agrártársadalomból az ipari társadalomba (feudalizmusból a polgári társadalomba) a XVIII. század utolsó harmadától a XX. század elejéig*
2. *Az intézményesült szervezetek korszaka (1920–1949)*
3. *A szocialista intézményrendszer és professzionizmus korszaka (1949–1989)*
4. *Az 1989-től kezdődött rendszerváltás és új terméke: a művelődési otthonok negyedik generációja*” (Sári 2004: 102.)

A művelődés egyidős az emberiséggel, hiszen mindig is az emberi élet mozgatója volt a tudás megszerzése. A reformációig a katolikus egyház volt a fő mozgatója a műveltség terjesztésének és a királyi udvarok. Ahol az írnokok és tudósok által elsajátított képességek terjesztődnek a kulturális hálózatban. (Juhász 2016: 17.)

A **reformkorszak**ban a polgárosodás folyamatának eredményeképpen létrejöttek az egyletek, kaszinók és a nemzeti intézetek, amelyeknek elsődleges célja volt az

ismeretterjesztés, a felnőtt nevelés. Az újonnan létrejött intézmények és szervezetek elősegítették a szélesebb társadalmi rétegek művelődését. A nagy központi egyletekhez, mint a Kossuth Lajos nevéhez fűződő Magyar Ipáregylet vagy a Nemzeti Casinóhoz is számos vidéki „fiókegylet” csatlakozott. Véleményem szerint ez a folyamat is a korai kulturális hálózatosodás irányába mutatott. (Juhász 2016: 23.) Ebben az időszakban jöttek létre az olvasóegyletek, olvasókörok, társalgási egyletek is, amelyek a hálózat további bővülését eredményezték. (Maróti 1998:125-126.)

Az **1848-49-es szabadságharc** leverésével a fejlődés bizonyos szempontból megtorpant, nyíltan nem lehetett folytatni azt a folyamatot, amit a polgárosodás érdekében elindítottak. Azonban a hálózat létrejötte elősegítette azt, hogy a művelődés ne torpanjon meg teljesen. Az olvasókörok voltak talán ebből a szempontból a hálózat legfontosabb csomópontjai, hiszen a folyóiratok és könyvek terjesztésében kiemelkedő szerepük volt, és a hatalom sem tartotta „kártékonyak” a többi egyletkez képest, így a kulturális rendszer viszonylagos stabilitással tudta megőrizni az eddig kialakult hálózatát. (Juhász 2016: 25.)

1882-ben Odeschalchi Gyula országgyűlési képviselő szervezésével elindult a Felvidéki Magyar Közművelődési Egylet, amelynek elsődleges célja volt a felvidéki lakosság magyarosítása. (Juhász 2016: 27.) A dualizmus korszakának második felében egyre több közművelődéssel foglalkozó egylet alakult meg, mellyel elkezdődött a hálózat további kiépülése. Azonban ez a fajta hálózatosodás nem bizonyult teljes mértékben hatékonynak, mert a leginkább érintett rétegekhez nem tudott az információ, a népművelés eljutni. Ezért már az 1890-es években úgy gondolták, hogy fontos, hogy az állam támogassa a folyamatot szellemiségében és anyagilag is egyaránt. Ennek eredményeképp az 1900-as években újabb lendületet kapott a népművelési célú egyletek létrejötte, a hálózat így tovább növekedhetett. 1914-ben Baján Bellosits Bálint létrehozta az első népfőiskolát, amely intézmény még a mai napig is a közművelődési intézményrendszer és a felnőttkori tanulás fontos elemének tekinthető. (Juhász 2016: 32.)

A **két világháború között** Klebersberg Kunó és Hóman Bálint munkásságának köszönhetően létrejöttek a népházak, művelődési házak. A céljuk az volt, hogy minden településen működjenek népházak, hogy a társadalom legszélesebb rétegét tudják elérni és tanítani. A népházak mellett a népfőiskolák száma is gyarapodott: az 1920-as évekre közel 70 népfőiskola működött. Ennek az emelkedésnek köszönhetően a közművelődési intézményrendszer olyan léptékű fejlődésnek indult, amelyre korábban nem volt példa. Természetesen a népfőiskolák és népházak hálózatként működtek, tudtak egymás munkásságáról, jó gyakorlatokról közösen tanácskoztak, ellátogattak egymáshoz, igazi hálózatként funkcionáltak. (Juhász 2016: 33.) A szakirodalom ezt a korszakot az intézményesített szervezetek korszakának tekinti: a művelődési otthonok második generációja jött létre, amelyek helyt adtak a tudományos előadásoknak, tanfolyamoknak és különféle szórakoztató rendezvényeknek. (Sári 2001: 47.)

A **második világháború után** a közművelődés, népművelődés erős állami befolyás alá került. Felszámolták az egyesületeket, népőiskolákat és a civil szektort. Összességében elmondható, hogy államosítás alá került a kultúra és az oktatás is. A szervesen alulról létrejövő egyleteket, népházakat, népőiskolákat vagy be- szüntették, vagy államosították, ezáltal beleavatkozott a rendszer a hálózat addi- gi struktúrájába. Létrejöttek a művelődés új intézményegységei, az úgynevezett szocialista művelődési otthonok, melyeknek fő feladata volt, hogy a szocialista ideológia mindenhova eljusson, és szórakoztasson. (Sári 2004:104.)

Csakhogy a változások nem ingatták meg annyira a közművelődés alulról építkező rendszerét, hogy a megszűnjön: létrejöttek különféle klubok és közmű- velődési társulások, amelyek lényege az volt a hálózat szempontjából, hogy a be- tiltott vagy a megszűnt csomópontok helyére újak kerültek. Azonban volt még egy fontos mozzanata a korszaknak: **1956-ban elindult a népművelés** szakos képzés, elsőként Debrecenben Durkó Mátyás nevéhez kötődően, majd Budapes- ten Maróti Andorhoz kapcsolódóan. (Juhász 2016: 40.)

Emellett az akkori közművelődési koncepció és közművelődési törvény, amely mindenkor a hálózat működését segítette elő, széles szakmai kör bevonásával került megvitatásra, a törvény által biztosították az intézményi rendszer finanszí- rozását is. (Juhász 2016: 41.)

A képzésnek köszönhetően a szakemberek felkészítése biztosított volt, a köz- művelődési törvény által az anyagi forrás is rendelkezésre állt, így a közművelődés intézményrendszere stabilizálódni tudott. Újabb intézménytípus is létrejött (Ál- talános Művelődési Központ) még inkább kiszélesítve a csomópontok rendsze- rét. (Juhász 2016: 42.)

A rendszerváltás előtt létrejövő kulturális törvény (1976.V.sz), amely alapve- tően határozta meg az állam és a közművelődés viszonyát, csak 1997-ben került hatályon kívül, amikor az Országgyűlés megszavazta a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL tör- vényt. Az új jogszabály meghatározta az állami és önkormányzati szerepvállá- lás és felelősségvállalás mértékét és a közművelődési intézmények tulajdonosait. 2012-ben újabb módosításra került sor a 2012. évi CLII. törvény életbelépésével, mellyel a muzeális intézményeket és kulturális javakat szilárdították meg. Emel- lett megszűntek a közművelődési központok és helyettük kulturális központok jöttek létre. Az intézményi rendszert tovább tisztázta az 1997-es ágazati törvény módosítása.

A 2017. évi LXVII törvénnyel módosított ágazati jogszabály értelmében dek- larálásra került a kulturális alapellátás („A kulturális alapellátás célja, hogy mindenki számára elérhető kultúrát közvetítsen, egyéneket és közösségeket aktivizáljon. Telepü- lési szinten kerülhessen megfogalmazásra, milyen értékek, célok és fejlesztési irányok az elsődlegesek, helyben legyen lehetőség a közösségi élet fejlesztésére, mindehhez szakmai segítséget és állandó helyszínt ad a közművelődési szakma.”). (Kary et al. 2018:7.) Ennek következtében egy olyan rendszer alakult ki, amely tisztázza az alapszol-

gáltatások körét, meghatározza a feladatellátók típusait, és az egyes típusok mellé személyi, tárgyi feltételeket és szolgáltatásokat rendel hozzá.

A közművelődési alapszolgáltatások:

„a) művelődő közösségek létrejöttének elősegítése, működésük támogatása, fejlődésük segítése, a közművelődési tevékenységek és a művelődő közösségek számára helyszín biztosítása;

b) a közösségi és társadalmi részvétel fejlesztése;

c) az egész életre kiterjedő tanulás feltételeinek biztosítása;

d) a hagyományos közösségi kulturális értékek átöröktetése, feltételeinek biztosítása;

e) az amatőr alkotó- és előadó-művészeti tevékenység feltételeinek biztosítása;

f) a tehetséggondozás- és fejlesztés feltételeinek biztosítása;

g) a kulturális alapú gazdaságfejlesztés” (1997. évi CXL. törvény 76.§ (3) bekezdés)

A közművelődési intézmény lehet:

„a) művelődési ház,

b) művelődési központ,

c) kulturális központ,

d) többfunkciós közművelődési intézmény,

f) népi kézműves alkotóház,

g) gyermek-, illetve ifjúsági ház, valamint

h) szabadidőközpont.” (1997. évi CXL. törvény 77.§ (5) bekezdés)

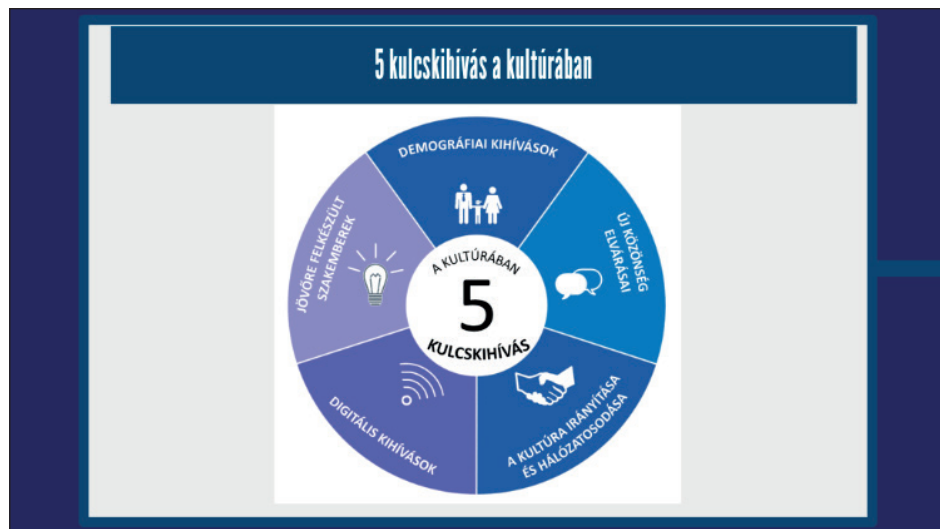
Az alapszolgáltatások rendszerét és a közművelődési intézmények személyi tárgyi feltételét a 20/2018. (VII.9.) EMMI rendelet foglalja össze. (Oszlánczi 2019:129)

„Napjainkban a közművelődési szakma megújítása zajlik: a szakma új felsőoktatási szakokat indított, új intézménytípusokat vezetett be, tartalmi, személyi és infrastrukturális feltételeket határozott meg, és előírták a különböző munkakörökhöz szükséges képzettségi feltételeket is. A változások minden település életében új lehetőségeket teremtek, szemléletbeli változásokat idéztek elő.” (Závogyán Magdolna et al.2019.)

Ahogy a korábban is, most is megállapítható, hogy a törvényi változás mindig a hálózat stabilitását hozza magával, hiszen a rendszert alkotó csomópontok tisztázódnak feladatuk körükben és az egymás közti viszonyukban egyaránt.

Fontos emellett megemlíteni, hogy a törvényi változások mellett a társadalmi folyamatok is alakítják társadalmunkat, így a közművelődés rendszerét. Ennek a változásnak a legjobb bizonyítéka az Eurocities nemzetközi hálózattal rendelkező szervezet stratégiájában található. Anyagukban öt fejlesztési tényezőre hívják fel a figyelmet, amelyek közül számomra a három legfontosabbat emelném ki. A közművelődés hálózatát is nagyban befolyásolják a **demográfiai változások**: az elmúlt 100 év alatt a lakosság korcsoportja átalakult. Az elmúlt évszázad első

felében még a 20 év alatti korcsoport tette ki a lakosság legnagyobb részét, ez az arány mára a felére csökkent, viszont a 60 év feletti korcsoport megoszlása megduplázódott. (Juhász 2018:48.) A második kihívás, amivel számolni kell a hálózatnak, az a **digitális kihívás**, amely a pandémia miatt még inkább felerősödött, és a kultúra területét éppúgy érinti, így a közművelődést is. Véleményem szerint a hálózat egyes pontjainak a megmaradása és a közösség megőrzésének alapvető eleme a digitális rendszerekben rejlik, az online jelenlétben.

5. ábra: Öt kulcskihívás a kultúrában
(Forrás: Juhász 2018:47)

Ezen öt kihívásból pedig a legfontosabb a **hálózatosodás a kultúrában**. A közművelődési intézmények feltételezésem szerint egy hálózatot alkotnak, szervesen kapcsolódnak egymáshoz, mellyel komoly társadalmi szerepet töltenek be. (Juhász 2018:48, Svidró 2019: 116.)

Összegző megállapítások a hálózatelmélet és a közművelődés rendszere kapcsán

A hálózatelméleti áttekintés számomra bizonyosságot adott, hogy a közművelődés, mint komplex rendszer hálózatnak tekinthető, megtalálhatóak benne azok a tulajdonságok, amelyek a hálózatokat jellemzik.

Granovetter elmélete sok szempontból komoly fordulópontot hozott a hálózatok társadalmi vizsgálata kapcsán, mivel addig a gyenge kötéseket nem tekintették fontosnak. A közművelődés szemüvegén át nézve érdekes vizsgálati kiin-

dulópontot ad ahhoz, hogy kutassuk, vajon a hálózatunkban az önkéntes gyenge kötések, vagy az erős kötések, melyek a szerződések kapcsán jönnek létre – agóra feladatellátási szerződése – határozzák meg jobban rendszerünket, mennyire fontosak az erős kötések a mi rendszerünkben, vagy mennyire lényegtelenek azok. Szerintem a társadalmi rendszereket, mint ahova a közművelődést is sorolom, sokkal inkább a gyenge kötések, a laza kapcsolatok jellemzik jobban.

A **kultúra és gyenge kötések kapcsolata** a közművelődés szempontjából fontos bizonyítékot és relevanciát mutatnak a hálózati működésnek és a kultúra terjesztésének, közművelődési feladatának vizsgálatára.

Számomra jelen tanulmány kapcsán a legfontosabb megállapítás Barabási kutatásaiban az, hogy a komplex rendszereknek, **hálózatoknak saját szabályaik vannak**, amelyek szerint működnek, a szabályok irányítják az egyes pontokat. Ez a tulajdonság, amely jellemzi a hálózatokat, számomra rögtön a közművelődés szabályrendszerét juttatta eszembe: az 1997. évi CXL. törvényt és a hozzá kapcsolódó 20/2018 (VII.9) EMMI rendeletet (végrehajtási rendelet), amely a legalapvetőbb feladatokat, elvárásokat, személyi és tárgyi feltételeket tartalmazza, amit jelen esetben is a hálózat szabályának tekinthetünk. (Barabási 2003: 7-14.)

Egy hálózatban, ha véletlenül választunk ki és kötünk össze pontpárokat, akkor bizonyos szintű **közösségi kapcsolat** alakul ki. Ez a folyamat a közművelődés rendszerére is abszolút releváns állításként vehető át. A pontokat és éleket, amelyek a hálózatot alkotják, a közművelődés nyelvére fordítva úgy képelem, hogy a pontok a közművelődési intézményeknek és színtereknek, illetve egyéb szervezeteknek, köztük a Nemzeti Művelődési Intézet megyei „hálózatának” részei. Az élek pedig, amik összekötik a pontokat nem mások, mint a kapcsolatok, amelyek lehetnek önkéntesek, vagy kötelezőek. Önkéntesnek azokat a kapcsolatokat tekintem a közművelődés rendszerében, amelyben nem formális módon történik az együttműködés, kötelezőnek pedig azokat a kapcsolatokat, amelyekben valamilyen szinten szerződéses megállapodás jön létre, például egy agóra feladatellátási szerződése kapcsán. (Barabási 2003: 15-31.)

Vizsgálják a fizikusok továbbá azt is, hogy egy pontnak mennyi kapcsolata van, a pontok között milyen **erős kötés** van (megkülönböztetnek gyenge és erős kötéseket). A közművelődés, mint komplex rendszer – ha pusztán a hálózatelmélet alapján kerül górcső alá és modellezzük le – akkor mennyire erős, van-e olyan pont, ami elszigetelődik, hol van a közművelődés vakfoltja. (Barabási 2003: 63-73.)

A **stabilitási** vizsgálat hasznos lehet a közművelődés hálózatának vizsgálatában is, ugyanis megmutathatja, hogyha bizonyos csomóponti vagy összekötő intézményeket eltávolítunk, annak milyen hatása lehet a hálózat egészére. Ezzel szerintem igazolható lehet egy adott intézmény létjogosultságának empirikus bizonyítása. (Barabási 2003: 98-105.)

Az újítók a hálózat befolyásolására, a döntések irányítására alkalmas pontok. Vajon a közművelődésben vannak ilyen pontok? Kettő minden bizonnyal van,

amennyiben a rendszer részének tekintjük. Ez az újító pedig a mindenkori minisztérium és a Nemzeti Művelődési Intézet, hiszen a szabályok és döntések a minisztériumból érkeznek és a mintaprogramok és módszertani anyagok, a közművelődés kánona pedig a Nemzeti Művelődési Intézet országos feladatköréből származik. (Barabási 2003: 123.)

A közművelődés történeti kialakulásának vizsgálata bizonyosságot adott arra, hogy valóban egy szervesen fejlődő komplex rendszerrel állunk szemben, amely hálózatnak tekinthető. A rendszer főbb csomópontjai az évszázadok alatt folyamatosan alakultak át, növekedtek, a kapcsolódásaikat a mindenkori rendszer formálta.

A kulturális törvények általi intézményesülés pedig folyamatosan erősítette a rendszert. A jogszabályok alakították a hálózatunkat, tisztázták a csomópontokat (közművelődési intézmények és közösségi szintér beazonosításával), feladatokat, személyi és tárgyi feltételeket határoztak meg.

A közművelődés történelmi távlatból nézve is a kapcsolati hálózaton keresztül tudott alakulni, fejlődni, híd szerepet tölthettek be az egyletek és számos újító jellemzi azt.

Az Eurocities stratégiájában foglaltak szintén megerősítést adtak abban, hogy a kultúra hálózatosodása, mint kulcskihívás mennyire fontos jelen korunkban. Nemcsak általam képviselt megállapításról van szó, ennek a fontosságát adja a többi négy kulcskihívásra adott válasz is, amely véleményem szerint a hálózati gondolkodással, a rendszerelmélettel oldható fel.

Felhasznált irodalom:

- 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. (elérhető: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700140.tv>, letöltés dátuma: 2020.12.15)
- 2017. évi LXVII. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény és egyes kapcsolódó törvények módosításáról
- 20/2018. (VII. 9.) EMMI rendelet a közművelődési alapszolgáltatások, valamint a közművelődési intézmények és a közösségi szinterek követelményeiről.
- Barabási, Albert László (2003): Behálózva, Libri Könyvkiadó
- Barabási, Albert László (2016): A hálózatok tudománya, Libri Könyvkiadó
- Durkó, Mátyás – Sári, Mihály (1990): A népművelés és a felnőttnevelés történeti fejlődésének vázlata. In: Durkó, Mátyás – Sári, Mihály: Bevezetés a közművelődéstudomány ismeretekbe. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Granovetter, Mark (1973): The Strength of Weak Ties in American Journal of Sociology Vol. 78, No. 6 (May, 1973), pp. 1360-1380

- Juhász, Erika (2016): A felnőttek képzése és művelődése egykor és ma Magyarországon. Debrecen, Csokonai Kiadó
- Juhász, Erika (2018): Kultúra és tőke: befektetés a közösségi művelődésbe. In: SZÍN 23. évfolyam 3. szám pp.47-50. p
- (elérhető: http://epa.oszk.hu/01300/01306/00152/pdf/EPA01306_szin_2018_3_47-50.pdf, letöltés dátuma: 2021.01.26)
- Kary, József et al. (2018): Útmutató a közművelődési szakterület megújult jogszabályi környezetének alkalmazásához. Budapest, NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft.
- OSAP 1438 – Közművelődési statisztikai adatok 2019-es évről
- Maróti, Andor (1998): Fogalomváltás a magyar népművelés és felnőttoktatás történetében. In: Maróti, Andor – Rubovszky, Kálmán – Sári, Mihály (szerk.): A magyar felnőttoktatás története. [Felnőttoktatás, továbbképzés és élethosszig tartó tanulás sorozat 18. kötet] Budapest, Magyar Művelődési Intézet – Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Művelődéstudományi és Felnőttnevelési Tanszéke – Jászberényi Tanítóképző Főiskola Közművelődési és Felnőttnevelési Tanszéke – Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézete Budapesti Projektirodája. 125-126.p.
- Oszlánczi, Tímea (2019): A közművelődés jogszabályi változásainak fő irányvonalai. In: Virág, Irén (szerk.): Az Eszterházy Károly Egyetem tudományos közleményei – Tanulmányok a neveléstudomány köréből. [Acta Universitas, Sectio Paedagogica], Eger. 127-129. p.
- (elérhető: http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/4631/1/125_133_Oszl%C3%A1nczi.pdf letöltés dátuma: 2021.03.01.)
- Rab, Virág (2019): A kapcsolati hálózatok a történelemben, Gondolat kiadó
- Sári, Mihály (2004): A kultúra intézményrendszereinek történeti-funkcionális változásai. Pécs, PTE FEEFI
- Svidró, Ibolya (2019): Kulturális állapotfelmérés a közművelődési intézményrendszerben. In: Kulturális Szemle 12. szám 111-120.p.
- Szántó, Zoltán – Tóth, István György, (1993): A társadalmi hálózatok elemzése in: Aula Vol. 15, No. 1 (1993), pp. 30-55
- Závogyán, Magdolna et al. (szerk.) (2019): Útmutató II. a közművelődési feladatellátás dokumentumainak elkészítéséhez – Példatár. Lakitelek, Nemzeti Művelődési Intézet.

Kulturális alapú gazdaságfejlesztési gyakorlatok Biharban

Megjelenés helye: 2020/2. szám

Abstract: The study is related to the research entitled Cultural Economic Development Based on Local Intellectual, Built and Natural Heritage. In this research, which is based on field research and interview research, we examine the role of culture in the development of the economy of Hungarian settlements, and the extent to which cultural-based economic development is realized. After presenting a brief theoretical background related to cultural-based economic development, the study focuses for the most part on the results of the above-mentioned empirical research.

Absztrakt: A tanulmány a *helyi szellemi, épített és természeti örökségen alapuló kulturális gazdaságfejlesztés* című kutatáshoz kapcsolódik. Ebben a terepkutatásra és interjú vizsgálatra épülő kutatásban azt vizsgáljuk, hogy a kultúra milyen szerepet tölt be a hazai települések gazdaságának fejlesztésében, mennyire valósul meg kulturális alapú gazdaságfejlesztés. A tanulmány a kulturális alapú gazdaságfejlesztéshez kapcsolódó rövid elméleti háttér bemutatása után nagyobb részt a fent említett empirikus kutatás eredményeire fókuszál.

Bevezetés

A 2021. évi Országos Tudományos Diákköri Konferencián bemutatott kutatás témája a Helyi szellemi, épített és természeti örökségen alapuló kulturális gazdaságfejlesztés. A kutatásban foglalkozunk a Hajdú-Bihar megyében fellelhető kulturális alapú gazdaságfejlesztést működtető kezdeményezések létrejöttének motivációival, társadalmi felelősségvállalásával, hálózatosodási hajlandóságával és települési beágyazottságával. Ezen négy állítási tematika alapján elemzünk hat kiemelten jól működő és példaértékű esetet. Az empirikus kutatás második felében pedig a megyében található kulturális és kreatív gazdaságot fejlesztő programok adatbázisáról olvashatunk.

Elméleti háttér

A szellemi, épített és természeti örökség, mint külön-külön definiálásra érdemes fogalmak. Míg angol nyelvű szakirodalmak megfogható (tangible) és megfoghatatlan (intangible) örökség között tesznek különbséget (Munjery, 2004), addig magyar vonatkozásban magyar világörökségi helyszínekről és szellemi kulturális értékekről beszélünk. Megfogható kategóriában eddig négy elismert természeti (Aggteleki-karszt, Hortobágyi Nemzeti Park, Fertő kultúrtáj, A tokaji borvidék) és négy épített (Budapest- a Duna-partok, a Budai Várnegyed és az Andrassy út, Hollókő – a hagyományőrző palóc falu, Pannonhalmi Bencés Főapátság, Pécsi ókeresztény sírkamrák) örökség szerepel (Csorba, 2017). Szellemi kulturális örökség tekintetében 31 értékről számolhatunk be (Szellemi Kulturális Örökség Magyarországon honlap, 2019). Többek között ide tartozik a Mohácsi busójárás, a Matyó népművészet és a Táncházmozgalom is. Ezeket fogja össze, és egészíti ki további kategóriákkal a Hungarikum, a magyarság csúcsteljesítményét jelölő gyűjtőfogalom, melynek 8 kategóriájába, több mint 70 értéket tudunk besorolni (Hungarikumok Gyűjteménye – Magyar Értéktár honlap, 2019). Nemzeti szinten pedig folyamatosan bővülő kategóriába sorolhatóak a különféle értékek, melyből a mai napig 6631 került elismerésre (Hungarikumok Gyűjteménye – Magyar Értéktár honlap, 2019). Ezek az értékek kapcsolódó szolgáltatásokat hordozhatnak magukban egy nemzet számára, melyek hasznosítása nagy tudástartalmat jelent. Egyben úgy termelhető bevétel egy település számára, hogy helybe jönnek értük a fogyasztók (Csath, 2018).

Kulturális alapú gazdaságfejlesztés a gyakorlatban

Hajdú-Bihar megye települései már elindultak azon az úton, hogy a helyi szellemi, épített és természeti örökséget mint erőforrást hasznosítsák. Ugyan a turisztikai szempontból jelentősebb megyékben több kulturális vonatkozású, gazdasági hasznot hozó kezdeményezés és fejlesztés figyelhető meg, de a jelenleg vizsgált térség nyolcvankét településén is szép számmal találhatók bemutatásra érdemes programok.

Ezek bemutatása előtt azonban röviden bemutatásra kerül egy országos jelentőségű példa, amely mindannyiunk számára követendő minta lehet. A helyszín a Pannonhalmi Bencés Főapátság, mely méltán viseli a világörökségi és a hungarikum címet, hiszen a monostor 996-os alapításától kezdődően a mai napig őrzik hagyományaikat az ott élők és dolgozók. Ezek közül a kulturális alapú gazdaságfejlesztésre leginkább illeszkedő példa a - Tihanyban is hasonlóan működő - gyógynövénytermesztés és feldolgozás (Vaskor, 2014). Az ebből a tevékenységből befolyó összeget kiegészítik a főapátság turisztikai szolgáltatásai és a gyakori rendezvények, pl. Levendula hetek, Gyógynövényes hét, melyeknek

köszönhetően az apátságot évente körülbelül 100-150.000 ember keresi fel (Vi-
ant, 2013). Turisztikai hatásán túl identitáserősítő szerepe is jelentős. Sok fiatal
tanul az apátságához tartozó gimnáziumban, így az “Ora et labora!” eszme mel-
lett ez is mutatja a szellemi örökségre való alapozást. Ugyanakkor az olvasottak
alapján látjuk, hogy ez kiegészül az épített és a természeti környezettel. Ebből
következik, hogy az egyes kategóriák esetenként nehezen szétválaszthatóak, azok
komplexitásából következtethetünk a projekt erősségére.

Minta jellemzése, vizsgált projektek ismertetése

A vizsgált három fő kategórián belül (szellemi, épített és természeti) továb-
bi alkategóriákat alkottunk meg, melyek mindegyikének egy kiválóan működő
példáját mutatjuk be részletesen (1. táblázat). A példák Hajdú-Bihar megyén
belül, a bihari térségre fókuszálva lettek kiválasztva. Összesen hat aktív projektről
olvashatunk a következőkben, melyekről előzetesen dokumentumelemzés útján
informálódtam, majd ehhez adták hozzá tudásukat az egyes projektek vezetői,
munkatársai, melyet ezúton is hálásan köszönünk nekik.

1. táblázat: Vizsgált projektek kategorikus felsorolása alapítási évükkel
(saját szerkesztés)

Szellemi örökségen alapuló kulturális gazdaságfejlesztés	Épített örökségen alapuló kulturális gazdaságfejlesztés	Természeti örökségen alapuló kulturális gazdaságfejlesztés
Gáborján Hagyományörző Közmun- kaprogram (2015)	Biharkeresztes Csicsóka Tájház (2013)	Berettyóújfalu Bihar Termálliget Strandfürdő (1927/2009)
Pocsaj Csigacsináló és Vőfélytalál- kozó (2008)	Zsáka Rhédey Kastély (1858/2020)	Vekerd Bazsarózsa Kertészet (2016)

Módszertani háttér

A kutatás során dokumentumelemzést és interjú-vizsgálatot alkalmaztunk.
Dokumentumelemzéssel tártuk fel a vizsgált települések dokumentumait, tele-
pülésmarketing elemeit. Félíg strukturált interjúkat készítettünk több Hajdú-Bi-
har megyében működő kulturális alapú gazdaságfejlesztéssel foglalkozó vezető-
vel, vállalkozóval, alapítóval.

A félíg strukturált interjú kérdései 4 nagy témakörre oszthatók.

Indulás. Milyen indíttatásból indultak az egyes kezdeményezések, milyen formában alakultak meg, milyen kezdeti nehézségekkel kellett szembenézni az ötlet megálmodóinak, és hogy mennyire jellemző, hogy egy település saját kulturális értékeire tudatosan építene?

Hatás. A helyi kultúra milyen szerepet tölt be a vizsgált települések gazdaságának fejlesztésében, miben változik a település infrastruktúrája és a lakosok felfogása, amikor egy-egy ötlet megvalósításra kerül, és hogy mindez mennyire fejt ki hatását a helyiek identitástudatának erősítésére. Végül pedig megtudhatjuk mennyire jellemző a helyi emberi erőforrás munkaerőként való alkalmazása.

Együttműködések. Milyen partneri együttműködései vannak az adott szerveződéseknek, megyei viszonylatban, hogyan látják a vezetői annak helyzetét, és azt is megtudhatjuk, hogy milyen jelenlegi és jövőben tervezett hatósugara van az egyes tevékenységeknek.

Látens és szembetűnő célok. Honnan érkeznek főként az érdeklődők, fogyasztók? Vannak-e a szervezetnek társadalmi célú programjai, vagy tervezik-e annak bevezetését, ezekhez mely motivációk vezették, mi volt az a pont, amikor felmerült, hogy nem tisztán üzleti célokat szolgáljon a program, miért tartják ezt fontosnak, vagy kevésbé fontosnak.

Állítások

Jelen dolgozatban négy állítást fogalmaztunk meg. Ezek az előfeltevések a hajdú-bihari településeken működő kulturális alapú és/vagy kreatív gazdaságot folytató vállalkozások, szervezetek, személyek válaszainak elemzése által kerültek kiértékelésre.

1. állítás: Megjelenés Feltételezésünk szerint a térségben vizsgált kezdeményezések többsége (településen) belülről jövő kezdeményezés alapján jött létre.

2. állítás: Települési beágyazottság Bugovics (2007) azon kijelentésére alapozva, mely kimondja, hogy egy település fejlődése hat az ott élők identitására és ez visszahatva erősíti a lakosság aktívabb részvételét, feltételezzük, hogy a kezdeményezések megálmodói hajlamosak figyelmet szentelni erre - a jelentős erőforrásnak tekinthető - tényezőre.

3. állítás: Hálózatosodás Porter (2000) regionális klaszter elméletéből kiindulva feltételezzük, hogy ha egy térségben több szereplő is elindul kulturális alapú gazdaságfejlesztési programokkal, közöttük együttműködés alakul ki és támogatják egymást.

4. állítás: Társadalmi felelősségvállalás Feltételezzük, hogy az életminőség javítását célzó társadalmi felelősségvállalás tevékenysége háttérbe szorul a gazdasági haszonszerzéssel szemben.

Az intézményi képviselőkkel folytatott interjúk vizsgálat eredményei

Az intézményi képviselők készségesen, felkészülten fogadtak és segítséget nyújtottak a kérdéseink megválaszolásához, a kutatásunk témájának feltárásához, az állításaink vizsgálatához.

Első állításunk esetében a kezdeményezések megjelenési motivációit vettük szemügyre. Arra a kérdésre, hogy mennyire jellemző, hogy az adott bihari települések saját kulturális értékeikre tudatosan építenének, szinte egyöntetű válaszok érkeztek. Nem építenek rá kellőképpen, imázs kialakítására sincsenek komolyabb törekvések, melynek okát a turizmussal összefüggésben a bekövetkezendő beruházások feltételezett kihasználatlanságában látják. Ezen perspektívának az alapja lehet, hogy az adott projektek nem minden esetben jövedelmezőek, és ez feltehetőleg más innováció esetében is hasonlóan alakulna. Így a gazdaságfejlesztéshez ezek a projektek csak kismértékben járulnak hozzá, a térségre nem jellemző, hogy a helyi kultúrára való alapozás markánsan megjelenne a települési bevételi források között.

Azonban ha valami új kezdeményezésre mutatkozik hajlandóság, az nem megalapozatlan külső üzleti indíttatásból, hanem helyi érték mentén, helyi gyökerekkel rendelkező elemből indul ki. Ilyen a népi paraszti építészet a tájház esetében, a bazsarózsa, mint minden régi virágos kert dísz, a csigacsinalás és a lakodalmas ünnepélyek, a kosárfonás, a szőnyegszövés, mint régi hagyományos kétkézi munkák, az 1927 óta működő termálfürdő és az 1858-ban épített kastély.

Arányaiban három kezdeményezés vezetői helyi lakosok, háromé pedig a megvalósítás helyszínéhez közel lakók, akiket nem kötnek szálak a településhez, csupán az ötlet megvalósításához kíválnak bizonyult helyszín miatt hozták azt a településre. Ilyen például Vekerd, ahol az út két oldalán bazsarózsa ültetvények köszöntik a településre érkezőket. A tulajdonosokat azóta többen felkeresték, kezd a Létai Levenduláshoz hasonlóan évről-évre nagyobb hírnévre szert tenni. A Vekerdi kertészet, a Berettyóújfalui Strandfürdő és a Biharkeresztesi Tájház magán tulajdonban vannak, míg a Gáborjáni közmunkaprogramot, a Pocsaji rendezvényeket és a Zsákai kastélyt a helyi önkormányzat patronálja. Működésük során mindegyik projekt részesült már pályázati támogatásokban.

A hat települési eset mindegyike belülről jövő indíttatásból jött létre, azt azonban látnunk kell, hogy mivel ezek közül több is magánvállalkozásként működik, ez nem minden esetben a települési belső intrinzik ötletet jelenti. Ugyanakkor első állításunkat alátámasztja, hogy egyik esetben sem külső szemlélő, a települést egyáltalán nem ismerő és annak profiljához nem értő szakember végezte a fejlesztő tevékenységet. Ez alapján tehát első állításunk beigazolódtott, a vizsgált kezdeményezések többsége a helyiek jólétének figyelembevételével egyéni vagy települési belülről jövő kezdeményezés alapján jött létre.

Második állításunk esetében a települési beágyazottságra fókuszálva a helyi erőforrások, - azon belül is kiemelten a humán erőforrás - hasznosulását vizsgáltuk. Minden interjúalany kiemelte, hogy a településeknek ugyan csak kisebb hírnevet jelentett az adott projekt beindulása, azonban a helyiek jólléte és a települési beágyazottság fontosabbnak bizonyult a kezdetekkor és hasonlóan alakul ez a mai napig is.

A későbbiekben leírt további két fenntarthatósági tényező közül többen is a társadalmi felelősségvállalást sorolták második helyre a fontossági sorrendbe, majd a hálózatosodás került legtöbb helyen a harmadik helyre. Első helyen pedig jellemzően a települési beágyazottság áll, mely az adott kezdeményezések egyik legfontosabb velejárója, hiszen, amikor valami új létesül már csak lokalizáltságából fakadóan is elkerülhetetlen, hogy ne gyakorolna hatást az ott élőkre - emelte ki a Bazsarózsa kertészet tulajdonosa.

A kertészet és a tájház kivételével, mindenki alkalmaz külső munkaerőt, mely jelenségre, erősen jellemző a helyiek bevonása. Kivételt képeznek a pocsaji rendezvények, amelyek szezonálisuknál fogva szintén nem igényelnek külön munkaerő alkalmazást, azonban a szervezői munkákat egytől-egyig a helyi közintézményekben dolgozók végzik. Gáborjánban 2015-ben 179 fővel indult meg a közmunkaprogram, kivétel nélkül helyi munkaerő bevonásával, szintúgy Zsákán a 2020-ban felújított kastély munkatársainak nagy részét is helyiek teszik ki, valamint Berettyóújfaluban is a helyi lakosok alkalmazása a jellemző. Nyilvánvalóan egy tárlatvezetésre, kosárfonás visszatanításra és egyéb szakértelemmel járó munkakörökre külső munkaerő bevonása szükséges, azonban arányaiban túlnyomóan helyiek dolgoznak a meglévő munkakörökben ezzel is erősítve a települési beágyazottságot.

A megjelenéssel kapcsolatos témakörhöz visszakapcsolva arra kerestük a választ, hogy miben változik a település infrastruktúrája és még inkább a helyi lakosok felfogása, amikor egy-egy új ötlet megvalósításra kerül. A megkérdezett interjúalanyok a beindulás előtti vagy az azt követő kezdeti nehézségeket leginkább a helyiek viszonyulásában látták. Ez idővel mérséklődött, sokkal inkább elfogadottabbá, támogatottabbá vált. Erre a mai napig hangsúlyt fektetnek a vezetők, hiszen helyi támogatottság nélkül, nem lennének táborozó csoportok a tájháznál, nem lennének virágszedő önkéntesek a kertészetnél és nem lenne munkaerő a közmunkaprogramban sem. Ennek felismerését fontosnak kell tartanunk, hiszen minden jól működő projekt elsőként helyi szinten kell, hogy elfogadottá váljon. Erre való törekvést szinte mind a hat estben láthatunk, melyre az egyik legjobb példa, hogy a berettyóújfalui strandon kedvezményes belépő árban részesülnek a helyi lakosok. Ez is azt mutatja, hogy sokszor a legapróbb dolgok jelentik a fenntarthatósághoz vezető további lehetőségeket, és hogy települési szinten folyamatosak a törekvések a helyiek bevonására és a fenntarthatóság jegyében való gondolkodásra irányulóan.

Ahogyan az fentebb olvasható, ebben a térségben a helyi kulturális értékekre való finanszírozás még kevésbé fejlett, így gazdaságfejlesztő hatásáról sem tudunk annyi mindent elmondani, mint az tudnánk egy borvidékünkön, a Balaton környékén, vagy fővárosunk közelében. A pénzügyi gazdasági tényezők mellett így inkább más jellegű támogatások a jellemzőek. Míg a tájházba leginkább kiállítandó tárgyi felajánlások érkeznek, addig a kertészetbe főként a szomszédos Zsákáról érkeznek önkéntesek a szezon idejére. Önkormányzati támogatásban a kastély felújításakor, a közintézményekben megrendezett csigacsínáló és vőfélytalálkozó alkalmával vagy strandon rendezett események, fellépések megszervezésekor részesülnek a projektek vezetői.

Mindezek ellenére megkérdezettjeim többsége úgy látja, hogy a helyiek identitásának erősítéséhez csak kis mértékben vagy egyáltalán nem járulnak hozzá projektjük működtetésével. Egyedül Pocsaj és Gáborján esetében mondható el egyértelmű pozitív kimenetelű identitáserősítés, amely utóbbi esetében az öt évvel ezelőtti közmunkaprogram indulása óta jelentős változás ment végbe a települési lakosság felfogását illetően. Pocsajban szintén páratlan az összefogás és a részvételi arány a rendezvények szervezésének és lebonyolításának ideje alatt. A többi település esetében, a helyiek közül mindenki tud az adott kezdeményezésről, annak működése tehát él a köztudatban, de a lakosság aktív részvétele kevésbé jellemző. Ennek oka lehet, hogy a legtöbb esetben nem régóta beszélünk aktív működésről, és köztudott, hogy a települési beágyazódáshoz idő szükséges.

Ezek alapján Bugovics (2007) kijelentése a jelenlegi esetekre vonatkoztatva megcáfolódni látszik, de néhány év elteltével, amikor a köztudatban még inkább jelen lesznek a projektek ez változhat. Állításunk azonban a kezdeményezők szemszögét vizsgálja, mely beigazolódott, hiszen a vezetők figyelmet szentelnek a helyiek bevonására, mint ahogyan azt olvashattuk Gáborján, Berettyóújfalu, Zsáka és Pocsaj esetében is.

Harmadik állításunk esetében a hálózatosodás és Porter (2000) klaszter elméletéből indulok ki. Számos nemzetközileg is jól működő partneri kapcsolatról tudunk, így érdekes lehet megvizsgálni, hogyan alakul ugyanez egy megyére levetítve. Többen felismerték már (Scott, 1997; Bathelt et al., 2004) a kapcsolati tőke és az ezen keresztüli hálózatosodás fontosságát. Ennek hasznosítása nemcsak a regionális fejlődést hozza magával (Porter, 2000), hanem az együttműködések révén a kezdeményezések versenyképességét is (Bathelt et al., 2004).

Ezek ismeretében kérdeztünk rá, a jelenlegi hat kezdeményezés esetében, hogy milyen partneri együttműködésekkel rendelkeznek jelenleg és melyek azok, amelyek kialakítását fontolgatják a jövőben. Zsákát főleg a környékbeli csoportok keresik fel, leginkább még csak kastély látogatás céljából, de táborozó csoportok állandó fogadására is mutatkoznak kezdeményezések. Ebben partner a szomszédos Vekerd település, melynek kertészetében szintén lehetőség nyílik gyermekcsoportok egynapos táboroztatásának megvalósítására. Ottjártunkkor felvetődött, hogy akár egy táborozós bihari hét keretében be lehetne járni a környékbeli

látványosságokat, programelemeket bevonva a közeli tájházat és a strandot is. Zsáka és Vekerd esetében mivel nem túl régóta jelentek meg a piacon egyelőre ötletelgetés szintjén áll a szolgáltatások fejlesztése, de ambíciózusan állnak a megkeresésekhez, melyek száma folyamatosan nő.

A kertészet a közösségi médiában való szereplést tartja ennek egyik kulcselemként, míg Gáborján a helyben készült termékek promóciós célú ajándékozásával teszi azt. A polgármester kiemelte, amikor valaki a településre érkezik, mi mindig megajándékozunk valamilyen saját termékünkkel, ezáltal már voltak megrendeléseink is. Kézműves vásárok alkalmával ellátogatnak a megyei szomszédos településekre, így többek között a biharkeresztesi tájház rendezvényein is voltak már kiállítóként. Biharkeresztesen több ügyes kézműves és kistermelő is munkálkodik, akiknek többek között a tájházban rendezett eseményeken is lehetőségük nyílik a termékeik árusítására, sőt a tulajdonos kiemelte 2016-ban az első Tájházak napján sokan itt mutatták be először portékáikat, melyet a helyi polgármester is meglepődve fogadott, nem sejtve, mennyi tehetséges ember él a településen. Pocsaj a vőfélytalálkozót megelőző csigacsinálóra meghívja a környékbeli kisebbségi önkormányzatokat, egyesületeket, hobbi köröket, akik idejük és munkájuk felajánlásán túl süteményekkel is hozzájárulnak a rendezvényhez. Berettyóújfalu esetében pedig szintén a közösségek megszólítása a jellemző. A strandon bemutatkoztak már többek között helyi és környékbeli énekkarok, citeraegyüttesek és táncegyüttesek, mely kiegészítő eseményekre nagy érdeklődés mutatkozik.

Megyei viszonylatban mindenki erősnek pozícionálta projektjét. Hatósugár bővítésére folyamatosak a törekvések. Pocsajba a 2020-ban megrendezett Vőfélytalálkozóra Romániából és Ukrajnából is érkeztek. Vekerd is igyekszik minél több nemzetközi kapcsolatra szert tenni az árusítás terén, Berettyóújfaluba rendszeresen érkeznek fürdőzni a határon túlról, valamint a tájházban is voltak már német, amerikai, mexikói, kínai és japán látogatók is. Ehhez persze hozzá kell tennem, hogy ez egyik esetben sem szerepel az elsődleges célok között, viszont ha a helyzet úgy hozza, mindenki nyitottan áll az ilyenfajta lehetőségek elé.

Az eddigi összes együttműködést pozitívan értékelték a megkérdezettjeink, úgy vélik, kölcsönösen támogatni tudták egymást. A jövőre nézve mind a hat esetben mutatkozik együttműködésekre való hajlandóság, ennek fontosságát és előnyét minden reprezentatív interjúalany felismerte. Mint ahogyan a versengés és a törtetés a térség helyzetéből fakadóan nem jellemző, továbbá kimondott el-lenségeskedő példát vagy konkurenciát sem említett senki, így a harmadik állítás teljes mértékben beigazolódik.

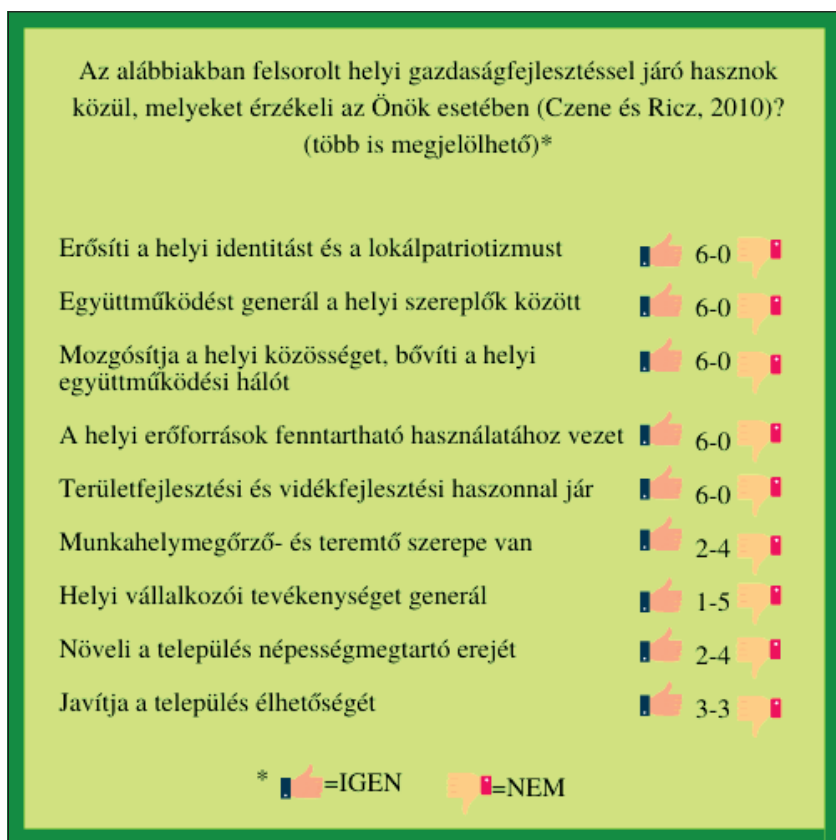
Negyedik állításunk esetében a társadalmi felelősségvállalást mint fenntart-hatósági tényezőt vizsgáljuk. Elsőként a kulturális és a gazdasági szemlélet között kerestük az összekapcsolást. Amikor a kultúra-centrikusság és a gazdaság-centrikusság között kellett dönteniük interjúalanyainknak, négyen az elsőben látták

a kezdeményezés központosítását, míg ketten a gazdaságfejlesztési elemeket tartják inkább szem előtt. Amikor azonban a profitmaximalizálásra és a helyi lakosság életminőségének javítására kérdeztünk rá, kivétel nélkül a második elem kapott nagyobb hangsúlyt. Berettyóújfalun és Zsákán esetében hangzott el, hogy a kettő együttesen működik, és egyformán hangsúlyosan kell kezelni, hiszen, akkor van bevétel, ha valaki jól érzi magát az adott helyen, és oda vissza akar majd térni. Tehát, ha a megteremtjük a feltételeket, profitunk is növekedni fog – emelte ki a strandfürdő munkatársa.

Érdekesnek tartjuk, hogy amikor a társadalmi felelősségvállalás fontosságáról beszélgettünk, többen is a gyerekeket és a felnövekvő generációt említették, akiknek identitástudatához ők is szeretnének hozzájárulni. A gyerekek mellett a helyi és közeli települések bevonását, az ottani hirdetést tartják fontosnak a szerveződések, hiszen hiába érkeznek érdeklődők a határon túlról, az elsődleges felvevő piacot a helyiek fogják alkotni. Ennek azonban feltétele, hogy megfelelő mértékben bekerüljenek a köztudatba. Mivel a projektek többsége kevésbé jövedelmezőnek definiálható, forrásaik végessége miatt nagyobb társadalmi felelősségvállalásra irányuló programot nem tudnak vállalni, viszont erre vannak elképzelések és törekvések. A tájház rendszeresen visszaforgatja bevételeit, hogy abból újabb programokat tudjon megvalósítani. Példaként mondta el a tulajdonos, hogy az általuk szervezett Szilveszteri bál bevételének egy részét eladományozták a helyiek körében, másik részéből pedig zenekart hívtak le a tájház udvarára, amelyen bárki díjmentesen rész vehetett. A koncerten kihelyezett adománydoboz tartalmát, pedig egy otthon javára ajánlották fel.

Másik említésre érdemes példa Gáborjáné, ahol a közmunkaprogram elindulása óta, az abban résztvevők közel 70 százaléka már az elsődleges munkaerőpiacon dolgozik. A település részéről folyamatos a monitorozás, így tudni lehet, hogy jelenleg körülbelül 50 fő dolgozik közmunkaprogramban a településen, de a polgármester úgy látja, hogy ez a fajta foglalkoztatás “magát fogja megszüntetni”, hiszen mindenkinek esélyt ad a továbblépésre, és ehhez a település minden feltételt biztosítani tud. Ebben az esetben a társadalmi felelősségvállalás a helyi lakosság igényeinek kiszolgálását jelenti, mely által öntudatosabb, büszkébb és szakképzett munkavállalókká válnak.

Czene és Ricz (2010) több szegmens fontosságát is megemlíti egy kulturális alapú gazdaságfejlesztési modell kapcsán. Az alábbiakban összegzem, hogyan vélekedik az egyes pontokról a hat interjúalanyom (1. ábra).

1. ábra: A hat bemutatott jó gyakorlat hatásai (saját szerkesztés)

Azzal, hogy a megvalósult projektek erősítik a helyi identitást és a lokálpatriotizmust, hogy együttműködést generálnak a helyi szereplők között, hogy mozgósítják a helyi közösséget és bővítik az együttműködési hálót, hogy hozzájárulnak a helyi erőforrások fenntartható használatához, és hogy terület- és vidékfejlesztési haszonnal járnak, minden megkérdezett egyetértett. Részben mondható el továbbá, hogy a kezdeményezések hatására új munkahelyek születnek, vagy annak megléte vállalkozói tevékenységet generálna. Valamint szintén megosztó volt, hogy a település népességmegtartó képessége, illetve annak élhetősége változott-e a kezdeményezés hatására. Azonban egy olyan fenntarthatóságra irányuló elem sem volt, melyet mindenki kizárt volna. Ahogyan azt minden projekt vezetője vagy munkatársa felismerte, a társadalmi támogatottság nélküli működés nem lehet hosszútávú, így csak arra alapozva tehetünk szert nagyobb - kulturális értéken alapuló - gazdasági haszonra. Ezen kijelentéssel pedig megcáfолásra kerül a negyedik állítás.

Összegzés

Összegezve a négy állítás eredményeit és a kutatási kérdésekre kapott válaszokat elmondható, hogy belülről jövő kezdeményezés, a települési beágyazottság elérése és mindinkább elmélyítése, a társadalmi felelősségvállalás és a hálózatosodás mind kiemelten fontos fenntarthatósági tényezők, mely területekre a hat bemutatott példa mindegyike igyekszik minél nagyobb hangsúlyt fektetni. Az első három állítás beigazolódott, a negyedik megcáfolásra került. Így tehát elmondható, hogy a belülről jövő kezdeményezések, a helyiek foglalkoztatása, a település részévé válás és a kapcsolatok kiépítése és fenntartása jellemzi a hat bemutatott jó gyakorlati példát. A helyiek identitástudatának erősödése a kezdeményezések megléte révén változóan jellemző, de egy néhány év múlva megismételt kutatás válaszai bizonyára megcáfolnák ezt, ennek oka pedig, hogy minél régebbi egy ilyen projekt megléte, annál inkább beépül a köztudatba, elhíresül, települési beágyazódása is nagyban fejlődik, és a helyiek is büszkeséggel tekintenek rá.

A vizsgálat révén valamelyest képet kaphattunk a kulturális alapú gazdaságfejlesztési kezdeményezések megjelenésére, települési identitásra való hatására, együttműködési hátterére vonatkozóan. Továbbá megismerhettük a vizsgált kezdeményezések révén milyen erőforrásokat mozgósíthat egy-egy ilyen kezdeményezés. A belülről jövő kezdeményezések, a helyi lakosság igényeinek figyelembevételére alapozó program, a települési beágyazottság, a hálózatosodás és a társadalmi felelősségvállalás mind olyan szempontok, amelyeket figyelembe kell vennünk akkor, amikor helyi kulturális értéken alapuló gazdaságfejlesztési tevékenységbe kezdünk. Hat interjúalanyunk elmondásai alapján olyan értékeket kell továbbá szem előtt tartanunk, mint az elhivatottság, a türelem, a tenni vágyás, a helyiekkel való együttműködés és a gazdasági szemlélet, de mindezek mellett a társadalmi és kulturális háttér ismerete is nélkülözhetetlen. A kutatás során feltárt és bemutatott esetek összességében pozitív kimenetelűek, azonban tudnunk kell, hogy vannak úgymond kritikus ellenpéldák is, melyek okainak feltárására egy következő kutatást lehetne alapozni.

Felhasznált irodalom:

- Bathelt, Hans, Malmberg, Annika, és Maskell, Peter (2004): Clusters and knowledge: local buzz, global pipelines and the process of knowledge creation. *Progress in Human Geography* 28. 31-56. pp.
- Bugovics Zoltán (2007): Társadalmi értékek és identitás kialakulása. Széchenyi István Egyetem. Elérhető: <https://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/kautzkiadvany2011/ujkormanyzas/BugovicsZ.pdf>
- Czene Zsolt és Ricz Judit (2010): Helyi gazdaságfejlesztés Ötletadó megoldások, jó gyakorlatok. Területfejlesztési füzetek 2. Budapest, VÁTI Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Nonprofit Kft.

- Csath Magdolna (2018): A kultúra, mint társadalmi tőke és versenyképességi tényező. In: SZÍN Közösségi Művelődés. A Nemzeti Művelődési Intézet folyóirata. Kulturális gazdaságfejlesztés. 23/3. 4-9.pp.
- Csorba György (2017): Magyarországi világörökségi helyszínek. Infójegyzet, 2017/77. Elérhető: http://www.varosrehabilitacio.net/new/pdf/kreativ_gazdasag.pdf
- Hungarikumok Gyűjteménye – Magyar Értéktár honlap. Elérhető: <http://www.hungarikum.hu/hu/szakkategoria>
- Munjery, Dawson (2004): Tangible and Intangible Heritage: from difference to convergence. In: Museum International. Blackwell Publishing, Oxford. Vol. 56, no. 1-2, 12-20. Elérhető: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000135853>
- Porter, Michael (2000): Location, competition and economic development: local clusters in a global economy. Economic Development Quarterly, Vol. 14., 1.
- Scott, Allen. J. (1997): The cultural economy of cities. International Journal of Urban and Regional Research. Volume 21. Number 2. 323–339.pp.
- Szellemi Kulturális Örökség Magyarországon honlap. Elérhető: <http://szellemikulturalisorokseg.hu/?menu=fooldal>
- Vaskor István (2014): Változatos programokat kínál a Pannonhalmi Bencés Főapátság. In: Szalay-Zala Andrea és Vaskor István (2014)(szerk.): Nemzeti kincseink, a Hungarikumok. Vidékjáró hungarikumai és nemzeti értékei. 27. pp.
- Viant Katalin (2013): Hazai tájakon a Pannonhalmi Főapátságban. In: Vaskor István és Szalay-Zala Andrea (2013) (szerk.): Vidéki Élménypor-tya. Tájak, ízek, kultúrák. 25. pp.

Kórusok, mint közösségek Kecskeméten

Megjelenés helye: 2020/1. szám

„A közösség alapvető emberi létfeltétel.”
/Arapovics – Vercseg 2017/

Absztrakt: A tanulmány mottójaként jelölt idézet lényegét sokak megértették és megtapasztalták a 2020-as évben, hiszen valamilyen módon, rövidebb vagy hosszabb időre mindenki elszakadt a megszokott közösségétől. Egészen a kezdetektől jellemző, hogy az emberek közösségekben éltek és élik életüket, mely közösségek feladatai az évezredek során a létfenntartástól a szabadidő eltöltésének különböző formáig terjedtek. A kóruséneklés története is hasonlóan alakult, a vallási hagyományból művészeti, szabadidős tevékenységgé nőtte ki magát. A tanulmányban rövid kórustörténeti feltárás után részletezem a kecskeméti kóruséneklés múltjának és jelenének fontos pontjait, bemutatom a több, mint 130 éves Kodály Zoltán Vegyeskart, majd az Aurin Leánykart. A karnagyokkal és tagokkal készült interjúk rávilágítanak arra, hogy napjainkban milyen feladataik, milyen motivációik vannak a különböző korosztályú kórusoknak és hogyan működnek, mint közösségek.

Abstract: As my motto says community is a major condition of a human being. Many of us have had experienced the miss of our own communities during 2020 because of the pandemic and the social distancing. From the very beginning people have lived in communities which first were the condition of staying alive then became a place where people could spend their free time with others like doing sports together, get cultural skills or singing in a choir. The history of choir singing had the same way, it first was a part of a religious tradition then became a leisure activity. The publication is destined to focus on the history of choir singing, the past and the present of choir singing in the city of Kecskemét cultural life. I am going to present two Kecskemét based choirs, the Zoltán Kodály Mixed Choir which is working since 1888 and the Aurin Girls' Choir. The interviews which I made with the conductors and the choir members show the motivation of the choirs in different age and their works as a community.

Bevezető

A kóruséneklés gyökerei a katolikus egyház Schola Cantorum intézményéhez nyúlnak vissza, mely a 4. században I. Szilveszter pápa által alapított énekiskola volt. Tagjai a művészi színvonalú egyházi ének képviselői voltak, kezdetben zenei jellegű, később adminisztratív és jogi feladatokat is elláttak. A kereszténység terjedésével Európa szerte meghonosodott ez az oktatási forma. A középkorban több ilyen intézmény is létrejött oktatási-nevelési céllal: alapvetően nem muzsikusképzőként szolgáltak, sokkal inkább az európai szellemiségű értelmiség utánpótlására, a „kiművelt emberfők felnevelésére” voltak hivatottak (Szikszayné 2007).

A 10. századtól Magyarország is a keresztény államok közé tartozott, az egyházi hagyományok hazánkban is meghonosodtak. Az intézményes kóruskultúra több száz éven keresztül ugyanabban a szent istváni időkben szervezett formában működött. A különböző felekezetek fenntartották egyházi kórusaikat, a társadalom módosabb rétegébe tartozók udvaraiban pedig kiemelt szerepet kaptak a professzionális zenekarok, énekesek. Az értelmiségi körök, valamint a felső társadalmi rétegek alapműveltségéhez tartozott a tudományok, művészetek, köztük a zene ismerete és művelése. A 19. század – mint annyi mindenben – a kórusközösségek tekintetében is változásokat hozott. A gazdasági átalakulást kísérő polgárosodás nyomán átrendeződött a társadalom, új típusú közösségek jelentek meg és terjedtek el. Nagyvárosok jöttek létre és a polgári réteg kialakulásával egyidőben egyre többek számára lettek elérhetőek és igényelték a szabadidős tevékenységek, az öntevékeny mozgalmak, közösségek. A különböző egyletek, egyesületek, körök sokszínű tevékenységet folytattak: érdekképviseletet láttak el, de foglalkoztak önképzéssel, politikával, a társasélet gyakorlásával, jótékonykodással is amellet, hogy a szabadidő eltöltésére nyújtottak lehetőséget. Ezek a szerveződési formák sok esetben működtek dalegyleteket, dalárdákat a társadalmi rétegződés valamennyi szintjén (Dobszay 1998). A ma működő kórusok közvetlen előzményei voltak tehát ezek a dalárdák, énekes csoportok.

Dalegyletek, dalárdák, mint a mai kóruséneklés előzményei

A dalárda vagy dalegylet rendszerint férfiakból álló énekkar, mely a 18. századi Angliában született meg és német közvetítéssel került be a magyar köztudatba. Az angliai gyakorlatban jelent meg először, hogy földesúr és jobbágya együtt énekelt, nem származás szerinti volt a közösségbe tömörülés és az egész településen, nemcsak a templomban szerveződött. Az első magyar dalárdák a berlini Liedertafel férfikar mintájára alakultak.

Az 1830-as és 40-es években egyre több magyar faluban indult hasonló mozgalom, többszólamban éneklő karok alakultak, melyek tagjai főként iparosok

voltak. Ezek tulajdonképpen informális közösségekként, baráti társaságokként is működtek, akik kölcsönösen segítették egymást és mellette dalárfesztiválokra jártak, ahol hazai szerzők romantikus műveit, magyaros kardalokat, népdalokat és azok feldolgozásait adták elő. A nemzeti öntudatra ébredés korában a dalegyletek célja a közösségek megalkotása mellett az volt, hogy minél gyakrabban magyarul énekeljenek, ezzel is segítve a nyelv terjesztését (Fazekas 2016). Az 1848-as forradalom és szabadságharc az énekkarok működésének töréspontját jelentette, csökkent a dalegyletek száma, nem vállalhattak nyilvános fellépéseket, nem énekelhettek magyar dalokat. Ám a közös éneklés népszerűségét és szükségét mutatja, hogy a dalárdák rövid időn belül újra alakultak, 1867-ben már az Országos Magyar Daláregyesület fogta össze őket Erkel Ferenc vezetésével. Az 1868-as dalárünnepélyen – mely találkozók rendszerint versenyek is voltak – már hatvan dalárda képviseltette magát, több mint 1000 kórustaggal (Fazekas 2017).

A kecskeméti kórusélet kezdetei

Az imént vázolt korszakban, 1864-ben alakult meg a Kecskeméti Városi Dalárda is, mely aztán rendszeres résztvevője lett az országos dalosünnepeknek. 1868-as közgyűlésén meghatározott alapszabálya szerint a Dalárda célja: *„általában a műének, különösen pedig a nemzeti dalainknak művelése és terjesztése, azoknak nyilvános előadásával a nemesebb ízlés fejlesztése, s ez úton is a közművelődés előmozdítása. E célok elérésére eszközül szolgálnak: az énekgyakorlatok, időszerű kirándulások, országos dalünnepélyeken való részvétel (...) jótékony és üdvös célokra való közreműködés”* (Alapszabály: 1). Tagja lehetett minden *„társadalmilag kifogástalan férfi és nő”*, akiknek feladata volt az egyesület erkölcsi jó hírét fenntartani és kötelességük magukat az alapszabályoknak alávetni (Uo. 4). Jövedelmei tagsági díjakból, a saját hangversenyeken összegyűjtött bevételekből és az alapítók befizetett kamataiból származtak. Működő, pártoló, alapítói és tiszteletbeli tagokat tartottak számon.

- Működő tag lehetett az, aki *„elegendő zenei érzékkel és hanggal”* rendelkezett. A közösség által meghatározott rendezvényeken (próbákon, dalünnepélyeken) köteles volt részt venni, ha közreműködését megtagadta és 3 egymás utáni próbán indoklás nélkül nem jelent meg, kizárhatóvá vált. A működő tagok nem fizettek tagdíjat.
- Pártoló taggá váltak azok, akik a nemes célokat támogatni kívánták, ezért legalább három éven át két forint évi díjat fizettek.
- Alapító tag volt az, aki egyszerre befizetett 25 forintot az egyesület pénztárába vagy a tőke 5%-os évenkénti kamatát fizette és erről nyilatkozatot is adott.
- A tiszteletbeli tagok megválasztása a közgyűlés kizárólagos joga volt. Olyan *„közbecsülésben álló és társadalmilag kimagasló egyének választhatók meg, kik az egyesület érdekében tanúsított buzgó fáradozásaik, vagy a zene és dal terén általánosan elismert érdemeik által magukat kitűntették”* (Uo. 6).

A dalárda szervezeti felépítését tekintve rendelkezett közgyűléssel, választmánnyal, különböző tisztségviselőkkel és műbíráló bizottsággal. Minden olyan kérdést, mely a tagokat és az egyletet érintette a közgyűlésben vitattak meg, meghatározott szabályok szerint. A választmány hajtotta végre, foganatosította azokat a feladatokat, melyeket a közgyűlésben megfogalmaztak. Felügyelték az egylet működését, valamint pénzügyi helyzetét. Az egyesület tisztségviselői: az elnök, alelnök, karnagy, jegyzők, pénztárnok, gazda és a zászlótartó voltak. Az elnök az egylet mindenkorai képviselője volt, ő hívta össze, nyitotta meg, vezette és zárta le az üléseket. Az egylet pecsétjét és zászlóját őrizte. Az alelnök (működő tag) őt helyettesítette, amennyiben az elnököt akadályozták a részvételben. A karnagy tartotta a próbákat, vezényelt a hangversenyeken, felügyelte a repertoárt és az éneklés minőségét. A jegyzők nyilvántartást vezettek a tagokról, a közgyűlések jegyzőkönyveit írták, levelekre válaszoltak az elnök ellenjegyzése mellett. A pénztárnok kezelte az egylettel kapcsolatos pénzmozgásokat. A gazda a fizikai környezet megteremtéséért volt felelős: gondoskodott a fűtésről és világításról, az ingóságokról leltárt vezetett. A zászlótartó feladata volt az egylet zászlaját rendszerben tartani, felvonulások és hangversenyek alkalmával hordozni azt. A műbíráló bizottság döntött a tanulandó dalokról, fontolóra vették a karnagy javaslatait és véleményezték az énekkar előadását a fellépések után. Az alapszabály ír arról is, mi a teendő a tagok közötti konfliktusok esetén: *„az elnökség által egyenlítették ki, melynek eredménytelensége esetén a választmány, utolsó esetben a közgyűlés hivatott határozni”* (Uo. 15).

A Kecskeméti Dalárda 1874 és 1907 között eredményesen szerepelt, gyűjtötte az okleveleket és díjakat a dalversenyeken. Huszár Dezső az egylet 50 éves múltjáról szóló írásában a következőképpen méltatta őket: *„El is ismerik ország-szerte, hogy a magyar népdalt, kevés dalegylet tudja oly magyaros zamattal előadni, mint a Kecskeméti Városi Dalárda (...) 1864. évtől kezdve egész napjainkig, a Kecskeméti Városi Dalárda, a város társadalmi életének egyik legtevékenyebb közművelődési tényezője s különösen szereplésének első két évtizedében, kulturális fejlődésének egyedüli irányítója volt. (...) mi sem igazolja fényesebben, mint az a tény, hogy Kecskeméten immár egy városi zeneiskola és még másik két dalegylet működik”* (Huszár 1909: 129).

A továbbiakban két Kecskeméten működő kórust mutatok be, melyek hasonló céllal, közösségként működnek, s melyek alapítását 110 esztendő választja el egymástól.

A kecskeméti komolyzenei életet, azon belül a két különböző énekkar működését és a koronavírus miatti elszigeteltség tapasztalatait szerettem volna megismerni, ezért 2020 nyarán félig strukturált interjúkat készítettem többek között az Aurin Leánykar vezetőjével, Durányik Lászlóval és a kórus három tagjával, továbbá a Kodály Zoltán Vegyeskar vezetőjével, Zöldi-Kovácsné Korompai Mónikával.

A Kecskeméti Polgári Dalkör, a mai Kodály Vegyeskar

A Huszár Dezső által 1909-ben említett két dalegylet közül az egyik az 1888. március 9-én alapított Polgári Dalkör volt. Alapvetésében, szervezeti felépítésében nagyon hasonló volt a Kecskeméti Dalárdához és a Kecskeméti Dalkörhöz. Jelentős különbség azonban, hogy a Polgári Dalkörbe csak az iparos céhekhez tartozó férfiak léphettek be. Hosszú éveken keresztül nem is lehetett női tagja a kórusnak. Első elnökük Böszörményi Mihály, első karnagyuk Nemesszeghy István zenetanár volt, hozzáértésének köszönhető a kórus, hogy a kottát nem, vagy csak alig ismerő iparosok később országos ismertségre tettek szert. Ők építették meg az Iparos Otthont is, hogy próbáiknak helyszínt biztosítsanak. (Ma Ifjúsági Otthon, a Hírös Agórához tartozó intézmény.)

Évtizedekig működtek Kecskeméti Polgári Dalkör néven, ami később Polgári és Munkás Dalkörre változott. 1948 tavaszán a szocialista állam építésének „jegyében” megkezdtek a polgári egyesületek felszámolását, ami a dalkörökre is vonatkozott. A kecskeméti Polgári Dalkör akkori elnökét, Tóth Lászlót a város kultúr-ügyosztálya utasította lemondásra. Céljuk az volt, hogy megszüntessék a „polgári befolyást”. Szili Istvánt, a szocialista párt tagját tették meg új elnöknek, aki indítványozta, hogy a kórus vegye fel Kodály Zoltán nevét. Az országban a másodikak voltak, akiknek még maga a mester engedélyezte nevének viselését, így lett a kórus Kecskeméti Dolgozók Kodály Zoltán Énekkara. A névváltozással egy időben vegyeskarrá alakultak, majd működtek a következő évtizedekben. Állandó résztvevői voltak országos és határon túli kórustalálkozóknak. (Heltai 2008).

A Kodály Zoltán nevét viselő, már több mint 130 évre visszanyúló történettel rendelkező vegyeskart jelenleg (2019-2020-ban) Zöldi-Kovácsné Korompai Mónika vezeti, aki feladatnak és kötelességnek érzi, hogy a nagymúltú közösség fennmaradjon. Az adatfelvétel idején fennálló járványhelyzet miatt a kórus tagjaival nem volt lehetőségem találkozni, ezért a kórust vezető Zöldi-Kovácsné Korompai Mónika ismertette az énekkar és a tagok motivációit. A tagok átlagéletkora 60 év felett van, a jelenleg is aktívak általában 40 éves koruktól énekelnek együtt a kórusban. Éppen ezért soha nem volt még akkora kihívás az énekkar fenntartása, mint napjainkban, mikor a repertoár mennyiségi és minőségi tekintetben is visszaszorult, s ezt súlyosbította, hogy a pandémia miatt elmaradtak a próbák.

Egyébként is jellemző, hogy a kórusba új tagok ritkán érkeznek, akik mégis, szintén 60 év fölöttiek. A belépés pedig meghívásos alapon történik, ami miatt jellemzően nincs mód azok kiszűrésére, akiknek nincs megfelelő hangjuk a kórusénekléshez. Azonban a lassú bővülést, stagnálást most előreláthatólag a létszám csökkenése követi. A kórus a koronavírus megelőző időszakban hetente egyszer próbált. Évekkel ezelőtt megfelelő repertoár birtokában gyakrabban vettek részt országos kórustalálkozókon, kiépült kapcsolatuk volt Galántán működő énekkar-

rokkal is. A találkozók száma az évek alatt egyre ritkult. Utoljára 2019 decemberében léptek fel a Katona József Könyvtár által szervezett Kórusok Délutánja elnevezést viselő programon. Ez a szereplés bizakodásra adott okot, de aztán jött a világiárvány, ami a szakmai tevékenységre és a kórus, mint közösség életére is hatással volt (van). Sok tag ugyanis nemcsak énekelni jár a kórusba, előfordul, hogy néhányaknak ez az egyetlen közösség az életében. A próbákon kívül formálódnak olyan társaságok is, akik együtt járnak szórakozni: operába, színházba. A kórustagok találkozásának hiánya sokakat rosszul érintett, hiszen tudható, hogy az amatőr művészeti tevékenység önmagában, de a közösségi élmény volta miatt is jótékony hatással van a szubjektív életminőségre, a lelki egészségre (Dudás 2015).

A Vegyeskarnak megmaradt a kezdetekben is használt és már részletezett szervezeti felépítése. Ma már alapítványként működik, de a kórusnak most is van elnöke, aki kezeli a pénzügyeket, koordinálja a szerepléseket, pályázatokat, rendezi a konfliktusokat a tagok között (ha vannak) és ő maga is a kórus tagja. Van egy kisebb vezetőség (lsd. Választmány) és pénztáros, mert a tagok tagdíj fizetése mellett tartozhatnak a kórusba. A karnagy a legtöbb dologban az elnöknek van alárendelve, szakmai tekintetben viszont önálló. Ezért autentikus ez a közösség, mert ragaszkodnak az együttesen meghatározott szabályrendszerhez.

Kodály Iskola, a kórusok bölcsője és a Miraculum-Aurin kóruscsalád

A kecskeméti Kodály Iskola az ország első ének-zenei iskolájaként jött létre 1950-ben. Igazgatója Nemesszeghy Lajosné Szentkirályi Márta volt, akivel Kodály Zoltán először 1947-ben, díszpolgárrá avatásán találkozott Kecskeméten. A fiatal tanítónő zeneóvodásokkal gyermekjátékokat adott elő, miután a zeneszerző arra biztatta, hogy munkáját folytassa iskolás korú gyerekekkel. Szentkirályi Márta a tanácsot megfogadta, 1950. október 27-én sor került az első tanítási napra. Az intézmény 70 éves fennállása alatt gimnáziummal, zeneművészeti szakközepiskolai képzéssel bővült. Magyar Örökség Díjjal, Kodály Zoltán-díjjal és a Magyar Művészetoktatásért intézményi szakmai díjjal kitüntetett intézmény. Jelentős oktatási tevékenysége mellett a kecskeméti kórusélet meghatározójává vált (A Kodály Iskola honlapja).

Az Aurin Leánykar az előzőekben ismertetett kórust 110 évvel követően 1998-ban alakult Durányik László vezetésével a Kodály Iskola 9-12. osztályos lány tanulóiból. Ezek a diákok előtte a szintén Durányik László vezette Miraculum kórus (6-8. osztályosokból álló gyerekkar) tagjai voltak. Valószínűleg a karnagy meghatározó vezetői stílusa és a jól működő közösség vitte rá a 8. osztályt elhagyókat arra, hogy alapítsanak egy új kórust. (Lett volna lehetőségük az iskola vegyeskarához csatlakozni, de ők a már meglévő szokásrendszerhez és közösséghez ragaszkodtak.) A két kórus szabályai között ezért alig van különbség,

a Miraculumot életkoruk miatt elhagyó lányok lépnek be az Aurinba. A kórus célja *„fontos szerepet betölteni a város kulturális életében, szervesen bekapcsolódni a magyar zenei életbe, részt venni, és eredményesen szerepelni hazai és külföldi hangversenyeken, fesztiválokon és kórus- versenyeken, színvonalas hangfelvételek készítése, Kodály Zoltán szülővárosának, Kecskemét nevének méltó képviselése az egész világban”* (A Miraculum-Aurin kóruscsalád honlapja).

Feladata pedig azon túl, hogy elkötelezett, énekelni szerető és tudó fiatalokat neveljen, a világ zenei kultúráján keresztül történő megismerése. Mondhatjuk, hogy a lányok kórustagságuk éve alatt kozmopolitákká nevelődnek az utazások során, hiszen Európa számos országában jártak már. A 22 éves fennállás alatt az énekkar 28 nemzetközi kórusversenyen 20 első, 6 második és 4 harmadik díjat nyert el. 2006-ban például kórusolimpiát nyert Kínában, kategóriájában 42 kórust utasítva maga mögé. A kutatás során a Leánykar három, 18-21 év közötti tagjával készült interjúból az is kiderült, hogy az ilyen jellegű fellépések során elsődleges feladat a minőségi hangzás megteremtése, de közben mást is lehet tanulni. A tagoknak lehetőségük van megismerni a viselkedési normákat hivatalos környezetben és a kulturális szokásokat más országokban az utazások során, nyelvtudást gyakorolni, olyan szociális kompetenciákat kialakítani, melyek egy társas út során szükségesek. Gyakorlatilag szélesíteni az egyén látókörét minden tekintetben.

A kórus mögött az Aurin és Miraculum Alapítvány áll. Durányik László – a vele készített interjú során – elmondta, hogy a szervezet a kuratóriumi elnökből (ő maga) és a kuratóriumi tagokból tevődik össze. Évente két megbeszélésük során döntenek pályázatokról, utazásokról, pénzügyekről, tehát a működéshez szükséges feltételekről. A kórus költségvetése pályázati forrásokból, a szereplésekből befolyt összegekből, az adó 1 %-ból és az évenkénti tagdíjból áll össze. A tagdíj fizetése nem régi hagyomány és nem is formális tevékenység, ennek összegét új kottákra fordítják. A tagdíj fizetése azonban nem feltétele a tagságnak, az alapítvány átvállalja azokat, akiknek ez nehézséget jelent.

A közösségbe tartozás tehát nem múlhat az anyagiakon, sokkal inkább a megfelelő énekhangon, de szükség esetén még ez is fejleszthető, viszont a próbákon való részvételtől nem tudnak eltekinteni. Azoknak a tagoknak, akik a próbák meghatározott százalékán nem jelennek meg, a kórusvezető egy vizsgát rendel el, ahol számot kell adniuk tudásukról. Teszik mindezt azért, mert az énekkar minőségi munkája a pénteki és szombati kétórás közös próbákban rejlik. Aki azokon nem vesz részt, aligha tudja otthon bepótolni a lemaradást, esetleg rossz hangokat, rossz ritmust énekel ezzel hátráltatva a közösséget és a minőség képviseletét.

Az interjúalanyok valamennyien megerősítették: a kórus vitathatatlanul egy közösség, melyen belül a rendszeres találkozás, egymás személyes ismerete és közös cél köti össze a tagokat. Ez azonban nem jelenti azt, hogy teljesen homogén lenne. A kórusban eltöltött évek alapján egyfajta hierarchia alakult ki a kóruson belül, a hosszabb ideje tartó tagság bizonyos előnyökkel, előjogokkal jár.

Az idősebbek elsőbbsége az utakra bekerülni létszámkorlát esetén, a buszon helyet választani, közös étkezéseknél előre állni a sorban stb. A közösségben ezek a szabályok élnek, nem jellemző, hogy az idősebb tagok előjogaikkal visszaélnek. Mindenkorai főnök a kórus vezetője, csak a tőle származó információ a hiteles, a repertoár darabjait ő választja. A konfliktusok forrása a kórusvezető és a kórus között a művek listája lehet, abban az esetben, ha egyet-egyet nem szívesen énekelnek. A tagok között nincs vagy nagyon kis mértékben vannak jelen ellentétek, ezeket egymással megbeszélik, megvitatják.

A körülbelül 50 főt számláló kóruson belül az életkori- és a kórusvezető/kórustagok hierarchián kívül vannak még kisebb csoportosulások, melyek alapját jellemzően az azonos osztályba járás képezi. Azon túl, hogy a kórusnak vannak közös programjai, ezek a kisebb csoportok baráti társaságokként működnek, közösségek a közösségben, akik eljárnak együtt szórakozni, szeretik szabadidejüket együtt tölteni, ahogyan ez a Kodály Vegyeskar esetében is jellemző.

Az énekkar közösségét még saját hagyományok, közös programok is összetartják a munkán és kialakult baráti kapcsolatokon kívül. A kóruskarácsonyok alkalmával például egymás megajándékozása volt a szokás, amit közös tánc, éneklés követett. Jellemző volt a Miraculum-bérlet: jelképes összegért egy hangversenysorozat jegyeit lehetett megváltani, melyen változatos és híres előadók léptek fel. (Ennek a keretein belül hallhatta először a közönség a Csík Zenekar előadásában a Most múlik pontosan című Quimby dalt.) Ezek a hagyományok részben elmaradtak, újabban a kórusközösség a Hírös Agóra szervezett koncertjeire kap belépőket és látogat el együtt.

A kórus tagjaival készített interjúkból mindezekon felül az is kiderült, hogy a legnagyobb összetartó erőnek azt érzik, hogy együtt képviselnek értéket és közösen alkotnak.

Az ezt a korosztályt tömörítő énekkar sikeresebben vészelte át a tavaszi pandémia időszakát, mint a Kodály Vegyeskar, hiszen a virtuális térben otthonosabban mozogva a kapcsolattartás intenzívebb maradt, megélhették a közös alkotást és értékteremtést az online alkalmak során.

A kórusok tagjai közösségeket alkotnak?

Kétségtelenül igen. A közösségek mibenlétét a különböző területeken kutató tudósok különböző szempontok alapján határozták meg. Ferdinand Tönnies német szociológus például 1887-ben megjelent *Közösség és társadalom* című művében a ma is használt közösségfogalom alapjait fogalmazta meg. A két képződményt egymáshoz viszonyítva definiálta: a hagyományos közösségeket és azok pozitív hatásait, valamint a XIX. században az iparosodás hatására megváltozott társadalmi viszonyokat. Így fogalmaz: „a társadalomban *csakúgy, mint a közösségben, békésen élnek és laknak egymás mellett. Nem állnak azonban lényegi kapcsolatban*

egymással, hanem inkább el vannak egymástól választva, s míg a közösség esetében a kapcsolat minden elválasztás ellenére is fennáll, itt fordított a helyzet: az emberek minden kapcsolat ellenére egymástól elkülönülten élnek” (Tönnies, idézi Vercseg 2018: 59).

Vercseg Ilona a modern közösségek szerveződésének három leggyakoribb elvét összegzi *Közösségelmélet* című írásában:

- Hely: a közösség a lokális szinonimájaként jelenik meg, földrajzi minőségben, az egymás szomszédságában őket fogja össze.
- Érdeklődés szerinti/választott közösségek: az egyén saját döntése alapján több általa választott közösségbe is tartozhat. Legyen az az identitására, szabadidős tevékenységére, vallási életére stb. vonatkozó csoport.
- Szellemi, lelki közösség: a vallási közösségek, színterek szerepe (Vercseg 2018: 75).

Heller Ágnes filozófus úgy gondolja, hogy a csoportba kerülés véletlenszerű, míg a közösség megválasztása tudatos folyamat. A kettőt az integráció mértékétől függően kategorizálja: a csoportot kezdetleges, alacsony integrációjúnak, míg a közösséget magasabb rendű szerveződésnek nevezi, így felállítva egyfajta minőségi sorrendet (Heller 1970).

Csányi Vilmos humánetológus pedig az emberi viselkedés és szokások elemzésének figyelembevételével alkotott 2011-ben közösségfogalmat: *„Az emberi közösség humánetológiai definíciója alapján olyan csoport, amelynek tagjai élettevékenységük során képesek a csoportérdeket felismerni, és a saját egyéni érdekeiket a csoportérdekek mögé sorolni (...) A csoport és a közösség között alapvető különbség az, hogy a csoportokat a véletlen alkalom, közös érdeklődés, érdek, kényszer tartja össze, míg a közösségnek saját kultúrája van, és a fentiekben felsoroltakkal jellemezhető”* (Csányi 2011: 42).

Az előzőekben tárgyaltak és az empirikus kutatás alapján megállapítható, hogy a kórusok esetében – legyenek tagjai bármely korosztályhoz tartozók – közösségekről beszélhetünk, hiszen:

- a tagok a közösséget annak ellenére is fenntartják, ha bizonyos ideig nem tudnak rendszeresen találkozni (pl. csak a virtuális térben): *„míg a közösség esetében a kapcsolat minden elválasztás ellenére is fennáll”* (Tönnies).
- az egyének érdeklődése mentén szerveződő közösségek, melyekben megjelennek a szellemi közösségek jellemzői is (Vercseg Ilona).
- az egyén tudatosan választja a tagságot (Heller).
- saját kultúrájuk, kialakított szabályrendszerük, „mi-tudatuk” van, ezért az egyén kész a csoportérdekeket felismerni (Csányi).

A vizsgált kórusok közösségek, mert céljuk a tagjaikat közösséggé formálni. Az válhat csak taggá, aki a csoportosulás belső normáit tiszteletben tartja, magát aláveti a szabályoknak. Az alapszabály pedig nem egy felülről hozott intézkedés- és előírás-csomag, hanem a tagok egymás közötti megállapodásán alapuló normarendszer. Közösén alkotják meg őket és elvárják, hogy mindenki azokhoz

tartsa magát. A közös éneklésen túl feladatokat tűznek ki, hagyományokat ápolnak, kultúrát terjesztenek, ez által a tágabb közösség, lakosság művelődését is szolgálják.

Általuk megelevenedtek a kóruskultúra egyházi kezdetei, ahol a cél szintén nem a hivatásos énekesek oktatása volt, hanem az európai szintű értelmiség, a „kiművelt emberfők” felnevelése. Ezért fontos, hogy a járványhelyzet ellenére továbbra is fennmaradjanak és működni tudjanak.

Összegzés

A több évszázados múltra visszatekintő kóruséneklés kapcsán fontos megjegyeznünk, hogy a zene mindig fontos szerepet játszott az emberek életében, a közös éneklés a közösségi események kiemelt része volt és maradt. A közös éneklés a kezdeti vallási hagyomány mellett egyre inkább szabadidős tevékenységgé vált, a közösségek állandó keretet kaptak, intézményesültek, s bár mint ilyeneket néha igyekeztek korlátozni, a kórusközösségek általában újra alakultak, életre hívta őket az ember közösség iránti igénye. Napjainkban a járványhelyzet állítja komoly kihívás elé a közösségeket, főleg az olyanokat, melyeknek működése nehezen megoldható az online térben. Kutatásom egyik tapasztalata, hogy a kórusok munkája és az azokon belüli kapcsolatok folytonosak annak ellenére is, hogy a személyes jelenlétén alapuló foglalkozásokat felfüggesztették. A különböző korú tagok törekszenek arra, hogy valamilyen módon fenntartsák a kommunikációt egymás között, megőrizték a közösség erejét. Azonban nem szabad azt elfelejtenünk, hogy a kórusmuzsika (és minden egyéb kulturális élmény) közvetlen jelenléttel élvezhető igazán, az énekkarak online működése csak átmeneti lehet.

Az offline közösségek és az egy időben egy helyen történő közös éneklés képes ugyanis tartósan javítani a tagok szubjektív életminőségén és a közös programok kovácsolják össze igazán a kórusokat korosztálytól függetlenül. Így lesznek képesek aztán programlehetőséget biztosítani a közönség számára, ápolni a hagyományokat közösségi szinten és hozzájárulni a „kiművelt emberfők” felneveléséhez társadalmi szinten.

További kiterjesztett kutatások arra is rávilágíthatnak, hogy milyen jövő előtt állnak a komolyzenei közösségek, milyen eszközökre, lépésekre lenne szükség ahhoz, hogy meg lehessen állítani a komolyzenei rendezvények közönségének előregedését, az érdeklődők számának csökkenését.

Jelen publikáció elkészítését a Nemzeti Művelődési Intézet Közművelődési Tudományos Kutatási Programja támogatta.

2019–2020.

Felhasznált irodalom:

- Csányi Vilmos (2011): A vizsgálat tárgya: az ember. *Inter Press Magazin*, 31. 9. sz. 42-46.
- Dobszay László (1998): *Magyar zenetörténet*. Mezőgazda Kiadó, Budapest https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_522_Magyar_zenetortenet/ch01.html [2020. 08. 11.]
- Dudás Katalin (2015): *Az amatőr művészeti tevékenység hatása a szubjektív életminőségre és a lelki egészségre*. Kulturális Szemle/1. sz.
- Fazekas Ágnes (2016-2017): Polgári dalos mozgalom Magyarországon a 19. században. 1-5. rész. *Parlando*, 2016/6. sz. – 2017/4.sz.
- Heller Ágnes (1970): *A mindennapi élet*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Heltai Nándor (2008): *Kodály Zoltán és szülővárosa, Kecskemét*. Argumentum Kiadó, Budapest.
- Huszár Dezső (1909): A Kecskeméti Városi Dalárda 50 éves múltja dióhéjban. In: Göndöcs István (szerk.): *A Kecskeméti Országos Dalosünnep emlék-albuma – Második füzet*. Nyomtatott Kner Izidor könyvnyomdájában, Budapest. 128-130.
- A Kecskeméti Dalárda alapszabályai (1895): Alakult 1864. Nyomtatták Tóth Lászlónál, Kecskemét
- A Kecskeméti Kodály Iskola honlapja
- <https://kodaly-iskola.hu/rolunk/> [2020. 08. 24.]
- A Miraculum-Aurin kóruscsalád honlapja
- <https://www.aurin-choir.hu/girlschoir/> [2020. 08. 24.]
- Szikszayné Dobronyi Erzsébet (2007): *Zenei kislexikon*. Aquila Könyvkiadó, Budapest.
- Vercseg Ilona (2018): *Közösségelmélet*. Közösségfejlesztők Egyesülete, Budapest.
- [http://www.kka.hu/Kozossegi_Adattar/Azadatt.nsf/cb64d6a7ffc-532248525670c0080efa5/b43cc0ddd72bbddfc125827c00611729/\\$FILE/Parolafuzet_Vercseg_2018_k%C3%A9sz.pdf](http://www.kka.hu/Kozossegi_Adattar/Azadatt.nsf/cb64d6a7ffc-532248525670c0080efa5/b43cc0ddd72bbddfc125827c00611729/$FILE/Parolafuzet_Vercseg_2018_k%C3%A9sz.pdf) [2020. 08. 06.]
- Az empirikus kutatás során elkészült interjúk
- Durányik Lászlóval, a Miraculum-Aurin kóruscsalád vezetőjével és tagjaival
- Zöldi-Kovácsné Korompai Mónikával, a Kodály Zoltán Vegyeskar vezetőjével

A társadalmi tőke megjelenése egy kistelepülés közösségi művelődésében

Megjelenés helye: 2019/1. szám

Absztrakt: Jelen tanulmány Nádasd kistelepülésen lévő civil aktivitás feltérképezésével, a helyi társadalmi tőke bemutatásával és az ott működő művelődési ház és a vele szorosan kapcsolatban lévő civil egyesület tevékenységének vizsgálatával foglalkozik. Bemutatja a helyi közművelődést, a civil aktivitást és viszonyokat. Részletesen elemzi az 1998-ban teljes körű közösségfejlesztési folyamatban lezajlott közösségi felmérésre épülő részben megismételt vizsgálat eredményeit és összehasonlíttja azt a korábbi vizsgálattal.

Abstract: This study deals with the mapping of civil activity in the small town of Nádasd, the presentation of local social capital and the activities of the community centre and its closely related civil society. It introduces local community culture, civil activity and relationships. This study provides a detailed analysis of the results of a partially re-conducted survey based on the Community Survey conducted in 1998 on a full community development process and compares it with the previous survey.

Bevezetés a társadalmi tőkéről és a civil társadalomról

A társadalmi tőkeelmélet a közgazdaságtan egyik évszázadokra visszamenő kérdésköre. A témában elmélyedve számos elmélettel találkozhatunk: Adam Smith alapot nyújtó elképzelésétől Gary Becker, Pierre Bourdieu és James S. Coleman rendszerező munkásságán át egészen Francis Fukuyamáig (Ponyi, 2014). Ennek meghatározására számos közgazdász, kutató vállalkozott, én tanulmányomban Ponyi László meghatározását veszem alapul, amelybe minden általam az alábbiakban szereplő felfogás beletartozhat. „A társadalmi tőke a kultúra intézményrendszerében és a művelődő közösségek dimenziójában is olyan viszonyfogalom, amely meghatározóan a kulturális intézmény, az egyén és valamely civil közösség, közösségek vonatkozásában, azok egymás közötti interakcióiban jelentkezik. Az egyén, illetve a közösség bizonyos célok, valamely feltételezett haszon elérése érdekében és elsősorban önkéntes alapon mozgósítja erőforrásait. Az intézmény, az egyén és a közösség által közösen elfogadott magatartási szabályok, normák határozzák meg, és amelyek nem teljesülése esetén a közösség szankci-

ókkal is élhet. Ezek a szankciók változásokat idézhetnek elő a rendelkezésre álló erőforrások minőségében és mennyiségében. A társadalmi tőke a civil közösségek működésének, a kulturális intézmények és a benne működő civil közösségek együttműködésének alapja és feltétele. Azon erőforrásokat, vagy éppen az erőforrások összességét is jelenti, amelynek létfeltétele a bizalom.” (Ponyi, 2019)

Kezdetben a tőke csak az anyagi javakat és a pénzt jelentette, később már a föld és a munka is beletartozott, azt követően pedig mindezen termelési tényezők mellett megfogalmazódtak olyan elképzelések, amelyek a tőke fogalmát más dimenziókban is megjelenítették. A társadalmi tőkeelméleteket elemezve a legfontosabb Robert Putnam gondolatmenete (Putnam, 2004). Ebben az írásában Hume korábbi példáján keresztül mutatja be, hogy a gazdálkodó földművelők milyen előnyökre tehetnek szert, ha összefognak egymással és együtt dolgoznak az állandó versengés és irigység helyett. Szerinte egy közösség akkor képes hatékony lenni, ha megvan köztük a szükséges bizalom a másik iránt. Írásában kitér arra, hogy a társadalmi tőke az egyének kötelékéből és azok hálózatából áll össze, eredményessége a bizalomtól és a kooperációtól függ, használata pedig fejleszti azt. A társadalmi tőke – Putnam felfogásában – magába foglalja az egyének személyes kapcsolatait, a társadalmi kapcsolatok hálóit, az erős civil szervezeteket, a szolidaritást, a bizalmat és a kölcsönösséget. A tartalmából levezethető, hogy a társadalmi tőke birtokosa nem az egyén, hanem az egyének aktív közössége. Putnam egy másik írásában megkülönbözteti a társadalmi tőke két dimenzióját: az összekötő (vagy kizáró) társadalmi tőkét és az áthidaló (vagy befogadó) társadalmi tőkét (Putnam, 2000). Előbbit erős kapcsolatok jellemzik, képes szegregáló csoportok, homogén közösségi tudat kialakítására. Utóbbit kevésbé erős kapcsolatokkal lehet leírni, ám ez a típus képes a csoportok közötti határokat áttörni, azokat áthidalni, összekapcsolni. Putnam szerint ez a forma az ideális a szervezetek közötti kapcsolatteremtés szempontjából. A társadalmi tőke jelenlétét, erősségét, nagyságát adott társadalomban számos mutatóval be lehet azonosítani. Ezek között van az általánosított bizalom, vagyis a közbizalom kérdésköre, a politikai intézményekbe, szervezetekbe vetett bizalom szintje, a civil társadalom aktivitása, a személyes kapcsolatok kiterjedtsége vagy akár a segítségnyújtás (Füzér és mtsai, 2005). A közgondolkodás, a társadalmi közérzet állapota, az általános elégedettség, a kiszolgáltatottság érzése, az általános demokráciakövetelmények léte a köztudatban, a kontraszelekció, és a rendszerigazolás-rendszerkritika kettőse mind-mind olyan mutatószámokat ad, amelyek a társadalom aktuális helyzetét, beállítódását írják le, amik alkalmasak lehetnek a szakemberek számára arra, hogy a társadalmi viszonyokat, kapcsolatok feltérképezzék, megismerjék, elemezzék és bemutathassák az éppen aktuális közállapotokat (Hunyady, 2016).

A civil társadalom fogalmának értelmezésére számos lehetőségünk van. Csak magyar vonatkozásban különböző felfogással találkozhatunk akár Bozóki András (1992), akár Molnár Miklós (1993, 1995, 1996) munkásságában. Összegezve a témában született írásokat elmondható, hogy a civil társadalom szűk értel-

mezése a társadalom önszerveződésére korlátozódik, egyesületek és szervezetek meghatározott csoportját foglalja magában (Márkus és Pete, 2018). A nyolcvanas években fogalma politikai tartalommal is telítődött az akkori politikai rendszerek ellenei fellépés miatt, de a kilencvenes évekre már kiürült ez a tartalom. Amennyiben a civil társadalomra gondolunk, akkor abba nem csak az intézményesült, törvényesen megalakult szervezeteket kell beleérteni, hanem azt állampolgári aktivitásnak köszönhető egyéb önszerveződési formákat is (például: szomszédsági együttműködések). Kialakulása hosszú, évszázadokon, évezredekken átívelő folyamat volt, különböző megvalósulási formái az eltérő történelmi korokban, korszakokban lelhetők fel. A civil társadalom – általánosan megfogalmazva – a közösségi lényként tevékenykedő állampolgárok által alkotta réteg. Az állampolgár itt nem csupán egyén, hanem a nemzet, a társadalom, a csoport aktív tagja is. Ebből kiindulva tehát a civil társadalom az államtól független, közéletközpontú, szabadon cselekvő polgárok – egyének és csoportok – világa (Sebestény, 2018).

A társadalmi tőke stabil alapját adja a civil szektorra jellemző önkéntességnek, az egymásrautaltság pozitív hatásainak kihasználásának. Ennek a civil társadalomnak pedig az általa képviselt önkéntességgel, közösségi szerepvállalással kiemelkedő szerepe van a demokratikus jogállamok helyes működésében. A társadalmi funkció dimenzióját nézve pedig hangsúlyoznunk kell az integrációt elősegítő és erősítő szerepét. A társadalmi (és a kulturális) tőkének tehát elengedhetetlen és nagy mérvű szerepe van a civil társadalomban, beépülve annak működésébe (akár a közművelődési intézményrendszereken keresztül, akár azokkal együttműködve vagy azoktól teljesen függetlenül) megjelenik az önszerveződő körök, klubok, egyesületek formájában. De a társadalmi tőke csoportokba való szerveződésen kívül olyan alapvető társas kapcsolati normákat, viselkedésmintákat, szabályokat is közvetít, amelyekkel ezen szerveződések működése fenntartható, kiszámíthatóvá és tervezhetővé válik.

Hazánkban a rendszerváltás után nagy mértékben emelkedett a civil aktivitás, egyre több egyesületet, szervezetet hoztak létre. Ez a növekedési hullám 2012-ben érte el a maximumát, azóta lassú, de stabil csökkenés figyelhető meg. 2017-ben 61 151 nonprofit szervezet működött, melyek közül a klasszikus civil szervezetek száma mintegy 54 ezer volt, 7 ezer szervezet pedig nonprofit gazdasági társaságok, közalapítványok, érdekképviselői csoportok formájában működött (KSH, 2019). Ha a civil egyesületek tevékenységprofilját vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy 1996 óta jelentős változás nem történt, kivéve két esetben: az érdekképviselői tevékenységet ellátó szervezetek számának alakulása jelentős csökkenést mutat (11,9%-ról 5,1%-ra csökkent), illetve a kulturális profilú egyesületek száma mintegy 5%-kal nőtt (10,3%-ról 15,2%-ra). A legmagasabb arányban a szabadidős tevékenységek szervezésével és támogatásával (15,7%), illetve a sporttal kapcsolatos egyesületek (15,2%) szerepelnek.

A kutatás bemutatása és tapasztalatai

A kutatás Nádasd kistelepülésen lévő civil aktivitás feltérképezésére, a helyi társadalmi tőke bemutatására és az ott működő művelődési ház és a vele szorosan kapcsolatban lévő civil egyesület tevékenységének vizsgálatára irányult. Bemutatásra és elemzésre került a helyi közművelődés és a civil aktivitás. A faluban 1998-ban teljes körű közösségfejlesztési folyamat zajlott le, melynek keretében közösségi felmérés is készült. Jelen vizsgálat elemzi és összehasonlítja a korábbi vizsgálat és a megismételt eredményeit. A kutatás elkészítésekor félig strukturált interjúkat készítettem a helyi civil egyesület vezetőjével és a település életében fontos szerepet betöltő személyekkel (egyházi vezetők, tanítók). Ennek célja az volt, hogy hiteles és pontos képet kapjak a településen korábban lezajlott folyamatokról, megismerjem Nádasd múltját, az itt élők gondolkodását, szemléletmódját, világnézetét. Az interjúk során igyekeztem felhasználni a korábbi helyismeretemet, melynek köszönhetően tudtam, kik azok a személyek a település életében, akiket érdemes megkeresnem. A tőlük kapott információk a kutatómunkám feltáró részének támogatása, előre mozdtítása szempontjából voltak hasznosak. Az így kapott információkat a tanulmány későbbi részében (a település, a civil élet és az egyesület bemutatásakor) fogom ismertetni.

Másik vizsgálati eszközöm egy online kérdőíves felmérés, ami részben a korábbi, 1998-ban lezajlott közösségi felmérés néhány kérdését ismételte meg, részben pedig saját vizsgálódási körömet érintő kérdéseket tartalmazott, amik célzottan a lokális társas kapcsolatokra, személyközi viszonyokra, a lakosok egymásról és a településről alkotott véleményére, az állampolgári aktivitásra és a civil erőre, az önkéntességre, a generációs kapcsolatokra, valamint a civil szervezettel, sportolási lehetőséggel, helyi nyilvánossággal való elégedettségére irányultak. Itt szeretném hangsúlyozni, hogy míg 1998-ban egy teljes körű közösségfejlesztés céljából lezajlott folyamatról beszélhetünk, a kérdőíves felmérés összeállítása és elkészítése is annak a közösségi munkának a része volt, addig most egy eseti kérdőíves felmérés történt. 1998-ban a kérdőívek kiosztását számos közösségfejlesztő interjú, lakossági fórum, egyeztetés előzte meg, így a településen jelentős támogatottságot szerzett az abban való részvétel, így egy szinte reprezentatív eredményt jött létre. A saját vizsgálat sem tekinthető reprezentatívnak, 377 kitöltött kérdőívről beszélhetünk. Úgy gondoljuk azonban, összességében megfelelően mutatja az alapsokaság jellemzőit.

Nádasd rövid bemutatása

Nádasd település Vas megye déli részén, az Őrségi Nemzeti Park peremterületén található. A település statisztikai adatai szerint a jelenlegi népesség 1326 fő. A vonatkozlekedés a 2000-es évek közepén megszűnt, a buszközlekedés rendsze-

res. Szombathely 34, Zalaegerszeg 27 km-re fekszik a falutól. A faluban orvosi, illetve fogorvosi rendelő, posta, védőnői szolgálat működik, általános iskolájába és óvodájába további hét környező településről járnak gyerekek. A közigazgatási funkciókat közös önkormányzati hivatal látja el, melyhez további hat szomszédos település tartozik.

A településen számos látnivaló és nevezetesség is található, amik a turisztikai funkción kívül közösségi helyszíneként, közösségi térként is jelen vannak a falu életében. Az egyik legfontosabb közösségi tér a településen a művelődési ház épülete és a mögötte található Pajta, ami egy szabadtéri, félig nyitott épület, területén lehetőség van bográcsozásra, kemencében sütésre, kürtöskalács készítésére, és itt kapott helyet a kéthetente megrendezett termelői piac is. A számos kulturális és közösségi programnak helyt adó épületegyüttes a falu civil életének központja.

A civil szektor és az egyházak jelenléte a településen

A településen már évtizedek óta erős közösségi szellem uralkodik. A helyi-ekkel folytatott beszélgetésekből megtudhattam, hogy már jóval a rendszerváltás előtt voltak helyi kezdeményezések (az Önkéntes Tűzoltóegylet 1895-ben, sportegyesület 1952-ben jött létre, valamint voltak különböző teadélutánok, illetve létezett a Kék ritmus pedagógus-zenekar is). A rendszerváltás idején és azt követően (az akkor még meglehetősen szabályozatlan keretek között) gomba módra kezdtek szaporodnia a településen a különböző egyesületek, alapítványok, baráti körök: a Nádasdi Öreg Tyúkok Egyesülete (NÖTYE) 1989 jött létre, 1992-ben az 1930-as évek óta meglévő hagyományokat felelevenítve megalakult a Forgószél Színkör, 1995-ben a Polgárőrség, a 2000-es évek elején az Alkotókör, 2010-ben a Hétdombi Ifjúsági Sportegyesület, 2011-ben pedig a Hétvégi Botladozók néptáncsoport kezdte meg munkáját (Koltai 2016, 2018).

A település életében fontos szerepet tölt be a helyi 8 évfolyamos általános iskola. Az iskolával közös ünnepek, rendezvények a kulturális élet legfontosabbjai közé tartoznak, a diákok, a pedagógusok, a szülők aktivitása az iskolától független rendezvényeken is kiemelkedő. Itt kell megemlíteni a székelyföldi Al-sósófalva településsel meglévő testvértelepülési kapcsolatot, amely a korábbi testvériskolai kötődésből nőtte ki magát. A két település között 1990 óta szerződésbe foglalt testvértelepülési együttműködés áll fenn, ami számos rendezvénynek, kirándulásnak biztosított és biztosít keretet.

Az önkormányzat és a civil szektor együttműködésének másik ékes példája a „Nádasd nevű települések” közötti együttműködés, melynek keretében minden évben más-más településen találkoznak a lakosok és töltenek el együtt egy hosszú hétvégét számos kulturális és ismeretterjesztő programmal egybekötve.

A település lakói – a 2011-es népszámlálási adatok szerint – 63 %-ban római katolikus vallásúak, 14,1%-uk evangélikus, 2,1% református vallású. Az egyházi intézmények jelenléte és hatása a mindennapokra kifejezetten erősnek mondható.

A Nádasdi Evangélikus Egyházközség 2009 óta működteti a Nádasdi Evangélikus Diakóniai Központot. Az intézmény fő profilja a házi segítségnyújtás, a gerontológia és az étkeztetés, ellátási területe Nádasd és a körjegyzőséghez tartozó további települések. A szakmai program mellett a központ igyekszik más célcsoportoknak is segítséget nyújtani, programokat szervezni.

A katolikus egyház helyi vezetője Takács László plébános, aki a lelkipásztori feladatokon messze túlmenően vesz részt a település kulturális életében: kiemelkedő helytörténeti és honismereti tevékenysége, levéltári feltáró munkái hozzájárultak a település történetének megismeréséhez, résztvevője és aktív szervezője számos rendezvénynek.

A fentiekből is kitűnik, hogy a nonprofit szektor ezen ága milyen szoros együttműködésben dolgozik a településen a civil szektor egyéb szereplőivel.

A helyiek életében fontos szerepet játszik a sport, a sport iránti szeretet. A településen 1952 óta működik a helyi sportegyesület Nádasdi Községi Sport Egyesület néven. A településen 2010-ben alakult meg a Hétdombi Ifjúsági Közhasz-nú Sportegyesület. A korábbi egyesületnél szélesebb profillal, négy szakosztállyal (kézilabda, futball, testépítő és íjász) kezdte meg működését.

„Együtt Nádasdért” Faluszépítő és Fejlesztő Kulturális Egyesület

Előzetes ismereteim alapján feltételeztem (és a vizsgálat ezt alá is támasztotta), hogy a civil élet legmeghatározóbb szereplője, a civil társadalom letéteményese a településen az „Együtt Nádasdért” Faluszépítő és Fejlesztő Kulturális Egyesület (továbbiakban: „Együtt Nádasdért” Egyesület), amely 1997. március 11-én alakult, jelenleg 65 állandó, aktív tagjuk van, míg 15 fő pártolótagsággal rendelkezik. Alulról induló kezdeményezésről volt szó, hiszen létrejöttét az itt lakók kezdeményezték, létrejöttétől az itt élők problémáinak megoldását, szabadidejük hasznos eltöltését remélték. A helyi művelődési ház és a civil szervezet munkája összefügg, mivel 2017. július 1-jétől az önkormányzat és az egyesület által kötött közművelődési megállapodás keretében az egyesület látja el a közművelődési feladatokat a településen. A művelődési ház a községben működő öntevékeny kulturális közösségek bázisa. Fontos szerepet tölt be a hagyományörzésben, a kulturális értékek közvetítésében, 2011-től Integrált Községi és Szolgáltató Térként funkcionál.

Az egyesület célcsoportja korosztály szerint nem behatárolható, hiszen a Ringató-foglalkozásokkal a legkisebbeket és anyukáikat szólítják meg, de a nyugdíjasoknak is szerveznek állandó programokat. Mindennapi tevékenységeik közé

tartozik számos önművelő és önképzőkör helyszínének és feltételeinek biztosítása. A szükséges anyagi feltételeket az egyesület saját erőből, az önkormányzat által biztosított közművelődési normatívából, illetve különféle pályázatok útján biztosítja. Az egyesület munkáját az adó 1%-ának felajánlásából befolyt összeg is segíti. Minden évben megrendezésre kerülnek hagyományos rendezvényeik, amelyek egyházi és nemzeti eseményekhez, jeles napokhoz kötődnek. A programkínálatban találhatunk még hagyományőrző- és sporteseményeket, továbbá kiállításokat, melyek célja a helyi értékek bemutatása. Ez a civil szervezet a szabadidő hasznos eltöltésének támogatására, a programok szervezésére és lebonyolítására helyezi a hangsúlyt. Ennek oka a helyi igények feltérképezése, és az, hogy ehhez alakítják kínálatukat. Az egyesület mára a nádasdi emberek hétköznapijainak részévé vált.

A közösséghez való tartozás élményén túl a másik fő célkitűzésük megalakulásuk óta a helyi nyilvánosság erősítése. Ennek okán hozták létre a Hétdombi Hírek című lapot, amelyet 1997 óta adnak ki havi rendszerességgel. 2018-ban a kiadvány összesen 332 oldalon jelent meg, ami átlagosan A4-es méretben 26–28 oldalszámot jelent kiadványonként. A folyóirat szerkesztőségének célja, hogy tájékoztassa a településen és a környező falvakban élőket az aktuális eseményekről, rendezvényekről, bemutassa a kulturális intézményeket, megtalálhatjuk az önkormányzati ülésekről szóló összefoglalókat, az anyakönyvi és az egyházi híreket, az iskolai és az óvodai történeteket, illetve a sporthíreket, valamint külön oldal szól a gyerekeknek. Jelenleg 470 példányban jelenik meg.

Az egyesület 1998-ban egy akkoriban unikálisnak számító közösségi felmérést bonyolított le (Karvalics, 1998). Szakmai segítséget a Vas megyei Község-
szolgáltatón keresztül Pósfay Pétertől, Mészáros Zsuzsa közösségfejlesztőtől, a Község-
szolgáltatási Alapítványtól kaptak, valamint a felmérést a Soros Alapítvány is támogatta. Jelen tanulmányban néhány kérdés esetében egy megismételt vizsgálatról van szó, az akkori eredményeket követő beavatkozás utókövetése érdekében vizsgálati lehetőséget kínált.

Az 1998-as felmérés és a mostani vizsgálat eredményei, azok összehasonlítása

Az 1996-ban elindult közösségfejlesztési folyamat részeként 1998 februárjában a lakók egy kérdőívet kaptak a kezükbe. Ezt megelőző lépés volt, hogy mintegy 80 főt kérdeztek meg az egyesület tagjai arról, hogy miért szerezik Nádasdot (és miért nem), mi tetszik nekik, min változtatnának. Ezek eredményeit összesítették, 4 falufórumot tartottak és ezt követően szerkesztették meg a kérdőívet, amit minden 14 év feletti lakos megkapott nyomtatott formában. Az értékelés, elemzés során tovább bővült az aktívan tenni akarók köre, egyre többen kapcsolódtak be az értékelési folyamatba. Az 1998-as kérdőív olyan témákat érintett,

mint a falukép, közösség, nyilvánosság, kultúra, sport, szórakozás, szolgáltatás, munkahely, egészségügy, közbiztonság.

1998-ban 1033 kérdőív került kiosztásra, melyből 73%, vagyis 753 érkezett vissza, ami kimondottan magas arálynak számít, még akkor is, ha szép számmal voltak hiányosan kitöltöttek. A tanulmányban az elemzés során, minden kérdésnél az adott kérdésre beérkezett válaszokhoz viszonyítom a válaszok számszerű adatait. Saját kutatásomban 377 választ kaptam. Ez a 14 év feletti lakosság számához (1135 fő) viszonyítva 33%-os kitöltési arálynak felel meg. A település demográfiai adatait, összetételét vizsgálva megállapítható, hogy jelentős, említést érdemlő változások nem zajlottak le. 1998-ban a kitöltők nem szerinti megoszlásában nem mutatkozik jelentős különbség, megoszlásuk 52-48% a nők javára, ez saját vizsgálatomban azonban 65-35% volt. Ennek számos oka lehetett, én kiemelném ezek közül az adatgyűjtés módszerét, hiszen az online kérdőíveket a nők gyakrabban töltik ki, mint a férfiak.

Kormegoszlás szempontjából elmondható, hogy a legtöbb kitöltő mindkét esetben az aktív korosztályból került ki, különbség a fennmaradók megoszlásában figyelhető meg: 1998-ban a fiatalok és a nyugdíjasok közel azonos szinten voltak, azonban a mostani vizsgálat esetében a fiatalok arányának növekedését tapasztaljuk.

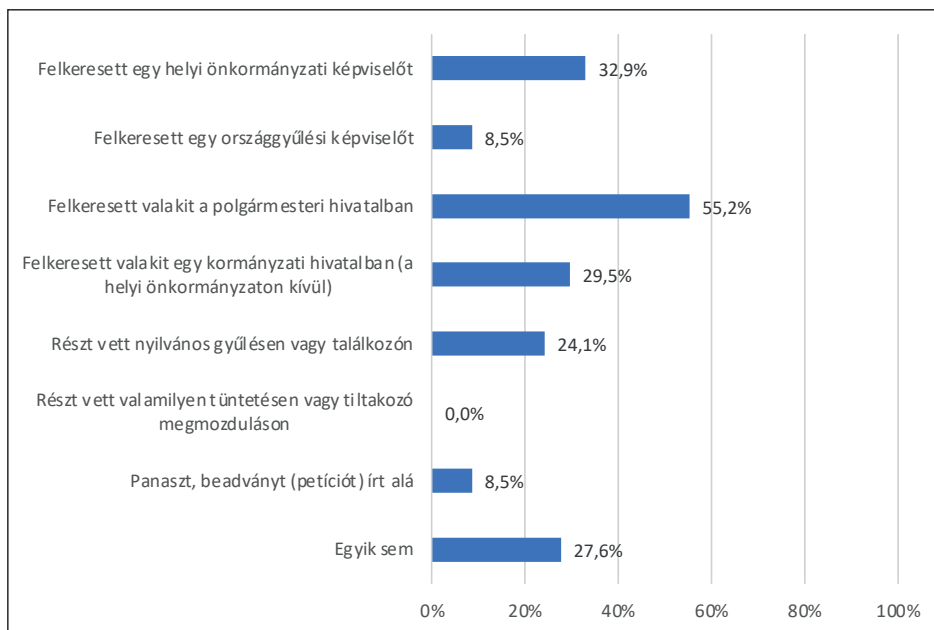
A kitöltők jelenlegi foglalkozására 1998-ban és most is vonatkozott kérdés. E vizsgálati szempontban a tanulók és a kismamák/gyesen, gyeden lévők esetében nem történet elmozdulás. míg korábban a munkanélküliek aránya 5,6% volt, ez mostanra 1,9%-ra csökkent. A fizikai munkát végzők és a nyugdíjasok aránya is csökkent. Ennek a nagymértékű csökkenésnek az oka az online felmérésben keresendő, valamint abban, hogy a település nyugdíjas korú lakosai szép számmal vállalnak továbbra is munkát és feltételezhető, hogy válaszáadásuk során azt a tevékenységformát jelölték meg. Kiemelendő még a szellemi dolgozók arányának növekedése a korábbi 10,7%-ról 31,3%-ra. Emelkedett továbbá a településen munkát vállalók aránya is, illetve 2018-ban magas a középszintű vagy azt meghaladó végzettséggel rendelkezők aránya (79,8%).

A helyi társas kapcsolatok, személyközi viszonyok feltárására, a lokális társadalmi tőkére vonatkozó kérdések a kapcsolati háló sűrűségére és a szomszédsági viszonyok erősségére kívántak rávilágítani. A kérdőív kérdése alapján a válaszadók 93,1%-a sok vagy jó néhány embert ismer lakókörnyezetében. Mivel a vizsgálat tárgya kistelepülés, ez a magas arányszám nem szokatlan. Az aktív társas kapcsolatokra vonatkozó két kérdés esetében a személyes kapcsolattartás a legnagyobb százalékban a látogató fogadásában mutatkozik meg. A válaszadók 70,7%-a nyilatkozott úgy, hogy hetente legalább egyszer felkeresi őt ismerős, szomszédja az otthonában. Szintén magas (53,5%) azok aránya, akik saját maguk keresik fel ilyen rendszerességgel ismerőseiket. A két arányt összehasonlítva azonban megállapítható, hogy a kitöltők inkább fogadni szokták az ismerőseket, mint meglátogatni őket. Erre utal az is, hogy a saját aktivitást váró kérdés eseté-

ben a havi rendszerességnél ritkább választ megjelölők aránya 13,8%. Mindkét esetben azonban a „hetente legalább egyszer” válaszlehetőség a legnépszerűbb (36,2% és 29,3%). A legritkább kapcsolatot jelentő (havi rendszerességnél is ritkábban) lehetőség aránya alacsony (8,6%, illetve 13,8%). Ebből levonható az a tanulság, hogy a falu lakóinak van igénye a személyes kapcsolatokra.

A falu lakóinak egymásról feltételezett attitűdjeinek vizsgálatához értékpárokat állítottam össze, a válaszadóknak pedig egy 5 fokú skálán kellett meghatározni, melyik tulajdonságot tartják inkább jellemzőnek a lakókörnyezetükben élő emberekről. Összesen 6 értékpárral kapcsolatban kellett nyilatkozni, amelyeknél az 1-es értéken mindig a negatív tulajdonság foglalt helyet, míg az 5-ös képviselte a legpozitívabb jellemzőt. Az értékpárok a következők voltak: megbízhatatlan-megbízható, távolságtartó-barátságos, ellenséges-befogadó, önző-segítőképz, agresszív-békés, pesszimista-optimista. Valamennyi esetben a 3-as, semleges skálafoknál pozitívabb értékelést adtak a kitöltők. Legmagasabb a bizalom kérdésében elért eredmény volt (4,15-ös átlagértékkel), ezt követte a barátságosság (4,08). A 4-es skálafok alatt kevéssel helyezkedett el a segítőkészség (3,95), majd a befogadás és a békés természet (egyenként 3,86) következett. Legalacsonyabb szinten az optimizmus megítélése volt (átlaga 3,55). Kiemelendő, hogy a megbízhatóság kérdésében a semleges 3-as értéknél rosszabb értékelés nem érkezett, míg az önző-segítőképz és az agresszív-békés dimenziójában egyaránt 19-en az 1-es lehetőséget jelölték meg. Szintén a lakosok beállítottságát vizsgálta az a kérdés, amiben arra voltam kíváncsi, hogy a válaszadók, mit gondolnak arról, hogy az emberek mennyire törődnek egymással. Pusztán 5,2% véli úgy, hogy az itt élők nem törődnek a másikkal. A törődés mértékét megítélendően a válaszadók 53,4%-a amellet foglalt állást, hogy „határozottan” törődnek egymással, míg a „bizonyos mértékig” lehetőséget 41,4% jelölte meg.

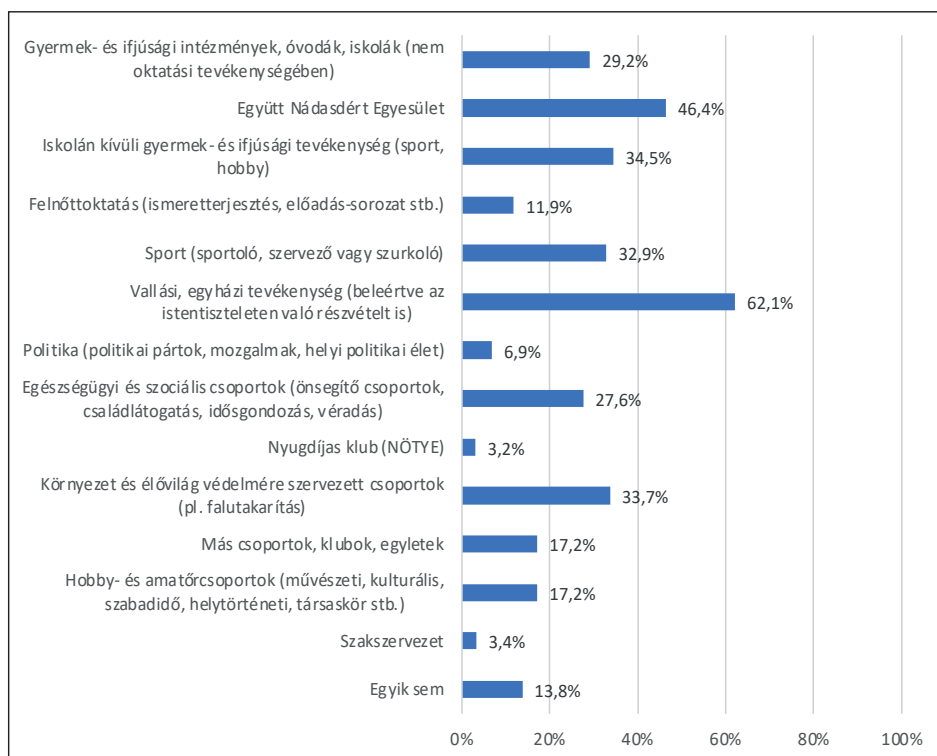
A kérdőív 6 kérdése az állampolgári aktivitásra, a megélt civil erőre vonatkozott. A válaszadók több lehetőség megjelölésével arról nyilatkozhattak, hogy az elmúlt egy évben a felkínált tevékenységek közül melyiket tették meg.

1. ábra: Közéleti állampolgári aktivitás az elmúlt egy évben

A kapott válaszokból egyértelműen kiolvasható, hogy a helyi szintű cselekvés (polgármesteri hivatal, helyi önkormányzati képviselő felkeresése) gyakorisága a legmagasabb (55,2%). 27,6% azonban semmilyen ilyen jellegű tevékenységet nem végzett. Az aktivitást nagy mértékben befolyásolja, hogy a válaszadó mennyire érzi azt, hogy befolyással rendelkezik a lakóhelyét érintő döntésekre. A kitöltők 32,8%-a úgy érzi, semmilyen befolyása nincs ezekre a döntésekre. Itt érdemes megjegyezni, hogy annak fontossága, hogy a lakosok érezzék azt, hogy cselekedetüknek lehet/lesz eredménye, elengedhetetlen ahhoz, hogy a cselekvés pusztá gondolata megfogalmazódjon bennük.

Az alábbi ábra a különböző csoportok, klubok, szervezetek életében, munkájában való részvétel gyakoriságát mutatja, ebben az esetben több választ is megjelölhetett a kitöltő.

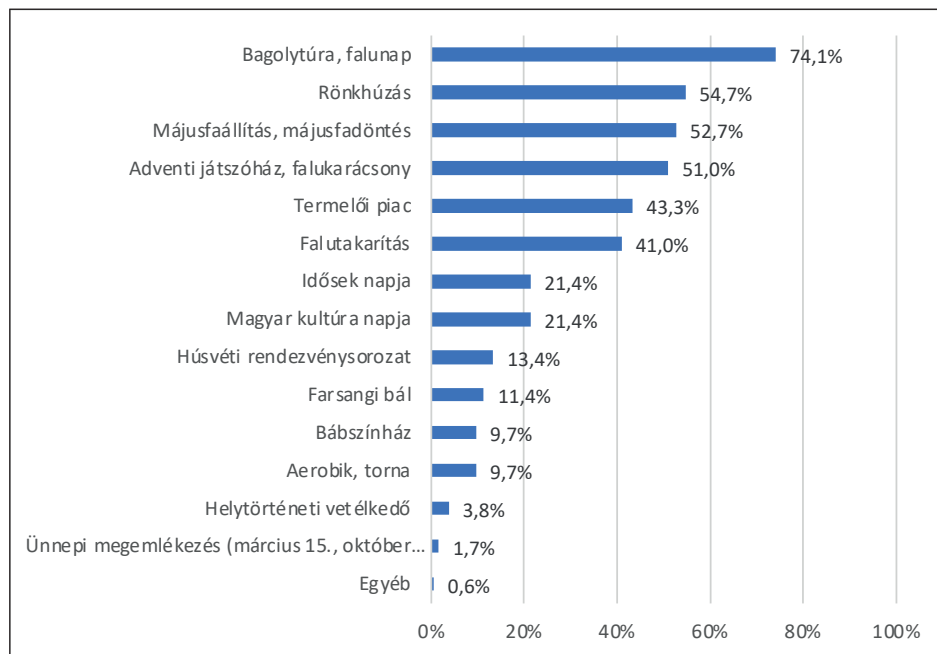
2. ábra: Részvétel különböző szervezetek tevékenységében

Az ábra adataiból is leolvasható, hogy a legtöbb, 234 válasz (62,1%) a vallási, egyházi tevékenységre érkezett. A második leggyakrabban megjelölt csoport az „Együtt Nádasdért” Egyesület volt. A válaszadók közel fele (175 fő, 46,4%) vett részt az egyesület munkájában, az általa szervezett programokon. A felsorolt lehetőség közül 52 fő (13,8%) nyilatkozott úgy, hogy egyik szervezet, csoport, klub munkájában, programján sem vett részt. A bekapcsolódásra, illetve a részvételi gyakoriság növelésére vonatkozó kérdésben a pozitív válaszok aránya valamivel nagyobb a negatívnál (igen-58,6%, nem-41,4%). A távolmaradás okainak feltárására irányuló, több választ megengedő kérdés esetében a válaszadók nagy többsége, 69%-a otthoni elfoglaltságra hivatkozott és jellemző volt még a munkabeosztásukból fakadó nehézség megjelölése (48%) is. A kistélepusági jelleg sajátossága mutatkozik 52 esetben (13,8%-ban), amikor a válaszadók úgy nyilatkoztak, hogy azért nem vesznek részt a programokon, csoportokban, mert nem tudják, ki lesz jelen még. A személyes kapcsolatok, viszonyok hangsúlyossága ebben egyértelműen megnyilvánul.

A kérdőív második nagy szakasza kimondottan az „Együtt Nádasdért” Egyesület munkájára, az azzal való elégedettségre és a helyi kommunikációra koncentrált. A kérdőívet kitöltők 93,1%-a az elmúlt egy évben legalább egy programon

részt vett, amit az egyesület szervezett. Legtöbben (58,6%) 1-5 programot jelöltek meg, 29,3% 6-10 közötti rendezvényen vett rész. 26 fő (6,9%) maradt távol minden felkínált programtól az elmúlt egy évben.

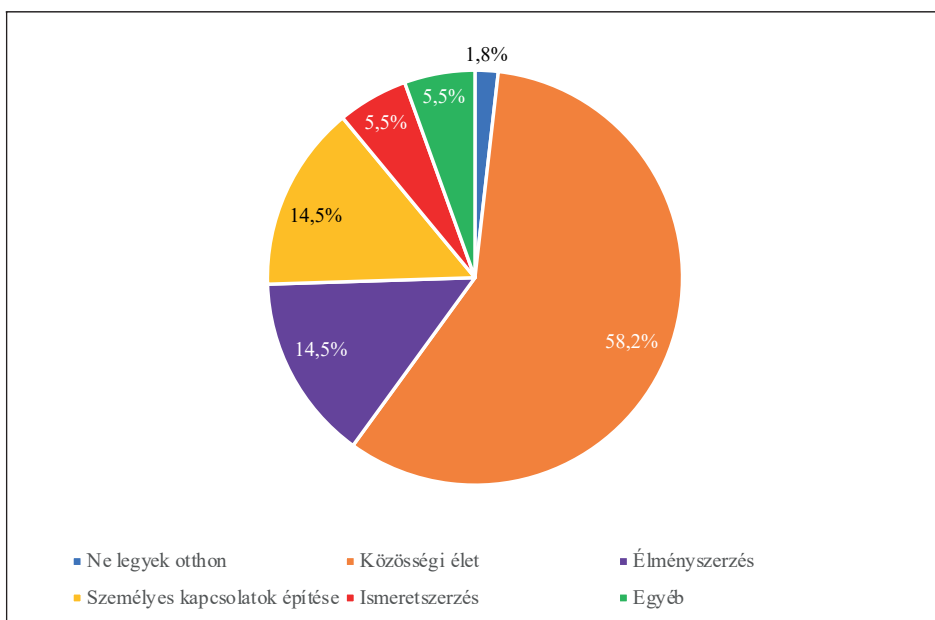
A programkínálat látogatottság szerinti megoszlására 351 kitöltő válaszolt, az alábbi ábra ennek eredményét mutatja.

3. ábra: Programok látogatottság szerinti csökkenő sorrendben

A legnépszerűbb (206 fő, 74,1%) rendezvény a falunap és az előtt este megrendezett éjszakai falukerülő akadályverseny, vagyis a „Bagolytúra”. Ezt hagyományőrző programok követik, majd a következő helyet a sorban a kéthetente megrendezett termelői piac (152 fő, 43,3%) tölti be. Említést érdemel még az évente megrendezett falutakarítás (144 fő, 41%). Legalacsonyabb látogatottsága (6 fő, 1,7%) a nemzeti ünnepeinkhez kapcsolódó megemlékezéseknek van. A felkínált programokat három nagy csoportba sorolhatjuk be: hagyományőrző programok, kulturális rendezvények, megemlékezések és közösségformáló, közösségfejlesztő rendezvények. Ezt az önkényes csoportosítást vizsgálva elmondható, hogy a legnépszerűbbek a hagyományőrző rendezvények, és nem sokkal marad el attól a közösségiség erősítését segítő programok. A jövőben ezekre érdemes további hangsúlyt fektetni.

A programokon való részvételt különböző motiváció indokolja, aminek feltárása vonatkozott kérdés.

4. ábra: Részvételi motiváció megoszlása

A részvételt leginkább, 58,2%-ban a közösségi lét megélése, a közösséghez való tartozás vágya motiválja, ezt követi egymással azonos szinten (14,5%-ban) az élményszerzés vágya és a személyes kapcsolatok építésének lehetősége. Ezekből a számokból levonható tanulság, hogy a településen élőknek van igénye a társas kapcsolatokra, a közösséghez való tartozásra. Ennek az igénynek a megléte jó táptalaja lehet a további közösségfejlesztési folyamatokhoz, a településen élők aktivizálásának emeléséhez.

A részvétel után a programokkal való elégedettséget, további lehetőségeket vizsgáltam. A kérdőívben hét állítást alkalmaztam. Az állításokkal történő egyetértést egy 1-től 5-ig terjedő skálán kellett megítélniük, aszerint, hogy az 1-es érték az „egyáltalán nem”-et, az 5-ös pedig a „teljes mértékben”-t képviselte. A legmagasabb átlaggal (4,37) a „jó hangulatú” item megítélése találkozott, melyet a „jó minőségű” (4,24), a „jól szervezett” (4,19), a „korszerű” (4,16) és a „megfelelő” (4,11) követett. A támogató 4-es skálaértéket megközelíti ugyan, de el nem éri a „változatos” tétel megítélése (3,98). A legalacsonyabb, a semleges 3-as értéket alig meghaladó átlaga (3,21) az „érdekes” itemnek volt.

Átvett, megismételt kérdésként szerepelt az általánosságban Nádasd kulturális életével való elégedettség felmérése. Az elmúlt 20 év során az elégedettség tekintetében pozitív elmozdulás történt. A jelentős, 27%-ot is meghaladó emelkedésnek számos oka lehet. Ezt a felmérés során nem vizsgáltam, de feltételezhető, hogy a korábbi felmérés eredményeinek hasznosítása, a folyamatos visszajelzések beépítése az egyesület munkájába közrejátszott.

A faluban meglévő kommunikációs fórumokra, az azokkal való elégedettségre irányult a kérdőív 3 kérdése. A falu közügyeivel kapcsolatos tájékoztatással 1998-ban 67,5% volt elégedett, 2018-ban ez a szám 84,5%. Az emelkedés oka az egyesület által szerkesztett Hétdombi Hírekkel való elégedettség lehet. A kommunikációs csatornákat vizsgálva ugyanis azt tapasztalhatjuk, hogy mind korábban, mind jelenleg a legtöbben ebből tájékozódnak a közügyeket illetően (a válaszadók 89%-a megjelölte ezt a csatornát). Ezt 2018-ban a legnagyobb közösségi média, vagyis a Facebook felülete követi, majd a további helyeken a hirdetőtábla, az előszó és az egyesület által emailben küldött hírlevél áll. A falugyűlés és a nyilvános képviselőtestületi ülések aránya továbbra is nagyon alacsony, előbbi alig éri el a 10%-ot, utóbbi azonban az alatt van. A helyi nyilvánosság letéteményese tehát a kapott válaszok alapján a Hétdombi Hírek, ezért nagy az egyesület felelőssége a tekintetben, hogy abban hiteles, közérthető írások kerüljenek.

A kérdőív utolsó részében arra voltam kíváncsi, hogy a kitöltő részt vesz/venne-e a vizsgált egyesület valamelyik csoportjának munkájában, illetve milyen módon tudna hozzájárulni a faluszépítő, fejlesztő munkálatokhoz. A korábbi vizsgálatból átemeltkérdésként került a kérdőívbe, utóbbi saját kérdésként szerepelt. A csoportok munkáját vizsgálva 6 felkínált lehetőség közül lehetett – akár többet is – kiválasztani. 1998-ban a legtöbben (40,5%) a faluszépítésben, majd a természetvédelemben, Hétdombi Hírek munkájában, hagyományörzésben, közösségépítésben vettek/vettek volna részt. 2018-ban a legtöbben (51,8%) a közösségépítést jelölték meg, mint tevékenységi csoportot, ezt követte a faluszépítés (46,4%), majd a hagyományörzés (43%), a természetvédelem (37,9%). Az „egyikben sem” válaszlehetőség 19%-os támogatottságot kapott, 4,2% pedig a Hétdombi Hírek szerkesztésében vesz/venne részt. Az elmozdulás a közösségépítés tekintetében a leglátványosabb. Ebben is megmutatkozik, hogy a korábban már többször megfogalmazott közösségi lét iránti igény a globalizáció szeparáló hatása ellenére is erősen él a település lakóiban. A faluszépítő, fejlesztő munkálatokban magasan a legtöbben (71%) a fizikai munkával való segítségnyújtást adták válaszul, 17,5% sehogy sem szeretne ebben részt venni, a többi válaszlehetőségre (pénz, pályázatok felkutatása, megírása, támogatók bevonása, szervezés) elenyésző számban érkeztek igenlő válaszok. Ki kell azonban emelni, hogy 27 fő aszerint nyilatkozott, hogy szívesen csatlakozna az egyesülethez. Ez a válaszadóknak ugyan meglehetősen kicsi, mindössze 7%-a, ha azonban azt nézzük, hogy az egyesületnek jelenleg 65 aktív tagja van, akkor a kitöltők között, a településen rejlő 27 potenciális új tag jelentősen képes lenne növelni a taglétszámot.

A kérdőív záró kérdéseiben megfogalmazódott egy esetleges nádasdi születésűek, de onnan elköltözötteknek szervezett találkozó lehetősége, gasztró- és borbarát klub alakítása, falukirándulás, természetjáró- és túramozgalom szervezésének gondolata és a virágosítás előtérbe helyezése. Természetesen negatív vélemények is érkeztek, ezek között olvashatjuk azt a gondolatot, hogy az egyesület programjai csak a falu bizonyos rétegének szólnak, és azokon nem látnak

mindenkit szívesen, illetve, hogy egyes rendezvényeken nagyobb költségvetésű programokat, drágább fellépőket is szívesebben látnának.

Összefoglalva elmondható, hogy a két vizsgálat összességében hasonló eredményeket hozott, még ha egy-egy kérdésre adott válaszok között voltak is hangsúlyeltolódások. A korábbi felmérés eredményét, tanulságait a közösség képes volt jól hasznosítani, hiszen az elégedettségre vonatkozó kérdések mindegyikében jelentős emelkedés figyelhető meg.

Összegzés

A kapott eredményeket elemezve elmondható, a vizsgált településen régóta fellelhetők az állampolgári tudatosság jelei, ennek köszönhetően a civil társadalom és annak hatása, jelentősége erős. A kutatás tapasztalatai alapján már a 20. század elejétől jelen vannak a településen különféle alulról szerveződött csoportok. A helyeket mindig is a saját közösségük fejlesztésének, saját közös sorsuk alakításának vágya jellemezte. A civil társadalom erősségének jele a szervezetek és az azokban tevékenykedő aktív személyek száma, az önálló kezdeményezések létrejötte, fennmaradása. E tekintetben megállapítható, hogy Nádasdön nagy számban vannak jelen különböző tevékenységprofilú szervezetek, a kérdőív vonatkozó kérdéseire kapott válaszok pedig bizonyítják, hogy a lakosok állampolgári tudatossága, cselekvési hajlandósága magas szinten áll, a többség úgy érzi, befolyással tud lenni saját lakóhelyét érintő döntésekre.

Megállapítható továbbá, hogy a településen erős személyközi kapcsolatok, a helyi társadalomban sűrű hálózatok vannak, melynek köszönhetően mindenki kisebb-nagyobb mértékben, de része a közösségnek.

A kérdőíves felmérésem számos kérdésére kapott válaszokat elemezve megállapítható, hogy a településen az emberek egymás iránti bizalma erős, keresik a másik társaságát, gyakran nyújtanak segítséget egymásnak. Bár a felmérés során kaptam – igaz elenyésző számban – olyan válaszokat, melyek szerint a szervezett programok csak bizonyos „elitnek” szólnak, azt azonban ezek a válaszadók is elismerték, hogy ezekről mindenkit megfelelően tájékoztatnak, a helyi információk mindenkihez egyformán eljutnak.

Elmondható továbbá, hogy a korábbi közösségi felmérés eredményeit és a lakossággal való állandó kapcsolattartás következtében kapott visszajelzéseket felhasználva az egyesület tovább erősítette a részvételt mind a kulturális, szabadidős programok, mind az állampolgári tudatosság, aktivitás, érdekérvényesítés tekintetében. 1998-ban közösségi felmérésre került sor a településen, melynek eredményeit felhasználva, azt munkájába, tevékenységébe beépítve az egyesülettel kapcsolatos elégedettség nőtt. Az egyesület megalakulása óta próbálja összefogni a település lakóit kulturális, szabadidős, közösségi programokat szervezve. A folyamatos visszacsatolásokat, elégedettségi adatokat is figyelembe véve az

egyesület az elmúlt évtizedekben folytatta megkezdett munkáját. Mivel az önkormányzattal közművelődési megállapodást kötött, így nem csak az állampolgári aktivitás fenntartása és fejlesztése a feladata, hanem közművelődési funkciókat is el kell látnia. A település oktatási, nevelési intézményeivel is szoros kapcsolatot tart fenn, tevékenységprofiljuk széles. A programokon való részvételi adatok kielégítőek, a falu lakosságának közéleti tevékenysége, önkéntes szerepvállalása magas szinten áll. Az a mutató, miszerint a közösség tagjainak 67,2%-a úgy érzi, képes befolyással lenni lakóhelyét érintő döntésekre, a civilek erejét és önbizalmát is jelzi. Az állampolgári tudatosság, aktivitás meglétére a kérdőívem vonatkozó kérdéseire kapott válaszok adtak bizonyosságot.

A vizsgálat és annak eredményei a kérdéskör aktualitását igazolják, hiszen a modern társadalomban a civil szféra az egyik legnagyobb erő. A civil társadalom a demokratikus jogállam letéteményese, de a mindenkori hatalmat kontrolláló funkcióján túl számos egyéb területen is az életünk részeként működik. Gondoljunk csak a számos általa ellátott szociális funkcióra, a művelődési, közművelődési feladatok ellátására, de ki kell emelni a szabadidő hasznos eltöltését megcélzó tevékenységeket, az önfejlesztés, az élethosszig tartó tanulás területén zajló ténykedést is. A jól működő és független civil társadalom tehát képes ellátni mindent, amit a jogállam saját bürokratikus, finansziális vagy épp humán erőforrásainak hiányában nem tud, illetve a civilek képesek eljutni olyan szubkultúrák szintjére is, ahova az állami szektor már nem.

Az állampolgári aktivitás, a részvétel, a társadalmi tőke olyan erőforrás, amely elősegíti az állampolgárok boldogulását, a kollektív cselekvést. A globalizáció szeparáló hatása ellenére a közösségi lét iránti vágy ott van az emberekben, a közösség egységes fellépésének ereje a demokratikusan működő társadalmakban jelentős. Ennek tudatosítása, erősítése, az állampolgárok képessé tétele fő feladata a közösségfejlesztést célul maguk elé tűző szakembereknek.

A civil szervezetek munkája, társadalmi felelőssége óriási, a szakembereknek, a tudomány világának pedig feladata, hogy tevékenységüket elméleti kutatásokkal, gyakorlati vizsgálatokkal, módszerekkel segítse.

Felhasznált irodalom:

- Bozóki András (1992): Civil társadalom és polgárosodás. In: Heller Ágnes, Fehér Ferenc, Bozóki András és Fricz Tamás (szerk.): Polgárosodás, civil társadalom, demokrácia. MTA Politikatudományi Intézete, Budapest. 17-28. p.
- Füzér Katalin, Gerő Márton, Sik Endre és Zongor Gábor (2005): A társadalmi tőke növelésének lehetőségei fejlesztéspolitikai eszközökkel. TÁRKI, Budapest.
- Hunyady György (2016): Jelentörténet szociálpszichológia. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

- Karvalics Zoltán (1998): Községi felmérés, 1998. „Együtt Nádasdért” Faluszépítő és Fejlesztő Kulturális Egyesület, Nádasd.
- Koltai János (2016): Só és nád. Hagyományörzés Alsósófalván és Nádasdon. Nádasd Községi Önkormányzat, Nádasd.
- Koltai János (2018): A mi Nádasdunk kincsei. „Együtt Nádasdért” Faluszépítő és Fejlesztő Kulturális Egyesület, Nádasd.
- Központi Statisztikai Hivatal (2019a): A nonprofit szektor legfontosabb jellemzői, 2017. Statisztikai Tükör. 2019. január 15. KSH, Budapest. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/nonprofit/nonprofit17.pdf> Utolsó letöltés ideje: 2020. január 26.
- Márkus Edina - Pete Nikoletta (2018): Civil ismeretek a közösségi művelődésben. Tudástár a közösségi művelődésben sorozat. 13. kötet. NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft., Budapest. 27–33. p.
- Molnár Miklós (1993): A demokrácia hajnalodik keleten. Civil társadalom és kommunizmus Kelet-Európában: Lengyelország és Magyarország. (Tézisek) Politikatudományi Szemle, 2. évf. 2. szám, 73–90. p.
- Molnár Miklós (1995): Mit kezdhet a történész a civil társadalommal. Társadalmi Szemle, 50. évf. 1. szám, 51–56. p.
- Molnár Miklós (1996): Civil társadalom és akiknek nem kell. Educatio, Budapest.
- Ponyi László (2014): Közművelődés és tőkeelméletek. Kulturális Szemle. <http://www.kulturalisszemle.hu/1-szam/hazai-tudomanyos-muhely/ponyi-laszlo-kozmuvelodes-es-tokeelmletek> Utolsó letöltés ideje: 2020. január 26.
- Ponyi László (2019): Tőkeelméletek és közművelődés. Elhangzott a kultúráközvetítés elméleti és történeti aspektusai című kurzuson. Budapest, ELTE PPK. Felnőttképzés-kutatási és Tudásmenedzsment Intézet, Andragógia szak BA.
- Putnam, R. D. (2000): Bowling Alone. The Collapse and revival of American community. Simon and Schuster, New York.
- Putnam, R. D. (2004): A prosperáló közösség. A társadalmi tőke és a közélet. Részletek. Parola, 3. évf. 3. szám, 3–5. p.
- Sebestény István (2018): Civil társadalom, nonprofit szektor Magyarországon. Definíciók, fogalmak, jellemzők. Elhangzott a nonprofit szektor menedzsment című kurzuson. Budapest, ELTE PPK. Felnőttképzés-kutatási és Tudásmenedzsment Intézet, Andragógia szak BA.

Könyvajánlat, recenzió

Lehet-e kultúra nélkül élni? – Recenzió Maróti Andor: A nélkülözhetetlen kultúra című könyvéről (Megjelent: Neckenmarkt (Ausztria): United PC Kiadó [2013])

Megjelenés helye: 2014/1. szám

“...bizonyítani akarom a kultúra nélkülözhetetlenségét”, vallja be mindjárt bevezetőjében Maróti Andor (7. l) – és bizonyítja is. Szerinte a fogalom (kultúra) bizonytalansága okozza, hogy nem tudjuk, föltétlenül hozzátartozik-e a kultúra az emberi léthez. Amit tenni lehet, sőt kell tehát, az nem más, mint a kultúra fogalmának alapos körüljárása. Nyitott szemmel, elfogultságok nélkül. S amit nem vall be a szerző – vagy legalább is nem bocsátja előre: nagy erudícióval.

Maróti Andor sokadik könyve – a szerző a könyv végén föl is sorolja vonatkozó munkáit – tehát ismét a kultúráról szól. Nem először ír róla, hiszen már 1977-es disszertációja is erről szólt (A kultúra fogalmának fejlődéstörténete). Az ok, hogy most ismét nekifogott, talán a visszakanyarodás a pálya végén a kezdeti kérdésekhez. És annak fölmutatása, hogy maga a kérdés még mindig megoldatlan.

Az ok ennek a kis összefoglalónak a megírására persze nem ez – vagy legalább is nem közvetlenül. Sokkal inkább az a vitakérdés, amelyet a szerző újra, meg újra előhoz: ha élünk is kultúra nélkül, vajon hogyan élünk nélküle; vajon emberhez méltón élünk-e? Nem is annyira a kultúra kérdése izgatja ennek a kis összefoglalásnak a szerzőjét, mint inkább az emberi élet minősége – még pontosabban a jelenkor emberének életminősége. S igen, ez már méltó kérdésfeltevés a pályája végén járó tudós tanártól, aki nem csak magyarázni akar, hanem magyarázatával értékelni és javítani is.

Már ha hagyjuk. Mert bármennyire könnyed olvasmánynak van szánva Maróti Andor könyve – bármennyi kollokvialis fordulatot használ is benne a szerző (életének eseményeit, rövid történeteket, néhol épp sztorikat) – nem szabad teljesen hinni neki. Nem egyszerűen sztorizik. Sokkal, sokkal többet tesz ennél, mint valaki, aki láthatóan katedrához szokott. Fölkapva egy beszélgetés foszlányát, belekezdve egy látszólag ide nem tartozó anekdotába néhány sorral lejjebb elgondolkoztató, sőt váratlan mélységekig jut. (Jó példa rá a szabad időről szóló eszmefutama a 125. és következő lapokon, ahol egy alkalmi beszélgetéstől a bűnözés terjedéséig jut el egy-két oldalon, elgondolkoztató analízisét adva korunk terjedő immoralitásának.)

Maróti Andor máig tartóan olvasott; olvasmányainak ebben a kötetben pusztán egy csokrát mutatja be. Külön érdekesség és öröm látni azt a szintézist, amelyet olvasmányaiból – régiekből és újakból – itt, e kötet lapjain, valósággal a

szemünk láttára varázsol elő a múlt század hatvanas éveinek kiadványaiból és a 2000-es évek legújabb publikációiból (talán csak a nemzetközi beágyazottságot hiányoljuk kissé). Egy igazi tanár könyvét olvassuk itt, aki talán nem is annyira könyvíráshoz szokott - ahhoz is, persze -, mint inkább előadáshoz, szeminarizáláshoz, eszmecserékhez. E könyv lapjai mögül időnként előhajol, hogy megkérdezze: értitek? követitek? elhiszitek?

Persze, hogy követjük, persze, hogy elhiszük neki. Sőt tulajdonképpen amúgy is tudjuk. A Maróti Andor fölvázolta kétféle kultúra fölfogás - egy társadalomkutatói (ő antropológiainak nevezi) és egy filozófiai (Maróti szerint értékelméleti) -, hogy úgy mondjuk, alapismereteink közé tartozik. Annyiszor tanítottuk már, és annyszor foglaltunk állást egyik vagy másik fölfogás mellett vagy ellen, hogy szinte természetesnek tartjuk a szerző gondolatmenetét. Az első fejezetben a társadalomkutatásokból származó, azokban használatos kultúra-értelmezést mutatja be; a második fejezetben a filozófiában (esztétikában, művészetfilozófiában, művelődés- és tudományfilozófiában) használatosat. Végül a harmadik fejezetben kísérletet tesz az összeegyeztetésükre.

Hiszen igazából erről szól Maróti Andor kis könyve. Úgy és akkor nélkülözhetetlen az emberiségnek a kultúra, ha nem egyszerűen a tevékenységei és alkotásai összességét nevezzük kultúrának, de nem is egyszerűen a képtárakat, múzeumokat, az irodalmat, a tudományt - szóval a "magas kultúrát". Hanem ha a magas kultúrában termelt és megtestesülő értékek lassan beivódnak mindennapjainkba. Ahogy Maróti írja: "...az emberek magatartásában épp az életmód és a magatartás jó minősége lehetne az alap, amely aztán kiterjedhetne a műveltség más részeire is" (187. l.).

És ezzel visszakanyarodunk oda, ahová a népművelők és művelődési menedzserek, a művelődéskutatók és közösségfejlesztők - ez a máig tudományosan nem pontosan körvonalazott, professziókhoz és diszciplínákhoz sokszor gyengén vagy rosszul illeszkedő, mégis nélkülözhetetlen foglalkozású csoport - mindig szeretett eljutni. Abban a törekvésben, hogy tevékenységüket kiemeljék a hétköznapiiságból és egyfajta tudománnyá is tegyék, Vitányi Iván munkássága óta mindig is eljutottak, eljutnak a kultúráig. Művelődés és kultúra - annyira vonzó fogalompáros, hogy egy valamennyire is komolyan veendő dolgozat e téren nem kerülheti meg őket. Sőt azt sem, amiről Maróti Andor kis könyve szól: hogy a kettőt - művelődést és műveltséget, kultúrát és civilizációt (mert hisz erről van szó) - nem csak össze lehet, de össze is kell egyeztetni. Már ha sikerül.

S hogy sikerüljön, ennek az összeegyeztetésnek a munkásai valójában ők; nevezzük bár régi szóhasználattal népművelőknek, korszerűbben pedig művelődés menedzsereknek. A feszültség, amely az eltérő fogalmak használatában (kultúra - civilizáció) rejlik, valójában kihívás is egyben. S a jó népművelő / közösségfejlesztő éppen az, aki megoldást talál a kettő összeegyeztetésére, és föl tudja mutatni az értékelvű művelődést, amely közösségeket teremt és tart meg...

Ha tetszik Maróti Andor könyve, akkor ezért a feszültségért tetszik. Amikor kézbe vesszük, nem föltétlenül új tudásokkal találkozunk majd - talán csak új megközelítésekkel. Nem föltétlenül új összefüggések tárulnak föl előttünk - talán csak új megfogalmazások. S nem föltétlenül újfajta gondolkodásmód - talán csak a már ismert, személyesebb és meggyőzőbb formában.

Ne keressünk tehát új fogalmakat, ismeretlen irodalmat és eddig föltáratlan (történeti) dokumentációt a kultúra - civilizáció párosáról ebben a könyvben. Bár szerzőjének olvasottsága imponáló, talán még mozaikosnak is mondhatnánk. Maróti Andor könyvét nem azoknak ajánljuk, akik kézikönyvként akarnak hivatkozni rá - nem az. Maróti Andor könyvét azoknak ajánljuk, akik a saját útjukat keresik abban a tevékenységben, amelyet az imént is csak körülírni tudtunk, s amelyet ismét csak a népművelő / közösségfejlesztő párosával próbálunk meghatározni.

Ha az ifjú vagy a már pályáját járó népművelő / közösségfejlesztő reflektál önmagára, akkor - de akkor mindenképp - vegye kezébe ezt a könyvet. Tanárától és idősebb pályatársától megtudhatja, hogy nem csak neki vannak kérdőjelei tevékenységeivel és foglalkozásával kapcsolatban - hanem másoknak is. Szinte mindenkinek, aki önmagát és munkáját komolyan veszi. S akkor emelkedik ki, válik világítótá - az a kérdés, amelyet a szerző könyvének már a bevezetőjében megpendít: "mellőzhetetlenül hozzátartozik-e a kultúra az emberi élethez?" (7. l.) Mert ha nem tartozik hozzá - ha csak esetlegesen jár színházba, koncertekre -, akkor a népművelőre és közösségfejlesztőre is csak epizodikusan van szükség. De ha a kultúra nélkülözhetetlen, akkor ők is azok - a művelődés munkásai.

Aki meg-megáll a könyv egyik vagy másik gondolatfutamán (esetleg túl lapidárisnak tartva azt), vagy aki megütközik azon, hogyan kerül Teilhard de Chardin és Konrád György két lapnyi távolságra egymástól (192-193. l.), gondoljon inkább arra, mit is tart valójában a kezében. Tevékenysége, foglalkozása, hivatása identitást erősítő iratát. Még pedig élményt adót és meghatározót. Igen, ezt tudja, ezt tudhatja a jó, a hiteles tanár: úgy szembesíteni napi dilemmáinkkal, hogy megemel bennünket, mint szülő a gyermekét, amikor távlatot akar mutatni. Ide nézz: ezt csináld, erre figyelj. Ezt kövesd, ezen tartsd rajta a szemed.

Ezért - s nem néhány esetlegessége miatt - szeretni való kis könyv a Maróti Andoré. Úgy mondja el nekünk a népművelő / közösségfejlesztő hitvallását (közösségi művelődés által), hogy nem bánt meg és nem rekeszt ki senkit. Inkább mindenkit magával vinne, néhol egyenesen magával is ragadna. Jó volna tudni mindazt, amit a Tanár Úr tud; olyan letisztultan, elegánsan, könnyedén. Olyan előre mutatón - miközben ránk, az olvasóra, mint tanítványra visszanéz.

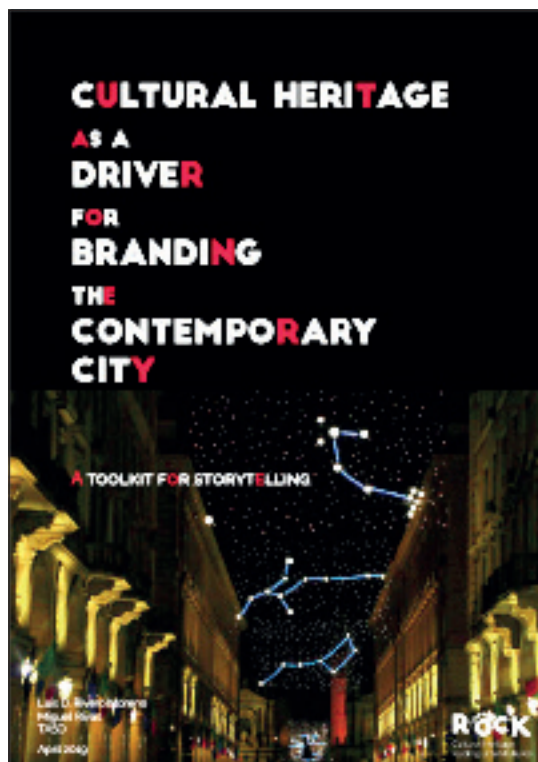
Egy könyv, amit nem csak megírni volt érdemes. De kézbe venni, elolvasni legalább annyira.

Benkei-Kovács Balázs:

A települési imázs egy közösségi alapú fejlesztési lehetősége: a storrrytelling, mint a lokális márkaépítés eszköze egy kötetrecenzió alapján

Megjelenés helye: 2019/1. szám

Rivero Moreno, Luis - Rivas, Miguel (2019). Cultural Heritage as a driver for branding the contemporary city. A tollkit for storytelling. (A kulturális örökség mint a kortárs városok imázsának fejlesztő eszköze - a storytelling módszere). ROCK project report, European Commission. 136. p.- H2020-SC5-2016-2017 GA 730280

„Egy településhez kötődő kisebb-nagyobb történetek vagy városi legendák megosztása és elterjesztése a helyi lakosok és turisták körében jól szolgálják a közösségépítés és –fejlesztés folyamatait, és elősegítik egy újfajta, zöldebb, igazságo-

sabb és demokratikusabb városi jövőkép kialakítását” - írják Luis Rivero Moreno művészettörténész és Miguel Rivas közgazdász szerzők bevezetőjükben (6. o.). Az interdiszciplináris szemléletű kötet, amely a Kulturális örökség mint a kortárs városok imázsának fejlesztő eszköze címet viseli, egy Horizont 2020 projekt keretében született. A Rock projekt fő üzenete, hogy a kulturális örökség nem elsősorban és kizárólagosan a múlt megidézésére szolgálhat, hanem egy modern szemléletű városfejlesztés keretében a megújulás, a fenntartható fejlődés és a gazdasági növekedés eszközévé válhat.

A történetmesélés mint marketing eszköz világszerte népszerűvé vált az utóbbi években, az eladásösztönzés eszközeként, amellyhez Seth Godin marketing-guru nagysikerű könyve (Minden marketinges sztorizik - Egy jó történettel minden eladható, 2005) is hozzájárult.

A Moreno-Rivas kötet újdonsága, hogy a marketing eszközt a település- és közösségfejlesztés szolgálatába állítják. Könyvük stílusa alapvetően tudományos, széleskörű szakirodalmi bázisra építkezik, helyenként kissé esszé-szerű más fejezeteiben pedig gyakorlatiasabb. Tényekkel és forrásokkal alátámasztott, ugyanakkor a témához kötődően számos, a fejlesztési projektben résztvevő város kulturális örökségét bemutató illusztráció gazdagítja a strukturált szöveget.

A bemutatott kötet célja, hogy marketing-kommunikációs útmutatóként szolgáljon a lokális közösségek, egyesületek, intézmények és települések számára, elsősorban a városfejlesztés, a kulturális örökségmenedzsment és örökségvédelem és a kortárs alkotóművészethez kapcsolódó területeken. A könyv megjelenését egy éves kutatómunka előzte meg, nemzetközi partnerségben Athén, Bologna, Lisszabon, Kolozsvár, Szkopje, Torino és Vilnius kulturális szakembereinek együttműködésében. A kutatás végeredményeként arra következtetésre jutottak a szakemberek, hogy települések imázsát támogató vonzó és koherens narratívák megszületése szükséges ahhoz, hogy egyrészt a saját lakosok elkötelezettsége erősödjön irántuk, másrészt a turisztikai látogatók, valamint a gazdasági befektetők iránti vonzerejük is növekedjen.

A narratívák megosztása és elterjesztése hozzájárul a közösség értékeinek közvetítéséhez és a település jövőképeinek építéséhez. A kutatás alátámasztja, hogy storytelling (történetmesélés) módszer erre a feladatra az utóbbi években hatékony eszköznek bizonyult.

A módszertani útmutatónak szánt kiadványban a kulturális örökség egyedisége, szerepe, jelentősége kerül a középpontba a település imázsának megerősítése céljából. A történetmesélés módszere révén a különféle személyes élmények, melyek a helyi mindennapi események egyfajta tükörképét adják, a városok jövőképeinek és stratégiai fejlesztési céljainak szolgálatában állíthatók.

A könyv hat nagyobb fejezetben dolgozza fel a témát: 1. Az imázsépítés eszköztára. 2. A kulturális örökség, mint a storytelling forrása. 3. A storytelling lehetséges nézőpontjai a kortárs településeken 4. A storytelling megoldásai digitális környezetben. 5. A storytelling módszerei. 6. Esettanulmányok. A monográfia

számos településfejlesztő példával támasztja alá a módszertani javaslatokat, melyek elsősorban a résztvevő városok projektjei közül kerültek kiválasztásra.

A települések állandóan mozgásban, fejlődésben vannak, az állampolgároknak pedig folytonosan újra kell értelmezniük helyzetüket és szerepüket a megújuló viszonyrendszerekben (13. o.). A történetmesélés átsegít az értelmezési és újraértelmezési kríziseken, segít feldolgozni a múltat és megtervezni a jövőt. A kulturális örökségre való támaszkodás ennek a fő motorja lehet, a kötet szerzői a kulturális örökség alatt materiális és immateriális javak összességét értik, amelyekbe egy adott településen beletartoznak a hagyományok, szokások ételek és az ott élő emberek is, valamint természetesen a táj-és városkép, valamint az építészeti és történelmi emlékek összessége.

Az imázsépítés eszköztárát olyan módon építették fel (1. fejezet), hogy különböző méretű települések, a nagyvárosoktól az aprófalvakig egyaránt haszonnal forgathassák azt a település fejlesztése érdekében. Az imázsépítés középpontjában a helyiek együttműködése kerül, a crowdsourcing módszerével. A módszer előnye, hogy ezáltal alulról építkező módon kerül feldolgozásra számos vélemény és narratíva, a megfelelő adatgyűjtési technika birtokában, minimális forrásfelhasználás mellett. A városi legendák és történetek, tehát amelyek korábban szétaprózottan és sokszor rejtve léteztek egymással párhuzamosan, összegyűjtve jelentős többletértékkel bírnak, és a gyűjtés során könnyen felismerhetővé válnak bennük az innovatív, kreatív és összetartó jegyek. Az első lépés tehát a helyi lakosok megszólítás kell, hogy legyen.

A 2. fejezet tematikában megegyezik a tanulmánykötet címével, és jelmondatként egy Robert McKee szerzőhöz kapcsolt idézettel nyit: „Az önismeret az alapja minden nagyszerűen elmesélt történetnek.” A szerzők szerint ezért a településfejlesztéshez kötődő marketing kommunikációban is elsősorban erre a hiteles, a szellemi és tárgyi kulturális örökséget is magába foglaló ismeretre érdemes támaszkodni. A történetmesélések révén a települési marketinganyagok megelevenednek, személyessé és érdekessé válnak, szemben a katalógusok hagyományos stílusú, személytelen megfogalmazásaival. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a módszer ilyen jellegű perszonális hangvétele lehetővé teszi a individuális kötődés kialakulását a történet, a történetmesélő és a történet tárgya iránt. Ez a személyes kötődés lehetővé teszi a tények mellett az attitűdök, a hitek és tanúságtételek közvetítését is, amelyek révén a település imázsa emocionális síkon tudja megszólítani a célcsoport tagjait a közösségi médiákon keresztül. Ennek a fontos szerepet tulajdonít a Moreno-Rivas szerzőpáros a kulturális örökséghez kötődő narratívák esetében a közösségi tervezés vagy a jövőkép kialakításánál is.

A 3. fejezet középpontjába a települések jelenkori problémáinak feltárásába és megoldásába játszott szerepe kerül a történetmesélés módszerének. A szerzők olyan angol nyelvű honlapokat is javasolnak (pl. Wakelet vagy Keeeb), amelyek praktikus digitális keretrendszerrel segítik a helyiek bevonását a településfejlesztő vagy marketing célokra szervezett munkába, azért, hogy hatékonyabban lehessen

a valódi helyi problémákat feltárni és a helyben lakóknak a településsel kapcsolatos terveit és vágyait megismerni. A lakosság aktív bevonásával készült történetek és felmérések lehetővé teszik az intézmények számára, hogy érzékenyebbek maradjanak és jobban tudjanak reagálni a városlakók egyébként természetes módon hullámozó igényeire.

A 4. fejezetben digitális környezetbe helyezve elemzik a történetmesélés funkcióit. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a megosztott történetek frissítésére folyamatosan szükség van, illetve az információs technológia eszköz jellegét is kiemelik, amelyek hozzásegítenek a láthatóság növeléséhez, mindezt azonban eszközjellegükből adódó korlátokkal. Az itt felsorakoztatott példák igen sok területet érintenek: a digitális európai művészeti gyűjteményektől mint az *Euopeana*, amelyek közelebb viszik a kulturális örökséget a lakossághoz, egészen a lokális településfejlesztés szolgálatába álló videó-alapú történetek megosztását szolgáló *Reaction Roma* projektig. A látogatottság lokális szintű növelése együtt jár a helyi lakosok bevonásával a digitális tartalmak kialakításába, a többféle nézőpont megjelenítése pedig vonzóvá teszi a lakosok számára a projekteket. A digitális tartalom feltöltéséhez ebben a részben is ajánlanak ingyenes szoftvereket és applikációkat (mint az *Atavist* vagy a *Shorthand*). A létrehozott közösségi tartalmak esetében az egyensúlyra törekvést javasolják szelekciós úton, a megfelelő minőségű amatőr és a professzionálisabb jellegű megosztások között. Számos nagyváros esetében bemutatnak kezdetben alulról építkező, majd önmagukon jelentősen túlnövő projekteket, mint a *Detroit-i Szomszédság* vagy a *New York* emberei közösségi platformok. Tartalmilag *Moreno-Rivas* könyvének ez fejezet a leggazdagabb, leginformatívabb és -innovatívabb részének tekinthető. A cél, hogy a digitális technikák révén végeredményben minden városlakó, vállalat vagy intézmény partnerré váljon a közös városi narratíva kialakításában. Megfelelő ke-retrendszerben a történetmesélés öngerjesztő folyamattá válik, az intézmények és közösségsszervezők feladata a fenntartási időszakban a rendszer ellenőrzése.

Az 5. fejezet praktikus útmutatóként kíván az olvasók hasznára lenni: a megfelelő technikai háttér, az elkerülendő hibák, a történetek behálózottságára és forgatókönyvi struktúrájára tett módszertani ötletek, mellett a vizuális megjelenítés kapcsán is megfogalmaz javaslatokat. A 6. fejezetben következő esetpéldák részben olyan a kulturális örökség modern köntösbe öltöztetett és élettel telített építészeti megoldásait mutatják be *Vilniustól Torinóig*, amelyek maguk is városi narratívák tárgyaivá, illetve közösségi színterekké váltak az elmúlt évtizedben. Ilyen például a sokszor hivatkozott, rekultivált kolozsvári ecsetgyár (97. o.), vagy a konténerházakból és kiszuperált buszokból épített liszaboni *Underground Village* (102. o.), de olyan térrel is találkozunk, amelyet a közösségsszervezők munkája tesz egyedivé, mint az athéni *Viktória téren* rendezett „közösségi szobrászat” (110. o.).

1. ábra: Underground Village - Lisszabon (102. o.)

A hét város kulturális örökségben gyökerező rekultivált tereket tartalmazó negyven esetpélda a gyűjteményben négy különálló kategóriában (A. Kulturális terek új lakossági felhasználással; B. Kreatív kulturális tevékenység; C. Társadalmi megújulás; D. Kulturális gazdaságélénkítés) kerül besorolásra.

Összességében számos tanulságos és új módszert fedezhetnek fel Moreno-Rivas munkájában a történetmesélés módszere iránt érdeklődő közösség-, és településfejlesztő szakemberek. A kötet gyenge pontjaként ugyanakkor megemlíthető, hogy bár szándékuk szerint településmérettől függetlenül alkalmazható módon dolgozták ki az ajánlott módszereket, választott példáik mégis elsősorban jelentősebb történelmi múlttal rendelkező közepes és nagyvárosokhoz kötődnek.

**Recenzió a Boros Julianna – Kozma Tamás
– Márkus Edina által szerkesztett Community
Buidling and Social Innovation című kötetről**
Megjelent: Debrecen, CHERD – Debrecen University Press, 2021.

Megjelenés helye: 2021/2. szám

Az elmúlt évtizedben a társadalom-, azon belül a neveléstudományban egyre gyakrabban fordulnak/fordultak elő – a kutatási jelentésekben, konferencia előadásokban és tudományos írások kontextusaiban – viszonylag új, vagy korábban kevésbé használt fogalmak. Talán nem túlzás kijelenteni, ebbe a sorba illeszkedik a társadalmi innováció fogalma is.

Az innováció, definíció szintjén, eredendően műszaki területről indult, hozzátéve az ipari forradalom korszakából. Persze a latin eredetű szó már korábban is forgalomban volt, azonban szisztematikus, konzekvens használata az iparban megjelenő újító tevékenységek köré összpontosult.

Társadalmi innováció. Van-e ebben bármi új, vagy csak újonnan értelmezünk eddig is meglévő dolgokat, jelenségeket, egyéni és kollektív magatartásokat? Bár az emberiség történetét több megközelítésben is az anyagi kultúra fejlődésének minőségi váltoásaival, a termelési, gazdálkodási módok közötti eltérések megragadásával, szakaszolásával fejezzük ki, azonban az emberiség teljes története tele van apróbb, máskor jelentősebb, szakaszos, máskor folyamatos újításokkal. Az, hogy ezek mennyire teljesítik az innováció fogalmát, vagy éppen egy kisebb újításról van szó, nem tárgya írásunknak. Az azonban sokkal inkább, hogy ezen látható és kézzel fogható eredmények mögött, talán még inkább, időben előtt, valami más is történt. A gondolkodásban megvalósuló változások – amelyeket tanulás által érhetünk el – majd a praxisban, a cselekedetekben megjelenő más magatartás az alapja minden, a korábbitól megvalósuló eltérésnek. Ez a társadalmi innováció, amely manifesztálódik a társadalmi kontextusok, az adott kultúrában.

Az innovációt, műszaki oldalról megközelítve, az alapvetően referenciának tekinthető, 1992-ben megjelent Oslo Kézikönyv tárgyalja. Ebben jellemzően műszaki tudásról és technológiáról van szó. A későbbi kiadványok (pl. a 2005-ös harmadik kiadás) azonban már másképpen közelítik meg az innováció fogalmát.

„Az innováció

- új, vagy jelentősen javított termék (áru vagy szolgáltatás) vagy eljárás,
- új marketing-módszer, vagy

- új szervezési-szervezeti módszer bevezetése
- az üzleti gyakorlatban, munkahelyi szervezetben, vagy a külső kapcsolatokban.” (Oslo Kézikönyv).

Figyelemreméltó változás a „technológia” szó eltávolítása a termék- és eljárásinnovációból. Ez nem a technológiai innováció fontosságának kisebbitését célozza, de nyitottabbá teszi a definíciót.

Ez a nyitottság aztán azt eredményezte, hogy a fogalom átszivárog a társadalomtudomány területére is, sőt a hétköznapi szókészletébe is bekerül. S persze az általánossá válás, akár a fogalom erodálódásához, illetve értéktelenedéséhez is vezet(het).

A Debreceni Egyetem kutatócsoportja is – tulajdonképpen – saját magát innoválja, amikor a tanuló régiók tárgyalásától a közösségi tanuláson keresztül eljutott a tanulás és társadalmi innováció kapcsolatrendszerének kutatásáig, tárgyalásig.

A 10 évvel ezelőtt kezdődő, elsőnek nevezhető korszakban azt vizsgálták, hogy a térben megjelenő legkülönbözőbb tanulások, hogyan alakíthatják, formálják adott tér társadalmát.

Ezt követően az eredmények arra sarkalták a kutatócsoportot, hogy tovább lépjen, hiszen a tanuló régió/város/térség fogalomban a katalizátor, a társadalmi tanulás, illetve a közösségi tanulás körül sűrűsödik.

Ezt a témakört körüljárva jutottak el oda, hogy a vizsgált problémakört a tanulás és társadalmi innováció lehetséges kapcsolatának oldaláról is lehet értelmezni.

A fent leírt tudományos utazás eredményként jutunk el jelen kötetig.

A szerkesztett 252 oldalas angol nyelvű kötet a Community Building and Social Innovation címet viseli. A kiadvány döntően empirikus kutatásokat, esettanulmányokat és részben elméleti írásokat tartalmazó kötet első fejezete a közösségépítés és iskola kapcsolatára fókuszál. Dan Andrea Beáta és Kovács Karolina egy Nagyváradon frissen alapított közösségi iskoláról és a működésében megjelenő gyakorlati tevékenységekről számol be. S körbejárja a kérdést, vajon milyen előnyei vannak egy ilyen típusú iskolának a tradicionálissal szemben.

Tószegi Zsófi és Radnai Imre írásukban egy négy lépcsőben elvégzett kutatásról írnak, amely során a Pécsi Egyetem doktori programjába jelentkező külföldi hallgatók előzetes felkészítésének folyamatát vizsgálták, kutatták. Részletesen bemutatják azt, hogy a járvány hogyan alakította át a tanulási folyamatokat és hogyan alakult ki, a közösségépítési folyamat eredményként a virtuális tanuló közösség, amely sokkal többé vált, mint pusztán tanuló közösség.

Sitku Krisztina tanulmánya egy felsőoktatási intézmény példáján keresztül elemzi a felsőoktatás külső környezetével formálódó kapcsolódást. Azt, hogy egy együttműködés milyen kölcsönös előnyöket generál mind a felsőoktatás, mind a környezetében együttműködő külső szervezetek (vállalatok és egyéb intézmények) számára.

A második fejezetben helyett kapó írárok a közösségépítés, közösségfejlesztés és társadalmi tanulás kapcsolatát elemzi. Tulajdonképpen kijelenthető, hogy a két terület és tevékenység (tanulás és közösségfejlesztés) kéz a kézben jár. Benke Magdolna elméleti írása a résztvevő központú tervezés, fejlesztés jelenségét vizsgálja. Az igen érdekes tanulmányában azt boncolgatja, hogy az alulról szerveződő tacit tudások, hogy jelennek meg, jelenhetnek a meg a közösségi tervezés és területfejlesztés politikájában.

Boros Julianna és Nyers Szilvia a közösségi alapú tanulás elméletéről és gyakorlatáról értekezik. Kiemelik a résztvevőközpontú tanulás szerepét, az egyének és közösségek kapcsolatrendszerének építésében. Empíriájukban a közösségi alapú tanulás vizsgálatát felsőoktatási kontextusban végzik.

Bucher Eszter munkája a társadalmi vállalkozásokat, mint a közösségi tanulás egyik formáját és színterét mutatja be. Körbejárja azt, hogy ez a for-profit és non-profit világ határon működő szervezeti forma - miközben megfogalmazza és megvalósítja a társadalmi igényekre adható válaszokat - miként válik a közösség katalizátorává.

Forray R. Katalin és Varga Aranka a szegénységtől a közösségig címmel tette közzé írását a kötetben. Azt anyagon azt mutatja be és tárgyalja, hogy egy adott településre érkező támogatások, pénzügyi források miként nem hasznosulnak abban az esetben, ha nem a nagybetűs közösséghez érkezik, hanem csak a lakosokhoz. Másfelől, mennyi másként hasznosulhatnak a források, ha a saját maga megszervezett közösség veszi ezeket igénybe. Az esttanulmány Tiszabó esetét dolgozza fel.

Mitrovics Zoltán a családi és közösségi kapcsolatok helyreállító szerepéről ír, a büntető intézetekből való szabadulást követően. A resztoratív technika (CSDCS) közvetlenül a szabadulás előtt alkalmazott eljárás, melynek célja a családok és közösségi kapcsolatokat megerősítése. A szerző ezt egy esettanulmány keretében tárgyalja.

A harmadik fejezet a közösségfejlesztés, közösségépítés és kultúra viszonyrendszerét vizsgálja. Mondhatjuk, ez egy klasszikus, évtizedek óta építkező elméleti háttérrel és praxissal rendelkező témakör.

Mike Ádám a Muzsikáló Egészség Alapítvány tevékenységén keresztül vizsgálja a közösségépítést. A korábbi Simonffy Emil Zeneiskola által létrehozott alapítványt és társadalomra ható tevékenységét kvalitatív felméréssel és dokumentum elemzéssel tárgyalja. A zene társadalom formáló hatása egyértelműen kiolvasható az esettanulmányból.

Radócz Miklós a közösségi együttesek és társadalmi innovációk kapcsolatát elemzi. A kutatás és a vizsgálat megmutatja azt, hogy egy alulról, baráti alapon szerveződő együttes hogyan növi ki magát és válik egy település, város kultúráját és közösségét befolyásoló entitássá.

A következő, szintén zenét érintő kutatás Haffner – Kiss Alexandra és Haffner Tamás munkája. Az esttanulmány Tét településen mutatja be azt, hogy mi-

lyen szerepet játszik és hogyan válik közösségformálónak egy alulról jövő kulturális kezdeményezés. A kutatás félig strukturált interjúkkal valósult meg.

Ragadics Tamás – Szabó Lilla egy komplex kulturális és művészeti kezdeményezés történetét mutatja be az Ormánság hátrányos helyzetű térségében élő gyerekek körében. Rávilágít arra, hogy egy jól irányzott és pozicionált komplex kulturális kezdeményezés mennyire kezelheti a helyi problémákat, nehézségeket és milyen szerepet játszhat a helyi közösségek megerősítésében.

Varga Kitti munkájában egy a szellemi fogyatékkal élő pécsi gyerekekre irányuló közösségteremtő kezdeményezéséről ír. Munkájában a Fogd a Kezem Alapítvány nyári művészeti táboráról tudósít, s mutatja be a kutatás eredményét, amelynek központi gondolata az integratív (egészséges, illetve fogyatékkal élő gyerekek) közös táboroztatásának érzékenyítő erejének növelése, ennek megjelenítése.

A kötet lezáró negyedik, zárófejezetében – amelynek átfogó címe közösségépítés, közösségfejlesztés és innováció – két elméleti írást látunk, a kötet létrehozók közül, Márkus Edina és Kozma Tamás tollából. Előbbi szerző a közösségi tanulás és innováció kapcsolatát tárgyalja 12 esszé tanulmány bemutatásán keresztül elemzi a művelődési, kulturális intézmények társadalmi innovációs szerepét. A munkát erősíti, hogy az empiria több Magyarországgal határos ország magyar többségű területeiből származik, tehát nemcsak nemzetközi, de komparatív is.

Kozma Tamás szintetizáló, összefoglaló írása nemcsak lezárja, de mintegy összefoglalja a kötetet. Maga is innovatív, kreatív személy lévén, új kérdéseket, megfontolásokat javasol, újabb narratívákra tesz ajánlatot. Várhatóan ebbe az irányba megy tovább a kutatócsoport munkája is.

A kutatócsoport és a most megjelent kötet is, minden szempontból jó helyen és időben jár, hiszen nemzetközi dimenzióban nemcsak az Európai Unió, amely a 2010-es évektől egyre erőteljesebben vizsgálja és szinte szakpolitikát épít a társadalmi innováció köré, de az OECD korábbi világát kevésbé érdeklően nyit a társadalmi innováció felé. Másrészt, a társadalmi innováció problémaköre hazai relációban is felértékelődött.

A legújabb hazai kezdeményezés, a tavaly létrehozott Társadalmi Innováció Nemzeti Laboratórium (TINLAB) projekt konzorciuma is számít a Debreceni Egyetem kutatócsoportjának munkájára és kutatási eredményeire, így szakmai tevékenysége és teljesítménye ezen hálózaton keresztül is követhető lesz. Jelen ismertett kötet, a társadalmi innováció kutatásának, a területet vizsgáló tudományos tevékenységfolyamnak egy fontos, szignifikáns állomása.

Szabó Péter:

Képzésről és művelődésről történeti és gyakorlati síkon. Recenzió Juhász Erika „A felnőttek képzése és művelődése egykor és ma Magyarországon” című kötetéről

(Megjelent: Debrecen, Csokonai Kiadó, 2016.)

Megjelenés helye: 2017/2. szám

A szerző oktatói és kutatói munkássága során többször nyúlt már a témához, számos publikációjának tárgya a felnőttek képzésének és művelődésének hazai fejlődéstörténete (vö.: a szerzőnek a témával kapcsolatos, a kötethez használt főbb publikációi). A jelenlegi mű ennek a gazdag kutatói munkásságnak az esszenciája, amelynek megjelenése szimbolikusan időszerű, hiszen 60 éves a felnőttkori tanulással és művelődéssel foglalkozó szakemberek felsőfokú képzése Magyarországon.

A terjedelmes, 200 oldalnyi mű két részre bontható a téma feldolgozásának megközelítési módja szerint. Az első rész (1. és 2. fejezet) történeti áttekintése a felnőttek képzése és művelése napjainkig tartó folyamatának. A második rész (3. fejezet) pedig a jelenkori felnőttképzést és művelődést új nézőpontból közelíti, dominánssá válik benne a diszciplináris problémakezelés. A szerző nagyszabású vállalkozásának eredményeként egy olyan mű született, amelyet a felnőttképzés és felnőttkori művelődés történetét felölelő szakmai munkák egyfajta almanachjának is tekinthetünk.

Az első fejezetben arra törekedett, hogy minden, a témában fontos, meghatározó tanulmányt figyelembe véve tekintse át a felnőttek képzésének, művelődésének hazai vonulatát. A nagy mennyiségű forrásanyag áttekintéséhez kialakított elvek nagyszerűen szolgálták a tényanyag rendszerezését a Durkói történeti kutatások hagyományaihoz visszanyúlva.

„... a szakaszolásban némiképpen eltértünk a politikatörténeti korszakoktól, és elsősorban a felnőttnevelésben és felnőttkori művelődésben történt lépések, fejlődések mentén határoztuk meg az időbeli határokat az 1989. évi rendszerváltásig:

1. a hazai felnőttképzés előzményei (– 1771.)
2. *felvilágosodás és reformeszmeék (1772–1824.)*
3. *reformországgyűlések és szabadságharc (1825–1849.)*
4. *kiegyezés előtt és után (1850–1889.);*
5. *szabadoktatás kora (1890–1919.)*

6. két világháború között és a II. világháború időszaka (1920–1944.)
 7. a II. világháború végétől a fordulat évéig (1945–88),
 Ezekben a korszakokban a vizsgálati paraméterek... legfőbb tartalmi elemei
 a. főbb politikátörténeti események, általános társadalmi jellemzők ...;
 b. oktatás- és művelődéspolitikai elvek, szabályozók, törvények és események a felnőttneveléshez és művelődéshez kötődve;
 c. oktatási és művelődési intézmények a felnőttkori fejlesztés „szolgálatában”;
 d. jeles oktatás- és művelődéspolitikai személyiségek, kutatók gondolatai és munkássága a felnőttneveléshez és művelődéshez kapcsolódóan.” (Juhász 2016:15)

A fenti, világosan kielélt szerzői szándék lehetővé tette új, praktikus, ugyanakkor tudományosan megalapozott nézőpontok érvényesítését a tárgykörben.

Figyelemre méltó a szerző azon törekvése is, hogy a kultúra átörökítését, a minél szélesebb körben való újrateremtését szolgáló intézmények, mozgalmak, tárggyiasult kultúra „hordozók” minél gazdagabb körét vonultassa fel, amelyekkel a felnőttek művelődési lehetőségeit korszakonként bemutatja.

A felnőttnevelés és művelődés intézményesülésének, eszközrendszerének alapjait adó, meghatározó törekvések koronkénti kiemeléséhez bőszes forrásanyagot tekint át a szerző. Biztos érzékkel (jó arányérzékkel) nyitja tágra a kultúrahordozókról az adatgyűjtés körét, akár mennyiségi, akár geográfiai értelemben, de gazdasági, művészeti ágakig, intézményekig terjedően is

Különös gonddal mutatja be a szerző az 1.7. fejezetben a két világháború között és a második világháború időszakában a felnőttképzés és művelődés korszakát, ezt a mind módszertani újszerűségében, mind intézményeiben kiemelkedő időszakot, a népművelés fogalmának, tartalmi alapjainak kikristályosodását. Dicséretes tárgyilagossággal ismerteti a további korszakok értékeit is a művelődéstörténet, a népművelés intézményrendszerének kiépítése terén. Ez a fejezet visszaviszi az olvasót a felnőttoktatás és művelődés kezdeteihez. Jó érzékkel nyúl a szerző a történeti áttekintéshez anélkül, hogy túlzott hangsúlyt kapnának a korai korszakok.

A szerző által vállalt célok között szerepel a felnőttkori tanulással és művelődéssel foglalkozó, szakemberképzés, mint szakma történetének áttekintése (2. fejezet). A biztos szakértelemmel összeválogatott forrásanyagok segítségével átfogóan, ugyanakkor az egyes intézményi sajátosságokra is kitérően mutatja be a szakemberképzés szerveződését, fejlődését. Olyan részletek is megismerhetők, amelyek alkalmat adnak a szakmai differenciálódás áttekintésére, intézményi, sőt európai törekvések összehasonlítására. Nagy értéke a munkának, hogy átfogó képet ad a „képzők képzésének” történetéről, hisz a hazai szakemberképzésre méltán lehetünk büszkéek európai összehasonlításban is. Olyan összefogás és közös munka figyelhető meg a szakterület felsőfokú képzőhelyei között, amely méltán példát mutathat más szakterületek számára is. Izgalmas a bolognai képzési rendszer hatásának elemzése, és a jelenkorig tartó folyamatok bemutatása. Az ábrák

nagyon szemléletessé teszik a szöveget, kiválóan segítve a megértést. Értékes az európai kitekintés, amelyet még a későbbiekben bővíteni kíván a szerző. A könyv számomra – felsőoktatáshoz kötődő több évtizedes munkám révén – legizgalmasabb szakasza ez a 2. fejezet.

A történeti áttekintés után a harmadik fejezetben olyan szakanyagok összegyűjtésére, másodlagos feldolgozására törekedett a szerző, amelyekből kirajzolódnak a tudományág hazai fejlődéstörténeti szakaszai, és azzal összefüggő elvi, elméleti problémái, differenciálódása, és mindezeknek a gyakorlattal való összekapcsolódása, a jelenlegi fogalmi keretek értelmezése.

A tudományág szerveződésével (tisztulásával) együtt kerül áttekintésre az intézményrendszer kiépülése (3.2. fejezet). A szerző a következő alfejezetekben nemzetközi dimenzióba helyezi a felnőttképzést és művelődést, kiemelve azokat a fontos tartalmi elemeket, amelyek meghatározóan befolyásolták a hazai gyakorlatot, pl. a kompetencia alapú szemléletmód vagy a közösségfejlesztés nemzetközi modelljei. A népműveléstől a „közösségfejlesztés” gyakorlatáig jutott el a szerző, így módja nyílt bemutatni a változást, az új funkciók megjelenését a közművelésben.

A 3.4.2. fejezet a közösségfejlesztés hazai gyakorlatáról ad képet. Izgalmas példákkal bontja ki ezt a részmát, igazolva a szerző alapos tájékozottságát. Érdekes összeállítás olvasható olyan törekvésekről, amelyek a közmédiában kevés publicitást kaptak. Ezek azok a modellek, amelyek a jövő közművelődési gyakorlatát vizionálják.

Nem hanyagolja el a témához tartozó kutatási tevékenység bemutatását sem, amely során módszertani tanácsokat is kap az értő olvasó. A 3.6. fejezettől kezdődően egy konkrét kutatás alapján tárul fel a „közösségművelő szakember” tevékenysége. A kutatás részletes elemzése – mint egy esettanulmány – kiválóan dokumentálja a felnőttek képzésében és művelésében teret nyert új gyakorlatot. Ezzel egyben lezárul a tudományos diszciplína, a szakemberképzés napjainkig tartó folyamatának áttekintése, és értelmet nyer a kutatás beillesztése.

A munka igényességét, a téma minél teljesebb körű áttekintésére való szerzői igyekezetet a források roppant gazdag tárháza bizonyítja. Érdeme a műnek a történeti áttekintést megkönnyítő táblázatos forma, és külön figyelemre méltó a történeti hitelességet segítő képanyag. Ajánlom minden felnőttkori tanulással és művelődéssel foglalkozó, valamint az iránt érdeklődő jelenlegi és leendő szakembernek a szakmáról való tájékozódásképpen, valamint a szakmai elkötelezettség mélyítése érdekében!

Dr. Juhász Erika (szerk.):
A művelődéskutatás 10 éve

Tíz éves a Kulturális Szemle. Olyan alkalom ez, amely lehetőséget kínál ünnepi kötet kiadására, visszatekintésre, számvetésre immár egy kerek évtized távlatában.

Az elmúlt tíz év ma már szakmatörténeti folyamatokként és eseményekként is emlegetett közművelődési, kulturális fejlesztéseire épülve vált a Kulturális Szemle a Kárpát-medencei magyar vonatkozású kulturális értékek, hagyományok és újítások tudományos igényű bemutatását és elemzését felvállaló és megjelentető interdiszciplináris tudományos online folyóirattá. Olyan tudományos szaklappá, amelyet el- és befogadtak a szakma felsőoktatási szakemberképzésében dolgozó oktatók, kutatók és hallgatók, valamint a közművelődési szakma tudományos ismeretekre fogékony rétege. Olyan tudományos orgánummá, amelyben a „kortalan” elméleti, történeti alap kutatások mellett az adott korszakot jól jellemző aktuális folyamatok elemzése is helyet kap alkalmazott kutatások bemutatásában, ezzel a szakmafejlesztési folyamatoknak egyfajta korlenyomataként is szolgál.

A kerek évforduló alkalmából egy válogatást adunk közre a 10 év közel 300 publikációjából, amellyel egyben felhívjuk a figyelmet a többi kiváló tanulmányra, amelyek mindegyike elérhető a Kulturális Szemle online folyóirat felületén: www.kulturalisszemle.hu.

Nemzeti Művelődési Intézet